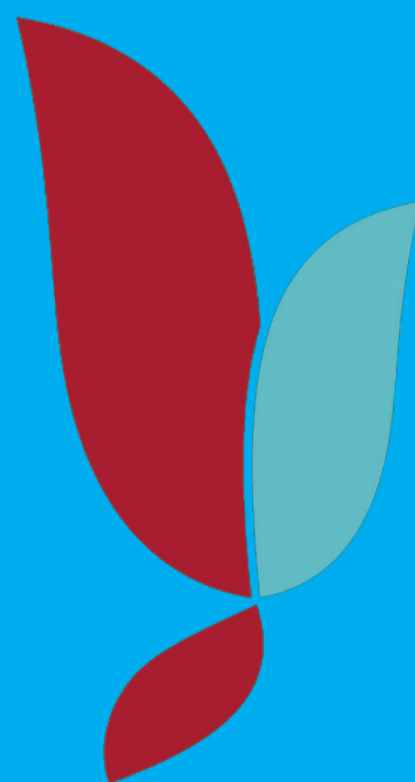

YALOVA SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 14 Sayı: 2 (Ekim 2024)

YALOVA ÜNİVERSİTESİ
university of yalova

e-ISSN 2146-1406

**YALOVA SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ**

YALOVA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

CİLT: 14

SAYI: 2

EKİM 2024

e-ISSN: 2146-1406

DERGİNİN SAHİBİ / OWNER

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

BAŞ EDİTÖR / EDITOR-IN-CHIEF

Doç. Dr. Uğur Bekir DİLEK

EDİTÖRLER / EDITORS

Doç. Dr. Ali ÖZCAN

Prof. Dr. Ramazan TİYEK

Doç. Dr. Muhammet BEYLER

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Doç. Dr. Muhsin ÖNAL

Doç. Dr. Sami KALAYCI

Dr. Öğr. Üyesi İlyas Fırat CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi Kemal DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ARSLAN

Öğr. Gör. Dr. Yunus ŞAHİN

Arş. Gör. Burak ALTUNSOY

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ / TURKISH LANGUAGE EDITOR

Öğr. Gör. Dr. Yunus ŞAHİN

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ / FOREIGN LANGUAGE EDITORS

Doç. Dr. Muhsin ÖNAL (İngilizce)

Doç. Dr. Muhammet BEYLER (Arapça)

YAYIN EDİTÖRÜ / PUBLICATIONS EDITOR

Doç. Dr. Muhammet BEYLER

MİZANPAJ EDİTÖRÜ / LAYOUT EDITOR

Arş. Gör. Burak ALTUNSOY

SEKRETERLER / SECRETARIES

Arş. Gör. Rümeyşa ÇETİNKAYA

Doktorant Onur KAYA

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ergün YILDIRIM, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**
Prof. Dr. Fethi GÜNGÖR, **Yalova Üniversitesi**
Prof. Dr. Habip TÜRKER, **Gaziantep Üniversitesi**
Prof. Dr. Recep YILDIZ, **Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi**
Doç. Dr. Kurtuluş KIYMET, **Kocaeli Üniversitesi**
Doç. Dr. Mehmet APAN, **Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi**
Doç. Dr. Muhammed CEYHAN, **Yalova Üniversitesi**
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Çınar, **Türk-Alman Üniversitesi**

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, en az iki hakemin makaleleri değerlendirdiği çift taraflı kör hakemlik sistemi ile çalışmalarını değerlendirmektedir. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

Yalova Journal of Social Sciences evaluates studies through a double-blind peer review system, with at least two referees assessing the articles. The names of the referees are kept confidential and not disclosed.

ALAN EDİTÖRLERİ / SECTION EDITORS

Prof. Dr. Habip TÜRKER, Gaziantep Üniversitesi, **Felsefe**
Prof. Dr. Kaya BAYRAKTAR, Yalova Üniversitesi, **İktisat Tarihi**
Prof. Dr. Yakup Akif AFYON, Uşak Üniversitesi, **Spor Bilimleri**
Doç. Dr. Filiz SAYAR, Yalova Üniversitesi, **Gelişim Psikolojisi**
Doç. Dr. Muhammet BEYLER, Yalova Üniversitesi, **Temel İslam Bilimleri**
Doç. Dr. Recep YÜCEDOĞRU, Bursa Uludağ Üniversitesi, **Maliye**
Doç. Dr. Sami KALAYCI, Aksaray Üniversitesi, **Sosyal Hizmet**
Doç. Dr. Vesile ALBAYRAK SAK, Necmettin Erbakan Üniversitesi, **Filoloji**
Dr. Öğr. Üyesi Hasan ALPAGO, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, **İktisat**
Dr. Öğr. Üyesi İhsan HÜSEYİN, Yalova Üniversitesi, **Özel Hukuk**
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇINAR, Türk-Alman Üniversitesi, **Kamu Hukuku**
Dr. Öğr. Üyesi İlyas Fırat CENGİZ, Yalova Üniversitesi, **Kamu Yönetimi**
Dr. Öğr. Üyesi Kemal DEMİR, Yalova Üniversitesi, **Yönetim ve Organizasyon**

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah YILMAZ, **Anadolu Üniversitesi**
Prof. Dr. Ali Rıza ABAY, **Yalova Üniversitesi**
Prof. Dr. Aydın TOPALOĐLU, **İstanbul Üniversitesi**
Prof. Dr. Bülent DİLMAÇ, **Necmettin Erbakan Üniversitesi**
Prof. Dr. Candan DEDELİOĐLU, **Yalova Üniversitesi**
Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY, **Yalova Üniversitesi**
Prof. Dr. Fatih ŞAHİN, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi**
Prof. Dr. Güngör KARAUGUZ, **Necmettin Erbakan Üniversitesi**
Prof. Dr. Hamit ER, **Ordu Üniversitesi**
Prof. Dr. İsmail HİRA, **Sakarya Üniversitesi**
Prof. Dr. Kaya BAYRAKTAR, **Yalova Üniversitesi**
Prof. Dr. Kadir CANATAN, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**
Prof. Dr. Mehmet ADAK, **İstanbul Üniversitesi**
Prof. Dr. Mehmet BAHÇEKAPILI, **Yalova Üniversitesi**
Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ, **Düzce Üniversitesi**
Prof. Dr. Mustafa Cahit UNGAN, **Sakarya Üniversitesi**
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŐAN, **Sakarya Üniversitesi**
Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ, **İstanbul Üniversitesi**
Prof. Dr. Orhan KÜÇÜK, **Kastamonu Üniversitesi**
Prof. Dr. Rahmi KARAKUŐ, **Sakarya Üniversitesi**
Prof. Dr. Selami ÖZCAN, **Yalova Üniversitesi**
Prof. Dr. Senay YÜRÜR KARSLIOĐLU, **Yalova Üniversitesi**
Prof. Dr. Serdar GERİ, **Yalova Üniversitesi**
Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA, **Malatya Turgut Özal Üniversitesi**
Prof. Dr. Taner TATAR, **Yalova Üniversitesi**
Prof. Dr. Turgut YİĞİT, **Ankara Üniversitesi**
Prof. Dr. Yusuf BALCI, **İstanbul Üniversitesi**
Prof. Dr. Zekeriya ARI, **Bursa Uludağ Üniversitesi**

DİZİNLER VE VERİTABANLARI / INDEXING AND ABSTRACTING

SÖBİAD

*acar
index*
academic researches index

 idealonline

 DRJI Directory
of Research
Journals
Indexing

 CiteFactor
Academic Scientific Journals

JOURNALS DIRECTORY

İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Kubilay ÇAKICI

Yaş Dostu Kent Kavramı Çerçevesinde Bibliyometrik Bir Analiz 106-121
A Bibliometric Analysis within the Framework of Age-Friendly City Concept

Mehmet Ali UĞUR - Alisher ESANOV

Orta Asya Liderleri İstişare Buluşmaları 122-149
Central Asian Leaders Consultative Meetings

Hüseyin MUŞMAL

Geçmişten Günümüze Beyşehir Gölü Mada Adası'nda İskân ve Beşerî Faaliyetler 150-162
Settlement and Human Activities on Mada Island in Lake Beyşehir from Past to Present

Ahmet TÜRK - Abdullah IŞIK - Yusuf Emre ATMACA - Emel ÇELİK - Begüm ÇULHA - Kübra KOLCU

Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Çocuk Haklarına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi 163-175
Investigation of Social Work Students' Attitudes Towards Children's Rights

Sema GEDİK - Ersin KAVİ

İnsan Kaynakları Yönetici Yetkinliklerinin Rasyonel Karar Alma Davranışı Üzerine Etkisi ile İlgili Bir Araştırma 176-188
The Impact of Managerial Competencies on Rational Decision-Making for Human Resources Managers(HRM)

Ahmet AYDIN – Güçgeldi BASHIMOV

Kazakistan'ın Hindistan ile İkili Ticaretine İlişkin Bir Araştırma 189-200
A Study on Kazakhstan's Bilateral Trade with India

DERLEME MAKALELER / REVIEW ARTICLES

Burak Can KORKMAZ

Ana Baba Kontrol Davranışına Etki Eden Etmenlerin İncelenmesi 201-215
Investigation of Factors Affecting Parental Control Behavior

Ahmet Fevzi KİBAR

Sözleşmeden Doğan Yükümlülüklerin İhlali ve Sonuçları 216-238
Breach of Contractual Obligations and Consequences

Emin AVCI

Yapay Zekânın Toplumsal Karşılığı ve Karşıtlığı Üzerine Bir Derleme 239-259
A Compilation on the Social Implications and Critiques of Artificial Intelligence

Ekim/October 2024, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 2, 106-121.

Başvuru/Submitted: 02.08.2024

Kabul/Accepted: 03.09.2024

Yayın/Published: 30.10.2024

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1526885

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

Yaş Dostu Kent Kavramı Çerçevesinde Bibliyometrik Bir Analiz

Kubilay Çakıcı*

Öz

Yaş dostu kent kavramı, yaşlanma ve kentleşme olgularının yoğun olarak hissedilmesiyle literatürde 21. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Nüfus ve kentleşme projeksiyonları çerçevesinde Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası organizasyonların dikkat çekmeye başladığı kavram, aktif yaşlanma ve sürdürülebilir kentsel yaşam açısından önemli görülmektedir. Kavram, günümüzde birçok disiplin tarafından kullanılmakta ve çeşitli pratiklerle desteklenmektedir. Sosyal bilimler yaş dostu kent çalışmalarında ön plana çıkmaktadır. Araştırmada yaş dostu kent kavramına yönelik literatür incelenmektedir. Bu çalışmanın amacı, yaş dostu kent kavramına yönelik yayımlanan akademik eserlerin mevcut görünümünü irdelemektir. Araştırmada Scopus veri tabanından faydalanılmıştır. Başlık, özet ve anahtar sözcükler dahil edilerek “age-friendly city” kavramıyla tarama yapılmıştır. Tarama neticesinde analizi uygun bulunan ve 2007-2024 yıllarını kapsayan toplam 361 makale bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Veriler analiz edilirken VOSviewer yazılımında yer alan; ortak yazar, yazar-atıf, ülke-atıf, kurum-atıf, anahtar sözcük ve bibliyografik eşleşme modüllerinden faydalanılmıştır. Bulgulara dair nicel verilere ve ağ haritalarının görsellerine yer verilmiştir. Ülke ve yazar çeşitliğinin yıllara sair artışına koşut olarak; yaş dostu kent kavramının yıllar itibarıyla gelişim gösterdiği ve önem kazandığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kentleşme Politikaları, Sosyal Politika, Yaşlanma, Yaş Dostu Kent, Bibliyometrik Analiz, VOSviewer.

A Bibliometric Analysis within the Framework of Age-Friendly City Concept

Abstract

In the 21st century, the concept of age-friendly cities has emerged with the intensification of the phenomena of ageing and urbanization. Within the population and urbanization projections framework, international organizations such as the World Health Organization have started to draw attention to the concept, which is considered necessary in terms of active ageing and sustainable urban life. Today, the concept is used by many disciplines and supported by various applications. Social sciences come to the

* Arş. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kubilay.cakici@yalova.edu.tr, 0000-0001-9674-2989

forefront in age-friendly city studies. This study examines the literature on the concept of an age-friendly city. The aim of this study is to examine the current outlook of academic works published on the concept of an age-friendly city. The Scopus database was utilized in the research. The “age-friendly city” concept was searched for by including a title, abstract, and keywords. As a result of the search, 361 articles found suitable for analysis covering 2007-2024 were analyzed using the bibliometric analysis method. While analyzing the data, co-author, author-citation, country-citation, institution-citation, institution-citation, keyword and bibliographic matching modules in VOSviewer software were used. Quantitative data on the findings and visuals of the network maps are included. In parallel with the increase in the diversity of countries and authors over the years, it has been found that the concept of an age-friendly city has developed and gained importance over the years.

Keywords: Urbanization Policies, Social Policy, Aging, Age-Friendly City, Bibliometric Analysis, VOSviewer.

Giriş

Nüfusun yaşlanması, farklı yoğunluk seviyelerinde dünyanın tüm ülkelerinde gerçekleşmektedir. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) ülkelerinde 65 yaş ve üzeri nüfusun payı 1950'de %7,7 iken 2010'da %17,8'e yükselmiştir ve 2050'de %25'e ulaşması beklenmektedir. Küresel kentleşmenin hızlanması da aynı derecede önemlidir; dünya nüfusunun neredeyse yarısı artık şehirlerde yaşamaktadır ve bu oranın 2030 yılına kadar yaklaşık olarak üçte iki olacağı değerlendirilmektedir (OECD, 2015: 18). Yaşlanan nüfus sadece gelişmiş dünya ülkeleriyle sınırlı değildir. 2005 yılında %60 olan küresel yaşlı nüfusun %80'den fazlasının elli yıl içinde gelişmekte olan ülkelerde yaşayacağı tahmin edilmektedir (Birleşmiş Milletler, 2009). Yaşlı nüfus oranında ve kentleşme oranlarında bu artışla birlikte “kentli yaşlı nüfus” olgusuyla karşılaşmaktadır. Yaşlanan nüfusun bir sorun olarak algılanmaya başlanmasından günümüze kadar geçen sürede birçok disiplin tarafından yaş dostu uygulamaların yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Yaş dostu kavramı her ne kadar yalnızca yaşlı popülasyonunu ifade etmiyor olsa da literatürde daha çok yaşlı bireylere yönelik kullanıldığı görülmektedir (Tamkoç ve Bilgin, 2020: 214; Zengin Taş, Kırışık, Yıldız, Ata ve Aktuğ, 2023).

Bireyler yaşlandıkça, yaşlıların daha uzmanlaşmış hizmetlere ve kaynak yoğun hizmetlere olan ihtiyaçları artmaktadır. Son yıllarda yaşlıların özel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çeşitli stratejiler ve politikalar geliştirilmektedir. Bu girişimlerden bazılarını tanımlamak için “yaş dostu” ve “aktif yaşlanma” terimleri kullanılmaktadır (Steels, 2015). Yaşlı dostu topluluklar geliştirme konusu, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başında başlatılan çeşitli politika girişimlerine dayanmaktadır. Bu girişimlerin temeli, 1999 yılında Birleşmiş Milletler Yaşlılar Yılı'nda geliştirilen ve Avrupa Birliği ile DSÖ tarafından desteklenen “aktif yaşlanma” fikridir. Bu bağlamda DSÖ, “aktif yaşlanma” kavramının yaşlı insanların sosyal, kültürel, manevi, ekonomik ve medeni konulara katılmaya devam edebilmeleri gerektiği fikrini ifade ettiğini, yani sadece iş piyasasına katılma veya fiziksel olarak aktif olma becerisini ifade etmediğini vurgulamaktadır (Buffel, Phillipson ve Scharf, 2012: 599).

Yaşlı dostu kavramı DSÖ politika konsepti; yaşlı insanların “aktif olarak yaşlanmalarını”, yani güven içinde yaşamalarını, sağlıklarının iyi olmasını ve topluma tam olarak katılmaya devam etmelerini desteklemek ve sağlamak için tasarlanmış; fiziksel ve sosyal çevreyle ilgili politikalar, hizmetler ve yapıları ifade etmektedir. Bir yerleşimin yaş dostu olmasının bileşenleri; dış mekanlar ve binalar; ulaşım; barınma; sosyal katılım; saygı ve sosyal içerme; sivil katılım ve istihdam; iletişim ve bilgi ile toplumsal destek ve sağlık hizmetleri unsurlarına dayanmaktadır (Handler, 2014: 7). Benzer bir tanıma göre yaş dostu kent, hemşerilerine destekleyici bir ortam sunmaktadır. Yaş almış bireylerin aileleriyle, mahallelerinde ve sivil toplum içinde aktif olarak yaşlanmalarını ve topluma katılımlarını desteklemektedir (Fitzgerald ve Caro, 2014). Genel bir tanımlamayla yaş dostu kent, yaş almış insanların hayatın her aşamasında aktif olarak konumlandığı, değer gördüğü ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik altyapı ve hizmetlerin kurgulandığı yer olarak tanımlanmaktadır (Alley, Liebig, Pynoos, Banerjee ve Choi, 2007: 4).

Bu makalede, yaşlanan bireylerin yaşlanma ve kentleşme kavramları ortaklığında politikaların türetildiği yaşlı dostu kent konusunu içeren akademik eserler bibliyometrik yöntemle incelenmiştir. Bibliyometrik analizle, büyük miktarda akademik esere makro ölçekte genel bir bakış sağlanması

amaçlanmaktadır. Nicel analiz yoluyla eserlere ilişkin bilgiler; tarihsel gelişim, ön plana çıkan özellikler ve kurulan ilişkiler bağlamında haritalandırılmaktadır (Egghe ve Rousseau, 1990; Jia, Dai ve Guo, 2014). Analiz yöntemini uygulamak için çeşitli yardımcı araçlar mevcuttur. Gephi, Leximancer ve VOSviewer gibi bibliyometrik analize yardımcı yazılımlar aracılığıyla veriler analiz edilebilmektedir. Bu araçlarla Scopus ve Web of Science (WoS) gibi bilimsel veri tabanlarının incelenmesi sağlanmaktadır (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey ve Lim, 2021). Bu çalışmada VOSviewer yazılımı ve Scopus veri tabanından faydalanılmıştır. VOSviewer yazılımıyla diğer bibliyometrik analiz programları arasında belirgin farklılıklar bulunmamaktadır. VOSviewer yazılımının açık erişim olması nedeniyle çalışmada kullanılması tercih edilmiştir.

1. Literatür İncelemesi

Çalışmada bibliyometrik yöntemin benimsenmesi sebebiyle yaş dostu kent kavramını içeren akademik literatür detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu başlıkta literatürde bibliyometrik yöntem kullanarak yapılan bazı çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca analiz bulgularında öne çıkan yazarların başlıca eserleri değerlendirilmiştir.

Literatürde ilk bibliyometrik çalışmanın 1917 yılında Cole ve Eales tarafından 1550 ve 1860 yılları arasında yayımlanan karşılaştırmalı anatomi alanında yapıldığı kabul edilmektedir (Lawani, 1981: 295). Türkiye’de bu yöntemi kullanarak yapılan ilk çalışma 1970 yılında Özünönü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada temel bilimlerdeki durum irdelenmiş ve verimlilik değerlendirilmiştir (Al, 2008: 10).

Literatürde veri kaynakları açısından çalışmalar WoS ve Scopus olarak iki farklı platformda yoğunlaşmaktadır. 2024 yılında yayımlanan çalışmalarda VOSviewer yardımcı programının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu başlık altında bibliyometrik yöntemi kullanan çalışmalar güncel durumun anlaşılması açısından 2024 yılıyla sınırlanmıştır. Bu konuda ilk olarak Türkçe literatür incelenmiştir.

Şahin (2024) tarafından yayımlanan çalışmada sürdürülebilirlik değeri kavramına yönelik bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 1994-2023 yılları arasında WoS kaynaklı veriler VOSviewer programı ile analiz edilmiştir. Çalışır (2024), WoS veri tabanında “uzun dönemli bakım sigortası” anahtar kavramıyla yaptığı çalışmada 1984-2023 yılları arasındaki verilerden faydalanmıştır. Koçyiğit, Yıldız ve Akyazı (2024) yayımladıkları çalışmada, “girişimci” ve “yetkin” kavramlarına dair analizlerinde, WoS veri tabanındaki 1995-2023 yıllarını kapsayan verileri analiz etmişlerdir.

Koçar Uzan (2024) “akıllı şehirler” ve “yönetişim” kavramlarına yönelik bibliyometrik yöntemle çalışma gerçekleştirmiştir. Veri kaynağı olarak Scopus’tan faydalanmıştır. Yazar, VOSviewer yazılımını kullanmıştır. Yılmaz ve Yılmaz (2024), dijital sermaye çalışmaları konusunda yayımladıkları eserlerinde Scopus veri tabanından elde ettikleri 45 adet çalışmaya dair veriyi MAXQDA 2020 programı aracılığıyla analiz etmişlerdir. Bulut, Başar ve Kement (2024) çalışmalarında, Scopus veri tabanında “boş zaman” ve “serbest zaman” sözcüklerini içeren 565 adet çalışmayla VOSviewer yazılımını kullanarak bibliyometrik analiz gerçekleştirmişlerdir. Odabaş (2024) “yeşil inovasyon” kavramına yönelik Scopus veri tabanından edindiği 414 makaleyi bibliyometrik analiz metoduyla R yazılımı aracılığıyla incelemiştir. Oğan (2024) gastronomik, kimlik ve miras anahtar sözcüğüyle TR Dizin üzerinde yaptığı araştırmaya ek olarak bu kavramların İngilizce ifadelerini Scopus veri tabanında taratarak edindiği 402 makale üzerinden VOSviewer yazılımı aracılığıyla bibliyometrik yöntemle analiz etmiştir. Öztat (2024), “internet bağımlılığı” ve “problemlerli internet kullanımı” kelimelerini kullanarak gerçekleştirdiği analizde Scopus veri tabanını kullanmıştır. 2013-2023 yılları arasında yayımlanan 946 adet eseri VOSviewer programıyla incelemiştir.

Makda (2024) dijital öğrenme üzerine birçok kavramla Scopus veri tabanını taramış ve toplam 5.663 makaleden 2.635 tanesiyle analizini gerçekleştirmiştir. Analizinde VOSviewer yazılımından faydalanmıştır. Mahat (2024), “yapay zeka”, “insan kaynağı” ve “insan” gibi kavramları kullanarak gerçekleştirdiği bibliyometrik analizde R programından faydalanmıştır. Scopus veri tabanından toplam 233 adet dokümanı incelemiştir. Kainthola ve Kaurav (2024) yayımladıkları eserde “kalabalıklaşma”, “aşırı kalabalıklaşma”, “turizm” ile “konukseverlik” kavramlarını içeren ve Scopus veri tabanında bulunan 421 adet dokümanı herhangi bir program kullanmadan yıllara göre incelemiştir. Fakhri, Raharja, Pumomo ve Rivani (2024) yayımladıkları eserde bibliyometrik analiz yöntemini kullanmışlardır. “Hizmetkar lider” ve “Hizmetkar liderlik” kavramlarını içeren dokümanları Scopus veri

tabanından elde etmişlerdir. 1681 adet dokümanı VOSviewer yazılımıyla analiz etmişlerdir. Zakaria, Abdullah, Zahoor, Azizan ve Syed (2024) yayımladıkları eserde 1974-2019 yıllarını kapsayan 644 adet dokümanı incelemişlerdir. Scopus veri tabanında iş yaşamı kalitesiyle ilgili anahtar sözcükler üzerinden toplanan verileri kullanan yazarlar, VOSviewer yazılımından faydalanmışlardır. Moreira ve Dallavalle (2024) eserinde 1960-2023 yılları arasında yayımlanan “iş süreç yönetimi” anahtar sözcüğü üzerinden 729 adet dokümana ulaşılmış ve bunları VOSviewer yazılımıyla analiz etmişlerdir. Juliandarini, Sudira, Fara (2024), öğretmenlerin dijital yetkinliklerine yönelik üretilen eserleri bibliyometrik yöntemle incelemişlerdir. Scopus veri tabanında 2018-2022 yılları arasında yayımlanan eserler içinde “dijital yeterlilik” anahtar kelimesiyle eriştikleri 147 adet makaleyi R yazılımıyla analiz etmişlerdir. Purwanto ve Purwanto (2024), kentlerde ekonomik gelişmeyi konu edinen çalışmaları incelemişlerdir. “Ekonomik gelişme” ve “kent” anahtar sözcüklerini kullanarak Scopus veri tabanından edindikleri 475 adet dokümanı VOSviewer yazılımını kullanarak çözümlenmişlerdir.

Veri seti içinde yer alan çalışmalarda Isaacs, Miller, Harris ve Ferguson (2007), Kanada'nın nüfus projeksiyonları çerçevesinde gelecekte risklerle karşılaşılacağını ifade etmişlerdir. Kent planlamacıları liderliğinde, belediye yöneticileri ve ulaşım uzmanları iş birliğinde çözümler üretilmesi gerektiğini böylece Kanada'nın yaş dostu kent kavramında öncü olabileceğini vurgulamışlardır.

Tine Buffel, Phillipson, Scharf (2012) odak noktalarını, “Yaşlılar için ideal bir kent nedir?” sorusundan “Kentler ne kadar yaş dostu?” sorusuna kaydırarak “yaş dostu kentler” olarak adlandırılan konseptte eleştirel bir bakış açısı getirmeyi amaçlamaktadır. Yayımladıkları eser, yaş dostu tartışmalarının ve çelişkilerinin kısa bir özetiyle sona ermektedir. Buffel ve Philipson (2016) küresel kentlerin yaş dostu olma durumunu değerlendirmektedir. Eserde; küreselleşme, kentsel dönüşüm ve kemer sıkma politikalarından kaynaklanan kentsel değişim bağlamında gelişen politikalar incelenmektedir. Yaş dostu kentler ve toplulukların geliştirilmesi olarak adlandırılan konuya eleştirel bir bakış açısı getirilmektedir. Eserin temel argümanı, yaş dostu kentlere ilişkin araştırma ve politikaların, kentlerin fiziksel ve sosyal bağlamını dönüştüren küresel güçlerin etkisine ilişkin analizlerle daha güçlü bir şekilde bütünleştirilmesi gerektiğidir.

Rudnicka, Napierata, Podfigurna, Meczekalski, Smolarczyk ve Grymowicz (2020) tarafından yayımlanan eserde DSÖ'nün yaş dostu uygulamalar boyutunda üstlendiği rol, “Sağlıklı Yaşlanmanın On Yılı 2020-2030” dokümanı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu noktada DSÖ'nün veri toplama, bunları analiz etme ve iyi uygulamaları özendirme görevine vurgu yapılmaktadır. Çalışma sonucunda, gelişmekte olan ülkelerde yaş dostu uygulamalarda eksiklikler olduğu ifade edilmektedir.

Van Hoof, Kazak, Perek-Bialas, Peek (2018), Avrupa'da şehirleri yaş dostu hale getirirken karşılaşılan zorlukları araştırmakta ve açıklamaktadır. Bu zorluklar arasında kapsayıcı mahallelerin oluşturulması ve yerinde yaşlanma için teknolojinin uygulanması yer almaktadır. Hollanda (Lahey) ve Polonya (Krakow) kentlerindeki projelerden örnekler gösterilerek kentlerin yaş almış insanların ihtiyaçlarına daha uygun hale getirilme potansiyeli ortaya koyulmaktadır. Van Hoof, Marston, Kazak ve Buffel (2021) tarafından yayımlanan diğer bir eserde; yaş dostu kent ile fiziki çevre arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Yaş dostu kent hareketinin tarihi ve altında yatan modeller, yapılı çevrenin yaş dostu kentlerle ilgili yönleri, yaş dostu olmanın değerlendirilme yolları ve yaş dostu şehirler girişimleri ile akıllı şehirler gibi diğer stratejik gündemler arasındaki etkileşimler değerlendirilmektedir.

Li ve Woolrych (2021), Çin'de akıllı bir şehirde yaşayan yaş almış bireylerin deneyimlerini araştırmakta ve yaşlı insanlar için olumlu sosyal sonuçları desteklemek üzere akıllı şehir ve yaş dostu gündemin nasıl bir araya getirilebileceğini tartışmaktadır. Makale, nitel bulguları sunmaktadır. Araştırmanın örneğini, Çin'in Chongqing kentindeki akıllı şehir örnek olayında üç farklı mahallede yaşayan 64 yaş almış birey oluşturmaktadır. Çalışmanın bulguları akıllı kent ve yaş dostu kent uygulamalarının bütünleşmesiyle faydalı sonuçlar üretebileceğini göstermektedir. Woolrych, Sixsmith, Duvvuru, Portella, Fang, Menezes, Henderson, Fisher ve Lawthom (2022) yayımladıkları eserde yaş almış bireylerin mekân deneyimlerini incelemişlerdir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla dokuz kent ve yirmi yedi toplulukta bulunan 300 örneklemden veri toplamışlardır. Yaş almış bireylerin mekansal aidiyet ve kimlik inşası konusunda kent ve topluluk bağlamında farklılaştığı sonucuna ulaşmışlardır. Woolrych, Sixsmith, Fisher, Makita, Lawthom ve Murray (2021), yaşlı yetişkinlerin günlük kentsel ortamlarda sosyal katılımı nasıl geliştirdiklerine dair göstergelerin tam olarak belirginleşmediğini vurgulamaktadırlar. Yazarlar bu boşluğu gidermek için Birleşik Krallık'ta üç şehir ve dokuz mahallede yaşayan yaşlı yetişkinlerle 104 adet görüşmeden veri elde etmişlerdir. Bu temalar

çerçevesinde makale, yaşlılıkta sosyal katılım deneyimlerinin ev, dış mekânlar ve sosyal tesisler dahilinde bireyler tarafından deneyimlenen, -birbiriyle bağlantılı- fiziksel, psikolojik ve sosyal süreci nasıl içerdiğini açıklamaktadır.

Van Hoof, Dikken, Buttigieg, Hoven, Kroom ve Marston (2020), Hollanda'nın Lahey ve Zoetermeer belediyelerinin kentsel alanlarında, yaş dostu kentlerin yaşamı kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı özelliklerinin ne ölçüde görünür olduğunu araştırmışlardır. Yaş dostu kentlerin temel özellikleri kontrol listesine dayanan nitel bir fotoğraf üretimi çalışması, beş mahallede gerçekleştirilmiştir. Her iki belediyenin, DSÖ modelindeki beş alanda (iletişim ve bilgi, barınma, ulaşım, toplumsal destek ve sağlık hizmetleri ile dış mekanlar ve binalar) çeşitli hizmetlere sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Chui, Tang, Kwan, Chan, Tse, Chiu, Lou, Chau, Leung ve Lum (2019), yaşlı kent sakinlerinin psikososyal ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılamada eksiklik olarak algıladıkları şeyleri incelemeyi amaçlamışlardır. 65 kişilik katılımcıdan oluşan dokuz farklı odak grup çalışması gerçekleştirmişlerdir. Katılımcılardan ikamet ettikleri bölge hakkındaki görüşlerini paylaşımları ve kentin dostça bulmadıkları yönlerini belirlemeleri istenmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler tematik analiz kullanılarak incelenmiştir. Toplu taşımanın yaşlı yetişkinlerin ihtiyaçlarını karşılamadaki başarısızlığı, rekreasyon ve sosyalleşme için kamusal alan eksikliği, sosyal yardım hizmetlerinde azalan insan etkileşimleri, barınma ile ilgili fiziksel ve finansal zorluklar ve yaşlı yetişkinlere karşı işyerinde ayrımcılık temalarında analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, daha kapsayıcı ve yaş dostu bir şehir inşa etmek için yaşlı yetişkinlerin sosyal refahına öncelik vermenin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, verimlilik ve kâr maksimizasyonunu sağlarken kapsayıcı bir ortamı teşvik etmenin zorlukları da ifade edilmiştir.

Chui, Lu, Chan, Cheung, Guo, Liu, Cjan, Tang, Au, Wen, Yu Bai, Mok, Woo ve Lum (2022), Hong Kong'da üç yıl süren yaşlı dostu kent girişiminden yola çıkarak, yaş dostu olma durumundaki değişiklikleri değerlendirmek için 2015 ve 2018 yıllarında sırasıyla 2.575 ve 2.697 yaşlı yetişkinle bir eğilim çalışması ve 206 yaşlı yetişkinin katıldığı 36 farklı odak grup görüşmesi gerçekleştirmişlerdir. Katılımcılardan şehirlerindeki yaş dostu olma durumundaki değişikliklere ilişkin görüşleri paylaşımları istenmiştir. Anket verilerini doğrusal regresyon kullanarak analiz ederken; odak grup verilerini tematik analiz kullanarak analiz etmişlerdir. Tematik analizle iyileşmelere rağmen; barınma, sivil katılım ve istihdam alanlarında eksikliklerin devam ettiği ortaya koyulmuştur. Bulgular, çalışmaların bir şehrin genel yaş dostu olma durumunu iyileştirebileceğini ve bu tür iyileşmelerin daha çok düşük gelirli yaş almış yetişkinler arasında olduğunu göstermiştir.

Menec, Means, Keating, Parhurst ve Eales (2011) yayımladıkları eserde, DSÖ kriterlerini esas alarak ve ekolojik bir bakış açısından faydalanarak yaş dostu toplulukları kavramsallaştırmışlardır. Böylece, kişi ve çevre arasındaki etkileşimin temel varsayımlarını açık hale getirmeyi amaçlamışlardır. Ekolojik önermelerin bütüncül ve disiplinler arası bir araştırma yaklaşımına ihtiyaç duyduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Plouffe ve Kalache (2010) yayımladıkları eserde, yaş dostu kentlerin gelişimini DSÖ'nün kriterleri çerçevesinde ele almışlardır. Gelişen dünyada yaş dostu uygulamaları ve yaş dostu kent konseptinin nasıl gelişmesi gerektiğini DSÖ'nün ikincil verilerinden içerik analiziyle değerlendirmişlerdir. Bu noktada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki farkındalık arasında farklılıklar olduğunu vurgulamışlardır.

Ronzi, Orton, Buckner, Bruce ve Pope (2020) çalışmalarında, yaş dostu uygulama ve araştırmaların çoğunlukla fiziksel çevre alanlarına odaklandığı ve sosyal çevre ile alakalı olanların daha az ilgi gördüğü problemlerden yola çıkmışlardır. Kentin yaşlılara saygı ve sosyal içermeyi nasıl teşvik ettiğini araştırmak için 60 yaş üstü 26 yaşlı Liverpool sakini ile mülakat ve odak grup görüşmeleri aracılığıyla veri toplamışlardır. Ayrıca fotoğraflarla veri toplama sürecini desteklemişlerdir. Çalışmada, yaşlı bireylere saygının ve sosyal içermenin hem fiziksel hem de sosyal çevrenin unsurları tarafından nasıl şekillendirildiği incelenmişlerdir. Fiziksel alanların erişilebilirliği ve sosyallüğünün; katılımcıların sağlığına, refahına, nesiller arası ilişkilerine, sosyal içermeye ile aidiyet duygularına katkısı vurgulanmıştır.

Buffel, Remillard, Walsh, McDonald, Smetcoren ve Donder (2020) tarafından yayımlanan eserde, Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklar Küresel Ağı'na üye olan Brüksel, Dublin ve Manchester'ın ileri yaşlardaki bireylerin sosyal dışlanmasına nasıl yaklaştıkları karşılaştırılmıştır. Makalede, belge analizi ve paydaş görüşmelerinden elde edilen veriler kullanılmıştır. İlgili şehirlerde yaş dostu

programlarının ortaya çıktığı arka plan, sosyal dışlanmayı azaltma hedefinin yaş dostu stratejilere ne ölçüde entegre edildiği ve yaş dostu programların uygulanmasının önündeki engeller irdelenmiştir. Bu çalışmada, kentlerdeki eşitsiz yaşlanma deneyimleriyle mücadele etmenin yeni yollarını üretmek için yaş dostu ve sosyal dışlanma gündemlerini birbirine bağlamanın karşılıklı faydaları olduğu değerlendirilmiştir.

Torku, Chan ve Yung (2021), 98 adet eserin sistematik bir şekilde incelenmesi yoluyla yıllık eser üretme eğilimini, farklı ülkelerden yazarların ve kurumların katkılarını ve yaş dostu kent araştırma literatüründeki trend araştırma temalarını analiz etmişlerdir. Katkı değerlendirme formülü ve tematik analiz yöntemlerini kullanmışlardır. Son zamanlarda yaş dostu kentlere yönelik çalışmalara ilginin artışı gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

2. Yöntem

Çalışmada nicel yöntem kullanılmıştır. Scopus veri tabanından “age-friendly city” etiketiyle başlık, özet ve anahtar kelime içeriğinde yapılan taramada 495 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Elde edilen bu çalışmalar makale ile sınırlandırılmış ve 361 eser bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Bu noktada çalışma, Scopus veri tabanı ve burada yer alan makalelerle sınırlandırılmıştır.

Bibliyometrik analizlerde farklı yazılımlardan faydalanılabilmektedir. Bu çalışmada faydalı sonuçlar üretebileceği değerlendirilerek VOSviewer programı kullanılmıştır. Alanyazında ortaya çıkan gelişmeleri yıllar itibarıyla takip edebilmek ve ilişkileri ortaya koymak amacıyla yazılımın çeşitli modüller barındırdığı görülmektedir. Program, verilerin görselleştirilmesine, ağ haritaları oluşturulmasına ve nicel verilerin anlamlandırılmasına katkı sunmaktadır.

Çalışmada Scopus veri tabanının seçilmesindeki temel faktör sosyal bilimler alanında daha çok eserin bu platformda yer almasıdır. WoS veri tabanında “age friendly city” anahtar kelimesiyle tarama yapıldığında 146 adet esere ulaşılmaktadır. Scopus sonuçlarının önde olduğu görülmektedir. Scopus’ta birçok makale açık erişim (open access) özelliğine sahip olduğundan atıf sayılarının ve böylece ilişkiler arasındaki bağlantıların daha yoğun olabileceği değerlendirilmiştir. Aynı anda WoS ve Scopus gibi iki farklı platformdan faydalanılmaması çalışmanın kısıtıdır. Buradaki gerekçe ise mükerrer eserlerle anlamlı sonuçlara erişmenin zorlaşabilme riskidir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Soruları

Yaş dostu kent kavramı, yaşlanan dünya nüfusuyla gün geçtikçe literatürde yer edinmektedir. Bu çalışmanın amacı, yaş dostu kent (age friendly city) kavramına yönelik literatürün mevcut durumunu analiz etmektir. Bu çerçevede akademik yazında kavramın öneminin arttığının ortaya koyulması, alanda öncü isimlerin tespit edilmesi yıllar itibarıyla kavrama yönelik ilginin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma örneklem dahilinde şu sorulara dayanmaktadır;

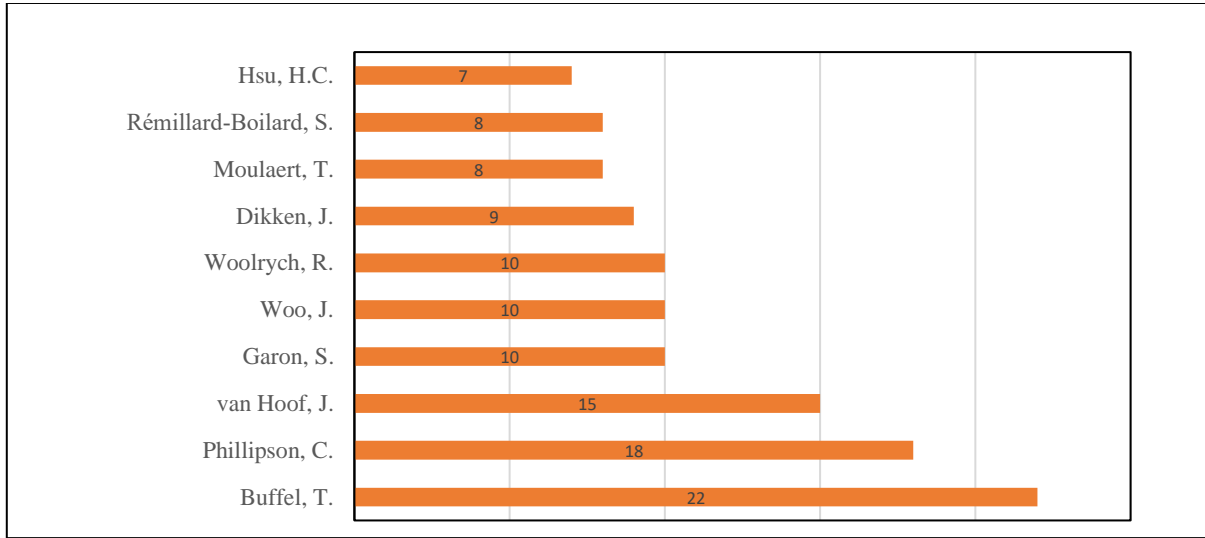
- 1) Yaş dostu kent kavramına dair yoğunlukla eser üreten yazarlar kimlerdir?
- 2) Yaş dostu kent kavramını içeren eserlerin yıllara göre dağılımı nasıl gerçekleşmiştir?
- 3) Yaş dostu kent kavramına yönelik hangi disiplinlerde ve ne oranda eser üretilmiştir?
- 4) Literatürde ortak yazarlık ilişkileri noktasında kurulan bağlantılarda hangi yazarlar ön plana çıkmaktadır? Yıllara göre bu ilişkiler nasıl açıklanmaktadır?
- 5) Yaş dostu kent kavramını içeren eserlerde atıf miktarları açısından ön plana çıkan yazarlar kimlerdir? Yıllara göre atıf miktarlarıyla yazarlar arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?
- 6) Yaş dostu kent kavramını içeren eserlerde hangi ülkeler ön plandadır? Yıllara göre bu ülkelerdeki çalışmalar nasıl bir seyir izlemiştir?
- 7) Yaş dostu kent kavramına yönelik çalışmalarda eser bazlı hangi kurumlar ön plandadır?
- 8) Bu alanda yayımlanan eserlerde hangi anahtar kelimeler ne sıklıkla kullanılmaktadır?
- 9) Atıf sıralamasında ön plana çıkan yazarların bibliyografik eşleşmeleri ne durumdadır?

2.2. Veri ve Analiz

Verinin güncel tutulması amacıyla son olarak 26.07.2024 tarihi itibarıyla Scopus veri tabanında “age friendly city” anahtar kelimesi kullanılarak “tüm alanlar” kapsamında yapılan taramada 495 adet sonuca ulaşılmıştır. Yayın türüne göre veri tabanı sınıflamasında yapılan incelemede; yayınların 2007-2024 yılları arasında farklı disiplinlerden geldiği ve bunlar içerisinde 361 adet makale, 44 adet kitap bölümü, 34 adet inceleme, 10 adet editörlü yazıya ulaşılmıştır. Bu veriler ortak yazar analizi, yazarların

atıf analizi, ülkelerin atıf analizi, anahtar sözcük analizi, metinlerin bibliyografik eşleşme analizi ve yazarların ortak atıf analizi modülleri aracılığıyla VOSviewer programı üzerinden incelenmiştir. Bu özetleme yapılırken, ilgili alanlardaki ilk 10 sırada yer alan veri detaylı olarak gösterilerek, çalışmaların yoğunlaştıkları alanlar açıklanmaya çalışılmıştır.

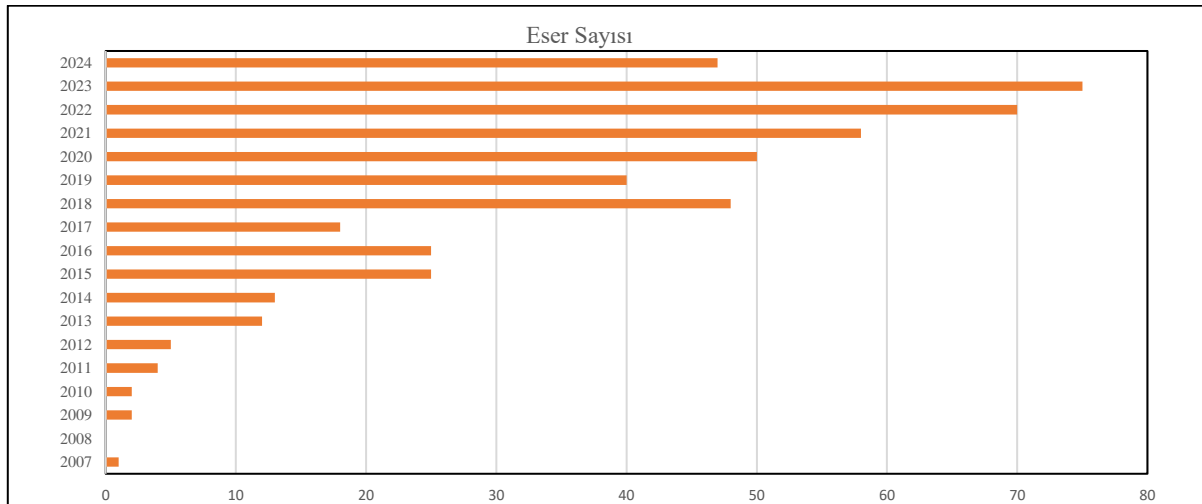
Şekil 1. Yaş Dostu Kent Kavramının Yazar Eser Sayısı

Kaynak: Scopus verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

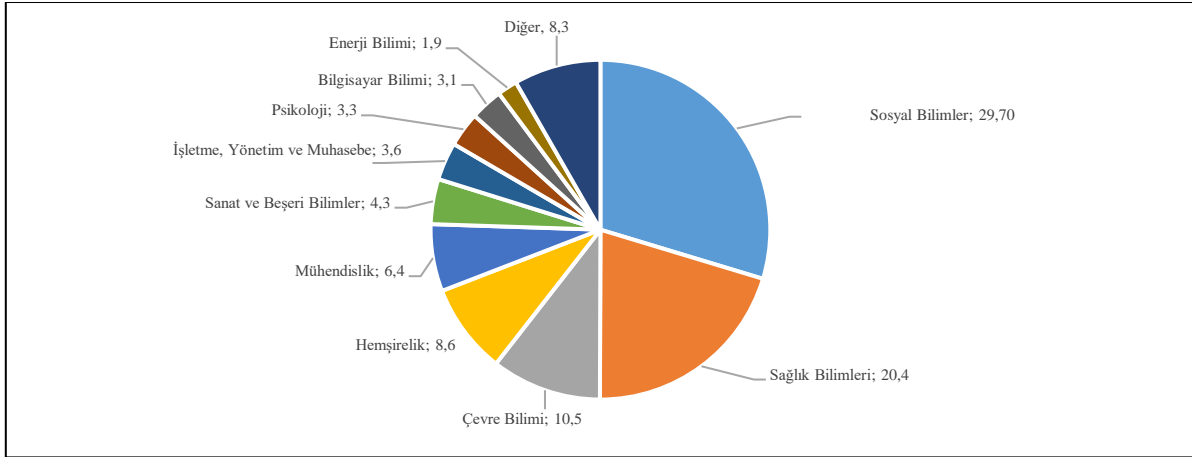
Şekil 1’de yaş dostu kent kavramına yönelik elde edilen Scopus verilerinde en çok eser üreten ilk on yazara yer verilmiştir. Buna göre Buffel 22 eserle ilk sırada yer almaktadır. Buffel’ı 18 eserle Phillipson ve 15 eserle Van Hoof takip etmektedir. İlk on içinde yer alan yazarların tamamının beş taneden fazla eser yayımladığı görülmektedir.

Şekil 2. Yaş Dostu Kent Kavramındaki Eserlerin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Scopus verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2’de yaş dostu kent konusunda yazılan eserlerin yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. Scopus veri tabanında bu kavramı içeren eserlerin ilk olarak 2007 (1 adet) yılında yayımlanmaya başladığı görülmektedir. Bu konuda 2017 yılı sonrasında eser sayısının belirgin şekilde arttığı ve 2023 (n=75) yılının en çok eser yayımlanan yıl olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. 2024 yılında 2. çeyrek itibarıyla 47 eserin yayımlandığı görülmektedir.

Şekil 3. Yaş Dostu Kent Kavramının Disiplinlere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: Scopus verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3'te yaş dostu kent konusunda yazılan eserlerin disiplinlere göre yüzdelik dağılımı gösterilmektedir. Bu çerçevede %29,70'lik oranla sosyal bilimler alanı önde gelmektedir. Sağlık Bilimlerinde ise %20,4'lük bir dağılım söz konusudur. Sosyal Bilimler ve sağlık bilimlerinin toplamı Scopus veri tabanındaki literatürün yaklaşık %50'lik dilimini oluşturmaktadır. Yaş dostu kent kavramına yönelik en düşük oran ise %1,9 ile enerji bilimindedir. Bu noktada sosyal bilimlerin öncü konumunda olduğu görülmektedir.

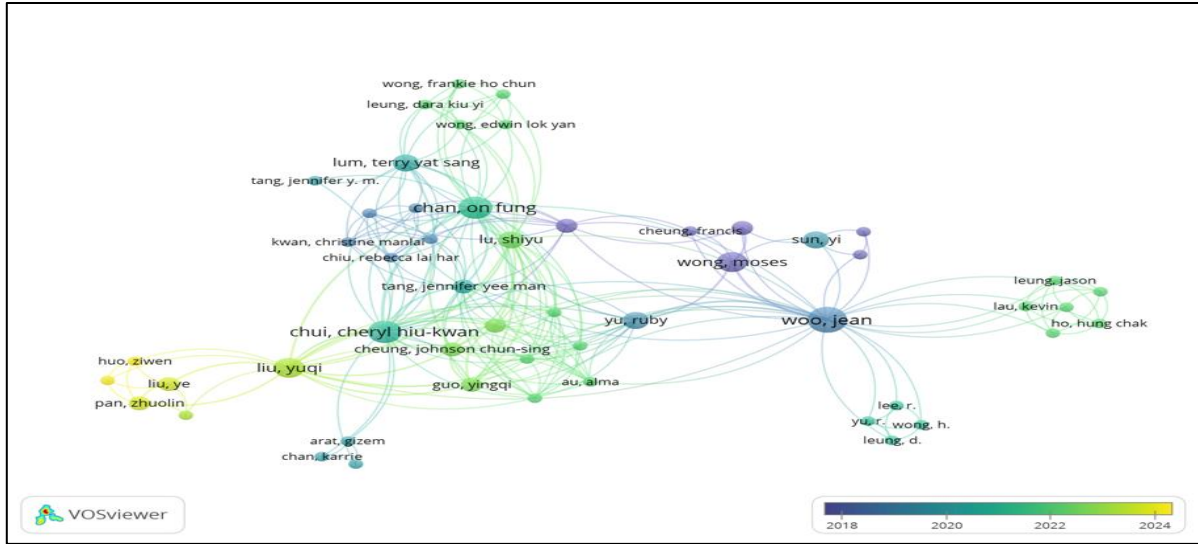
3. Bulgular

Bu başlıkta VOSviewer yazılımıyla çeşitli modüller kullanılarak gerçekleştirilen analizler sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Ortak yazar analizi, yazar atıf analizi, ülkelerin atıf analizi, kurum atıf analizi, anahtar sözcük analizi ve dokümanların bibliyografik eşleşme analizi araçlarıyla elde edilen ağ haritaları ve birtakım istatistik veriler aktarılmıştır.

3.1. Ortak Yazar Analizi (Co-authorship of Authors)

VOSviewer programının ortak yazar analizi modülüyle birbirleriyle iş birliği yapan ve bağlantılar kuran ağ haritası oluşturulmuştur. Bu haritada en az 1 yayın ve atıf kriteri belirlenmiştir. Analiz sonucunda en çok atıf alan ilk 5 yazarın; Tine Buffel (n=783), Chris Phillipson (n=744), Monika Grymowicz (n=525), Blaje Meczekalski (n=525) ve Paulina Napierata (n=525) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bağlantı gücü açısından ise Ryan Woolrych (n= 54), Judith Sixsmith (n=49), Jenny Fisher (n=42), Rebecca Lawthom (n=42) ve On Fung Chan (n=39) sıralamasıyla listelendiği bulgusuna erişilmiştir. En çok eser üreten Joost van Hoof (n=13) atıf ve bağlantı sırasında yer almamıştır. Bu yazarı takip eden Buffel (n=10) ve Ryan (n=9) ise atıf ve bağlantı sonuçlarında birinci sırada yer almışlardır. En çok eser üreten sıralamasında 4. olarak Jereon Dikken (n=9) bulunmaktadır. Dikken'i atıf sıralamasında ikinci basamakta yer alan Phillipson takip etmiştir.

Şekil 4. Ortak Yazar Analizini Gösteren Ağ Haritası

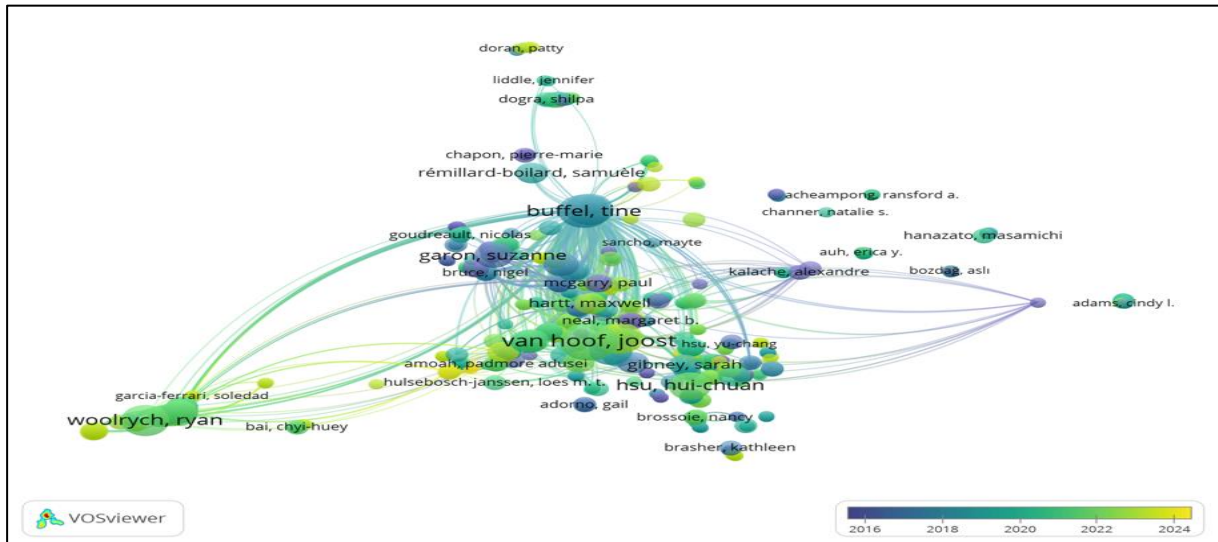
Kaynak: Scopus verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4'te yaş dostu kent kavramına yönelik gerçekleştirilen ortak yazar analizine dair ortaya çıkan ağ haritasına yer verilmektedir. Bu ağ haritasıyla yazarların ortak çalışma ilişkileri görülmektedir. Eski ortaklıkların 2018 yıllarına dayandığı ancak kurulan ilişkilerin önemli bir bölümünün 2022 yılı sonrasında gerçekleştiği bulgusuna ulaşılmaktadır. Ortak çalışma noktalarının düğümünde ise Jean Woo, Cheryl Hiu-Kwan, On Fung Chan, Yuqi, Liu, Moses Wong, Shiyu Lu gibi yazarlar ön plana çıkmışlardır.

3.2. Yazarların Atıf Analizi (Citation of Authors)

VOSviewer programının yazarların atıf analizi modülü aracılığıyla yazarların atıfları yazar-atıf ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Bu haritada en az 1 yayın ve atıf kriteri belirlenmiştir. Analiz sonucunda en çok bağlantı değerine sahip yazar Tine Buffel (n=575) olmuştur. Buffel atıf sıralamasında da ilk basamakta yer almaktadır. Bağlantı gücü sıralamasında Buffel'ı, Chris Phillipson (n=551), Thomas Scarf (n=263), Alexandre Kalache (n=194) ve Stephanie Steels (n=188) takip etmiştir. Bu bağlamda ilk 5 sırada yer alan yazarların ürettiği eser sayıları sırasıyla; Buffel (n=10), Phillipson (n=9), Scharf (n=3), Kalache (n=2) ve Steels (n=1) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Burada Steels'in ve Kalache'nin ürettiği eser sayılarının bir ve iki adet olmasına rağmen bağlantı gücü sıralamasında yer almaları dikkat çekmektedir.

Şekil 5. Yazarların Atıf Analizini Gösteren Ağ Haritası

Kaynak: Scopus verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

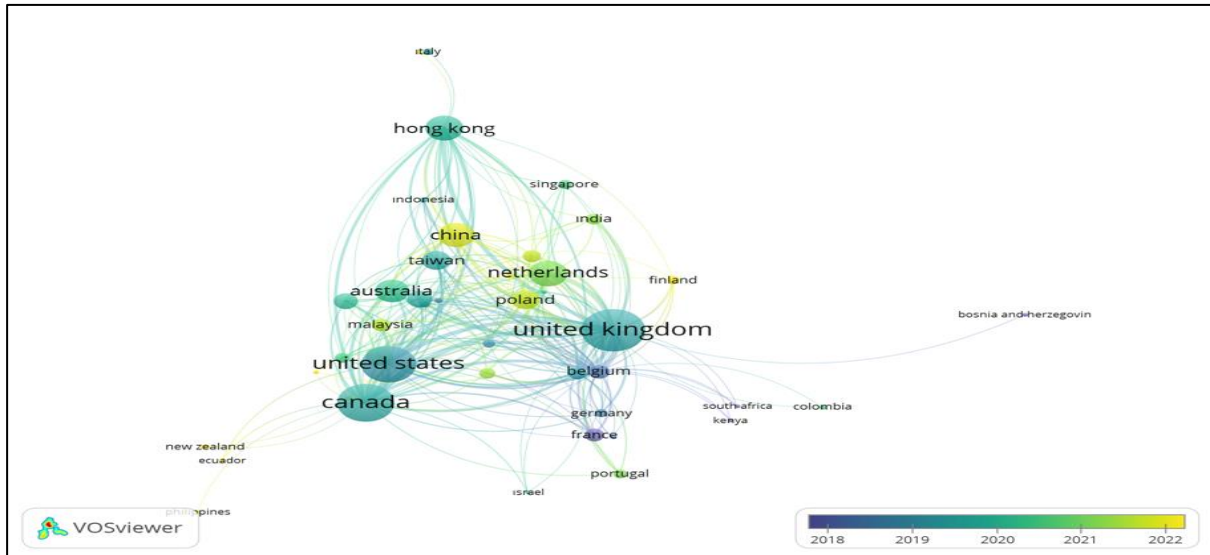
Şekil 5'te yaş dostu kent kavramına yönelik gerçekleşen ortak yazarların atıf analizine dair ortaya çıkan ağ haritası görülmektedir. Buffel, kavramı ilk kullanan yazarlardan atıf sayısı ile ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda Buffel'in yaş dostu kent eserlerinin diğerleriyle kıyaslandığında anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir.

3.3. Ülkelerin Atıf Analizi (Citation of Countries)

VOSviewer programının atıf ülke analizi modülü aracılığıyla ülkeler atıf ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Bu haritada maksimum çeşitliliği sağlamak adına minimum 1 belge ve atıfsız eserlere de yer verilmiştir. Analiz sonucunda Birleşik Krallık (n=63), Kanada (n=54), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) (n=51), Hollanda (n=30) ve Hong Kong (n=28) sıralamanın ilk beşini oluşturmaktadır. Türkiye (n=8) 18. sırada bulunmaktadır. Ülkelerin aldıkları atıflarda oluşan sıralama; Birleşik Krallık (n=2344), Kanada (n=1428), Amerika Birleşik Devletleri (n=1134), Polonya (n=1055) ve Hollanda (n=770) biçiminde şekillenmiştir. Atıf ve belge sıralaması kıyaslandığında; eser sıralamasında ilk beş içinde yer almayan Polonya'nın atıf sıralamasında 4. sırada yer aldığı görülmüştür. Eser sıralamasında 5. sırada bulunan Hong Kong'un atıf sıralamasında ilk beş içinde bulunmadığı, aynı şekilde eser sıralamasında 4. sırada bulunan Hollanda'nın atıf sıralamasında beşinci sırada olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Türkiye'nin (n=19) ise listenin alt sıralarında yer almıştır.

Analiz, bağlantı gücü açısından değerlendirildiğinde; Birleşik Krallık (n=433), Kanada (n=260), ABD (n=206), Belçika (n=185) ve İrlanda (n=142) biçiminde sıralanmaktadır. Bu noktada eser ve atıf sayılarından farklı olarak İrlanda'nın bağlantılılık düzleminde ilk beş ülke içinde yer aldığı görülmektedir.

Şekil 6. Ülkelerin Atıf Analizini Gösteren Ağ Haritası

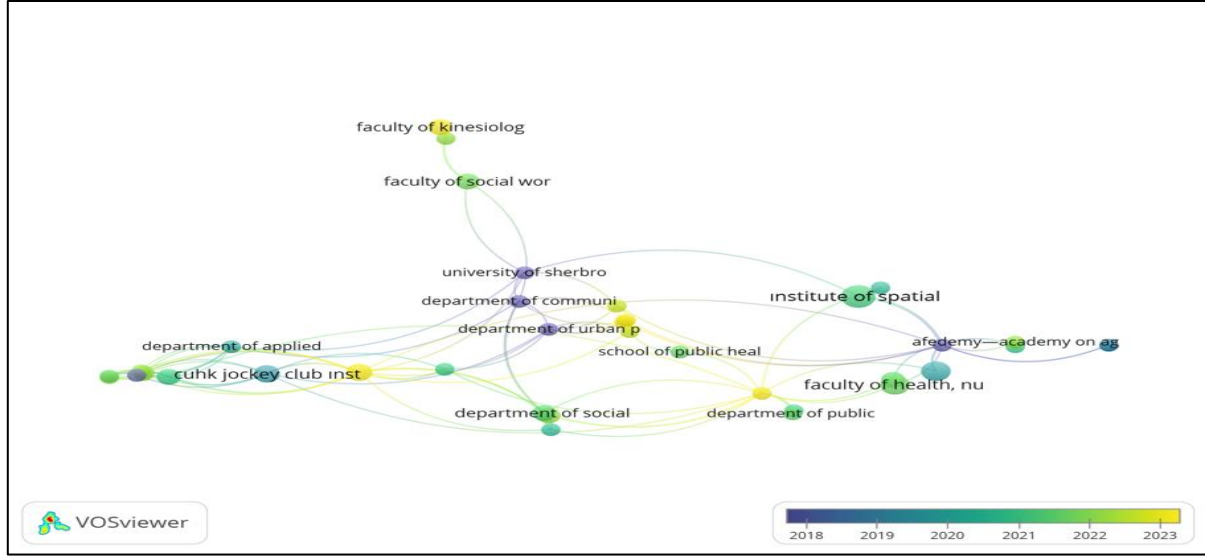
Kaynak: Scopus verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6'da ülkelerin atıf analizine dair ortaya çıkan ağ haritası görülmektedir. ABD, Kanada, Birleşik Krallık, Hong Kong, Belçika ve Fransa gibi akademik çalışma sayıları açısından ön planda olan ülkelerde "yaş dostu kent" kavramının; Çin, Malezya, Hollanda, Hindistan, Singapur, Portekiz ve Türkiye gibi ülkelere göre tarihsel açıdan daha eski olduğu görülmektedir. Ayrıca kurulan bağlantılarda bu dört ülkenin kilit konumda olduğunu söylemek mümkündür.

3.4. Kurum Atıf Analizi (Citation of Organizations)

Kurum atıf analizi modülüyle, birbiriyle iş birliği yapan ve bağlantılar kuran organizasyonların ağ haritası oluşturulmuştur. Bu haritada en az 2 yayın ve atıf kriteri belirlenmiştir. Elde edilen bulgularda; New York Academy of Medicine (ABD), The Hague University of Applied Sciences (Hollanda), Wrocław University (Polonya), University of Manitoba (Kanada) ve The Chinese University of Hong Kong (Hong Kong) gibi kurumların ilk beş içinde yer aldığı görülmüştür. Ülke atıf analizinde Birleşik Krallık'ın bulunduğu pozisyonu kurum bazlı koruyamadığı tespit edilmiştir.

Şekil 7. Kurumların Atıf Analizini Gösteren Ağ Haritası

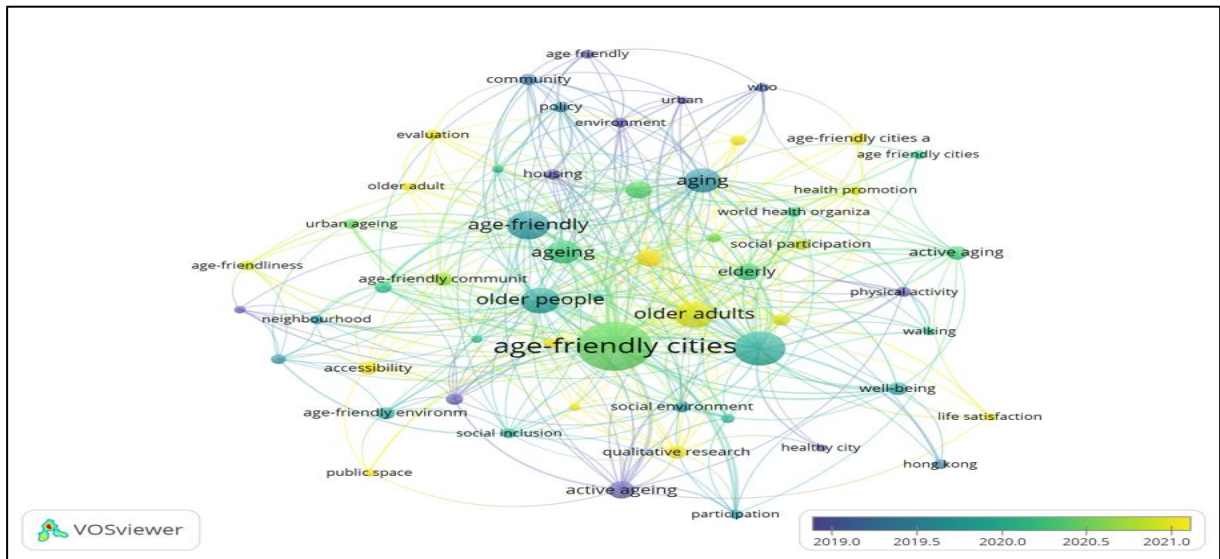
Kaynak: Scopus verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 7’de kurumların atıf analizine dair ortaya çıkan ağ haritası görülmektedir. Bu noktada görece eski çalışmaların University of Sherbrooke (Kanada), Department of Community (University of Manitoba), Department of Urban Planning (South China University of Technology-Çin), AFEdemy (Age-Friendly Environments Academy-Hollanda) ve Sau Po Centre on Ageing (The University of Hong Kong- Hong Kong) ekseninde gerçekleştiği bulgusuna ulaşılmaktadır.

3.5. Anahtar Sözcük Analizi (Co-occurrence of All Keywords)

Bir anahtar kelimenin minimum 5 defa tekrar edilme sıklığı ayarlarıyla anahtar sözcük analizi yapılmıştır. Scopus kaynaklı verilerle VOSviewer anahtar sözcük analizi sonucunda kullanım sıklığı açısından; age-friendly cities (n=85), age-friendly city (n=48), older adults (n=33), older people (n=31) ve aging (n=28) kavramları ön plana çıkmaktadır. Bağlantı gücü açısından bu sıralamanın aynı olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Buna göre; age-friendly cities (n=121), older people (n=68), age-friendly city (n=67), older adults (n=66) ve aging (n=58) değerlerine sahiptir.

Şekil 8. Anahtar Sözcük Analizini Gösteren Ağ Haritası

Kaynak: Scopus verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

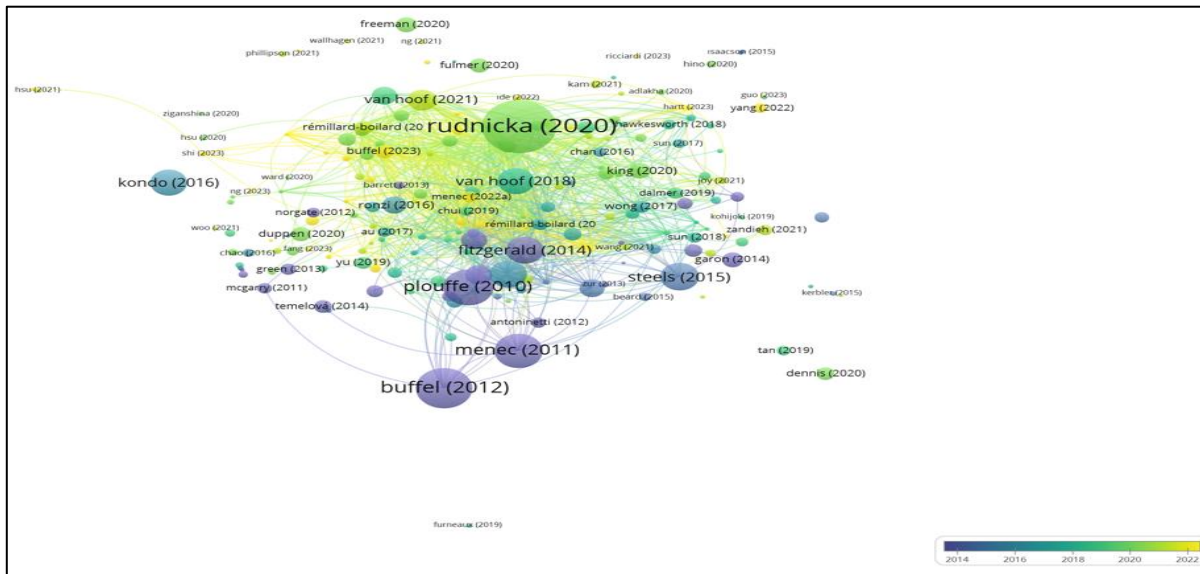
Şekil 8’de anahtar sözcük analizine dair ortaya çıkan ağ haritası görülmektedir. Age-friendly cities (yaş dostu kentler) ve age-friendly city (yaş dostu kent) kavramlarının ön plana çıktığı bulgusuna

ulaşmaktadır. Kavramlarda genel olarak noktalama farklılıkları veya kısaltmalar kaynaklı benzer kavramların farklı kavramlar gibi algılanmaktadır. Örneğin WHO olarak yer alan anahtar kelime World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü) kısaltmasıdır. Anahtar sözcük analizinde bunlar farklı kavramlar olarak tanımlanmaktadır. Benzer durum age-friendly cities ve age friendly cities anahtar sözcükleri için de geçerlidir. Bu iki kavram aynı anlamlara geliyor olsa da (-) noktalama işareti farklılığı nedeniyle yazılım tarafından farklı kavramlar olarak Şekil 8’de yer almaktadır.

3.6. Dokümanların Bibliyografik Eşleşme Analizi (Bibliographic Coupling of Documents)

Minimum 5 atıf kriteri belirlenerek gerçekleştirilen doküman bazlı bibliyografik eşleşme analizinde atıf sayıları açısından sırasıyla; 525 atıfla Rudnicka (2020), 329 atıfla Buffel (2012), 269 atıfla Plouffe (2010), 255 atıfla Menec (2011) ve 173 atıfla Steels (2015) ilk beş içinde yer almaktadır. Bağlantı gücü açısından 506 değeriyle Ronzi (2020), 491 değeriyle Van Hoof (2018), 460 değeriyle Van Hoof (2020), 448 değeriyle Mcdonald (2023) ve 447 değeriyle Torqu (2020) şeklinde sıralanmaktadır.

Şekil 9. Dokümanların Bibliyografik Eşleşme Analizini Gösteren Ağ Haritası

Kaynak: Scopus verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 9’da dokümanların bibliyografik eşleşme analizi sonucunda ortaya çıkan ağ haritası görülmektedir. Buffel, Menec, Plouffe, Steels, Fitzgerald ve Van Dijk gibi yazarların eserleri tarihsel açıdan diğerlerine göre daha eski ve atıf sayısı yüksek eserlerdir. Görece diğerlerine göre yeni ve atıf miktarı yüksek olanlar ise Rudnicka ve Van Hoof gibi yazarların çalışmalarıdır.

Sonuç

Yaş dostu kent yaklaşımı, yaşlanan ve kentleşen dünyada insan yerleşimlerinin sürdürülebilirliğine katkı sunan konseptlerden birisidir. Kavramın literatürde yer edinmeye başlaması 2000’li yıllarda gerçekleşmiştir. Önem kazanma süreci ise DSÖ’nün program ve politikalarına bağlı olarak şekillenmiştir. Ulusüstü organizasyonların yaşlanma ve kentleşmeye gösterdiği önem neticesinde yaş dostu kent yaklaşımı akademik literatürde yaygınlaşmaya başlamıştır. Sonraki dönemde ise Avrupa Birliği ve Dünya Bankası gibi uluslararası organizasyonlar tarafından yaş dostu konsepti desteklenmiştir.

Yaş dostu kent kavramına yönelik hem akademik yazının hem de pratiklerin geliştirilmesi önemlidir. Türkiye’deki akademik çalışmalar görece yenidir. Hızla yaşlanan nüfusun gelecekte yaş dostu uygulamalara daha çok ihtiyaç duyması beklenmektedir. Bu noktada kentlerin yönetiminde aktif rol üstlenen mahalli idarelere önemli görevler düşmektedir. Nitekim dünyada hızla yaşlanan veya yaşlı nüfusun toplam nüfus oranındaki payı yüksek olan ülkelerde yaş dostu uygulamaların daha yaygın olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada yaş dostu kent anahtar kelimesiyle Scopus veri tabanı üzerinden 361 adet makale bibliyometrik yöntemle incelenmiştir. Çalışmada en çok eserin (n=22) Tine Buffel tarafından yayımlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle dünya nüfusunun yaşlanma gerçekliğiyle karşılaştığı 2010'lu yıllardan sonra yayımlanan eser sayısının artış gösterdiği görülmektedir. Yaş dostu kent kavramına yönelik disiplinler açısından dağılımın sosyal bilimler ağırlıklı olduğu ve bunu sağlık bilimlerinin takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ortak yazarlık analizinde en güçlü bağlantı Ryan Woolrych'e aittir. Bu durum yazarın yaş dostu kentler kavramına yönelik en çok ortak eser yayımlananlar kategorisinde yer aldığını göstermektedir. Atıf açısından değerlendirildiğinde en çok eser üreten Buffel'in kavrama yönelik en çok atıf alan (n=783) yazar olduğu görülmektedir. Buffel, farklı yazarlardan atıf alarak bağlantı gücü açısından da ön plana çıkmaktadır. Bu noktada Buffel'in literatürde öncü eserleri ürettiği yazar atıf analizinin ağ haritasında belirginleşmiştir.

Scopus veri tabanında 65 farklı ülkeden araştırmacının yaş dostu kent kavramına yönelik eser ürettiği sonucuna ulaşılmıştır. Burada en çok eser üreten ve en çok atıf alan ülke Birleşik Krallık olmuştur. Aynı zamanda bağlantı gücünde ilk sırada yer almıştır. Gelişmiş ülkelerde yaş dostu kent kavramına dair akademik eserlerin görece erken dönemde yayımlandığı görülmüştür. Türkiye'nin 19 eserle listenin alt sıralarında yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kurumların atıflarının değerlendirildiği analizde, ABD'deki New York Academy of Medicine ön plana çıkmıştır. Birleşik Krallık'ın daha çok eser üretmesi ve atıf almasına rağmen kurumsal bazlı ilk sırada yer almamasının sebebi farklı kurumların eser üretmesi olmuştur. Kurumsal bazlı çalışmalarda eski eserlerin Kanada kökenli olduğu görülmüştür. Anahtar kavramlar açısından değerlendirildiğinde "age-friendly city (yaş dostu kent)" kavramının ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu kavram literatürde görece yeni kullanılmaktadır. Aktif yaşlanma kavramının ise age-friendly city kavramından önce kullanıldığı görülmüştür.

Dokümanların bibliyografik eşleşmesinde ise Rudnicka vd. (2010), Buffel vd. (2012), Menec vd. (2011), Steels (2015) ve Plouffe ve Kalache (2010) gibi yazarlara ait eserlerin yüksek eşleşme ağına sahip olduğu görülmektedir. Bu eserlerin yayım yıllarının benzer dönemlere denk gelmesi literatürün bu dönemde zenginleşmeye başlamasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilecektir.

Kaynakça

- Al, U. (2008). Türkiye'nin bilimsel yayın politikası: Atıf dizinlerine dayalı bibliyometrik bir yaklaşım. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alley, D., Liebig, P., Pynoos, J., Banerjee, T. ve Choi, I. H. (2007). Creating elder-friendly communities. *Journal of Gerontological Social Work*, 49(1-2), 1-18.
- Başar, B., Bulut, Z. ve Kement, Ü. (2024). "Boş ve serbest zaman" kavramlarına yönelik çalışmaların bibliyometrik analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 800-818. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1107333>
- Birleşmiş Milletler. (2009). World population ageing. Department of economic and social affairs.
- Buffel, T., Rémillard-Boilard, S., Walsh, K., McDonald, B., Smetcoren, A.-S. ve Donder, L. D. (2020). Age-friendly approaches and old-age exclusion: a cross-city analysis. *International Journal of Ageing And Later Life*, 14(2), 89-117. <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.1470>
- Buffel, Tine ve Phillipson, C. (2016). Can global cities be 'age-friendly cities'? Urban development and ageing populations. *Cities*, 55, 94-100. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.03.016>
- Buffel, Tine, Phillipson, C. ve Scharf, T. (2012). Ageing in urban environments: developing 'age-friendly' Cities. *Critical Social Policy*, 32(4), 597-617. <https://doi.org/10.1177/0261018311430457>
- Chui, C. H.-K., Tang, J. Y. M., Kwan, C. M., Fung Chan, O., Tse, M., Chiu, R. L. H., ... Lum, T. Y. S. (2019). Older adults' perceptions of age-friendliness in Hong Kong. *The Gerontologist*, 59(3), 549-558. <https://doi.org/10.1093/geront/gny052>
- Chui, C. H., Lu, S., Chan, O. F., Cheung, J. C.-S., Guo, Y., Liu, Y., ... Lum, T. Y. S. (2022). Changes in older adults' perceptions of age-friendliness in Hong Kong: A Three-Year Mixed-Methods Study. *Cities*, 127, 103748. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.103748>
- Çalışır, Y. C. (2024). Uzun dönemli bakım sigortasının literatürdeki izleri: bibliyometrik bir inceleme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (86), 42-54. <https://doi.org/10.26650/jspc.2024.86.1362262>
- Dil Şahin, M. (2024). Sürdürülebilirlik değeri kavramına yönelik bibliyometrik analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (81), 321-338. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1487846>
- Dipak, M. (2024). Artificial intelligence in human resource management: a bibliometric analysis comparing pre- and post-COVID-19 Literature. *Formosa Journal of Multidisciplinary Research*, 3(7), 2509-2530. <https://doi.org/10.55927/fjmr.v3i7.9875>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: an overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Egghe, L. ve Rousseau, R. (1990). Introduction to informetrics: quantitative methods in library, Documentation and Information Science. Amsterdam; New York: Elsevier Science Publishers.
- Fakhri, M., Raharja, S., Pumomo, M. ve Rivani, R. (2024). The development of servant leadership research: a brief bibliometric review. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(7), 3730.
- Fitzgerald, K. G. ve Caro, F. G. (2014). An Overview of Age-Friendly cities and communities around the world. *Journal of Aging & Social Policy*, 26(1-2), 1-18. <https://doi.org/10.1080/08959420.2014.860786>
- Handler, S. (2014). An alternative age-friendly handbook. Manchester: The University of Manchester Library.
- Isaacs, B., Miller, G., Harris, G. ve Ferguson, I. (2007). Bracing for the demographic tsunami: how will seniors fare in an aging society? *Plan Canada*, 47(4), 20-21.

- Jia, X., Dai, T. ve Guo, X. (2014). Comprehensive exploration of urban health by bibliometric analysis: 35 years and 11,299 articles. *Scientometrics*, 99(3), 881-894. <https://doi.org/10.1007/s11192-013-1220-4>
- Juliandarini, J., Sudira, P. ve Fara, T. (2024). Research on Teacher's Digital Competency: A Bibliometric Analysis. *AIP Conference Proceedings*, 3145(1), 030034. <https://doi.org/10.1063/5.0214915>
- Kainthola, S. İ. S. ve Kaurav, R. P. (t.y.). Research at the crowding and tourism: insights. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 72(4), 648-653. <https://doi.org/10.37741/t.72.4.10>
- Koçar Uzan, H. (2024). Akıllı şehir ve yönetim temalı makaleler üzerine bibliyometrik analiz. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(53), 938-960. <https://doi.org/10.35408/comuybd.1398105>
- Koçyiğit, N., Yıldız, E. ve Akyazı, T. E. (2024). Girişimlerin başarısında girişimcilik yetkinlikleri: Alandaki yayınların bibliyometrik analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 12(2), 315-328. <https://doi.org/10.15295/bmij.v12i2.2390>
- Lawani, S. M. (1981). *Bibliometrics: Its theoretical foundations, methods and applications*. Libri, 31(Jahresband), 294-315. <https://doi.org/10.1515/libr.1981.31.1.294>
- Li, M. ve Woolrych, R. (2021). Experiences of older people and social inclusion in relation to smart "age-friendly" cities: a case study of chongqing. *Front. Public Health*, (9). <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.779913>
- Makda, F. (2024). Digital education: Mapping the landscape of virtual teaching in higher education – a bibliometric review. *Education and Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12899-2>
- Menec, V. H., Means, R., Keating, N., Parkhurst, G. ve Eales, J. (2011). Conceptualizing age-friendly communities. *Canadian Journal on Aging / La Revue canadienne du vieillissement*, 30(3), 479-493. <https://doi.org/10.1017/S0714980811000237>
- Moreira, S. A. S. ve Dallavalle, S. (2024). Unraveling the trends in business process management: A comprehensive bibliometric analysis of management and business literature. *Business Process Management Journal*. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-10-2023-0771>
- Odabaş, T. (2024). Yeşil inovasyon kavramının bibliyometrik analizi: Scopus veri tabanında bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(1), 29-47. <https://doi.org/10.30976/susead.1406739>
- OECD. (2015). Ageing in cities. *OECD Publishing*. https://www.oecd.org/en/publications/2015/04/ageing-in-cities_g1g51d27.html adresinden erişildi.
- Oğan, Y. (2024). Gastronomik kimlik ve miras bağlamında bir bibliyometrik analiz. *Tourism and Recreation*, 6(1), 76-88. <https://doi.org/10.53601/tourismandrecreation.1433457>
- Öztat, F. (2024). İnternet bağımlılığına bibliyometrik bir bakış. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(70), 182-195. <https://doi.org/10.29228/SOBIDER.76378>
- Plouffe, L. ve Kalache, A. (2010). Towards global age-friendly cities: determining urban features that promote active aging. *Journal of Urban Health*, 87(5), 733-739. <https://doi.org/10.1007/s11524-010-9466-0>
- Purwanto, E. ve Purwanto, A. D. B. (2024). Bibliometric analysis on economic development in cities. *Bibliometric Analysis on Economic Development in Cities*, 3(2), 120-134. <https://doi.org/10.56578/judm030204>
- Ronzi, S., Orton, L., Buckner, S., Bruce, N. ve Pope, D. (2020). How is respect and social inclusion conceptualised by older adults in an aspiring age-friendly city? A photovoice study in the north-west of England. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(24). <https://doi.org/10.3390/ijerph17249246>

- Rudnicka, E., Napierała, P., Podfigurna, A., Męczekalski, B., Smolarczyk, R. ve Grymowicz, M. (2020). The World Health Organization (WHO) approach to healthy ageing. *Maturitas*, 139, 6-11. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2020.05.018>
- Steels, S. (2015). Key characteristics of age-friendly cities and communities: a review. *Current Research on Cities (CRoC)*, 47, 45-52. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2015.02.004>
- Tamkoç, B. ve Bilgin, Ö. F. (2020). Akif Yaşlanma bağlamında yaş dostu kent kavramı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (2), 211-226. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.816372>
- Torku, A., Chan, A. P. C. ve Yung, E. H. K. (2021). Age-friendly cities and communities: a review and future directions. *Ageing and Society*, 41(10), 2242-2279. <https://doi.org/10.1017/S0144686X20000239>
- Van Hoof, J., Kazak, J. K., Perek-Białas, J. M. ve Peek, S. T. M. (2018). The challenges of urban ageing: making cities age-friendly in Europe. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(11). <https://doi.org/10.3390/ijerph15112473>
- Van Hoof, Joost, Dikken, J., Buttigieg, S. C., Van den Hoven, R. F. M., Kroon, E. ve Marston, H. R. (2020). Age-friendly cities in the Netherlands: an explorative study of facilitators and hindrances in the built environment and ageism in design. *Indoor and Built Environment*, 29(3), 417-437. <https://doi.org/10.1177/1420326X19857216>
- Van Hoof, J., Marston, H. R., Kazak, J. K. ve Buffel, T. (2021). Ten questions concerning age-friendly cities and communities and the built environment. *Building and Environment*, 199, 107922. <https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2021.107922>
- Woolrych, R., Sixsmith, J., Fisher, J., Makita, M., Lawthom, R. ve Murray, M. (2021). Constructing and negotiating social participation in old age: Experiences of older adults living in urban environments in the United Kingdom. *Ageing and Society*, 41(6), 1398-1420. <https://doi.org/10.1017/S0144686X19001569>
- Woolrych, R., Sixsmith, J., Duvvuru, J., Portella, A., Fang, M. L., Menezes, D., Lawthom, R. (2022). Cross-national perspectives on aging and place: Implications for age-friendly cities and communities. *The Gerontologist*, 62(1), 119-129. <https://doi.org/10.1093/geront/gnab170>
- Yılmaz, A. ve Ulukapı Yılmaz, H. (2024). Dijital sermaye çalışmalarına bibliyometrik bakış. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25(2), 1-21. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1332847>
- Zakaria, N., Abdullah, N. A. C., Zahoor, N., Azizan, M. ve Syed, Z. A. (2024). A bibliometric analysis of quality of work-life: current status, Development, and Future Research Directions. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 22(2), 326-347. <https://doi.org/10.57239/PJLSS-2024-22.2.0024>
- Zengin Taş, E., Kırışık, H., Yıldız, F., Ata, Z. ve Aktuğ, M. (2023). Yaşlı dostu kentin anlamı ve aktif yaşlanmaya katkıları: Cumhuriyetin 100. Yılında İzmir Kenti Örneği. *Kent Akademisi*, 16(Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı - Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye), 71-96. <https://doi.org/10.35674/kent.1352981>

Beyan ve Açıklamalar

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Kubilay Çakıcı). Araştırma ikincil verilere sahip bir çalışma olduğu için etik beyana gerek yoktur.

Yazar Katkısı: Kavram/fikir; veri toplama/işleme; analiz; yazım ve eleştirel inceleme ve düzenleme Kubilay Çakıcı (katkı oranı %100) tarafından yapılmıştır. Yazar makalenin yayınlanan versiyonunu okumuş ve kabul etmiştir.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteği almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Ekim/October 2024, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 2, 122-149.

Başvuru/Submitted: 14.06.2024

Kabul/Accepted: 10.07.2024

Yayın/Published: 30.10.2024

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1501003

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

Orta Asya Liderleri İstişare Buluşmaları*

Mehmet Ali Uğur** - Alisher Esanov***

Öz

Orta Asya ülkeleri liderleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ilk defa eksiksiz ve bölge dışı aktörlerin etkisinden bağımsız olarak bir araya gelmiş ve bölgenin geleceğine yönelik beraber adım atmak için Orta Asya Liderleri İstişare Buluşmaları serisini başlatmışlardır. 2018'den beri düzenli olarak gerçekleştirilmekte olan bu buluşmalar serisi bugüne kadar bölge ülkelerinin her birinde birer defa düzenlenmek kaydıyla bir döngüyü tamamlamış bulunmaktadır. Buluşmalarda bölge liderleri genel olarak politik, ekonomik ve sosyokültürel alanlara ilişkin meseleleri ele alırken bölgesel sorunların üstesinden başka aktörlerin müdahalesine ihtiyaç duymaksızın gelmeye çalışmışlardır. Orta Asya'ya özgü bir bölgesel kimlik inşası ve bölgesel entegrasyon sureciden bahsetmek için henüz çok erken olduğu bir gerçektir. Esasen bu buluşma serisinden beklenen fayda bölgesel istikrar ve huzura katkı sunması, bölgesel kalkınma yoluyla refahın yükselmesine yol açması ve bölgede ortak kültür ve kimliğin oluşturulmasına yönelik bölge devletleri olarak birlikte hareket etme iradesinin sergilenmesidir. Bu maksatla, siyasî, iktisadi ve sosyokültürel yakınlaşma adına bölge ülkelerinin kat ettikleri mesafenin takip edilebilmesi adına bugüne kadar düzenlenen tüm istişare buluşmalarının bir arada değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca, şu an için öngörülebilir olmasa bile uzun vadede ortaya çıkma ihtimali olan bir Orta Asya Birliği'ne dair süreç takibi yapacak olan araştırmacılar için bu çalışma bir ön değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, Liderler, İstişare Buluşmaları, Bölgesel Entegrasyon, Orta Asya Birliği.

Central Asian Leaders Consultative Meetings

Abstract

* Bu çalışma Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Uğur danışmanlığında hazırlanan “Bir Bölgesel Entegrasyon Girişimi Olarak Orta Asya Liderlerinin İstişare Buluşmaları” başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Yalova, 2024).

** Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mehmetali.ugur@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0316-5164

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bilim/Anabilim Dalı, chimgilish@gmail.com, ORCID: 0009-0002-8608-1966

After gaining their independence, the Central Asian leaders came together for the first time, independent of extra-regional actors, to initiate the Central Asia Leaders' Consultative Meetings series to take joint steps towards the region's future. This series of meetings, which has been held regularly since 2018, has completed one cycle so far, having been organized once in each country of the region. In the meetings, regional leaders have attempted to address political, economic, and sociocultural issues, striving to overcome regional problems without the need for intervention from external actors. It is indeed too early to speak of a distinctive regional identity construction and regional integration process specific to Central Asia. Essentially, the expected benefit from this series of meetings is to contribute to regional stability and peace, to promote prosperity through regional development, and to demonstrate a willingness among regional states to act together towards establishing a common culture and identity in the region. Therefore, it is important to evaluate all consultative meetings held so far together to track the progress made by regional countries in terms of political, economic, and sociocultural rapprochement. Additionally, while it may not be foreseeable at present, this study aims to provide an initial assessment for researchers who will monitor the process towards a potential Central Asian Union that could emerge in the long term.

Keywords: Central Asia, Leaders, Consultative Meetings, Regional Integration, Central Asian Union.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız olan Orta Asya ülkelerinin Rusya ile siyasî, siyasî ve demografik gerekçelerle özel ve kimi açılardan hiyerarşik olarak dahi nitelendirilebilecek bir ilişki kurmuş olmaları nispeten anlaşılır bir durumdur. Bağımsızlıktan ancak çeyrek asır sonra bölgenin beş ülkesi -Rusya dahil- herhangi bir bölgesel/küresel aktörün ismini anmaksızın kendi aralarında kimi problemlere karşı ortak bir tutum sergilemek adına niyetlerini yüksek sesle dillendirmeye başlamışlardır. Bölge devlet başkanları arasında başlamış ve bir döngüsünü tamamlamış olan istişare buluşmaları serisine bakarak Orta Asya'da yeni bir dönemin başladığı öngörüsünde bulunmak mümkündür. Bu döngünün aksamadan tamamlanmış olmasının tek başına bölgesel bir örgütlenme/kurumsallaşma sürecinin nüvesi olarak yorumlanması için elbette henüz çok erkendir. Ancak bu süreç adeta kendine özgü kolonyal bir yapı olan Sovyet sisteminin resmen çöküşünden çeyrek asır sonra duygusal bir kopuş arayışı olarak görülebilir. Uzun soluklu olması ve temkinli yaklaşılması gereken bu sürecin en önemli göstergelerinden biri olan liderler seviyesinde istişare buluşmaları fikri ilk defa Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev tarafından 2017 senesinde ortaya atılmıştır (Uzlidep.uz, 2018). Özbekistan'ın Sovyet döneminin devamı sayılmayacak ilk cumhurbaşkanı olan Mirziyoyev, BM Genel Kurulu'nun 72. oturumunda ülkesinin dış politika önceliğinin Orta Asya odaklı olacağını belirterek, yeni şekillenmekte olan siyasî ortamın, bölge liderlerinin düzenli buluşmalarına elverişli olacağına inandığını dile getirmiştir (President.uz, 2017). Hemen sonrasında ise Semerkant'ta düzenlenen "Orta Asya: Tek Tarih ve Ortak Gelecek, Sürdürülebilir Kalkınma ve İlerleme Yönünde İş Birliği" konulu uluslararası konferansta Şevket Mirziyoyev, bölge ülkelerine istişare buluşmaları teklifini dillendirmiştir (O'rozov, 2018). Mirziyoyev'in bu iyi niyetli teşebbüsü tüm Orta Asya ülkeleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenmiş, bunun üzerine Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ilk buluşmanın Astana'da düzenlenmesi konusunda teklifte bulunmuştur. Böylece ortaya çıkan "Orta Asya Liderleri İstişare Buluşmaları" fikri 2018 yılından başlamış olup periyodik olarak düzenlenmeye devam etmektedir.

Şekil 1. Orta Asya Ülkelerinin Siyasî Haritası

Kaynak: VectorStock.

Bölgeselcilik fikri ve entegrasyon kavramı bu çalışmanın kapsamının ötesindedir ve uluslararası ilişkiler literatüründe çok geniş bir yere sahiptir. Ancak başarılı entegrasyon tecrübelerinden de gözlemleneceği üzere - tarafları buna iten bölgesel/küresel siyasî konjonktür bir tarafa- kimi teknik alanlarda ortaya konan kısmi iş birliğinin beklenen fonksiyonelliği icra ettiği takdirde zamanda nispeten netameli alanlara sirayet edip (*spillover effect*) tarafları daha da yakınlaştırdığı, hatta buna mecbur kıldığı bilinen bir olgudur (Mitrany, 1966). Klasik uluslararası ilişkiler literatüründe temel akademik tartışma alanlarından biri olan bu konu özellikle “liberal kurumsallaşma” ve “bölgesel kimlik inşası” temaları etrafında liberal ve sosyal inşacı ekol tarafından uluslararası sistemin ana sütunlarından biri olarak kabul edilegelmiştir (Acharya, 2022). Bu çalışma kapsamında ele alınan liderler buluşmaları gelinen şu aşamada henüz bu düzeyde bir analize tabi tutulamayacak kadar erken bir safhayı temsil etmektedir. Buna mukabil beş bölge liderinin bölge dışı aktörlerle koordine olmaya ihtiyaç duymaksızın ilk kez sergiledikleri irade Orta Asya özelinde anlamlı olup değerlendirilmeyi hak etmektedir. Her bir istişare turunda alınan kararların beş ülke tarafından uygulanıp uygulanmadığını, herhangi bir seviyede eşgüdümüne yol açıp açmadığını tespit etmek zirveler döngüsünün bu ülkeleri birbirine başlangıçta iktisaden, sonrasında ise siyaseten yaklaştırmak adına başarılı olup olmadığına dair değerli ipuçları sunacaktır.

Orta Asya ülkeleri arasında yakınlaşma girişimlerinin tarihi aslında bağımsızlığın kazanılmasından hemen sonraki yıllara (1993-2004) kadar götürülebilir. Ancak bu on yıllık inişli çıkışlı denemelerin hepsi liderlerin Sovyet dönemi politik angajmanları ve Rusya faktörü başta olmak üzere muhtelif sebeplerle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İlk girişimin temelleri daha 1991’de Aşkabat’ta atılmış olsa da esas kayda değer gelişmenin 1993 yılında Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan tarafından Orta Asya Birliği’nin (OAB) kurulması olduğu söylenebilir (Saipov, 2021). 1998’e gelindiğinde ise OAB’ye Tacikistan da dahil olmuş ve örgütlenmenin adı Orta Asya Ekonomik Topluluğu (OAET) olarak değiştirilmiştir (Yılmaz, 2020: 3233-3235). 2001 yılında bu topluluk Özbekistan’ın kurucu Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’un teklifiyle Orta Asya İş Birliği Örgütü (OAIÖ) olarak yeniden adlandırılmıştır (Patnaik vd., 2019: 9-10). Ne yazık ki 2004 yılında Rusya’nın da katılımıyla bu örgüt bölgeye özgü olma özelliğini ve yola çıkış anındaki anlamını kaybetmiştir. Nitekim 2005 yılına gelindiğinde Özbekistan’da yaşanan Andican Vakası’nın¹ tetiklemesi ve örgüt üyelerinin hepsinin Rusya’nın liderlik ettiği Avrasya Ekonomi Topluluğu’na (EurAsEC) katılımıyla OAIÖ faaliyetlerine son vermiştir (Umarova ve Tolipov, 2021). Hâsılı, 1990’lar ve hemen sonrasında Orta Asya’da

¹ 13 Mayıs 2005’te Özbekistan’ın Andican şehrinde yaşanan kanlı olay (Kanlıdere, 2014).

filizlenen bölgesel örgütlenme girişimlerinin başarısız olması, bu süreçlerin bölge ülkelerinin tamamını hiçbir zaman kapsamaması ve de özellikle Rusya gibi bölge dışı bir ülkenin dahil olması ile ilişkilendirilebilir. Bunun sonucunda Orta Asya liderleri bölgeye özgü bir örgütlenme modeli denemek yerine ABD, Çin, Rusya ve Japonya gibi diğer küresel ve bölgesel aktörlerin bölgeye yönelik girişimlerine dahil olmayı, ya da Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Şanghay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ) gibi uluslararası örgütlerin şemsiyesi altında bir araya gelmeyi tercih etmişlerdir (Saipov, 2021).

Başarısız yakınlaşma girişiminin süreci detaylı analiz edildiğinde Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonraki "geçiş dönemi" olarak nitelendirilen yıllarda önceki dönemden miras kalan alışkanlık ve zorlukların etkili olduğu gözlemlenecektir. Yakınlaşma aslında önceki dönemin doğal bir uzantısı olarak da görülebilir. Bağımsızlıktan 15 yıl sonrasına gelindiğinde ise (2006) bölge ülkelerinin kendi siyasî ve sosyoekonomik sistemlerini bir dereceye kadar özgünleştirmiş ve önceki alışkanlıklarla şekillenmiş olan yukarıdaki modele ihtiyaç duymamaya başlamış oldukları gözlemlenmektedir. Başka bir ifadeyle, kimi bölgeler için yüzyıllar süren Rus patronajından sonra gerçek anlamda bağımsızlığa kavuşmak bağımsızlık ilanı ile ne yazık ki eş zamanlı olarak gerçekleşmemiştir, bölge ülkelerinin bağımsızlık fikrini özümseme süresi 30 yıla kadar uzamıştır. Bu süre içerisinde bölge ülkeleri bir yandan iç sorunlarıyla uğraşırken, diğer yandan da birbirine yönelik şüpheleri gidererek karşılıklı güven ve samimiyeti güçlendirmek için çaba harcamışlardır. Belki de bu geçiş döneminin simgesel ismi tüm bölge ülkeleriyle komşu olması hasebiyle kilit rolü olan Özbekistan'ın kurucu cumhurbaşkanıdır. İslam Kerimov 30 yıla yakın ülke yönetimini elinde tutarken özellikle son yıllarında içe dönük ve dışarıya neredeyse kapalı bir siyaset gütmüştür. Bu siyasî tercihte bazı komşu ülkelerdeki iç istikrarsızlık, 2001'de patlak veren Afganistan savaşı ve 2005'te meydana gelen Andican vakası gibi olaylar önemli rol oynamıştır. Özbekistan'ın bu tedirgin tutumu siyasî ve sosyoekonomik açıdan bölgenin tamamını olumsuz etkilemiş, Orta Asya ülkelerinin birbirine karşı duyduğu şüphe ve güvensizliğin artarak devam etmesine sebep olmuştur.

İslam Kerimov'un vefatından sonra 2017 yılında Özbekistan'ın yeni cumhurbaşkanı olarak seçilen Şevket Mirziyoyev, çok geçmeden ülke içinde ve dış politika tercihlerinde geniş çaplı reformlar başlatmıştır. Taşkent'in bölge politikasını adeta yeniden yazmaya niyetlenen Mirziyoyev, kısa süre zarfında tüm Orta Asya ülkelerine resmî ziyarette bulunarak yükselen gerginliği yumuşatmaya ve ülkeler arasındaki buzları eritmeye yönelik gayret içerisinde olmuştur. Özbekistan'ın yeni cumhurbaşkanı, ülkenin dış politika önceliğini Orta Asya odaklı olarak şekillendirirken, bölge ülkelerini yeniden bir araya getirmeyi amaçlayan bir tür istişare buluşmalar serisi gerçekleştirilmesi yönünde güçlü bir irade ortaya koymuştur. Bu teşebbüsün başarı göstergesi ise yukarıda da belirtildiği gibi bölge ülkelerinin tamamının desteğini almış olarak kesintisiz devam ediyor olmasıdır.

Yakın tarihin mirası yanında Orta Asya ülkelerini periyodik istişarî buluşmalara iten ve hatta onları buna bir bakıma mecbur kılan başka etkenler de vardır. Bölge bazlı ortak sorunların aslında ortak hedefler belirleyerek stratejiler geliştirmenin önünü açabileceği gerçeği dünyanın muhtelif bölgelerindeki basit ya da kompleks kurumsallaşma modellerinin hepsinde göze çarpmaktadır. Benzer şekilde Orta Asya'nın da bölgesel güvenlik, iklim değişikliği, su ve diğer tabii kaynakların verimli kullanımı ile artan enerji ihtiyacı gibi bazı ortak meseleleri vardır ve bunların kalıcı çözüme ulaşabilmesi ancak buna dair ortak iradenin sergilenmesi ve birlikte hareket kabiliyetinin artması ile mümkündür. Nitekim, ortak problemler paydasının zamanla büyümesi bölge ülkelerinin birbirine olan ihtiyacını zamanla artırarak doğal bir iş birliği zeminini olgunlaştırmıştır. Nitekim, Kazakistan kurucu Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in de altını çizdiği gibi bölgesel problemlerin çözümünde dış aktörlere ihtiyaç duymadan bölgenin kendi dinamiklerini harekete geçirerek halletmeyi tercih etme arzusu liderler arası istişare buluşmaları fikrinin temelini teşkil etmektedir (Allaberdiyev, 2018).

Genel olarak, bölge ülkelerini iş birliğine iten etkenleri iç ve dış olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Aslında bölgenin ortak tarih ve kültürü en önemli iç etken olarak kapsamlı bir iş birliği adına büyük bir avantaj sunmaktaydı. Bunun yanında Orta Asya'nın kalkınmasına yönelik ekonomik atılımların gerçekleştirilme ihtiyacı, bölge ülkelerini iş birliğine teşvik eden iç sebeplerden bir diğeridir. Yine, tüm devletlerce bölgesel güvenlik ve istikrara en büyük tehdit olarak görülen terörizm, radikalizm, organize suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi meseleler de bölge ülkelerini iş birliğine iten başka bir iç etken olarak sayılabilir.

Bölgesel iş birliği arayışlarını harekete geçiren dış etkenlerine gelince, bugünkü küresel ve bölgesel konjonktüre bağlı olarak Orta Asya ülkelerinin birlikte var olabilmeye arayışını en başta ifade etmek mümkündür. Bu durum Orta Asya devletlerini özellikle bölgesel güvenlik meselelerinde birlikte hareket etmeye adeta mecbur bırakmaktadır. Bölgeyi doğal arka bahçesi olarak görme eğilimindeki Rusya, Çin, Hindistan ve İran gibi küresel ve bölgesel güçlere karşı her bir Orta Asya ülkesi tek başına oldukça zayıf kalmaktadırlar ki bu durumda her an patlak verebilecek meselelere karşı ortak bir pozisyon sergilemek yegâne opsiyon olarak belirmektedir. Kaldı ki Orta Asya ülkelerinin neredeyse tamamı muhtelif örgütlere birlikte üyelik vasıtası ile birbirleriyle kısmen angaje durumdadırlar. Bu angajman aynı anda hem bölgeye münhasır hem de bölge dışı aktörlerin tamamını hariç tutan bir örgütlenmeyi en azından fikren kolaylaştırmaktadır.

Sonuçta, bahsedilen tüm bu saikler nedeniyle ve bazı devlet başkanlarının lider roller üstlenmesi ile bölge çapında istişare buluşmalarının periyodik olarak düzenlenmesinin önü açılmıştır. 2018’de başlayan bu buluşmalar dizisi, küresel salgının getirdiği seyahat kısıtlamaları nedeniyle gerçekleştirilemeyen 2020 toplantısı hariç, 2023’e kadar aralıksız düzenlenerek tam bir döngüyü tamamlamıştır. Bu sebeple, bölge liderlerinin bu konudaki yaklaşımlarını ve ortaya koydukları iradenin ciddiyetini değerlendirebilmek adına bugüne kadar gerçekleşen beş zirvenin içeriğine kısaca göz atmak faydalı olacaktır. Bu bağlamda, yukarıda sınırları çizilen arka plan çerçevesinde buluşmalar sırasındaki konuşmaların, dillendirilen endişelerin, takip edilen müzakere süreçlerinin, varılan mutabakatların, alınan kararların ve ortaya konan icraatın analiz edilmesi bölgedeki entegrasyon dinamiklerinin geleceğine dair bir projeksiyonda bulunabilmek açısından değerli olacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı 2018’de başlayan beşli istişare buluşmalarının tetiklediği iş birliği havasının bölge çaplı bir kurumsallaşma sürecinin bir öncülü olup olamayacağını değerlendirmesidir. Sürecin tazeliğinden dolayı bu konuda bir akademik literatür henüz oluşmamış olup başvuru kaynaklar daha çok ilgili devletlerin basın açıklamaları ve bunlara dair yapılan uzman değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, bölge çaplı bir örgütlenme modeli arayışı yeni olmadığından daha önceki döneme ait oldukça zengin bir literatür hali hazırda mevcuttur. Bu literatüre kısaca göz atmak yeni sürecin nasıl bir mecrada ilerleyeceğine dair bazı ip uçları sağlayabilir. Tahmin edileceği üzere var olan yazın içerisinde Orta Asya’nın bütünleşme ve bölgeselleşme arayışına değinen çalışmalar literatürün tamamına nispetle kısıtlıdır. Bunun bir nedeni Orta Asya bölgesinin uluslararası sistemde yeni keşfedilmeye başlaması iken bir diğeri ise muhtelif dış aktörler tarafından bu bölgeye biçilen edilgen rol ve bunun ilgili akademik camiadaki tezahürüdür. Bu değerlendirme çerçevesinde uluslararası ilişkiler literatüründe konuya ilişkin akademik eserler genel hatlarıyla Batılı, Rus, Türk ve yerel menşeli olmak üzere dört kategoride değerlendirilebilir.

Batıda Orta Asya’nın bağımsızlık sonrası erken dönemini konu alan eserlerin başında Martha Brill Olcott’un (1994) *The Myth of “Tsentral’naia Aziia”* sayılabilir. Burada yazar bölge ülkelerinin o çalkantılı ve çok belirsiz günlerini detaylı bir şekilde ele alırken bu coğrafyada bir entegrasyon eyleminin gerçekleşmesini Rusya’nın inisiyatifi ile ilişkilendirerek Orta Asya Birliği’nin uzun süre bir efsane olarak kalacağını öngörmüştür. 1996 yılında yayımlanan Herbert Dieter’in *Regional Integration in Central Asia: Current Economic Position and Prospects* adlı makalesinde ise yeni bağımsız olan Orta Asya ülkelerinin sancılı geçiş dönemlerinden bahsedilerek coğrafyadaki birçok siyasi, ekonomik ve sosyal sorunun bölgesel entegrasyonla halledilebileceği düşüncesi tartışılmaktadır. Bölgede ortak bir kimlik arayışına değinen Paul Kubicek, 1997’de yayımlanan *Regionalism, Nationalism and Realpolitik in Central Asia* adlı makalesinde konuyu uluslararası ilişkilerin ana teorik ekollerinden neorealizm, neoliberalizm ve sosyal inşacılık perspektiflerinden analiz edilerek bütünleşme ve Rusya’nın rolü konusunda önemli çıkarımlarda bulunmaktadır. Bir sonraki döneme bakıldığında ise konuya ilişkin en önemli çalışmalardan Roy Allison’un (2008) *Virtual Regionalism, Regional Structures and Regime Security in Central Asia* adlı eseri ile Damian Rosset ve David Svarin’in (2014) *The Constraints of the Past and the Failure of Central Asian Regionalism, 1991–2004* adlı makalelerinin öne çıktığını, önceki bölgesel entegrasyon girişimlerinin değerlendirildiği görülebilir. Bu makalesinde Allison Orta Asya ülkelerinin bölgesel entegrasyon girişimlerinin 1993-2004 yılları arasındaki başarısızlıkla sonuçlanma nedenlerini ortaya koymaktadır (Allison, 2008). Rosset ve Svarin ise Orta Asya ülkelerinin 1991-2004 yılları arasındaki entegrasyon girişimleri ve süreçlerini kronolojik dönemlere ayırarak incelerken Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası bu coğrafyadaki ilk bölgeselleşme sürecinin başarısızlıkla sonuçlanmasını neorealizm çerçevesinden analiz etmektedir (Rosset ve Svarin, 2014). Filippo Costa Buranelli’nin (2021) *Central Asian Regionalism or Central Asian Order? Some Reflections* adlı

makalesi Orta Asya entegrasyonuna giden yolun yeni dönemine ilişkin Batılı akademik çalışmalar arasında öne çıkmaktadır. Bu makalede yazar Orta Asya'daki bölgesel entegrasyon girişimlerinin özünü ele almaktan öte bu yönde sık kullanılan "bölgeselcilik" kavramının bölgedeki bu tür girişimleri ifade etmekte uygun olup olmadığını tartışmıştır (Buranelli, 2021).

Orta Asya'da bölgeye özgü bir entegrasyon modeli gelişip gelişmeyeceğine dair Rusya kaynaklı akademik çalışmalara fazlaca rastlanmasa da en azından konuya ilişkin I. V. Halanskii'nin (2011) *Центральноазиатская интеграция: действительность и возможности* [Orta Asya Entegrasyonu: Gerçeklik ve Olasılıklar]; I. V. Halanskii ve N. P. Han'ın (2012) *Ethnocentrism and the Problem of Central Asian Integration: Current Status*; ve E.V. Makhmutova'nın (2018) *Центральная Азия в поисках собственной интеграционной модели* [Orta Asya Kendi Entegrasyon Modelini Arıyor] adlı makaleleri nadir örnekler olarak gösterilebilir. Halanskii makalesinde, Orta Asya ülkelerinin ilk entegrasyon girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından kısaca bahsederken aslında Orta Asya'da böyle bir arayışın Batılı ülkelerin ısrarı olduğunu ve bunun esas maksadının da Rusya'nın konumunun zayıflatılması yoluyla Avrupa'nın Rus enerjisine bağımlılığının azaltılması olduğunu belirtmektedir (Halanskii, 2011). Halanskii ve Han'ın ortak makalesinde ise bir önceki makaleye paralel olarak yakın zamanda Orta Asya'da herhangi bir bölgesel entegrasyonun gerçekleşmeyeceği öne sürülmektedir (Halanskii ve Han, 2012). O dönemde bölge ülkeleri arasındaki gerilimin artmasıyla ortaya çıkan bu makalede yazarlar bölgesel bütünleşmeye yönelik engel teşkil edecek sorunları ele alırken önceliğin Orta Asya'da ulus devlet inşasının tamamlanması ve güçlendirilmesi olduğunu savunmaktadır. Makhmutova ise makalesinde Orta Asya'daki entegrasyon denemelerinin başarısız olduğunu belirterek bunun ana nedenlerinden birinin bölge siyasetçilerinin böyle bir entegrasyona çok istekli olmamasına bağlamıştır. Makhmutova, bölge ülkelerinin daha çok bölge dışı ortaklarla iş birliğini tercih ettiklerini ifade ederek aslında Orta Asya ülkeleri arasında olası bir entegrasyona Batılı ülkelerin çok fazla önem atfedip teşvik ettiğini ve bunun Rusya karşıtı bir proje olduğunu ileri sürmektedir (Makhmutova, 2018).

Türk akademik camiası da Orta Asya'nın bütünleşmesine dair literatüre anlaşılabilir duyuşal saiklerle önemli ölçüde katkı yapmıştır. Bunlardan Osman S. Kadı ve Halim Nezihoglu'nun (2010) *Prospects for Central Asian Integration*; Özge Aynagöz Çakmak'ın (2017) *Orta Asya: Bölgesel Entegrasyon Girişimleri ve Öneriler*; Serdar Yılmaz'ın (2020) *Bölge ve Bölgesel Entegrasyon Bağlamında Orta Asya Devletleri'nin Birliği için Bir Model Önerisi* makaleleri örnek olarak gösterilebilir. Kadı ve Nezihoglu makalelerinde esasen ekonomik entegrasyondan bahsetmişlerdir (Kadı ve Nezihoglu, 2010). Çakmak'ın ele aldığı eserde ise daha çok Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ticarî ilişkiler çerçevesinde bir ekonomik entegrasyon olasılığı değerlendirilmiştir (Çakmak, 2017). Yılmaz'ın kaleme aldığı makalede ise Orta Asya bölgesinde başarılı bir entegrasyonun gerçekleşmesi için ASEAN modeli önerilmektedir (Yılmaz, 2020).

Orta Asya ülkelerinde bölgenin bütünleşmesi konusunda verilen akademik eserlerin sayısı 2000'li yıllarla birlikte giderek artmış olup stratejik yönelim açısından birbirinden şaşırtıcı derecede uzak eserler ortaya konmuştur. Bunlardan Inomjon Bobokulov'un (2006) *Central Asia: Is There an Alternative to Regional Integration?* adlı makalesinde Orta Asya'da bir entegrasyon sürecinin neden gerekli olduğu sorusunun cevabı aranmış, bölgenin hali hazırda var olan birleştirici unsurları değerlendirilmiştir. Buna karşın Tajikistan and Regional Integration in Central Asia adlı makalesinde Rashid Abdullo (2007) bölgede bir entegrasyonun gerçekleşmesine karşı o zamanın şartlarından ve Tacikistan'ın kendi durumundan yola çıkarak olumsuz, eleştirel ve karamsar bir bakış açısı sergilemektedir. Ahadon Najmitdinov (2010) *Central Asian Integration As a Way of Guaranteeing Regional Security, Economic Growth, Feasibility and Prospects* adlı çalışmasını genel olarak bölgedeki iç sorunların çözümü, güvenlik tehditlerine karşı etkili mücadele ve bölgesel kalkınma üzerinden şekillendirmektedir. Farkhod Tolipov'un (2010) kaleme aldığı *Geopolitical Stipulation of Central Asian Integration* adlı makalesinde ise Orta Asya'nın erken dönem entegrasyon denemesi jeopolitik teoriler açısından analiz edilmektedir. Ediliia Abdikadirova'nın (2017) *Orta Asya'da Entegrasyon Süreçleri* adlı makalesinde genel olarak Orta Asya ülkelerinin entegrasyon girişimleri ve süreçleri, başarısızlık nedenleri ve bu meselelere ilişkin ABD, Rusya, Çin gibi bölge dışı aktörlerinin etkileri ele alınmaktadır. 2018'de yayımlanan Gulnara Dadabayeva ve Kristopher White'in *Is Central Asian Integration Possible Without Russia?* adlı makalesinde ise Orta Asya ekonomik bütünleşmesinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilme olasılığı ve bu süreçte Rusya'nın rolü incelenmektedir. R. Elemesov, A. Tileubergen, ve B. Balaubaeva'nın (2018) *Prerequisites for the Integration of Central Asian Countries* adlı Kazakistan'ı merkeze alan

makalelerinde Orta Asya entegrasyonu için önemli ön koşulların neler olduğu tartışılmaktadır. Yine, 2019'de yayımlanan *Potential for Development of Integration Cooperation of Central Asian Countries* adlı bir makalede ise esasen tüm Orta Asya ülkelerinin birlikte Rusya'nın başını çektiği AEB çatısı altında bir bölgesel entegrasyon modeli inşa etmeleri gerektiği savunulmaktadır (Abaydullayeva, Khadzhiyeva, Arupov ve Tusupova, 2019). Aynı yıl yayımlanan *The Idea of Regional Integration in the Central Asian and Eurasian Perspective* adındaki Kazakistan merkezli çalışmada Nursultan Nazarbayev'in Avrasya ve Orta Asya entegrasyon projeleri bağdaştırılmaya çalışılmaktadır (Patnaik, Gubaidullina, Makasheva ve Konuspayev, 2019). Ziyodilla Pulatkhodzhayev'in yine 2019'da yayımlanan *Процессы регионализации в Центральной Азии [Orta Asya'da Bölgeselleşme Süreçleri]* adlı Özbekistan merkezli ortaya konulan makalesinde ise genel olarak 2016 yılında Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle Özbekistan'ın dış politikasındaki Orta Asya ülkeleri ve bölgesine yönelik çok ani değişim sonucunda bölgesel iş birliği ve bütünleşmesi yönündeki yeni gelişmeler tarihsel bir bakışla analiz edilmektedir.

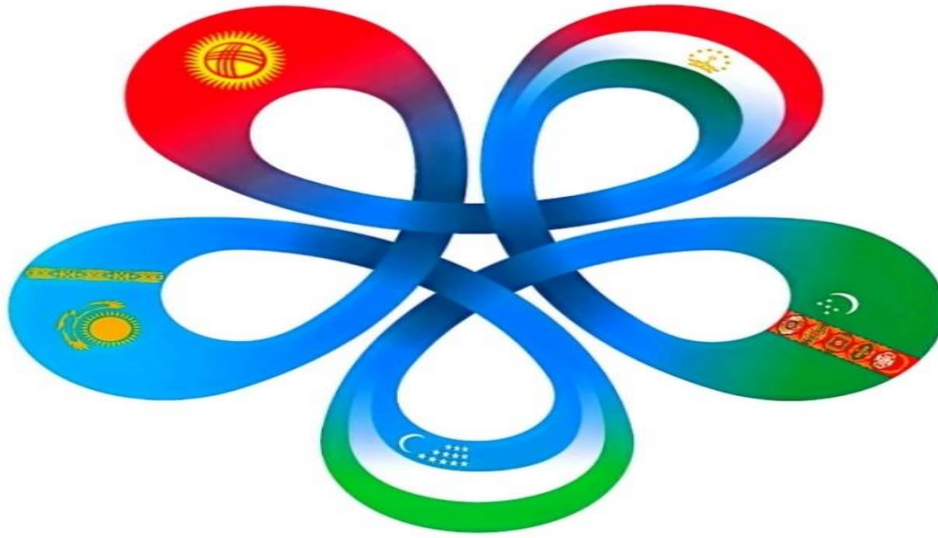
Son birkaç yılda bölge içinden çıkan konuya ilişkin akademik çalışmalara bakılacak olursa yine önceki dönemin devamı niteliğinde oldukları, ancak bu çalışmanın konusu olan liderler buluşmalarına pek yer verilmediği görülmektedir. Bunlara örnek olarak Anvar Yuldashev ve Khudoykul Azizov'un (2022) *Central Asian Regional Cooperation Genealogy and Main Problems: Lessons from European Experience*; Duman Zhekenov'un (2022) *Role of Central Asian Integration in Solving and Strengthening Logistics Issues*; Fatima Kukeyeva, Olzhas Baisalbek ve Aruzhan Ziyabekova'ların (2023) *New Trends in Regional Integration and Their Impact on the Countries of Central Asia* ve Nuriddin Rahmanov'un (2024) *The History and Present of Integration Processes in Central Asian Countries: Problems and Solutions* adlı makalelerini gösterilebilir. Yuldashev ve Azizov makalesinde bölgesel entegrasyon çerçevesinde Orta Asya-AB ilişkileri ve AB'nin bölgedeki entegrasyon amaçlı gelişmelere dair tutumu değerlendirilmektedir (Yuldashev ve Azizov, 2022). Zhekenov ise makalesinde, başka çalışmalardan farklı bir şekilde, Orta Asya entegrasyon süreçlerini ilk (1991-2004) ve yeni (2016'den günümüze kadar) olmak üzere iki aşamalı biçimde bölgenin lojistik ve taşımacılık imkanları ve potansiyelleri üzerinden analiz etmektedir (Zhekenov, 2022). Kukeyeva ve diğerlerinin ele aldığı makalede kısaca Orta Asya ülkelerinin 2018'de başlayan yeni entegrasyon girişimi çerçevesinde olası bir bölgesel entegrasyon ve coğrafyadaki durum ağırlıklı olarak ekonomik açıdan bazı uluslararası ilişkiler teorileriyle analiz edilmeye çalışılmaktadır (Kukeyeva vd., 2023). Orta Asya bölgesindeki erken ve yeni dönem entegrasyon girişimlerini konu edinen literatürdeki en güncel makalede ise Rahmanov tarihsel süreçler ışığında bölgesel birlik arayışlarını güçlendirmek adına var olan potansiyelleri ortaya koymakta ve kapsamlı bir birleşmeye yönelik çözümler önermektedir (Rahmanov, 2024).

Yukarıdaki literatür taramasından anlaşılacağı üzere Orta Asya'da bölgeye münhasır bir entegrasyon arayışını konu edinen akademik çalışmaların pek çoğu nispeten yüzeysel değerlendirmelerden öte geçememektedir. Buna paralel olarak konuya ilişkin tez çalışmaların Türk akademik literatüründe çok yetersiz kaldığı gözlemlenirken Orta Asya'nın bütünleşmesini konu eden bir kitaba da rastlanmamaktadır. Ayrıca, yukarıda bahsedilen kısıtlı akademik çalışmaların neredeyse tamamı bölge ülkelerinin 1991-2004 yılları arasındaki başarısız kalmış ve yoğun dış etkiye açık ön girişimleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Lakin 2016 yılında Özbekistan'daki siyasî kadro değişimi ardından gündeme gelen yeni bölgesel gelişmeler ve 2018'den beri bölge liderlerinin düzenli bir şekilde gerçekleştirmekte olduğu, belki de ileriki yıllarda bütünleşmeye yönelik ilk adım olarak değerlendirilecek istişare buluşmalarını odağına alan kapsamlı bir çalışma bugüne kadar ortaya konmamıştır. Bu gerekçe ile, istişare buluşmaları üzerine yapılacak değerlendirme ve analizlerde büyük oranda bölge ülkelerinin Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve diğer önemli kurumlarının resmî sitelerinde yayımlanan konuya ilişkin rapor, bildiri, açıklama ve haberler gibi birincil kaynaklardan faydalanılması gerekmektedir. Bu nedenlerle bu çalışma, bölge liderlerinin sözü edilen tarihî girişimleri ışığında Orta Asya'nın bölgesel bütünleşme dinamiklerini ele alan nispeten erken bir akademik değerlendirme girişimidir. Ancak, liderlerin başlattığı bu süreç ileriki dönemde idealize edildiği gibi bir bölgesel entegrasyona dönüştüğü takdirde bu çalışmanın ilgili sürecin başlangıç dönemine dair öncü bir akademik çalışma olarak değerlendirilmesi kuvvetle muhtemeldir. Benzer şekilde, bu çalışmanın uluslararası ilişkiler literatüründe konuya ilişkin özgün eser boşluğunun doldurulmasına da katkıda bulunması beklenir.

1. Astana Liderler Zirvesi

Bölgenin tarihî, iktisadi ve beşerî gerçekleri göz önüne alındığında Özbekistan ile Kazakistan'ın öne çıkan ülkeler olduğu genellikle kabul gören bir yargıdır. Bu nedenle birinci Orta Asya Liderleri İstişare Buluşması'nın 15 Mart 2018'de Kazakistan'ın başkenti Astana'da düzenlenmiş olması sembolik bir anlam taşır. Zira daha önce de belirtildiği gibi bu buluşmanın gerçekleştirilmesine yönelik ilk teklif Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev tarafından gelmiş, Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ise bu teklife olumlu cevap vererek ilk buluşmanın Astana'da düzenlenmesini önermiştir (O'rozov, 2018).

Şekil 2. Orta Asya Liderleri İstişare Buluşmalarının resmî logosu

Kaynak: IICA, 2023.

Bu buluşmaya Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in ev sahipliğinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman katılmış, Türkmenistan'ı ise meclis başkanı seviyesinde Akja Nurberdiyeva temsil etmiştir (CIS, 2018). Buluşmada bölgenin bir durum tespiti yapılarak iş birliğine açık konular liderler ve temsilcileri tarafından siyasî ve güvenlik, ticarî ve ekonomik, ulaştırma ve transit taşımacılık, su ve enerji kaynakları, kültürel ve insani meseleler, istikrar ve sürdürülebilir kalkınma alt başlıkları altında özetlenmiştir. Bu kapsamlı konu başlıkları liderlerin konuşma içeriklerinde ortak temalara işaret etmektedir.

Orta Asya liderlerinin ilk buluşması bölge entegrasyonunun kaçınılmaz oluşu ve buna dair beş ülkenin benzerliklerinin altının çizilmesi açısından önemlidir. Buluşmanın açılışını yapan Nursultan Nazarbayev konuşmasında, katılımcıların esas görevinin bölge halklarının refahını artırmak olduğunu özellikle vurgulamıştır (Akorda.kz, 2018). Kazak lider, ülkesinin ortak tarih, ortak kültür ve ortak dünya görüşüne sahip olan bölge ülkeleriyle her zaman geniş ekonomik iş birliğine yönelik çaba içerisinde olduğunu belirtmiştir. Özellikle son yıllarda Kazakistan'ın diğer Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi için gösterdiği çabanın altını çizen Nazarbayev, bu tür buluşmaların en üst düzeyde yapılmasının önem ve avantajlarına değinirken, Orta Asya ülkelerinin mevcut potansiyellerinin birleştirilmesi, bölge içi ticaretin artırılması, bölgesel güvenliğin korunması ve buradaki halkların birbirine yakınlaştırılmasının çok önemli olduğunu üzerinde durmuştur. Ayrıca Nazarbayev, bölgede problemlerinin çözümü için üçüncü bir tarafa gerek olmadığını ifade etmiş, istişare buluşmanın temel gerekçesinin aslında bu olduğunu kaydetmiştir (Allaberdiyev, 2018). Ancak Nazarbayev, bölge ülkeleri için kilit pozisyonda yer alan Rusya ve Çin ile ilişkilerin de ihmal edilmemesi gerektiğini de hatırlatarak (Akorda.kz, 2018) bu yaklaşma girişiminin tepki çekmemesi yönünde bir siyasî dil kullanmaya özen göstermiştir.

Liderler zirvesinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov, karşılıklı çıkarlara dayalı iş birliği, iyi komşuluk ve halkların birbiriyle yaklaşması doğrultusundaki arzularını beyan ederek

(President.kg, 2018) bu tür buluşmaların bölge ülkelerinin bütünleşmesine katkı yapması yanında Orta Asya'nın dünyadaki rolü ve pozisyonunun güçlenmesine de hizmet edeceğini dile getirmiştir. Kırgız lider bölge ülkeleri arasındaki stratejik çıkarların örtüştüğünü, toplumun iyi komşuluk ve dostluk ortak paydasında beraber gelişebileceğini ve daha yakın ekonomik ve kültürel bağların tüm ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunacağını belirterek, Orta Asya'nın daima dini hoşgörü ve etnik topluluklar arası müsamaha bölgesi olduğunun altını çizmiştir. Yine Ceenbekov, hem bölgesel güvenlik, huzur ve istikrarın korunması hem de ticaret ve ekonomik alanlarda iş birliğinin geliştirilmesi konusunda atılması gereken ortak adımlara değinmiştir. Ülkesinin nispeten avantajlı konumda bulunduğu su ve enerji alanlarında iş birliğinin Orta Asya için önemine dikkat çeken Kırgız lider liderler buluşmasının temel amacının bölgenin bütünleşmesi ve kalkınmasına hizmet etmek olduğunu vurgulamıştır.

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, zirvedeki konuşmasında, Orta Asya halkları arasındaki iyi komşuluk ilişkilerini ele alırken, bölgede güvenlik ve huzurun korunması, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve çok boyutlu iş birliğinin genişletilmesinde bölge ülkeleri arasındaki karşılıklı anlayışa dayalı ilişkilerin son derece önemli bir rol oynadığının üzerinde durmuştur (President.uz, 2018; O'rozov, 2018). Yine Özbek lider, Orta Asya'nın doğal zenginliklerinin, enerji potansiyelinin, ulaşım ve iletişim kabiliyetlerinin bölgenin jeopolitik pozisyonu açısından ne denli önem taşıdığını belirtmiş, bölgedeki süreçlerin Avrasya'nın tamamının istikrarını etkileyebileceğini dile getirmiştir. Bölge ülkeleri arasında düzenli bir diyalog platformunun geleneksel hale getirilmesi gerektiğini vurgulayan Özbek lider bir sonraki buluşmanın 2019'de Taşkent'te yapılmasına yönelik teklifte bulunmuştur. Mirziyoyev, konuşması devamında güvenlik, istikrar, ekonomi, ticaret, yatırım, bankacılık, finans, yenilikçilik, su, enerji, ulaştırma, iletişim, kültür ve insani yardım gibi konularda bölgesel iş birliği meselelerini detaylıca ele alarak önerilerde bulunmuştur (O'zMTRK, 2018). Son olarak, Özbekistan Cumhurbaşkanı, ülkesinin diğer Orta Asya ülkeleriyle şeffaf ve karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı iş birliğini derinleştirmeye ve genişletmeye hazır olduğunu önemle vurgulayarak, Özbekistan'ın dış politikasındaki esas önceliğin bu olduğunun altını çizmiştir.

Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman, kendi konuşmasında esasen bölgesel güvenlik, ekonomi, ticaret, doğal kaynaklar, su, enerji, ulaştırma, taşımacılık, kültür ve insani yardım gibi konular üzerinde durarak, bu alanlarda kapsamlı iş birliğinin geliştirilmesinin bölgesel kalkınma ve refah seviyesinin yükselmesi için çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Rahman, bölgesel güvenliğe yönelik tehdit oluşturan terörizm, aşırılık, ulus ötesi organize suçlar, uyuşturucu kaçakçılığı ve dini radikalizm gibi meselelere karşı atılması gereken adımlara değinerek, bu konuda iş birliğinin güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (CIS, 2018). Afganistan ile sınırdas olması hasebiyle bu konuların Tacik lider tarafından kürsüde özellikle dillendirilmesi anlaşılır bir endişe olarak değerlendirilebilir. Karşılıklı çıkarlara dayalı ekonomik ve ticarî iş birliğinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi adına büyük imkanlara sahip olduğunu belirten Tacik Cumhurbaşkanı, bölge ülkeleri arasında emek ve sermaye değişimiyle serbest dolaşımın kolayca sağlanması ve ulaştırma, iletişim ve transit kabiliyetlerinin artırılmasının tüm taraflar için faydalı olacağını ifade etmiştir. Pamir su kaynaklarının membaında olan ülkenin cumhurbaşkanı, bölgenin su ve enerji kaynaklarının bütün tarafların çıkarları dikkate alınarak akıllıca kullanıldığında, Orta Asya'nın ilerlemesi ve sürdürülebilir kalkınmasının ana etmenlerden biri olacağını altını çizmiştir (President.tj, 2018a).

Zirveye Türkmenistan'ı temsilen katılan Akja Nurberdiyeva, katılımcılara ülkesinin lideri Gurbanguli Berdimuhammedov'un hazırladığı konuşma metnini sunmuştur. Berdimuhammedov o metinde diğer Orta Asya ülkeleriyle iş birliğini geliştirmenin Türkmenistan'ın dış politika önceliklerinden biri olduğunu ve ülkesinin diğer bölge ülkeleriyle daha kapsamlı bir etkileşim sağlamaya azimli olduğunu, ikili ve çok taraflı olmak üzere bütün alanlarda eşitlik ve güveni esas alan bir diyalogu tesis etmeye yönelik mümkün olan her şeyi içtenlikle yapmakta olduğunu belirtmiştir (Altyn asyr, 2018). Ayrıca Berdimuhammedov, Türkmenistan'ın tarafsızlık ilkeleri çerçevesinde bölge ülkelerinin ortak çıkarlarına dayalı her türlü iş birliğine daima açık olduğunu kaydetmiştir. Türkmen lider, diğer bölge ülke liderlerine bölgesel enerji, ticaret, ulaştırma ve iletişim projelerine ilişkin birçok önemli teklifte bulunmuş, bu projelerin Orta Asya genel ekonomisine sağlayacağı katkıyı ifade etmiştir. Orta Asya kapalı su havzasının dezavantajlı bölgesinde bulunması hasebiyle Türkmen başkan bölgesel ekoloji problemleri ve akılcı su kullanımı konularında da bölgesel etkileşim ve iş birliğinin geliştirilmesi gereğine işaret etmiştir. Son olarak Berdimuhammedov, Orta Asya'da çevre ve gıda güvenliğinin temin edilmesi, iklim değişikliğine karşı uyum sağlanması ve bütünleşmiş bir enerji sisteminin oluşturulmasına yönelik muhtelif tavsiyelerde bulunmuştur.

Astana zirvesi liderlerin imzaladığı Ortak Bildiri ardından basın açıklaması ile sona ermiş, bu formatta bir toplantının her sene yapılması doğrultusunda karar alınarak bir sonraki toplantının Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te düzenlenmesi yönünde mutabakata varılmıştır (Allaberdiev, 2018). Ortak Bildiride liderler, Orta Asya'nın güvenlik, istikrar ve kalkınmasını sağlamak için geniş çaplı bölgesel iş birliği, karşılıklı destek, acil sorunlara birlikte çözüm üretilmesi gibi konular üzerinde hemfikir olduğu kaydetmişlerdir (President.tj, 2018b). Yine bu bildiride ekonomi, ticaret ve yatırım iş birliği, su ve enerji konularının önemine değinilmiş, gıda imkanlarının verimli kullanılması, bölgesel transit ve taşımacılık altyapısının genişletilmesi ve endüstriyel yatırımların artırılmasının gerekliliği vurgulanarak bu yolla bölge sakinlerinin refah seviyesinin yükseleceği ve bölgede ekonomik büyümenin hızlanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Ortak Bildiride bölge halkları arasında karşılıklı saygının, dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin güçlendirilmesinin altı çizilerek kültür ve sanat, turizm ve spor, eğitim ve bilim alanlarındaki ortaklıkların derinleştirilmesi yönünde gerekli çabaların gösterileceği de önemle vurgulanmıştır. Bağımsızlık sonrası onlarca yıl nispeten edilgen kalan ve bölge içi menfaat uyumsuzlukları ile etkin olarak potansiyelini harekete geçiremeyen ülkelerin tamamının Orta Asya coğrafyasının siyasi/iktisadi bir durum tespitini kendi buldukları perspektiften ifade ettikleri ilk liderler zirvesi olması açısından Astana buluşması tarihî bir önem arz etmektedir. Buluşmaların devamlılığının sağlanması açısından bölgenin en önemli iki aktörü olan Kazak ve Özbek liderliğinin bu konuda ortaya koyduğu irade bu ilk zirvenin en önemli başarısı olarak addedilebilir.

Birinci buluşmayı gerçekleştirirken bölge liderleri, bölge dışı aktörleri davet etmeksizin kendi aralarında rahat konuşabilecekleri bir istişare platformu oluşturmayı hedeflemişlerdir. Liderler, genel olarak yukarıda belirtilmiş olan ve yıllardır biriken ortak konuları birlikte değerlendirme fırsatı bulmuşlardır. Burada Kazakistan için ekonomi ve ticaret, Kırgızistan için güvenlik ve istikrar, Özbekistan için barış ve karşılıklı anlayış, Tacikistan için su ve enerji, Türkmenistan için ise enerji ve ulaştırma konularının öne çıktığı görülmektedir. Buna mukabil liderlerin bölgesel kalkınma, iyi komşuluk, karşılıklı güven ve ortak çıkarlar konusunda hemfikir olduğu ve esasen ekonomi ve ticaret ile ulaştırma ve taşımacılık alanlarında bölgesel iş birliğine çok istekli oldukları göze çarpmaktadır. Bu toplantı pek çok açıdan bir ilk olması hasebiyle bazı konulara temkinli yaklaşan bölge ülkelerinin zirvenin adını "İstişare Buluşması" olarak lense etmeleri aslında kapsamlı bir bütünleşme girişimi olduğu algısını önleme arzusunu olarak değerlendirilebilir. Zirvenin profilini nispeten düşük tutma yoluyla özellikle Rusya ve Çin'in dikkatinin fazla çekilmemeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Sovyet dönemi sonrası bölgede yıllardır biriken gerginliğe rağmen Orta Asya ülkelerinin kapsamlı iş birliği yönünde umut verici söylemleri başarıya ulaşma konusunda çok istekli olduklarının göstergesidir. Bu zirveden çıkan ortak görüş ve en temel sonucun ise bölgesel barış ve istikrarın korunması vurgusu ile sürdürülebilir kalkınma yoluyla refah seviyesinin yükseltilmesi olduğu ifade edilebilir.

2. Taşkent Liderler Zirvesi

Öncelikli olarak, ikinci liderler istişare buluşması Orta Asya devlet başkanlarının bölgesel iş birliği konusundaki iradelerinin geçici olmadığını ve sürecin raydan çıkmadığının bir göstergesi olması açısından önemli bir göstergedir. Astana buluşmasından bu buluşmaya kadar istişare sonuçları çerçevesinde muazzam gelişmeler sahaya pek yansımamış olsa da bölgesel ticaret, gümrük, ulaşım, iletişim ve turizm sahalarında birtakım adımların atılması sürecin başarı hanesine yazılabilir. Ayrıca, bu süre zarfında bölgede geleneksel olarak etkin olan dış aktörlerin tepkisinin fazlaca çekilmemiş olması bu konuda ortaya konan hassas diplomasinin başarılı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Liderler zirvesinin devamlılığının sağlanması adına fikrin sahibi de olan Özbekistan ikinci istişare buluşmasına 29 Kasım 2019'de Taşkent'te ev sahipliği yapmıştır (Thomson ve Turkstra, 2019). Astana zirvesinden farklı olarak bu zirveye ilk defa Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov da katılmıştır (Mfa.uz, 2019). Birinci buluşmadaki durum tespitinden farklı olarak bu zirvede güvenlik, ticaret, yatırım, doğal kaynaklar, iklim değişikliği, su, enerji, turizm, kültür, ulaştırma ve iletişim gibi alanlarda bölgesel çapta kapsamlı bir eş güdüm mekanizmasının geliştirilmesi ve bölge kalkınmasına katkı adına ilk kez detaylandırılmış ve uygulanabilir önerilerin masaya geldiği göze çarpmaktadır.

Zirve açılışında Şevket Mirziyoyev, Orta Asya ülkeleri arasında gelişen iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin daha da güçlendirilmesi gerektiğine dair ortak bir görüşün hâkim olduğunu beyan etmiştir (Uza.uz, 2019). Küresel ve bölgesel güvenliği etkileyen istikrarsızlıklara değinen Mirziyoyev, Orta

Asya ülkelerinin istikrarı, zorlukları ve bölgesel iş birliğinin gelişmesine yönelik bazı önemli sorunları ortaya koyarak birlikte çözüm üretmeye çalışmanın elzem olduğunu vurgulamıştır. Bölge ticaretinde, vize, sınır geçişleri, ulaştırma, insani yardım ve kültür alanlarında yaşanan önemli gelişmeleri özetleyen Özbekistan lideri, ortak bir gelecek için Orta Asya ülkelerinin bağımsız rolü ve yükümlülüklerinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

İkinci liderler istişare buluşması aslında önceki yıl yapılan durum tespitine nispetle daha somut adımların atılacağına da sinyalini vermiştir. Nitekim, beş maddeden oluşan öneri paketini sunan Mirziyoyev, öncelikle ekonomi, ticaret, yatırım, iletişim, ulaştırma ve enerji gibi meselelerin hayata geçirilmesi kapsamında ilgili kurumlar başkanlığında forum ve toplantıların düzenlenmesi, ulaştırma ve iletişime yönelik bölgesel bir konseyin oluşturulması ve “tek tur-tüm bölge” ilkesi çerçevesinde uluslararası bir konferansın gerçekleştirilmesi önerilerinde bulunmuştur (Uza.uz, 2019). Ardından, bölgenin başbakan yardımcıları ile dışişleri bakanlarının devamlı buluşmalarının yanı sıra, bölge ülkeleri arasında parlamentolar arası bir dostluk heyetinin oluşturulmasını da önermiştir. “Orta Asya-Tek Geçmiş, Ortak Gelecek” sloganı altında daha yaygın bir kültürel ve insani etkileşim ortamının teşvik edilmesi amacıyla kültür, sanat ve bilim alanındaki yüksek başarıları ödüllendirmeye yönelik bir Orta Asya Ödülü tesis edilmesini tavsiye eden Özbek başkan üniversite forumları oluşturulması ile Orta Asya spor oyunlarının düzenlenmesi fikirlerini ortaya atmıştır (Uza.uz, 2019). Yine Özbekistan Cumhurbaşkanı, bölgesel su kaynaklarına ve çevreye ilişkin problemlerin çözümü için yenilikçi teknolojilerden faydalanılması, “yeşil ekonomi” ilkelerinin uygulanması, çölleşmenin önlenmesi ve başka kapsamlı tedbirlerin alınması adına BM tarafından Aral Gölü rehabilitasyonu için ortaya konulan Çok Taraflı Güven Fonu’nun verimli bir şekilde kullanılmasının gereğini belirtmiştir (Uza.uz, 2019). İktisadi, kültürel ve çevreye dair yukarıda bahsedilen tekliflerine ek olarak Mirziyoyev ayrıca bölgede istikrar ve güvenliğin korunması için Afganistan meselesi de dahil olmak üzere bölgesel problem ve tehditlerle karşı Orta Asya ülkelerinin kolluk kuvvetleri ile istihbarat servisleri arasında operasyonel etkileşime yönelik çalışma mekanizmalarının oluşturulmasının önemine vurgu yapmıştır.

Astana zirvesindeki mesajların takibinin liderlerce yapıldığı Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’in hitabındaki detaylarda da gözlemlenmektedir. Nazarbayev, bu buluşmaların bölgede yaşayan halkların refahını artırmak adına bölge ülkelerinde var olan potansiyelin birleştirilmesinde katalizör görevi görecektir bir İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması’nın imzalanmasını önermiştir (Nazarbayev.kz, 2019). Bu antlaşma ile Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşılıklı saygı gösterilmesine ilişkin hükümlerin yer alacağı kendisi tarafından belirtilmiştir. Nazarbayev’in ikinci zirvede güvenlik eksenli iş birliğinin gerekliliğine yaptığı vurgu özellikle dikkat çekmiştir. Kazak cumhurbaşkanı bu maksatla bir sonraki zirvede liderlere ek olarak her bir devletin güvenlik konseyi sekreterlerinin de buluşmalarını teklif etmiştir. Bölge çapında iktisadi gelişme ve entegrasyonu tesis etmek adına Nazarbayev ayrıca bölge içi ticaret, ulaştırma, iletişim ve yatırım gibi meseleleri ele alırken malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı sırasındaki zorlukların kaldırılması yoluyla “engelsiz bir Orta Asya” oluşturulmasının gerekliliğini vurgulamıştır (Nazarbayev.kz, 2019).

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov buluşmadaki konuşmasında, ülkesi için Orta Asya ülkeleriyle iş birliğinin güçlendirilmesinin büyük önem arz ettiğini beyan ederken tüm uluslararası ve bölgesel platformlarda Orta Asya çıkarlarının ortaklaşa savunulması gerektiğinin altını çizmiştir (President.kg, 2019). Ceenbekov, bölgenin ekonomik potansiyelinin hayata geçirilmesinde Orta Asya entegrasyonunun çok önemli olduğunu dile getirerek özellikle iktisadi entegrasyonun olmazsa olmazı sayılan dört temel alandaki serbestliğin (mal, hizmet, sermaye ve insanların serbest dolaşımı) önündeki engellerin kaldırılması, karşılıklı ticarete yönelik uygun koşulların yaratılması, bölge içi ticaretin artırılması ve serbest ticaret rejiminin uygulanması için gerekli tedbirlerin alınmasının elzem olduğunun üzerinde durmuştur. Sonra Kırgızistan Cumhurbaşkanı, ekolojik, ekonomik ve sosyal krizlere yol açma potansiyeli taşıyan iklim değişikliği meselesinde bölge ülkelerini kapsamlı iş birliğine çağırarak, Orta Asya dağlarındaki buzulların korunması, su kaynaklarının verimli kullanımı, su ve enerji alanlarında birlikte hareket konularında çabaları yoğunlaştırmayı önermiştir. Ardından ulaştırma, iletişim, transit ve lojistik alanlarında altyapıların iyileştirilmesi ve genişletilmesi meselelerinde bölge ülkelerinin iş birliğini güçlendirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bölgesel güvenlik çerçevesinde daha çok bölge ülkeleri arasındaki sınırlara ilişkin sorunları dile getiren Kırgız lider bir sonraki buluşmanın 2020’de Kırgızistan’da düzenlenmesine hazır olduklarını belirterek konuşmasına son vermiştir.

Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman, yaptığı konuşmada, bölgesel iş birliğine yönelik daha somut adımların atılması gerektiğine işaret ederek bu konuda ülkesinin her zaman diğer bölge ülkeleriyle kapsamlı ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesini savunduğunu vurgulamıştır (President.tj, 2019). Bu bağlamda Tacik lider, bölge ülkelerinin derinleşmiş iş birliği yoluyla ekonomik büyümelerinin hızlandırılmasına yönelik ortak yatırım projelerin uygulanması ve bunları finansal olarak desteklemek için bir Orta Asya Yatırım Fonu kurulması gerektiğini belirtmiştir. Sonra Tacikistan Cumhurbaşkanı, tarım ve sanayi sektörlerindeki ortaklığın geliştirilmesi ile ulaştırma, iletişim ve transit altyapısının iyileştirilmesi meselelerine değinirken bu konuda bölgesel bir mekanizma oluşturmak için çok taraflı bir antlaşmanın imzalanmasına hazırlanmak gerektiğini beyan etmiştir (Tvt.tj, 2019). Ardından İmamali Rahman, iklim değişikliği, Aral Gölü felaketi, buzulların hızla eriyor olması, bölgesel su ve enerji sorunları gibi meselelere dikkat çekerken bu konularda da Orta Asya ülkelerinin koordineli çalışmaya muhtaç olduğunu belirterek bu meselelerin çözümüne yönelik önerilerde bulunmuştur. (President.tj, 2019). Son olarak bölgesel güvenlik meselelerine değinen Tacikistan Cumhurbaşkanı, Afganistan meselesi, uyuşturucu kaçakçılığı, aşırıcılık, terörizm, ulus ötesi organize suçlar, insan kaçakçılığı, dini radikalizm ve siber saldırı gibi bölgesel güvenliğe ilişkin önemli meseleleri detaylıca ele alarak bu konuda Orta Asya ülkelerinin doğal müttefik olduklarını hem de bu tür ortak sorunlara karşı birlikte mücadele edilmesinin elzem olduğunu vurgulamıştır.

Zirveye ilk kez şahsen katılan Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov, Orta Asya'daki barış, güvenlik ve istikrarın devam etmesinin büyük hedeflere erişmenin anahtarı olduğunu belirtirken, bölge ülkelerinin Dışişleri Bakanlığı düzeyinde düzenli istişare kanallarının geliştirildiğini ifade ederek bu tür istişarelerin uluslararası kuruluşlar bünyesinde daha yakın ve eşgüdümlü eylemlerle güçlendirilebileceğini dile getirmiştir (Altyn asyr, 2019). Bölgesel güvenlik çerçevesinde Afganistan, terörizm, aşırılık ve organize suç konularında konuşan Türkmenistan Cumhurbaşkanı, bu meselelerde Orta Asya ülkelerinin üzerine düşen yükümlülüğü yerine getirmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Sonrasında Berdimuhammedov, bölge ülkelerinin, sağlıklı ekonomik rekabet çerçevesinde, eşit ve etkili biçimde küresel ekonomiye entegre olmalarının önemli olduğunu, bunun için ise modern ulaşım ve enerji altyapılarının oluşturulmasıyla birlikte bölgeye büyük yabancı yatırımların teşvik edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak Orta Asya'nın ulaşım ve taşımacılık konusundaki imkanlarının tam olarak kullanılmadığını belirten Türkmen lider, bölge ülkelerini ilgili projeler çerçevesinde ulaştırma koridorları ile bölgesel lojistiği geliştirme çabalarını birleştirmeye çağırmıştır. Türkmenistan Cumhurbaşkanı ayrıca Aral Gölü'nün yok olmaktan kurtarılması, su kaynaklarının korunması ve verimli kullanılması meselelerine değinerek Türkmenistan'ın tüm bölge ülkeleriyle iyi komşuluk ve kardeşlik ilişkilerinin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi sürecini güçlü bir istekle takip ettiğini belirtmiştir (Altyn asyr, 2019).

Buluşmanın ardından Orta Asya liderleri 12 maddeden ibaret ortak bildiriye imzalamıştır (UzDaily, 2019). Taşkent zirvesinde göze çarpan önemli bir gelişme liderlerin daha önce ele aldıkları konuları teknik uzmanlıklar gerektiren alt başlıklara indirgemiş olmalarıdır. Nitekim bu zirvede ekonomi, güvenlik, siyâsî, sosyal, ulaştırma, kültür, çevre ve doğal kaynaklar gibi alanlara ilişkin konular değerlendirilirken kimi bölge liderleri dikkat çektikleri konularda somut ve uygulanabilir tekliflerde bulunarak sürece sahada dinamizm kazandırma iradesini yansıtmışlardır. Örneğin, Özbekistan cumhurbaşkanı beş maddeden oluşan önerilerini detaylandırırken “Orta Asya - Tek Geçmiş, Ortak Gelecek” adlı kültürel ve insani bir platformun hayata geçirilmesinin gerekliliğini ifade etmiştir (Uza.uz, 2019). Kazakistan cumhurbaşkanı ise 21. yüzyılda Orta Asya'nın kalkınmasını hızlandıracak bir İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması'nın imzalanmasını teklif etmiştir (Nazarbayev.kz, 2019). Kırgızistan cumhurbaşkanı bölgenin ekonomik potansiyelinin hayata geçirilmesinin önemine değinerek mal, hizmet, sermaye ve insanların serbest dolaşımındaki engellerin kaldırılması gibi bir dizi öneride bulunmuştur (President.kg, 2019). Tacikistan cumhurbaşkanı da bölgede ortak yatırım projelerin uygulanması ve finansal olarak desteklenmesi için bir Orta Asya Yatırım Fonu kurulması gerektiğini belirtmiştir (President.tj, 2019). Türkmenistan cumhurbaşkanı ise ulaştırma koridorları ile bölgesel lojistiği geliştirme çabalarını birleştirmeye çağırarak ekonomi, ticaret, enerji, inovasyon, ulaştırma ve lojistik alanlarında bölgesel iş birliğine dair beş taraflı bir iş konseyinin kurulmasını önermiştir (Altyn asyr, 2019). Ancak, tüm bu tekliflerin teker teker hayata geçirilmesi için ise bölge ülkelerinin her şeyden önce güçlü bir siyâsî iradeye ihtiyaçları olacağı açıktır.

Liderlerin konuşma içeriklerinden anlaşılacağı üzere bu süreçten beklentiler her bir ülkenin iktisadi ve çevresel farklılıklarına göre farklılık arz etmektedir. Özellikle Afganistan ile sınırdaş olan

devletlerin bu devlet merkezde olmak üzere güvenlik endişeleri gündemde daha öne çıkmaktadır. Liderlerin vizyonlarına dair ifadelerinin kurulacak konseylerde düzenli istişarelerle devamı ikinci zirvenin en önemli çıktılarındandır. Buna ek olarak özellikle Kazak ve Özbek liderliğinin çok daha somut projelerle süreci güçlendirme arzuları gözlemlenmektedir. Güvenlik konusuna nispetle iktisadi alanda atılacak adımların liderler buluşmalarını daha başarılı kılmaya aday olduğu yine konuşma metinlerinden anlaşılmaktadır. Dünyanın başka bölgelerindeki kimi entegrasyon süreç örneklerinin de gösterdiği gibi devletlerin güvenlik eksenli yakınlaşma arayışları iktisadi konulara nispetle daha temkinli ilerlemektedir.

3. Türkmenbaşı Liderler Zirvesi

Serinin üçüncü buluşması olan Türkmenbaşı zirvesine gelinceye kadar tarafların Taşkent'te varılan mutabakat uyarınca liderler zirvesine kadar birtakım somut adımlar attıkları görülmektedir. Bir önceki zirvedeki karar gereğince birçok konu liderler istişaresi formatının haricinde dışişleri bakanları ve teknik uzmanlıklar düzeyinde düzenli toplantılarda ele alınmaya devam etmiştir. Ancak bu esnada patlayan Covid-19 salgını bu çerçevede yapılan planların gecikmesine ve bazılarının iptal edilmesine neden olmuştur. Bu engele rağmen Orta Asya ülkeleri 5+ formatında AB, ABD, Çin, Japonya, Kore, Rusya gibi ülkelerle başkanlık ve bakanlıklar düzeyinde birçok buluşma gerçekleştirerek varılan mutabakata uygun olarak ortak bir bölgesel tavır alma konusundaki iradelerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Yine bölge ülkeleri bu zaman diliminde kimi zaman diğer aktörlerle, kimi zaman ise kendileri bir araya gelerek Afganistan'da barışçıl çözüm, iklim değişikliği, Aral Gölü ve su problemleri gibi bölgesel meselelere ilişkin toplantılar düzenlemişlerdir. Bunların yanında, sıradaki istişare buluşmasının gerçekleştirilmesine yönelik Orta Asya ülkelerinin ilgili kadro ve uzmanları tarafından birkaç toplantı da salgına rağmen devam etmiştir (Mfa.uz, 2020a; Mfa.uz, 2020b). Son olarak ise, üçüncü liderler buluşması yaklaşırken Taşkent'te dışişleri bakanları düzeyinde Türkmenistan'da gerçekleşecek buluşmanın hazırlık konuları tartışılmış ve ardından uluslararası Orta Asya Enstitüsü'nün açılışı gerçekleştirilmiştir (Mfa.tj, 2021; Mfa.uz, 2021).

Üçüncü zirvenin 2020'de Kırgızistan'da yapılması planlanmışsa da küresel salgın ve Kırgızistan'daki siyasi istikrarsızlık nedeniyle ertelenmiş, sonrasında ise 2021'de Türkmenistan'da düzenlenmesine karar verilmiştir (TRT Avaz, 2021; Umarova ve Tolipov, 2021). Türkmenistan'ın bağımsızlıktan bu yana ısrarla altını çizdiği siyasi tarafsızlık ilkesi hatırlandığında bu ev sahipliğinin önemi daha da belirgin hale gelmektedir. Bu liderler buluşmasında Kazakistan yeni lideri Kasım Cömert Tokayev ile temsil edilirken Kırgızistan adına da yeni Cumhurbaşkanı Sadır Caparov katılmıştır. Bölge liderlerine ek olarak BM Genel Sekreterinin Orta Asya Özel Temsilcisi Natalya German'ın da katılmış olması (Uza.uz, 2021) aslında bu sürecin olumlu yol katettiğine dair bir işaret olarak değerlendirilebilir. Liderler zirvede genel olarak ekonomi, ticaret, enerji, ulaştırma, iletişim, güvenlik, kültür, insani yardım, Afganistan'daki güncel durum ve Covid-19 salgınına karşı ortak mücadele konularını ele almışlardır (CIS, 2021).

Toplantı açılışını yapan Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov, önceki buluşmaların sonucunda Orta Asya ülkelerinin koordineli ve yapıcı çalışmalarının olumlu etkilediğini bildirerek, bu çalışmaların bölge ülkeleri arasında diplomatik temasların yoğunlaşmasına, birleşik ekonomik projelerin uygulanmasına ve bölge halklarının insanı bağlarının güçlenmesine yansımakta olduğunu dile getirmiştir (Turkmenistan.ru, 2021). Bu buluşmalar sırasında yapılan anlaşmaların uygulanmasına yönelik bir yol haritasının bölge devletleri başkanlarına sunulmasını öneren Berdimuhammedov, ortak çalışmaların önceliklerini belirleyecek bu yol haritasının kısa sürede sonuçlandırılıp hayata geçirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Altyn asyr, 2021a). Özellikle hidrokarbon kaynaklarınca zengin olan ülkenin lideri bölgede enerji sektöründe faal iş birliğinin önemine değinerek güçlü bir enerji altyapısının inşa edilmesi gereğinin üzerinde durmuştur (Turkmenistan.ru, 2021). Ardından ulaştırma konusuna değinen Berdimuhammedov, Orta Asya'da mevcut hatların etkin kullanımı ve iyileştirilmesi yanında yeni transit ve ulaşım koridorlarının oluşturulması, bütünleşik bir ulaştırma sisteminin tasarlanması ve Hazar Denizi limanlarının bölge ülkelerince istifade edilmesi gibi altyapı konularına dikkat çekmiştir. Türkmen lider bölge ülkelerinin ticarî ve ekonomik ilişkilerin güçlenmesi adına beş taraflı bir çalışma grubuna ihtiyaç olduğunu belirterek girişimciliği teşvik etmek için ise bir İş Konseyi'nin oluşturulmasının değerlendirilmesini önermiştir. Bölgesel güvenlik ve istikrar bağlamında Afganistan'daki belirsizlik ve çevredeki başka çatışmalara değinen Türkmenistan Cumhurbaşkanı, Orta Asya'nın istikrarlı ve güçlü olması için

karşılıklı anlayışın, iyi komşuluğun ve barışın güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Altyn asyr, 2021a).

Buluşmada konuşan Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, geçen toplantılar neticesinde özellikle transit taşımacılıkla ilgili pek çok işlemin pratikleşmesinden duyduğu memnuniyeti ifade ederken bu işlemlere dair bazı istatistiksel verileri paylaşmıştır (Akorda.kz, 2021). Ancak bu gelişmelerin Orta Asya'nın ticarî-ekonomik potansiyeli ile örtüşmediğini belirten Tokayev, birleşik bir ürün dağıtım ağının oluşturulması yoluyla bölge içi ticaretin artırılması önerisinde bulunmuştur. Ek olarak, Kazak lider bir yandan bölgenin hidroelektrik, sanayi, madencilik, ulaştırma, iletişim ve tarım gibi alanlarına yatırım çekme konusunda birlikte hareket etme teklifini yinelerken diğer yandan ulusal ekonomik verilerin dijital ortama düzenli aktarılarak şeffaflaşmasının bölgesel kalkınmada çok önemli olacağını vurgulamıştır. Doğu-batı ekseninde en kısa koridorun Orta Asya olduğunu belirten Tokayev bölgenin ticarî entegrasyonu açısından ulaşım ve iletişim ağlarının geliştirilmesinin merkezi önemini yinelemiştir. Sonra Kazakistan Cumhurbaşkanı, yenilenebilir enerji türlerinin geliştirilmesi, bölgedeki su kaynaklarının sürdürülebilir şekilde etkin kullanımı ve Aral Gölü meselelerini ele alırken sınır aşan nehirlerin ortak kullanımı, su dağıtım sistemlerinin dijitalleştirilmesi ve su tasarrufunun sağlanması konularında önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Ardından Kazak lider terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, sınır aşan suçlar ve dini aşırılık gibi sorunların bölgede ciddi zorluklar yarattığını ve bu sorunlara karşı bölgesel birliğin güçlendirilmesinin elzem olduğunu vurgulayarak bu bağlamda “21. Yüzyılda Orta Asya Kalkınması için Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması”nın imzalanmasının çok önemli olacağını belirtmiştir (CIS, 2021; Akorda.kz, 2021).

Liderler zirvesinde yaptığı konuşmada Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, insani ve kültürel bağların geliştirilmesinin önemine dikkat çekerek, bu bağların geliştirilmesinde Orta Asya'nın ortak tarih, kültür ve dilinin kolaylaştırıcı bir unsur olduğunu belirtmiştir (Kabar, 2021). Selefî gibi bölgenin büyük yenilenebilir enerji üretim potansiyeline değinen Caparov, Orta Asya'nın sürdürülebilir kalkınmasındaki temel faktörün su ve enerji kaynaklarından bütünleşik ve verimli faydalanılması olduğunu dile getirmiştir. Sonra Kırgızistan Cumhurbaşkanı, Orta Asya ülkelerine komşu limanlara erişme imkanını sağlayacak mevcut ulaşım altyapılarının geliştirilmesine yönelik ortak faaliyetlerin güçlendirilmesi gerektiğini kaydederek, bölge ülkelerini, uluslararası taşımacılık yönünde uygun koşulların yaratılması, bölgesel kargo akışında gecikmelerin önlenmesi ve ülkelerarası transit ve sınır geçiş prosedürlerinin kolaylaştırılması meselelerinde birlikte çalışmaya çağırmıştır (President.kg, 2021a). Ardından Kırgız lider, sürdürülebilir kalkınma prensibi çerçevesinde ulusal stratejilerin birbirini tamamlar şekilde belirlenmesi ve her bölge ülkesinin kabiliyetlerinin dikkate alınması gerektiğinin altını çizerek, bölgede ticarî iş birliğini derinleştirmeye yönelik beş taraflı bir hükümetler arası komisyonun oluşturulmasını önermiş ve 2022 yılı buluşmasının ülkesinde gerçekleştirilmesi davetinde bulunmuştur (Kabar, 2021; President.kg, 2021a/b).

Toplantıdaki konuşmasında Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, ülkesinin altı maddeden ibaret vizyonunu ve bunu gerçekleştirmek adına atılmasını önerdiği somut adımları dile getirmiştir (President.uz, 2021). Genel olarak bu maddelerde ekonomi, ticaret, endüstri, teknoloji, ulaştırma, transit, lojistik, enerji, tarım, gıda, üretim, sağlık, farmakoloji, iklim değişikliği, Aral Gölü ve kaynak tasarrufu gibi saha ve meselelere ilişkin gerekli teklif ve tavsiyeler yer almakta olup Özbek liderliğinin bölgesel entegrasyon hedefinde öncelikle ekonomi ile ilgili başlıkların öne çıktığına işaret etmektedir. Sonrasında Afganistan merkezli olarak bölgenin güvenliğinin kalkınması ile doğrudan ilişkili olduğunun altını çizen Mirziyoyev bölge nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden gençlerin vatansever, milli ve evrensel değerlere saygı duyma ruhuyla yetiştirilmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur. Bölgenin kültürel merkezi olma hüviyetinden hareketle bölgede insani bağların güçlendirilmesi açısından turizmin bir başka önemli faktör olduğunu bildirerek, “tek tur - tüm bölge” ortak programının hayata geçirilmesi gerektiği teklifini yinelemiştir (President.uz, 2021). Son olarak Mirziyoyev, bölgesel iş birliği sürecinin sekteye uğramaması için kamu diplomasisi kaynaklarından yeterince yararlanılması gerektiğini belirtmiş, parlamentolarla medyayı bu sürece dahil ederek bu maksatla Taşkent'te bir Bölgesel Parlamento Forumu gerçekleştirilmesi doğrultusunda öneride bulunmuştur (President.uz, 2021).

Şekil 3. Liderler İstişare Buluşmalarının Yeni Logosu

Kaynak: Mfa.tj, 2023.

Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman Orta Asya ülkelerinin siyasî, ekonomik, ticarî, insani, kültürel ve diğer sahalarda istikrarlı etkileşim dinamiğini inşa ettiğini bildirerek, bu bağların güçlendirilmesine yönelik gerekli ortak çabaların harcanması gerektiğinin üzerinde durmuştur (Novosti Tadzhikestana, 2021). Rahman, Tacikistan'ın, turizm, gıda, enerji, ticaret, üretim, ekonomi, ulaştırma, inovasyon ve yüksek teknoloji alanlarında altı bölümden oluşan tavsiye listesini sunmuştur. Sonrasında Tacik lider, ülkesini yakından ilgilendiren küresel iklim değişikliği ve buna bağlı olarak buzulların hızla erimesi meselesine yine gündeme getirerek kapalı bir havza olan bölge için hayati değeri olan bu kaynakların sürdürülebilir kullanımı için bir Uluslararası Buzulların Korunması Fonu oluşturulması konusunda teklifte bulunmuştur (Novosti Tadzhikestana, 2021). Son olarak Rahman, bu toplantıda istişare buluşmaların ortak logosunun onaylanmasının kayda değer bir merhale olduğunu kaydetmiştir.

Buluşma, liderlerin 28 maddeden oluşan ve detaylı içeriğe sahip bir ortak bildiriye imzalaması ile sonuçlanmıştır (Altyn asyr, 2021b). Bu bildiri de bölge liderlerinin, kültürel ve insani yardım konusunda birleşik bir platform olarak “Orta Asya - Tek Geçmiş, Ortak Gelecek” adlı Orta Asya Kültürel Diyalog Forumu'nun oluşturulması, 2022-2024 yıllarında bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine yönelik taslak “yol haritası” üzerinde anlaşmaya varılması yönündeki çalışmaların tamamlanması, bir sonraki buluşmaya kadar “21. Yüzyılda Orta Asya'nın Kalkınması İçin Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması”nın imzaya hazırlanması, liderler zirvesinde “Tek Sembol” kullanılmasına karar verilmesi, bir Orta Asya Devlet Başkanları Onur Nişanı oluşturulması ve Dördüncü Orta Asya Liderleri İstişare Buluşması'nın tarihi ve yeri konusunda tekliflerin hazırlanması ile zirve için bir gündem oluşturulması gibi gelecekte atılması gereken önemli adımlar konusunda mutabakata vardıkları görülmektedir (Altyn asyr, 2021b). Ayrıca, bu buluşmanın gerçekleştirildiği sıralarda Türkmenistan'da, Orta Asya Ülkeleri Kadınlar Diyalog Forumu, Orta Asya Ülkeleri Ekonomik Forumu, Orta Asya Ülkeleri Uluslararası Milli Ürünler Sergisi, Orta Asya Ülkeleri Uluslararası Mutfak Festivali ve Orta Asya Ülkeleri Kültür ve Sanat Ustalarının Gala Konseri gibi birçok bölgesel eğlence ve etkileşim faaliyetleri de düzenlenmiştir (CIS, 2021; Altyn asyr, 2021b). Alınan bu aksiyonlardan da çıkarılacağı üzere liderler buluşmaları yeknesaklık kazandıkça bölgenin ortak mesele ve beklentileri üzerinde yapılan müzakereler neticesinde bütünleşme girişimleri sistematik bir düzene oturmaya başlamış, daha girift ve bölge dışı aktörleri de yakından ilgilendiren güvenlik meseleleri haricinde ortak kimlik arayış ve inşa süreci kendi dinamizmini oluşturmaya başlamıştır.

4. Çolpan-Ata Liderler Zirvesi

Üçüncü buluşmadan Çolpan-Ata Zirvesine kadar geçen süre zarfında Taliban'ın Afganistan yönetimini tamamen ele geçirmesi, Kazakistan'da hükümete yönelik geniş çaplı halk protestolarının baş göstermesi, Rusya-Ukrayna arasında şiddetli bir savaşın başlaması ve Özbekistan'ın Karakalpakistan Özerk Cumhuriyetinde halk isyanının boy göstermesi gibi bölge içinde ve çevresinde çok ciddi

sosyopolitik olay ve gelişmeler yaşanmıştır (Aparı, 2021; Doğruhaber, 2022; Akgül, 2023; ÖOF Tarih, 2023). Bölgeyi derinden etkileyen bu krizler silsilesi hem liderler buluşmasının önemini artırmış hem de içeriğini ve yapılan vurguları şekillendirmiştir. Türkmenbaşı buluşmasının sonuçları çerçevesinde bölge ülkelerinin geçen bir yıl zarfında yaptıkları ikili ve çoklu görüşmelerde ekonomi, ticaret, ulaştırma, transit taşımacılık, yatırım ve güvenlik gibi meseleler ele alınırken Afganistan konusu da doğal olarak ön plana çıkmıştır. Bölge içi meselelerde Orta Asya ülkeleri esasen sınırların tescili, ticaret, ulaştırma, taşımacılık ve enerji konularında yoğunlaşırken karşılıklı güvenin güçlendirilmesi için iyi komşuluk ve stratejik ortaklık temellerine dayalı ilişkilerin derinleştirilmesine yönelik özen gösterdikleri bilinmektedir. Fakat geçen buluşmanın ortak bildirisinde ifade edilen birçok uzlaşma ve mutabakatın icrasına dair pek bir somut gelişme göze çarpmamaktadır. Bunun esas nedeni ise bölge ülkelerinde yaşanan (Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır anlaşmazlıkları, Kazakistan ve Özbekistan'da yaşanan ayaklanma ve isyan girişimleri ile Türkmenistan ve Özbekistan'da gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimleri) olayların yoğunluğundan kaynaklanmış olabilir. Buna rağmen Orta Asya ülkeleri 5+ formatında AB, ABD, BM, Çin, Japonya, Kore ve Rusya gibi bölgeye ilgisi eskiden beri bilinen devlet ve örgütlerin yanında Hindistan ve Körfez Arap ülkeleri gibi farklı aktörlerle de bir dizi toplantı gerçekleştirmişlerdir. Bu formattaki görüşme trafiğinin yoğunlaşması hem Orta Asya'ya bir bütün olarak hitap edilmesi açısından muhataplara kolaylıklar sağlarken hem de bölge ülkelerini birbirine yakınlaşarak dışarıya karşı ortak pozisyon üretmelerine imkân sağlamıştır.

Yukarıda özetlenen nispeten çalkantılı bir siyasî atmosferde Orta Asya Liderleri İstişare Buluşmalarının dördüncü zirvesi 21 Temmuz 2022'de Kırgızistan'ın Çolpan-Ata şehrinde düzenlenmiştir (UzReport, 2022). Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov başkanlığında gerçekleşen bu zirveye bir önceki buluşmadan farklı olarak Türkmenistan Cumhurbaşkanlığını devralan Serdar Berdimuhammedov katılmıştır.

Zirve açılışını yapan Kırgız lider Sadır Caparov, esasen, ilgili bölgesel ve küresel konular çerçevesinde ekonomi, güvenlik, su, enerji, ulaştırma, inovasyon, kültür ve turizm gibi konulara değinmiştir (President.kg, 2022). Bölgede bütünlük ve güvenliğin korunması ile kalkınma ve refahın sağlanması yönünde Orta Asya'nın yeterli fırsat ve kaynakları barındırdığını belirten Kırgızistan Cumhurbaşkanı, ülkesinin siyasî, ticarî, ekonomik, insanî ve kültürel gibi alanlarda bölgesel iş birliğini hedefleyen bu buluşma şekline desteğinin tam olduğunu altını çizmiştir. Bu esnada gerçekleşen Afganistan'daki yönetim değişikliği ve bölgeye etkileri üzerinde durarak bu ülkede hüküm süren belirsizlik ve Taliban iktidarı bağlamında bölgesel güvenlik meselelerine karşı ortak bir tutum sergilemenin çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Caparov, Orta Asya ülkeleri arasındaki tartışmalı sınır sorunlarının çözülmesi için karşılıklı yarara dayalı müzakerelerin tamamlanması konusunda siyasî iradenin ortaya konmasının önemi üzerinde durmuştur. İklim değişikliği sebebiyle azalan su kaynaklarının korunması, yönetimi ve kullanımına yönelik mevcut mekanizmaların yetersizliğinden bahseden Caparov, konuya ilişkin sorunların çözülmesi için gerekli tavsiyelerde bulunarak bölgesel enerji güvenliği ve yeterliliği konusunda koordinasyonun güçlendirilmesi ve bu maksatla Orta Asya Birleşik Enerji Sistemi güvenliğinin tesis edilmesi gerektiğini beyan etmiştir (President.kg, 2022).

Kazakistan adına konuşan Kasım Cömert Tokayev, tarihten gelen insanî ve kültürel bağların bölgesel dayanışma ve iş birliğindeki rolüne değinerek, toplantı sonunda imzalanacak olan Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması'nın büyük önem taşıdığını vurgulamıştır (Akorda.kz, 2022). Sonrasında Kazak lider temel bölgesel sorunlara karşı gerekli çözüm yollarından detaylıca bahsederek konuya ilişkin beş ayrı bölümden oluşan önerilerini sıralamıştır. Bu bölümlerde genel olarak güvenlik, Sovyet döneminin çirkin mirası olan tartışmalı sınırlar, ticaret, ekonomi, ulaştırma, transit, iklim değişikliği, su, enerji, Aral Gölü ve çevrenin korunması gibi meselelerde atılabilecek ortak adımlara yönelik önerilere yer vermiştir. Ardından Kazak lider, ev sahibi Caparov'un da önem verdiği bölgesel bir TV kanalı veya bir internet haber sitesinin oluşturulması fikrine desteğini ifade ederek bölgeyi tek kültürel alan olarak konumlandırmak maksadıyla her sene Orta Asya için bir kültür başkenti tayin edilmesi tavsiyelerinde bulunmuştur (Akorda.kz, 2022).

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, bölgeyi etkileyen uluslararası siyasî, ekonomik, sosyal krizlere değinirken bu meselelerle mücadele adına istişari buluşmalar, çok yönlü iş birliği ve koordinasyonun yükseltilmesi gerektiğini vurgulamıştır (President.uz, 2022). Sonrasında Mirziyoyev, çok taraflı ilişkilerin güçlendirilmesi ve sürdürülebilir bölgesel iş birliğinin tesisi adına altı maddeden oluşan önerileri paketini sunmuştur. Özbek liderin muhtelif siyasî, iktisadî, çevresel sorunlar ve kültürel

konuları kapsayan öneriler listesi özellikle Afganistan'daki gelişmelerin bölgeye olan potansiyel etkileri ile terörizm, organize suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi güvenlik konularını detaylıca ele almıştır.

Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman, bölgesel güvenlik meselelerini kapsamlı bir şekilde ele alarak terörizm, aşırıçılık, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, siber suçlar ve başka sınır ötesi organize suçların Orta Asya güvenliği için ciddi tehdit oluşturduğunu vurgulamıştır (President.tj, 2022). Diğer sınırdaş ülke liderleri gibi Tacikistan Cumhurbaşkanı da Afganistan'daki durumun endişe verici olduğunu kaydederek bölgesel güvenliğe dair tehdit ve zorluklara karşı ortak mücadele mekanizmalarını geliştirmek amacıyla bölgesel koordinasyonun güçlendirilmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur. Sonrasında Rahman, daha önceki buluşmalarda olduğu gibi Orta Asya'nın sosyoekonomik kalkınması adına ticaretin genişletilmesi, bölgesel transit ve ulaşım kabiliyetlerinin geliştirilmesi ve ulaşım koridorlarının iyileştirilmesi konusunda daha uygun koşulların yaratılması gerektiğinin altını çizmiştir. Ardından Tacik lider kültürlerarası diyalogun derinleştirilmesi ve bölge halklarının doğal ve kültürel mirasının dünyada ortak tanıtımı için bölgedeki bilimsel araştırma kuruluşları arasında bir eşgüdüm olması gerektiğinin belirterek liderleri bir sonraki buluşma için Duşanbe'ye davet etmiştir (Sadoi Dushanbe, 2022).

Türkmenistan adına konuşan Serdar Berdimuhammedov, Afganistan'daki endişe verici gelişmeler bağlamında bölgedeki siyasî istikrarsızlık, uyuşturucu kaçakçılığı, terör, aşırıçılık, radikalizm gibi bir dizi güvenlik tehdidini sıralayarak buluşmada bu tür sorunlara karşı birlikte hareket edilmesinin elzem olduğunun altını çizmiş, uygulanması gerektiğini düşündüğü birkaç önemli projeyi sunmuştur (Altyn asyr, 2022). Bölgesel kalkınma konusundaki önemli meseleleri ve hali hazırda atılan adımları değerlendiren Türkmen lider, Orta Asya'daki iktisadî ve ticarî iş birliğinin stratejik yönelim kazanması ve bu coğrafyanın bir jeoekonomik bölgeye dönüşmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ardından, bölgesel lojistik ve taşımacılığın stratejik önemine dikkat çeken Türkmenistan Cumhurbaşkanı, bölge ülkelerinin ulaştırma bakanlarının ortak toplantı yapmasını önerirken bu toplantıda tarihî "İpek Yolu"nun yeniden tesis edilmesinin tartışılabileceğini belirtmiştir (Altyn asyr, 2022).

Dördüncü liderler buluşmasının en önemli çıktısı "21. yüzyılda Orta Asya'nın Kalkınması İçin Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması"nın Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan cumhurbaşkanları tarafından imzalanmış olmasıdır (CIS, 2022). Bu antlaşmanın ülke içi hukuki prosedürlerin tamamlanmasının ardından Tacikistan ve Türkmenistan tarafından da imzalanacağı belirtilmiştir. Ayrıca bölge liderleri, Orta Asya devletleri arasındaki çok yönlü formatlarda etkileşim konseptini, bölgesel "yeşil gündem" programını ve de 2022-2024 yılları arasında bölgesel iş birliğinin geliştirilmesi konusundaki yol haritasını onaylama kararı almışlardır (CIS, 2022). Çolpan-Ata zirvesinde yapılan müzakereler 34 maddeden oluşan bir ortak bildirisinin imza edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bildiride özellikle beş taraflı istişarelerin düzenli olarak sürdürülmesi esnasında icracı bakanlıklar ve daireler düzeyinde etkileşim mekanizmalarının geliştirilmesi, 5+ formatında Orta Asya ülkeleriyle uluslararası ve bölgesel kuruluşlar arasında iş birliğinin güçlendirilmesi gibi ileride ortaya çıkması muhtemel örgütlenmeye kurumsal altyapı teşkil edecek hususların altı çizilmiştir. Liderler, alınan tüm kararların hayata geçirilmesine yönelik siyasî iradelerini ortaya koyacaklarını beyan etmişlerdir (CIS, 2022). Özetle Çolpan-Ata zirvesi için belki de çok uzun zaman diliminde ancak gerçekleşmesi mümkün olacak bölgesel bir entegrasyon sürecine yönelik stratejik meyvelerinin toplanmaya başladığı bir buluşma olduğu değerlendirilmesi yapılabilir.

5. Duşanbe Liderler Zirvesi

Çolpan-Ata Zirvesinden Duşanbe Zirvesine kadar geçen bir yıldan aşkın zaman diliminde Şevket Mirziyoyev'in de belirttiği gibi 10'dan fazla 5+ tipi zirveler çeşitli düzeylerde gerçekleştirilmiştir (President.uz, 2023). Yine Rahman'ın dillendirdiği gibi bölgesel ticaret, yatırım ve ulaştırma sahalarında ilgili uzmanlar, bakanlar ve daire başkanları seviyesinde 50'ye yakın toplantı düzenlenmiştir (Avesta.tj, 2023). Tokayev'in verdiği rakamlara göre buluşmaların başladığı tarihten itibaren beş yıl zarfında bölge içi ticaret hacminin %80 artarak 10,6 milyar dolara yükselmiş olması (Akorda.kz, 2023) bu sürecin sektörel bazda olumlu ilerlediğine dair önemli bir işarettir. Bunlara ek olarak Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın birlikte su, enerji ve ulaştırma alanlarına ilişkin düzenledikleri üçlü Aşkabat Zirvesi de yine lider buluşmalarının bir meyvesi olarak görülebilir (Mfa.uz, 2023). Yine bir yıl önceki toplantıda konu olan bir bölgesel TV kanalı ya da ortak bir internet sitesini oluşturma planı çerçevesinde *Markaziy Osiyo Xalqaro Instituti* (Uluslararası Orta Asya Enstitüsü) adı altında bir internet sitesi tesis edilmiştir (IICA, 2023). Beşinci Liderler Zirvesi sırasında düzenlenen 10'dan fazla yan etkinlik (Duşanbe

Ekonomik Forumu, Yükseköğretim Kurumları Rektörleri İkinci Forumu, Ulaştırma Bakanları Birinci Toplantısı, Orta Asya Kadın Liderler Diyaloğu bölgesel toplantısı, Bilim Adamları Forumu, Gençlik Örgütleri Forumu, Genç Girişimciler Forumu ve Gençlik İşleri Devlet Organları Başkanları Forumu vd.) (NCA, 2023) sürecin hem bölge ülkelerinin muhtelif kurumlarınca hem de toplum tabanında sahiplenildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ancak daha öncesinde önerilen ve siyasî öneme sahip “21. Yüzyılda Orta Asya’nın Kalkınması İçin Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması”nın Tacikistan ve Türkmenistan tarafından henüz imzalanmamış olması bölgede iktisadi ve kültürel alanlarda nispeten sağlıklı ilerleyen yakınlaşma sürecinin güvenlik alanına da sirayet etmesinin kolay olmayacağını göstermiştir. Hatta bu anlaşmanın son Duşanbe buluşmasında da imzalanmaması zirve takipçileri tarafından hem şaşkınlık hem de hayal kırıklığıyla karşılanmıştır. Zira bu antlaşmanın Tacikistan ve Türkmenistan’ın herhangi bir milli hedef ve çıkarına ters düşen yanının bulunmadığı antlaşma metninden anlaşılmaktadır. (KunUZ, 2023).

Sekil 4. “Uluslararası Orta Asya Enstitüsü” İnternet Sitesinin Logosu

Kaynak: IICA, 2023.

Bir döngünün tamamlanışını simgeleyen beşinci istişare buluşması 14 Eylül 2023 tarihinde Tacikistan’ın başkenti Duşanbe’de gerçekleştirilmiştir (UzReport, 2023). Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman başkanlığında geçen zirveye bir yıl önceki Çolpan-Ata zirvesindeki liderlere ek olarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve BM Genel Sekreteri’nin Orta Asya Özel Temsilcisi Kaha İmnadze de onur konuğu olarak davet edilmiştir.

Toplantı açılışını yapan İmamali Rahman, düzenlenen zirveler sonucunda ticaret, yatırım, ulaştırma gibi sahalarda belirgin bölgesel başarıların kaydedildiğini belirterek ana hedefin bölgesel güvenlik, kardeşlik ve iktisadi iş birliği ortamının yaratılması olduğunu hatırlatmıştır (Avesta.tj, 2023). Tacikistan Cumhurbaşkanı, son dönemde bölgenin önemli jeopolitik kilit noktalarından birine dönüşmeye başlamasıyla bölgesel ve küresel aktörlerin Orta Asya’ya olan ilgisinin arttığını beyan ederek, bu durumda bütünleşmeye yönelik daha aktif adımların atılmasıyla tüm dünyaya bölgenin birlik ve beraberliğinin daha fazla yansıtılması gerektiğini vurgulamıştır. Sonrasında bölgesel güvenlik meselelerine değinen Tacik lider, Afganistan’daki son durum ve bu bağlamda güncel güvenlik tehditlerini detaylıca ele alarak bu konuda bölge ülkelerinin birlikte çalışmalarını gerektiğinin üzerinde durmuştur. Ardından Rahman, bölgesel kalkınmaya yönelik meselelerden bahsederken bölgesel çapta tarım, sanayi ve modern teknolojilere ilişkin ortak projelerinin geliştirilmesi, ulaşım altyapı projelerinin uygulanması ve lojistik merkezlerinin bütünleşmesine yönelik konseptlerin oluşturulmasını tavsiye etmiştir. Rahman, dünya gündemindeki önemli meselelerden olan küresel iklim değişikliğinin bölgeye etkilerine karşı “yeşil enerji” konseptinin hayata geçirilmesi ve bu konuda aktif bir ortak tutumun oluşturulmasına dair liderlere çağrıda bulunmuştur. Daha sonra insani yardım ve kültürel yakınlaşma konusunda bölge ülkelerinin gösterdiği başarılarından söz eden Tacikistan Cumhurbaşkanı, bu çerçevede,

Orta Asya halkları manevi mirasının özgünlüğünün korunması adına bir Orta Asya Ülkeleri İletişim Derneği'nin oluşturulmasını önermiştir (Avesta.tj, 2023).

Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev buluşmadaki konuşmasında bölgesel kalkınmaya ilgili meseleleri ele alarak bölgesel ticaret ve ekonominin daha da gelişmesi için bu alanlarındaki engellerin kaldırılması, şeffaf ve istikrarlı ticaret ortamının yaratılması, aşırı korumacılık politikasından vazgeçilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Akorda.kz, 2023). Tokayev, bir yandan bölgesel ulaşım ve lojistik konularına değinerek bu alandaki fırsatların tam olarak hayata geçirilmesinin önemli olduğunu belirtirken diğer yandan her alanda dijitalleşme düzeyinin yükseltilmesi ve yenilikçi teknolojilerin kullanılması konusunda bölgesel eş güdümün güçlendirilmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur. Ardından tüm dünyaya Orta Asya'nın birlik ve dayanışma içerisinde olduğunu göstermek için beraber hareket etmeye çağırarak Kazakistan Cumhurbaşkanı, bölgesel güvenlik alanındaki etkileşim mekanizmalarının iyileştirilmesinin çok önemli olduğunu belirterek 2024'te ikinci periyoduna başlayacak zirvenin artık güvenlik konseyi sekreterleri arasında bir Orta Asya Güvenlik ve İş Birliği Diyaloğu'na da ev sahipliği yapmasını önermiştir (Akorda.kz, 2023). Tokayev, eğitim ve kültür alanlarındaki yakınlaşmanın derinlik kazanması adına Orta Asya turizminin markalaşması için ortak hareket edilmesi gereğini vurgulamış, Duşanbe'de düzenlenen İkinci Rektörler Forumu ve Birinci Orta Asya Bilim Adamları Forumu'nun süreci hızlandırıcı bir rol oynayacağını belirtmiştir (Akorda.kz, 2023).

Bölgenin adeta çatısında konumlanmış olan Kırgızistan'ı temsilen konuşan Sadır Caparov küresel iklim değişikliğinin negatif etkileri ile bölgenin su ve enerji kaynaklarının akıllıca kullanılması gerekliliğine dikkat çekerek bu maksatla bir Bölgesel Merkez'in oluşturulması teklifini öne sürmüş, bu alana yatırım çekme ve güncel teknolojilerin kullanımına yönelik tüm güçlerin birleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (President.kg, 2023). Sonrasında bölgesel kalkınmaya yönelik meseleleri değerlendiren Caparov, bir yandan bölgesel ekonomi ve ticaretteki olumlu gelişmeleri kaydederken diğer yandan bu alanda hâlâ değerlendirilmemiş çok önemli fırsatlar olduğu gerçeğinin altını çizmiştir. İktisadi entegrasyonun olmazsa olmazları olan dört özgürlüğün önemine her defasında olduğu gibi dikkat çeken Kırgız başkan, bölge ülkeleri arasındaki gereksiz engellerin kaldırılması, sınır geçişlerinin basitleştirilmesi, mal ve hizmet akışının uygun hale getirilmesi, gümrük prosedürlerinin sadeleştirilmesi, etkin lojistik ve ulaşım ağlarının oluşturulması ve ulaştırma altyapısının iyileştirilmesi gerektiğini vurgulayarak, liderlerin güçlü siyasî iradesinin lüzumuna değinmiştir. İktisadî hedeflerle çevrenin korunmasının eş zamanlı öncelemeyi gerektiren bölge çaplı bir "yeşil ekonomi" konseptinin hayata geçirilmesinin gereğine dikkat çeken Caparov sahada atılması gereken adımlar konusunda bir yol haritası önermiştir (President.kg, 2023).

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, bölgesel çatışmalar, ekonomik kriz, enerji ve gıda güvenliği ile iklim değişikliği gibi Orta Asya'yı yakından etkileyen sorunlara dikkat çekerek bu risk ve tehditlere karşı direnç geliştirebilmek adına gerekli bölgesel mekanizmaların güçlendirilmesi üzerine bir dizi öneride bulunmuştur (President.uz, 2023). Ardından, Orta Asya ülkeleri arasında insani ve kültürel alandaki iş birliğinin derinleştirilmesi için bir Eylem Planı'nın kabul edilmesini ve "Orta Asya Tarihi ve Kültürü: Tek Geçmiş ve Ortak Gelecek" adıyla bir medya platformunun oluşturulmasını tavsiye eden Mirziyoyev, bu adımların karşılıklı tolerans ve tek bölgesel kimlik hissinin güçlenmesine hizmet edeceğini ifade etmiştir (President.uz, 2023). Bölgesel güvenlik ve Afganistan konularına etraflıca değinen Özbek lider, bu alanlara ilişkin ortak tavır geliştirme süreçlerine dair tavsiyelerde bulunmuştur. Son olarak Mirziyoyev, istişare buluşmalarının fikri boyuttan uygulamaya geçişini teyiden bir Ulusal Koordinatörler Konseyi kurulması önerisini desteklediğini belirterek, buna ek olarak Orta Asya devletleri arasında bir Ekonomi Konseyi'nin de oluşturulmasını önermiştir (President.uz, 2023).

İstişare buluşmalarının ilk periyodunu tamamlayıcı son konuşmayı yapan Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov, bölgesel iktisadî ve ticarî ilişkilerin genişletilmesi ve ticaret kapasitesinin artırılmasına yönelik bir Orta Asya Ticaret Odası kurulmasını önermiştir (Altyn asyr, 2023). Ardından Türkmen lider, bölgesel enerji talebi meselesini ele alırken Türkmen elektrik ve doğalgaz enerjilerinin hem bölge ülkeleri hem de onların toprakları üzerinden bölge dışı pazarlara karşılıklı fayda ilkesi doğrultusunda iletilmesi adına bir Orta Asya Ülkeleri Enerji Diyaloğu'nun oluşturulmasına yönelik teklifini öne sürmüştür. Sonrasında Berdimuhamedov, bölgesel çapta ulaşım merkezlerinin oluşturulması, modern transit koridorlarının inşası, taşımacılık ve lojistik platformunun yaratılması gibi çok önemli bir dizi önerilerini liderlerin dikkatine sunmuştur (Altyn asyr, 2023).

Toplantı sonunda Gençlik Politikası Yönleri Üzerinde Antlaşma, Orta Asya Kara Taşımacılığında Karşılıklı Bağımlılığın Güçlendirilmesine İlişkin Antlaşma, Orta Asya Liderleri İstişare Buluşmalarının Çalışmalarına Yönelik Ulusal Koordinatörler Konseyi Doğrultusunda Yönetmelik, 2022-2025 Yıllarında Orta Asya'da Sağlık ve Refahın Geliştirilmesine Yönelik Yol Haritası ve zirve neticelerini değerlendiren bir ortak bildiri gibi çok önemli belgeler bölge liderleri tarafından imzalanmıştır (UzReport, 2023). 36 maddeden ibaret ortak bildiride genel olarak siyasî, ekonomik ve sosyal konulara yönelik önemli kararlar ve atılması öngörülen adımlar yer almaktadır (President.tj, 2023). Örneğin, siyasî alana ilişkin, bölgesel güvenliğe yönelik tehditlerin önlenmesi için yetkili makamlar arasında daha etkin koordinasyon sağlanması, Afganistan konusunda bölgesel iş birliğinin güçlendirilmesi, Ulusal Koordinatörler Konseyi Enstitüsü'nün kurulması ve yönetmeliğinin onaylanması gibi önemli maddeler yer alırken, ekonomik sahaya ilgili ise bölgesel sanayinin güçlendirilmesi konusundaki iş birliğinin yoğunlaştırılması, bölgenin ulaştırma ve transit taşımacılık imkanlarının artırılmasına yönelik gerekli uygulamaların hayata geçirilmesi, bölgesel turizmin daha da geliştirilmesine yönelik ortak projelerin tatbik edilmesi gibi maddeleri görmek mümkündür (President.tj, 2023). Özetle Duşanbe Zirvesi eksik yanları ve artılarıyla Orta Asya ülkelerinin başarı hanesine yazılacak kararlarla sona ermiştir. Lakin elbette daha da önemli olan husus mutabakatı sağlanmış tüm konuların kâğıt üzerinde kalmayıp sahaya yansması ve ilgili icraatın da bölge ülkelerince birlikte takip edilmesine imkân sağlayan bir gözetim mekanizmasının oluşturulması olacaktır. Ancak bu yolla liderler buluşması formatının işlevselliği artacak, bölgesel entegrasyon iradesi birbirini takip eden liderlikler tarafından da aynı şekilde sergilendiği takdirde kurumsallaşma sürecinin kendi ivmesini oluşturması mümkün olabilecektir.

Bulgular ve Değerlendirme

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıktan çeyrek asır sonra ilk defa eksiksiz ve özellikle de dış aktörleri süreç dışı tutarak bir araya gelmesiyle start alan istişare buluşmaları bir döngüyü başarıyla tamamlamış, tüm haklı eleştiriler bir tarafa not edilmekle birlikte gelecekte gerçekleşme ihtimali olan bir bölgesel bütünleşme modeli için bir "yoklama turu" olabileceği sinyali vermiştir. Bölgesel entegrasyon iddiası şimdilik taraflarca dillendirilmiyor olsa da aslında onların tutum ve söylemlerinde bu konuya ilişkin işaretleri görmek mümkündür. Bütünleşmeye giden sürecin bu şekilde temkinli ilerlemesinin sebebinin bölge ülkelerinin bundan önceki başarısız yakınlaşma girişimleri ve günümüzdeki uluslararası sistemin yarattığı siyasî ve iktisadî konjonktür olduğu ifade edilebilir. Ancak, her şeye rağmen böylesine kritik bir dönemde Orta Asya ülkelerinin bütünleşmeye yönelik çabalarındaki istikrar ve nispi ilerleme takdir edilmelidir. Her ne kadar alınan kararların uygulanmasında tarafların öncelik sıralaması farklı olsa da her bir buluşmada kendini daha da belirgin şekilde gösteren siyasî irade bölge liderliklerinin ve halklarının birbirlerine yönelik şüphe ve endişelerini azaltma yönünde atıkları küçük ama ısrarlı bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Bugüne kadar düzenlenen tüm buluşmaları kısaca değerlendirmek gerekirse, Orta Asya liderlerinin Birinci İstişare Buluşması'nı -coğrafyada yıllardır biriken gerginliğin müstakil gerekçelerine bakmaksızın- bölge ülkelerinin kapsamlı iş birliği yönündeki umut verici söylemleri ve bu yöndeki aleni iradelerinin bir tezahürü olarak nitelendirmek mümkündür. Bu zirveye Türkmenistan Cumhurbaşkanı'nın doğrudan katılmaması endişe vermiş olsa dahi en azından önemli kişilerden ibaret delege grubu üzerinden yollanan konuşma metni temkinli bir olumlu adım olarak görülmelidir. Bu ilk toplantıda liderler bölgenin hassas meseleleriyle ilgili herhangi bir aktörü tekil olarak işaret etmeksizin genel olarak, bölgesel istikrar ve huzurun korunması, sürdürülebilir kalkınma ve refahın tesis edilmesi gibi bütün ülkeler açısından kabul görmesi çok kolay olabilecek ve herkes açısından ortak mesele olduğu düşünülen konuların haritası çıkararak bir "durum tespiti" yapmışlardır.

İkinci liderler zirvesi ise birinci zirveye nazaran daha yoğun ve yapıcı bir ruhta geçmiş, tarafsızlık vurgusuyla bilinen Türkmenistan Cumhurbaşkanı'nın bizzat katılması Orta Asya entegrasyon girişimi tarihine bir ilk olarak kayda geçmiştir. Bu önemli gelişme bölgenin uluslararası toplum nezdinde sergilemeye çalıştığı bütünsellik imajının güçlenmesine de önemli katkı sunmuştur. Bu durum ayrıca liderlerin bu tür bölge çaplı girişimler hususunda hem istekli hem de temkinli olduklarını göstermektedir. Bu temkinli tutumda hem bölge içi hem de harici faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Bir taraftan ekonomik zorluklar, coğrafi izolasyon, zengin kaynakların bölgede dengesiz dağılımı ve ortak kültür gibi bölge içi etmenler Orta Asya liderlerini bölgesel iş birliğine iterken, diğer taraftan ise çıkar çatışmaları, karşılıklı güvensizlik, sınır meseleleri ve kişisel münasebetlerin yakın tarihteki seyri onları bu konuda temkinli davranmaya sevk etmiştir. Bölge dışı faktörlere gelince, kimi küresel

aktörlerin baskısına karşı durabilmek, dış yatırımları bölgeye çekme arzusu, dış pazarlara erişebilmek ve dış kaynaklı bölücü akımlarla kültürel baskıları önleyebilme maksadıyla bölge ülkeleri birbirine yaklaşırken, aynı zamanda bu ülkelerin bütünleşme çerçevesinde ifade ettikleri ortak çıkarlar Rusya ve Çin gibi güçlü aktörlerin bölgedeki bazı çıkarlarıyla çelişmekte, bu da liderleri anlaşılabilir şekilde endişeli ve tedirgin kılmaktadır.

Küresel salgının getirdiği zorluklara ve aradan geçen zamanın motivasyon kırıcı etkisine rağmen Üçüncü İstişare Buluşması'nın gerçekleşmiş olması kendi başına bir başarıdır. Ayrıca, tarafsızlık ilkesi çerçevesinde dış politika izleme geleneğine vurgu yapan Türkmenistan'ın bu süreçte daha aktif rol alması ve üçüncü toplantının bu ülkede düzenlenmesine imkân sağlaması bölge ülkeleri arasındaki siyasî samimiyetin güçlenmekte olduğunu göstermiştir. Özellikle Özbekistan ve Kazakistan'ın demografik, coğrafi ve tarihsel gerekçelerle bölgede nispeten güçlü iki aktör olması nedeniyle ilk iki istişare turunda ev sahipliği yapması sonrasında sürecin sekteye uğramaması, bunun için de benzer iradeyi diğer üç ülke liderliklerinin de göstermesi Özbek-Kazak liderliğinin başarılı bir ivme yakalamış olduğuna işaret etmektedir. Bu toplantıyı ilk ikisinden ayıran bir diğer önemli özelliği konuların çerçevesinin genişlemekle birlikte derinleşmeye de başladığının görülmesidir. Söylemlerin kapsamı ve üslup açısından da bakıldığında tüm liderlerin beklenti ve endişelerinin benzeştiği ve neredeyse tüm konularda müşterek görüşe sahip oldukları dikkat çekmektedir. Ancak burada kimi konuların bazı bölge ülkeleri için taşıdığı önemin daha fazla altının çizildiğini görmek mümkündür. Örneğin, Tacikistan ve Kırgızistan için enerji, su, sınır ve güvenlik konuları öne çıkarken, Türkmenistan için ise enerji kaynakları, iletişim ve ulaştırma gibi meseleler öncelik bulmaktadır. Aynı şekilde, Özbekistan ve Kazakistan için ekonomi, güvenlik, su kaynakları ve çevre sorunları gibi konular ön plana çıkmaktadır. Fakat tüm Orta Asya ülkelerinin bu toplantıdaki ortak endişe kaynağının Afganistan ve bölgesel güvenlik konuları olduğu ifade edilebilir.

Dördüncü buluşmanın bölge içinde ve çerçevesinde gerçekleşen Taliban'ın Afganistan yönetimini tamamen ele geçirmesi, Kazakistan'da hükümete yönelik geniş çaplı halk protestolarının baş göstermesi, Rusya-Ukrayna arasında şiddetli bir savaşın başlaması ve Özbekistan'ın Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nde halk isyanının baş göstermesi gibi önemli bölgesel ve küresel krizlere rağmen aksatılmadan düzenlenmesi Orta Asya ülkeleri açısından önemli bir başarı olarak addedilebilir (Aparı, 2021; Akgül, 2023). Covid-19'un da etkisiyle bir önceki zirvede ekonomi ana başlığı altındaki konular gündemde öncelikli yer kaplarken burada bölgesel güvenlik konusu yukarıda bahsedilen gerekçelerle daha fazla öne çıkmıştır. Ancak tüm bu gündem saptırıcı gelişmelere rağmen dördüncü istişare buluşması sonunda, "21. yüzyılda Orta Asya'nın Kalkınması İçin Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması'nın imzalanmış olması süreç boyunca bölge ülkelerinin elde ettiği en somut kazanımlardan biri olarak gösterilebilir. Onca anlaşılır engele rağmen bu kadar kısa zaman zarfında bölge liderlerinin ortak bir siyasî zeminde buluşabilmelerini simgeleyen bu belge bölge akademik çevrelerinde heyecan oluşturmuş, örneğin siyaset bilimci K. Rabbimov anlaşmayı bölge içi jeopolitik koordinasyonun bir tezahürü ve dış dünyaya verilen önemli bir siyasî mesaj olarak nitelendirmiştir. (KunUZ, 2022).

Bir sürecin ilk döngüsünün tamamlanışını temsil eden beşinci liderler buluşması bir önceki zirvenin kazanımlarına katkıda bulunmuştur. Özellikle liderlerin söylemlerinde kullandıkları "güçlendirmek", "derinleştirmek", "geliştirmek" ve "genişletmek" gibi sözcük ve türevlerinin sıklığı uzun soluklu bir entegrasyon arayışı yönündeki iradeyi ifade etmektedir. Ancak bu zirvede en azından liderler buluşması formatının kurumsallaşması (*institutionalization*) yönünde bir kararın alınması ya da ciddi bir adımın atılması beklenirken (örneğin, bir sekreteryanın ve örgütlenmeyi ivmelendirecek bir merkezin yokluğu) bu konuda bir gelişme henüz yaşanmamıştır. Nitekim, sürecin arzu edilenden yavaş ilerlediğini değerlendiren F. Tolipov gibi kimi bölge siyaset bilimcileri de liderlerin gereğinden fazla temkinli davrandıklarını ifade ederek süreci eleştirmişlerdir (KunUZ, 2023). Benzer şekilde zirveden beklentilerini dile getiren siyaset bilimci N. Umarova, kurumsallaşma yönündeki beklentilerin bu toplantıda gerçekleşmemiş olmasını eleştirirken liderlerin bu meselede ciddi olduklarının altını çizmiş, ancak bunca istişare ve mutabakatın uygulanmasına yönelik kamuoyunda yükselen beklenti ve artan çağrının pek tatmin bulmadığına dikkat çekmiştir (KunUZ, 2023). Yine de zirvede büyük beklentilerin gerçekleşmiş olmayışı diğer elde edilen sonuç ve başarılarla gölge düşürmemelidir. Beşinci buluşmanın eksi ve artılarıyla bölge için ciddi bir siyasî başarı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak burada önemli olan, buluşmalar sırasında mutabakata varılan konular üzerindeki uygulama faaliyetlerine her ülkede hız verilmesi ve ilgili icraatın da tüm bölge ülkelerince birlikte takip edilebilmesini mümkün kılacak bir mekanizmanın (*monitoring coordination*) hayata geçirilmesidir. Ancak bu yolla bu formatın

işlevsellik ve verimliliğini artırmak mümkün olabilecek, bölgesel kurumsallaşma sürecinin yavaş da olsa ilerlemesi sağlanabilecektir. Bu konuda Tacikistan tarafının dillendirdiği Ulusal Koordinatörler Konseyi oluşturma teklifi kurumsallaşmaya yönünde ilk adım olarak görülebilir. Benzer şekilde Kazakistan tarafının dile getirdiği İstişare Buluşmaları Sekreterliği'nin kurulması ile özel temsilcilerin atanması konusunu da yine kurumsallaşma adına var olan ciddi iradenin bir ifadesi olarak değerlendirmek mümkündür. (Akorda.kz, 2023). Liderler seviyesinde açıkça dillendirilen bu beklentiye bakarak bir sonraki önemli adımın bu formatın kurumsal bir yapı kazanması yönünde olacağı öngörüsünde bulunmak mümkündür. Ancak her hâlükârda bölge liderleri arasında doğrudan iletişim kanallarının açık tutulması her bir zirve sonrasında beklenen ilerleme kaydedilmemiş olsa bile değerlidir. Zira müzakereye açık olduğunu göstermesi ve iyi yönetim açısından kesintisiz ve doğrudan iletişim son derece değerlidir (Uğur, 2018).

Sonuç olarak, bir bölgesel bütünleşme hareketi olarak görmek adına henüz çok erken olsa da Orta Asya Liderleri İstişare Buluşmaları çerçevesinde gerçekleşen zirveler ve bu kapsamda yapılan muhtelif toplantılar zinciri bölgede zihni bir dönüşümün yaşanmakta olduğuna dair kayda değer bir süreci ifade etmektedir. Bu tür buluşmaların sayısı arttıkça bölgesel meseleler üzerinde yapılan müzakere ve varılan mutabakatlar -daha önce sözü edildiği gibi- toplumsal kabulü tetikleyecek, bunun bir yansıması olarak siyasî iradenin en üst düzeyde ifade edilmesiyle de beş devlet arasındaki önce iktisadi ve kültürel, sonrasında ise siyasî yaklaşma sürecinin daha sistematik ilerlemesi mümkün olabilecektir. Herhangi bir bölgesel bütünleşme girişiminin temelinde siyasî, ekonomik ve sosyal/kültürel olmak üzere üç ayaktan oluştuğunu varsayarsak bu öncelikler piramidinin en tepesinde bölgesel güvenlik ve istikrar konularının olduğu açıktır. Ancak yine dünyadaki muhtelif örneklerden de bilindiği üzere, özellikle tarihî ve konjonktürel nedenlerle güven eksikliği bulunan coğrafyalarda siyasî entegrasyondan daha hızlı yol kat edilmesi mümkün olan konu öncelikli olarak ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılığı artırmaktır. Bu anlamda ortaya konacak artı değer zamanla siyasî olarak da yaklaşmayı tetiklemesi beklenir. Bu girişimin üçüncü ayağı olan sosyal/kültürel ortak bir kimlik oluşturma hedefine erişilmesinin ise şimdilik ikinci planda olmakla birlikte bölgenin tarihi göz önüne alındığında nispeten kolay olacağı beklenebilir. Orta Asya Liderleri İstişare Buluşmalarından beklenen nihai fayda bir taraftan bölgesel istikrar ve huzurun korunması, diğer yandan bölgesel kalkınma yoluyla refahının yükseltilmesi ve yine eş zamanlı olarak bölgede ortak bir kültür ve kimliğin oluşturulmasına yönelik birlikte hareket kabiliyetinin yükseltilmesidir. Bu lider buluşmalarının bölge ülkeleri ve halklarının büyük kesimi tarafından dillendirilen bir Orta Asya Birliğinin kurulmasına temel teşkil edip etmeyeceğini elbette şimdiden kestirmek mümkün değildir. Ancak bu yoğun diyalog ortamının kazaya uğramaması bu türden bir siyasî oluşumu elbette tetikleyebilir.

Кайнаққа

- Abaydullayeva, M. M., Khadzhieva, G. U., Arupov, A. A. ve Tusupova, L. A. (2019). Potential for development of integration cooperation of central asian countries. Вестник университета «Туран», (4), 32-38.
- Abdikadirova, E. (2017). Orta Asya'da entegrasyon süreçleri. Reforma, 2(74), 65-70.
- Acharya, A. (2022). Thinking theoretically about asian ir. International Relations of Asia içinde (ed. David Shanbaugh), (Rowman & Littlefield: London), 64-73.
- Akgül, B. İ. (2023, 23 Şubat). Rusya-Ukrayna Savaşı'nda 1 yıl geride kaldı. TRT Haber. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusya-ukrayna-savasinda-1-yil-geride-kaldi-748387.html>
- Akorda.kz. (2018, 15 Mart). Участие в Рабочей (консультативной) встрече глав государств Центральной Азии. Офиц. сайт Президента Республики Казахстан. https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_receptions/uchastie-v-rabochei-konsultativnoi-vstreche-glav-gosudarstv-centralnoi-azii
- Akorda.kz. (2021, 06 Ağustos). Выступление Президента Казахстана на Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-prezidenta-kazahstanana-konsultativnoy-vstreche-glav-gosudarstv-centralnoy-azii-672341>
- Akorda.kz. (2022, 21 Temmuz). Выступление Президента К.К.Токаева на IV Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-na-iv-konsultativnoy-vstreche-glav-gosudarstv-centralnoy-azii-2163148>
- Akorda.kz. (2023, 14 Eylül). Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев принял участие в V Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kazahstana-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-v-konsultativnoy-vstreche-glav-gosudarstv-centralnoy-azii-1484611>
- Allaberdiyev, B. (2018, 22 Mart). I. Orta Asya Liderler Zirvesi, Astana'da Gerçekleştirildi. TUIÇ AKADEMİ. <https://www.tuicakademi.org/orta-asya-liderler-zirvesi-astanada-gercekleştirildi/>
- Allison, R. (2008). Virtual regionalism, regional structures and regime security in central asia. Central Asian Survey, 27(2), 185-202.
- Altyn asyr. (2018, 15 Mart). Туркменская делегация приняла участие в рабочей встрече глав государств Центральной Азии. Золотой век – Инф. Аген. Туркменистана. <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/30808/turkmenskaya-delegatsiya-prinyala-uchastie-v-rabochei-vstreche-glav-gosudarstv-tsentralnoi-azii>
- Altyn asyr. (2019, 29 Kasım). Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Merkezi Aziýa ýurtlarynyň döwlet Baştutanlarynyň Konsultativ duşuşygynda sözlän sözi. Türkmenistanyň Döwlet habarlar agentligi. <https://www.turkmenistan.gov.tm/tk/habar/50435/turkmenistanyň-prezidenti-gurbanguly-berdimuhamedowyn-merkezi-aziya-yurtlarynyň-dowlet-bastutanlarynyň-konsultativ-dususygynda-sozlan-sozi>
- Altyn asyr. (2021a, 06 Ağustos). В Туркменистане состоялась Консультативная встреча глав государств Центральной Азии. Государственное информационное агентство Туркменистана. <https://www.turkmenistan.gov.tm/ru/post/56199/v-turkmenistane-sostoyalas-konsultativnaya-vstrecha-glav-gosudarstv-centralnoj-azii>
- Altyn asyr. (2021b, 06 Ağustos). Совместное Заявление по итогам Консультативной встречи глав государств Центральной Азии. Гос. информационное агентство Туркменистана. <https://www.turkmenistan.gov.tm/ru/post/56215/sovместное-zayavlenie-po-itogam-konsultativnoj-vstrechi-glav-gosudarstv-centralnoj-azii>

- Altyn asyr. (2022, 21 Temmuz). Выступление Президента Туркменистана Сердара Бердымухамедова на Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. Туркменистан: Золотой век, государственное информационное агентство Туркменистана. <https://www.turkmenistan.gov.tm/ru/post/64981/vystuplenie-przdt>.
- Altyn asyr. (2023, 14 Eylül). Выступление Президента Туркменистана Сердара Бердымухамедова на пятой Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. Золотой век - Государственное информационное агентство Туркменистана. <https://www.turkmenistan.gov.tm/ru/post/75524/vystuplenie-przdt>.
- Aparı, S. F. (2021, 31 Ağustos). ABD'nin en uzun savaşı: Afganistan'da 20 yıl. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523#>
- Avesta.tj. (2023, 15 Eylül). Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на Пятой консультативной встрече глав государств Центральной Азии. Информационное Агентство “Авеста” / Avesta - Information Agency. <https://avesta.tj/2023/09/14/vystuplenie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-emomali-rahmona-na-pyatoj-konsultativnoj-vstreche-glav-gosudarstv-tsentralnoj-azii/>
- Bobokulov, I. (2006). Central asia: Is there an alternative to regional integration? *Central Asian Survey*, 25(1-2), 75-91.
- Buranelli, F. C. (2021). Central asian regionalism or central asian order? Some reflections. *Central Asian Affairs*, 8(1), 1-26.
- CIS. (2018, 15 Mart). В Астане прошла первая консультативная встреча главгосударств Центральной Азии. Исполнительный комитет Содружества Независимых Государств. <https://cis.minsk.by/news/8979/v-astane-prosla-pervaa-konsultativnaa-vstreca-glav-gosudarstv-centralnoj-azii>
- Çakmak, Ö. A. (2017). Orta Asya: Bölgesel entegrasyon girişimleri ve öneriler. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 116-134.
- Dadabayeva, G. ve White, K. (2018). Is central asian integration possible without russia? *Вестник КазНУ. Серия историческая*, 91(4), 130-137.
- Dieter, H. (1996). Regional integration in central asia: Current economic position and prospects. *Central Asian Survey*, 15(3-4), 369-386.
- Elemesov, R., Tileubergen, A. ve Balaubaeva, B. (2018). Prerequisites for the integration of central asian countries. *Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право*, 83(3), 72-78.
- Halanskii, I. V. (2011). Центральноазиатская интеграция: действительность и возможности. *Вестник КРСУ*, 11(11), 30-34.
- ИСА. (2023, 10 Mayıs). Markaziy osiyo xalqaro instituti haqida. Markaziy Osiyo xalqaro instituti rasmiy veb-sayti. <https://iica.uz/oz/page/o-mejdunarodnom-institute-tsentralnoy-azii>
- Kabar. (2021, 06 Ağustos). Садыр Жапаров выступил на Консультативной встрече глав государств ЦА в Туркменбаши. Кыргызское Национальное информационное агентство. <https://kabar.kg/news/sadyr-zhparov-vystupil-na-konsul-tativnoi-vstreche-glav-gosudarstv-tca-v-turkmenbashi/>
- Kadı, O. S. ve Nezihoglu, H. (2010). Prospects for central asian integration. *Reforma*, 3(47), 5-10.
- Kanlıdere, A. (2014). Özbekistan Cumhuriyeti. A. Kanlıdere & İ. Kemalöglü (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası içinde (Ünite 7)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kubicek, P. (1997). Regionalism, nationalism and realpolitik in central asia. *Europe Asia Studies*, 49(4), 637-655.
- Kukeyeva, F. T., Baisalbek O. A. ve Ziyabekova, A. Zh. (2023). New trends in regional integration and their impact on the countries of central asia. *Известия. Серия: Международные отношения и Регионоведение*, 52(2).

- KunUZ. (2022, 15 Ağustos). “То‘laqonli mintaqa bo‘lish uchun yagona taqdir ekanini anglash kerak” – 5 davlat birlasha oladimi? [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=jQKYdTrGNuQ>
- KunUZ. (2023, 18 Eylül). Beshinchi uchrashuv qanaqa o‘tdi? [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=_06bsWUeA7A
- Makhmutova, E. V. (2018). Центральная Азия в поисках собственной интеграционной модели. Вестник МГИМО Университета, (4 (61)), 78-91.
- Mfa.tj. (2021, 15 Temmuz). Мулоқоти вазирони корҳои хориҷии давлатҳои Осиёи Марказӣ. Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://mfa.tj/tg/main/view/8273/muloqoti-vazironi-korhoi-khoriji-davlati-hoi-osijoi-markazi>
- Mfa.uz. (2019, 02 Aralık). Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining ikkinchi Maslahat uchrashuviga oid maxsus ko‘rsatuv. [Video]. YouTube. <https://youtu.be/n-o3hn8sWZw?si=tGFa47AL4dHFdnrf>
- Mfa.uz. (2020a, 03 Ağustos). Videokonferensaloqa Shaklidagi Markaziy Osiyo Davlatlari Ekspertlari Uchrashuvi To‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining rasmiy sayti. <https://mfa.uz/uz/press/news/2020/videokonferensaloqa-shaklidagi-markaziy-osiyodavlatlari-ekspertlari-uchrashuvi-togrisida---28438>
- Mfa.uz. (2020b, 18 Ağustos). Videokonferensaloqa Shaklidagi Markaziy Osiyo Davlatlari Ekspertlari Uchrashuvi To‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining rasmiy sayti. <https://mfa.uz/uz/press/news/2020/videokonferensaloqa-shaklidagi-markaziy-osiyodavlatlari-ekspertlari-uchrashuvi-togrisida---28439>
- Mfa.uz. (2021, 15 Temmuz). Vazir Abdulaziz Komilov Markaziy Osiyo xalqaro institutining ochilish marosimida ishtirok etdi. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining rasmiy sayti. <https://mfa.uz/uz/press/news/2021/vazir-abdulaziz-komilov-markaziy-osiyoxalqaro-institutining-ochilish-marosimida-ishtirok-etdi---29997>
- Mfa.uz. (2023, 04 Ağustos). O‘zbekiston Prezidenti Ashxobod sammitida ishtirok etdi. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining rasmiy sayti. <https://mfa.uz/uz/press/news/2023/ozbekiston-prezidenti-ashxobod-sammitida-ishtirok-etdi---34329>
- Mitrany, D. (1966). A working peace system. Chicago: Quadrangle
- Najmitdinov, A. (2010). Central Asian integration as a way of guaranteeing regional security, economic growth, feasibility and prospects (No. 48). Discussion Paper.
- Nazarbayev.kz. (2019, 29 Kasım). Елбасы Нурсултан Назарбаев принял участие во второй Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. Официальный сайт первого Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева. <https://nazarbayev.kz/ru/news/2019-11/elbasy-nursultan-nazarbaev-prinyal-uchastie-vo-vtoroy-konsultativnoy-vstreche-glav>
- NCA. (2023, 15 Eylül). Пятая Консультативная встреча глав государств Центральной Азии в Таджикистане – Итоги. News Central Asia. <https://www.newscentralasia.net/2023/09/15/5-aya-konsultativnaya-vstrecha-glav-gosudarstv-tsentralnoj-azii-v-tadzhikistane-itogi/>
- Novosti Tadjhikistana. (2021, 09 Ağustos). Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. Русскоязычный информационный портал «Новости Таджикистана Сегодня». <https://novosti-tadjhikistana.ru/vystuplenie-prezidenta-respubliki-tadjhikistan-emomali-rahmona-na-konsultativnoj-vstreche-glav-gosudarstv-centralnoj-azii-2/>
- Olcott, M.B. (1994). The Myth of ‘Tsentral’naia Aziia’. Orbis, 38(4), 549-565.
- O‘rozov, A. B. (2018, 16 Mart). Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining Birinchi maslahat uchrashuvi. O‘zA. <https://kknews.uz/oz/12563.html>

- O'Zmtrk. (2018, 15 Mart). Поинициативе Шавката Мирзиёева прошла консультативная встреча главгосударств Центральной Азии. [Video]. YouTube. https://youtu.be/psdjOHJzmlQ?si=4BYTAPhm_U6FLNRc
- Patnaik, A., Gubaidullina, M., Makasheva, K. ve Konuspayev, Y. (2019). The idea of regional integration in the central asian and eurasian perspective. Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право, 86(2), 4-15.
- President.kg. (2018, 15 Mart). Президент Сооронбай Жээнбеков: Исторически центрально-азиатский регион был регионом религиозной терпимости, межнациональной толерантности. Президент Кыргызской Республики. <https://president.kg/news/all/17580>
- President.kg. (2019, 29 Kasım). Президент Сооронбай Жээнбеков: Кыргызстан выступает за равный учет интересов и потребностей всех стран Центральной Азии в водно-энергетической сфере. Президент Кыргызской Республики. <https://president.kg/news/all/19702>
- President.kg. (2021a, 06 Ağustos). Президент Садыр Жапаров: Проект строительства ж/д магистрали «Китай-Кыргызстан-Узбекистан» станет одним из альтернативных и важных звеньев Центрально-Азиатского участка Евразийской железнодорожной сети. Президент Кыргызской Республики. <https://president.kg/news/all/22016>
- President.kg. (2021b, 06 Ağustos). Президент Садыр Жапаров в г. Туркменбаши озвучил ряд предложений по улучшению взаимодействия стран ЦА в борьбе с коронавирусной инфекцией. Президент Кыргызской Республики. <https://president.kg/news/all/22017>
- President.kg. (2022, 21 Temmuz). Президент Садыр Жапаров: В нынешних кризисных условиях международных отношений страны ЦА будут еще более тесно сотрудничать, чтобы продвигать общие интересы региона на мировой арене. Президент Кыргызской Республики. <https://president.kg/news/all/23377>
- President.kg. (2023, 14 Eylül). Президент Садыр Жапаров: Нерешаемых вопросов нет, нужна политическая воля. Кыргызская Республика придает приоритетное значение развитию сотрудничества со странами Центральной Азии. Президент Кыргызской Республики. <https://president.kg/news/all/24566>
- President.tj. (2018a, 15 Mart). Иштирок дар Мулоқоти кори сарони кишварҳои Осиёи Марказӣ. Хадамоти матбуоти Президенти Тоҷикистон. <http://president.tj/node/17282>
- President.tj. (2018b, 15 Mart). Совместное заявление Глав государств Центральной Азии по случаю светлого праздника Навруз. Пресс служба Президента Таджикистана. <http://president.tj/ru/node/17284>
- President.tj. (2019, 29 Kasım). Выступление на второй консультативной встрече Глав государств Центральной Азии. Пресс служба Президента Таджикистана. <http://www.president.tj/ru/node/21887>
- President.tj. (2022, 21 Temmuz). Иштирок дар Вохӯрии чоруми машваратии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ. Хадамоти матбуоти Президенти Тоҷикистон. <http://www.president.tj/ru/node/28763>
- President.tj. (2023, 14 Eylül). Совместное заявление по итогам Пятой Консультативной встречи Глав государств Центральной Азии. Пресс служба Президента Таджикистана. <http://www.president.tj/ru/node/31498>
- President.uz. (2017, 20 Eylül). O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so'zlashdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. <https://president.uz/uz/lists/view/1063>
- President.uz. (2018, 15 Mart). Shavkat Mirziyoyev tashabbusiga asosan Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining maslahat uchrashuvi bo'lib o'tdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. <https://president.uz/uz/lists/view/1571>

- President.uz. (2021, 07 Ağustos). Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на третьей Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. Официальный веб-сайт Президента Республики Узбекистан. <https://president.uz/ru/lists/view/4534>
- President.uz. (2022, 21 Temmuz). O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining to‘rtinchi maslahat uchrashuvidagi nutqi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. <https://president.uz/oz/lists/view/5360>
- President.uz. (2023, 14 Eylül). O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Maslahat uchrashuvidagi nutqi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. <https://president.uz/oz/lists/view/6658>
- Pulatkhodzhayev, Z. (2019). Процессы регионализации в Центральной Азии. Восточный факел, 3(3), 157-168.
- Rahmanov, N. (2024). The history and present of integration processes in Central Asian countries: problems and solutions. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 4(2), 32-38.
- Rashid, A. (2007). Tajikistan and regional integration in central asia. Central Asia and the Caucasus, 2(44), 62-66.
- Rosset, D. ve Svarin, D. (2014). The constraints of the past and the failure of Central Asian regionalism, 1991–2004. Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia, 3(2), 245-266.
- Sadoi Dushanbe. (2022, 21 Temmuz). Вохӯрии навбатии панҷуми машваратии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ дар Душанбе баргузор мешавад. Радиои Садои Душанбе. <https://sadoidushanbe.tj/archives/14224>
- Saipov, Z. (2021, 05 Ocak). Markaziy Osiyo davlatlari jipslashuvi: integratsiya yo‘lidagi muammolar va istiqbol. Kun.uz. <https://m.kun.uz/uz/news/2021/01/05/markaziy-osiyo-davlatlari-ozarobirlasha-oladimi>
- Thomson, C., ve Turkstra, A. (2019, 29 Kasım). Uzbekistan hosts second consultative meeting of Central Asian leaders. the european institute for asian studies (EIAS). <https://eias.org/publications/op-ed/uzbekistan-hosts-second-consultative-meeting-of-central-asian-leaders/>
- Tolipov, F. (2010). Geopolitical stipulation of Central Asian integration. Strategic Analysis, 34(1), 104-113.
- TRT Avaz. (2021, 06 Ağustos). O'rta Osiyo davlatlari rahbarlarining uchinchi Maslahat uchrashuvida Turkmanistonda bo'lib o'tdi. TRT AVAZ Uzbekistan. <https://www.trtavaz.com.tr/haber/uzb/avryadan/orta-osiyo-davlatlari-rahbarlarining-uchinchi-maslahat-uchrashuvida-turkmanisto/610d445701a30a7df896503d>
- Turkmenistan.ru. (2021, 06 Ağustos). Выступление Президента Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедова на консультативной встрече глав государств Центральной Азии. <https://www.turkmenistan.ru/ru/articles/45763.html>
- Tvt.tj. (2019, 29 Kasım). Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Вохӯрии дуҷуми машваратии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ. Телевизиони Тоҷикистон. <https://www.tvt.tj/suhanronii-prezidenti-chumkhurii-tochikiston-emomali-rakhmon-dar-vohurii-duyumi-mashvaratii-saroni>
- Umarova N., ve Tolipov, F. (2021, 09 Temmuz). Markaziy Osiyo integratsiyasi qay tomon yo‘nalmoqda? Davr24 – O‘zbekiston, Markaziy Osiyo va Dunyo Yangiliklari. <https://davr24.uz/archives/5614>
- Uğur, M. A. (2018). “Küresel yönetişimin müzakeresi: Birleştirici bir yaklaşım”. M. Karakaş, S. Karatepe, F. Benli (Ed.), Siyasal, Ekonomik ve Entelektüel Boyutlarıyla İyi Yönetişim içinde (323-344. ss.) İstanbul: Beta

- Uza.uz. (2019, 30 Temmuz). Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. O'zbekiston Milly axborot agentligi. <https://uza.uz/ru/posts/vystuplenie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-30-11-2019>
- Uza.uz. (2021, 06 Ağustos). O'zbekiston Prezidenti Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Maslahat uchrashuvida nutq so'zladi. O'zbekiston Milly axborot agentligi. https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-prezidenti-markaziy-osiyo-davlatlari-rahbarlarining-maslahat-uchrashuvida-nutq-sozladi_290623
- UzDaily. (2019, 29 Kasım). Совместное заявление консультативной встречи глав государств Центральной Азии. Агентстве по печати и информации Республики Узбекистан. <https://www.uzdaily.uz/ru/post/47922>
- Uzlidep.uz. (2018, 15 Mart). Shavkat Mirziyoyev tashabbusiga asosan Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining maslahat uchrashuvi bo'lib o'tdi. O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasi. <https://uzlidep.uz/uz/news-of-uzbekistan/1261>
- UzReport. (2022, 21 Temmuz). Qirg'izistonda Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining 4-maslahat uchrashuvi bo'lib o'tdi. UzReport axborot agentligi. <https://uzreport.news/politics/qirg-izistonda-markaziy-osiyo-davlatlari-rahbarlarining-4-maslahat-uchrashuvi-bo-lib-o-tdi>
- UzReport. (2023, 14 Eylül). Shavkat Mirziyoyev Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi kelgusi hamkorlik istiqbollari yuzasidan qator takliflarni ilgari surdi. UzReport axborot agentligi. <https://uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoyev-markaziy-osiyo-davlatlari-o-rtasidagi-kelgusi-hamkorlik-istiqbollari-yu>
- VectorStock, (b.t.). Central asia map vector image. VECTORSTOCK [10 Haziran 2024'te alınmıştır]. https://www.vectorstock.com/royalty-free-vector/central-asia-map-vector-image-1606261?utm_source=Pinterest&utm_medium=VectorStock+Social+Share&utm_campaign=Vector+Social+Share&utm_content=Central+Asia+map+vector+image
- Viktorowych Halanskii, I. ve Han, N. P. (2012). Ethnocentrism and the problem of Central Asian integration: Current status. *The Copernicus Journal of Political Studies*, (1 (1)) 122-129.
- Yılmaz, S. (2020). Bölge ve bölgesel entegrasyon bağlamında orta asya devletleri'nin birliği için bir model önerisi. *İtobiad: Journal of the Human & Social Science Researches/İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3229-3243.
- Yuldashev, A. ve Azizov, K. (2022). Central Asian regional cooperation genealogy and main problems: Lessons from european experience. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(12), 1298-1310.
- Zhekenov, D. (2022). Role of Central Asian integration in solving and strengthening logistics issues. *Logistics & Diplomacy in Central Asia*, 165-180.

Beyan ve Açıklamalar

Etik Beyan: Bu çalışma Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Uğur danışmanlığında hazırlanan “Bir Bölgesel Entegrasyon Girişimi Olarak Orta Asya Liderlerinin İstişare Buluşmaları” başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet Ali Uğur ve Alisher Esanov). Araştırma ikincil verilere sahip bir çalışma olduğu için etik beyana gerek yoktur.

Yazar Katkısı: Kavram/fikir, veri toplama/işleme, analiz, yazım ve eleştirel inceleme ve düzenleme gibi tüm konular eşit oranda (katkı oranı %50 / %50) Mehmet Ali Uğur ve Alisher Esanov tarafından yapılmıştır. Yazarlar makalenin yayınlanan versiyonunu okumuş ve kabul etmiştir.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteği almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Ekim/October 2024, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 2, 150-162.

Başvuru/Submitted: 14.08.2024

Kabul/Accepted: 10.10.2024

Yayın/Published: 30.10.2024

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1533448

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

Geçmişten Günümüze Beyşehir Gölü Mada Adası'nda İskân ve Beşerî Faaliyetler

Hüseyin Muşmal*

Öz

Çok sayıda ada ve kayalığın yer aldığı Beyşehir Gölü'nde bulunan adaların en büyüğü Mada Adası'dır. Bağlı bulunduğu Isparta'nın Şarkıkaraağaç İlçesi'ne 35 km mesafede ve kıyıya 800 m uzaklıkta bulunan ada, 8.220 hektarlık bir alana ve 800-900 dönüm ekilebilir araziye sahip bulunmaktadır. Ana karaya yakınlığının yanı sıra içme suyunun bulunması, ekime elverişli geniş arazilere sahip olması ve doğal güzellikleri nedeniyle insan yaşamına uygun şartlarından dolayı tarihî süreçte yerleşim alanı olarak seçildiği söylenebilir. Bu nedenle Roma döneminden itibaren önemli bir yerleşim merkezi olan Mada Adası'nın çok sayıda zorunlu veya gönüllü yerleşime sahne olduğu ve sürekli göç alıp verdiği anlaşılmaktadır. Türk hâkimiyeti döneminde devletin tarımsal ve hayvansal üretimi sağlamak adına adadaki beşerî faaliyetleri canlı tutmaya çalıştığı ve çeşitli aralıklarla adaya iskân faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. Mada Adası yaklaşık 1.000 yıllık bir zaman zarfında farklı din, mezhep, etnik yapı, kültür ve hayat tarzlarına sahip Hıristiyan Rumlar, Müslüman Türkler, Rus Kazakları, Çeçenler ve Yörükler gibi çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde üzerinde Kumluca isimli bir mahallenin yer aldığı adada, bağlı olduğu Gedikli Köyü'nün hemen yakınında yer almasına karşın sahip olduğu bazı şartlar nedeniyle nispeten izole bir yaşam sürdürülmektedir. Bununla birlikte günümüzde Türkiye'nin göl ortasında yaşam bulunan yegâne adasında geleneksel kültürlerini korumaya çalışan Yörükler yaşam mücadelesi vermeye devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: Tarih, Beyşehir Gölü, Mada Adası, Rus Kazakları, Çeçenler, Yörükler.

Settlement and Human Activities on Mada Island in Lake Beyşehir from Past to Present

Abstract

Mada Island is the largest of the islands in Lake Beyşehir, which contains many islands and rocks. Located 35 km from the Şarkıkaraağaç District of Isparta and 800 m from the shore, the island has an area of 8,220 hectares and 800-900 acres of arable land. It can be said that it was chosen as a settlement area throughout history due to its proximity to the mainland, availability of drinking water, large areas of land suitable for cultivation, and natural beauties, as well as its suitable conditions for human life.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hmusmal@hotmail.com, ORCID:0000-0002-3137-0069

For this reason, it is understood that Mada Island, which has been an important settlement since the Roman period, has been the scene of many forced or voluntary settlements and has experienced constant immigration. It is seen that during the period of Turkish rule, the state tried to keep human activities on the island alive to ensure agricultural and animal production and carried out settlement activities on the island at various intervals. Mada Island has hosted various communities with different religions, sects, ethnic structures, cultures, lifestyles, such as Christian Greeks, Muslim Turks, Russian Kazakhs, Chechens, Yörüks, over approximately 1,000 years. Although the island, where a neighborhood called Kumluca is located today, is located right next to the Gedikli Village to which it is affiliated, a relatively isolated life is led due to some conditions. Today, Yörüks continue to struggle to survive, trying to preserve their traditional culture on the only inhabited island in the middle of a lake in Turkey.

Keywords: History, Lake Beyşehir, Mada Island, Russian Cossacks, Chechens, Yoruks.

Giriş

Beyşehir Gölü, doğusunda Erenler, güney ve batısında Toroslar, güneydoğu-kuzeypbatı istikametinde Anamas ve Sultan dağları ile çevrili büyük bir havzanın içinde tektonik bir çökeltide yer alır (Kazancı vd, 1999: 10-11). Türk hâkimiyetinden önceki dönemlerde Karallis ve Skleros isimleriyle bilinen Beyşehir Gölü (Ramsay, 1961: 434) günümüzdeki adını XIII. yüzyıl sonlarında güneydoğu kıyısında kurulmuş olan Beyşehir kentinden almaktadır. Türkiye'nin üçüncü, Konya ilinin ikinci büyük gölü olan Beyşehir Gölü, Anadolu'da bulunan doğal tatlı su göllerinin en büyüğüdür. Akdeniz Bölgesi'nin göller bölümünde yer alan gölün büyük bir kesimi (%80) Konya, küçük bir kısmı da (%20) Isparta il sınırları içinde bulunmaktadır. (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 34). İdarî olarak Konya ilinin Beyşehir ve Hüyük, Isparta'nın Yenişarbademli ve Şarkıkaraağaç ilçeleri ile çevrili olan gölün Konya il merkezine uzaklığı 96 km iken, Isparta'ya uzaklığı 140 km'dir (Dağlıoğlu, 1943: 1371; Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 5101; Yazıcı-Arıbaş, 2022: 34).

Deniz seviyesinden 1.116 m yüksekliğe ve 651 km² yüz ölçüme sahip bulunan gölün kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzunluğu yaklaşık 50 km'dir. Kaşaklı Körfezi ile Çiftlik Mahallesi arasında 26 km genişliğe ulaşan Beyşehir Gölü'nün eni Gölyaka ve Akburun Mahallesi arasında 14 km'ye kadar düşmektedir (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 35). Beyşehir Gölü yaklaşık 4.200 km² büyüklüğünde bir havza içerisinde yüzey yağışları ile dağlara yağın karların erimesiyle oluşan dereler ve yeraltı suları tarafından beslenmektedir (Yarar, 2004: 13; Beller, 1987: 15; Biricik, 1982: 128-129). Dolayısıyla gölün kendisinden 6-7 kat büyük bir alandan su toplayabildiği söylenebilir (Özdemir, 2004: 86, 93; Dağlıoğlu, 1943: 1372; Biricik, 1982: 6). Sularını 1.115 m ile 1.125 kodları arasında depolayan gölün sathı, azami kodlarda 800 km²'ye, depoladığı su miktarı ise 6 milyon m³'e ulaşmaktadır. 1993 yılında milli park statüsüne alınan Beyşehir Gölü Milli Parkı'nın alanı 88.750 hektar büyüklüğündedir. Günümüzde Beyşehir Gölü, Kızıldağ Milli Parkı'yla beraber iki ayrı milli park sınırları içinde bulunduğundan Mada Adası'nda yapılan hayvancılık, Çeçen ve Kıstıfan adalarında yapılan tarım dışındaki beşerî faaliyetlere bütünüyle kapalıdır (Arslan, 2021: 79). Bununla birlikte tarihî süreçte Beyşehir Gölü çevresi ve adaları geçici veya sürekli olmak üzere çok sayıda yerleşime sahne olmuştur. Öncelikle söz konusu yerleşimlerin özellikleri hakkında bazı bilgiler verilecektir.

1. Beyşehir Gölü Çevresinin Yerleşim Özellikleri

Günümüzden yaklaşık 10.000 yıl kadar önce dünya üzerinde sıcaklığın artmaya başlamasıyla beraber Anadolu'da bulunan kapalı havzalarda yer alan göllerin suları çekilmeye başlamış ve buralarda tarıma elverişli yeni araziler meydana çıkmıştır (Biricik, 1982: 21; Atalay, 1994: 302). Böylece insanlar bol alüvyonlu bu arazilerden ve suların yararlanmak amacıyla göllerin çevrelerine yerleşmişlerdir (Çetik, 1985: 40; Atalay, 1994: 302). Beyşehir Gölü çevresinde yer alan Erbaba ve Çukurkent höyükleri söz konusu dönemi temsil eden en önemli yerleşimler arasında bulunmaktadır. Beyşehir'in yaklaşık 10 km kuzeybatı yönünde, gölün hemen birkaç km doğusunda yer alan ve M.Ö. 6.000 yıllarına tarihlendirilen Akeramik Neolitik yerleşimi olan Erbaba Höyük'te yapılan araştırmalarda söz konusu dönemde göl çevresinde buğday, burçak, mercimek ve bezelye gibi ürünlerin yetiştirildiği tespit edilmiştir (Bahar, 2006: 254). Bu ve benzeri yerleşimler üzerinde yapılan araştırmalar, Beyşehir Gölü çevresinin neolitik çağ sonrasında da iskân edildiğini göstermektedir. Nitekim bölgede tespit edilen eski çağlara ait çok sayıda yerleşme, Beyşehir Gölü çevresinin binlerce yıldır yerleşime sahne olduğunu ortaya koymaktadır (Bahar, Karauğuz, Koçak, 1996: 12; Bahar-Koçak, 2004: 6; Bahar, 1999). Bununla

birlikte yapılan araştırmalar göl kenarındaki iskânların kesintisiz olmadığını ve bu durumun gölün uzun aralıklarla çekilip kabarmasıyla bağlantılı olduğunu düşündürmektedir (Bahar, 2006: 1).

Günümüzde sularının çok fazla çekildiği zamanlarda kıyılarda görülen yerleşim kalıntıları, eski çağlarda gölün çekilmesiyle birlikte ortaya çıkan alanlarda çeşitli iskânların yapıldığını ve bu yerleşimlerin suların yükselmesi sonucunda da terk edildiğini göstermektedir. Zira göl çevresinde bulunan ve M.Ö. 6.000 yıllarına ait Erbaba yerleşimi, günümüzde göl kıyısından birkaç km uzakta kalmış iken, erken tunç çağı bulgularını veren Kuşluca yerleşimi (M.Ö. 3000-2000) ancak gölün çekilmesi sonucunda meydana çıkmaktadır (Çokbanker, 1974: 31). Buradan hareketle denilebilir ki gölün M.Ö. 6.000 yıllarındaki su seviyesi M.Ö. 3.000 yıllarındaki seviyeye göre çok daha fazladır. Suların çekilmesiyle adaların çok yakınında Kalkolitik ve İlk Tunç çağlarına ait kalıntıların görülmesi erken dönemlerde ya suyun azlığını ya da zamanla göl tabanının dolarak seviyenin yükseldiğini akla getirmektedir (Bahar, 2021: 38). Netice olarak göl çevresinde ve adalarda yapılan araştırmalar göstermiştir ki, tarih öncesi dönemlerden bu yana Beyşehir Gölü kıyılarında ve adalarda kurulan yerleşimlerim akıbeti büyük oranda suların kabarıp çekilmesine bağlı kalmıştır (Bahar, 1991: 30). Anlaşılan o ki ziraat sahalarının yetersizliği ve su seviyesinin sıklıkla değişim göstermesi nedeniyle tarihî süreçte Beyşehir Gölü kıyılarında büyük yerleşmeler tesis edilememiştir (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 42). Günümüzde dahi, kıyısındaki yerleşimler açısından gölün tehlikeler oluşturmaya devam ettiği bilinmektedir (Özdemir, 2004: 111)¹.

Çevresinde neolitik döneme ait önemli yerleşimlerin bulunduğu Beyşehir Gölü, Türk hâkimiyetinden önce sırasıyla Hitit, Frig, Pers, Helenistik ve Roma-Bizans egemenlikleri altında kalmıştır. Göl çevresindeki yerleşimlerin geçmişi neolitik dönemlere kadar ulaşırsa da adalardaki yerleşim izleri daha ziyade Roma İmparatorluğu zamanında başlamıştır. Günümüzde bazılarında birkaç balıkçı kulübesinin bulunduğu adalarda Roma-Bizans dönemlerinde yoğun bir yerleşme olduğu, buralardaki antik mimarî kalıntılardan anlaşılmaktadır. Bunlar arasında hamam, tapınak, kale ve mezar kalıntıları bulunmakta, sur duvarları, depo binaları ve liman yapıları özellikle dikkat çekmektedir. (Bahar, 2021: 38). Beyşehir Gölü ve çevresindeki çalışmalarında pek çok adada sur kalıntıları tespit eden İ. H. Konyalı, Eşek, Mada ve özellikle Mındıras adalarında sağlam halde surlar bulunduğunu, bunların Roma veya Bizanslılara ait olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca Mada ve Mındıras adalarında Frigler dönemine ait mabetlerin bulunduğu da belirtmektedir (Konyalı, 1991: 3, 395, 399, 404).

Anadolu'da gerçekleşen Selçuklu-Bizans mücadelelerini konu edinen Bizans döneminin yazılı kaynakları bu dönemde Beyşehir Gölü adalarındaki yerleşimlerin varlığını doğrulamaktadır (Bahar, 2021: 38). Söz konusu kaynaklarda bir uç bölgesi olan Beyşehir Gölü adalarında yaşayan Hıristiyanların Türklerle ticarî ilişkiler kurdukları ve hatta zamanla Türk âdetlerini benimsedikleri belirtilmektedir. Anlaşılan o ki Türkiye Selçuklularının bölgede hâkimiyet kurması sürecinde adalarda yaşayan Hıristiyan halka hoşgörülle yaklaşılmış ve yaşantılarına müdahale edilmemiştir (Köprülü, 1994: 79; Ramsay, 1961: 82). Böylece XI. yüzyıl sonlarından itibaren Türk iskânının yavaş yavaş gerçekleştiği Beyşehir Gölü Havzası'nda Türklerin, yerli Hıristiyan halk ile yan yana yaşamaya başladıkları ve Selçuklu idaresi altında birbirleriyle kaynaştıkları anlaşılmaktadır (Uysal, 2019: 85). Hıristiyanların Türklerle dostluk ilişkileri kurdukları sıralarda Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Mesut, bölgeyi fethetmek amacıyla Antalya civarına sürekli saldırılar yapmaktadır. Nitekim Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos da bu saldırıları önlemek ve İstanbul ile Antalya yolunu güvenceye almak amacıyla 1142 yılında Selçuklulara karşı düzenlediği seferde adalarda yaşayan Hıristiyanların Selçuklulara tâbi olduğunu görmüş, bunun üzerine adalardaki kalelere sal ve kayıklarla saldırarak zapt etmiş ve buradaki Hıristiyanları Konya'ya sürmüştür (Sevim, 1993: 142; Turan, 2013: 177; Kesik, 2002: 556). Söz konusu durum Bizans kaynaklarında açık bir şekilde ifade edilmektedir. (Hkoniates, 1995: 24-25). 1142 yılında yaşanan bu olayla birlikte adalardaki Hıristiyan varlığının zamanla azaldığı, Bizans İmparatoru'nun Akburun, Çeçen, İğdeli ve Mada adalarındaki Hıristiyan halkın, Konya'ya göç etmesini sağladığı düşünülmektedir (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 42; Alperen, 2001: 27). Bu göçler neticesinde Hıristiyan nüfusun azaldığı ve kalanların da zamanla bölgeyi terk etmiş olduğu öngörülmektedir (Yıldız, 2022: 15). Ayrıca bu olay sırasında göl çevresindeki Hıristiyan yerleşimleriyle birlikte Kızkalesi, Mada ve hemen karşısında yer alan Kirse Adası'nda manastıra benzeyen yapıların Bizans Ordusu tarafından tahrip edildiği de düşünülmektedir (Uysal, 2019: 87).

¹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Muşmal: 2008.

Buraya kadar söylenenlerden anlaşıldığı gibi Beyşehir Gölü adaları eski çağlardan itibaren çeşitli yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır. Ancak adaların çoğunluğunun küçük ve ziraat sahalarının dar olması nedeniyle tarihsel süreçte büyük yerleşimler kurulamamış, buralarda daha ziyade çevredeki yerleşimlerin sosyo-ekonomik faaliyetlerini destekleyen geçici yerleşimler tesis edilmiştir (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 41-42). Bununla birlikte adaların genelindeki yerleşimler büyük oranda geçici iken Mada Adası'ndaki iskânın Roma-Bizans döneminden itibaren süreklilik gösterdiği görülmektedir. Bu yönüyle diğer adalardan ayrılan Mada Adası'nın yerleşim özellikleri hakkında aşağıda bazı bilgiler verilecektir.

2. Geçmişten Günümüze Mada Adası'nda Yerleşim Özellikleri

Beyşehir Gölü'nde büyüklü küçüklü çok sayıda ada ve kayalık bulunmaktadır. Bunların yüzölçümü ve sayısı gölün seviyesine göre zaman zaman değişim göstermektedir (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 34-39). Bununla birlikte nispeten büyük adaların bulunduğu gölün batı kesiminde yer alan Mada, adaların en büyüğü durumundadır. Anadolu'nun iç suları üzerinde insan yaşamı bulunan yegâne adası olan Mada, bu yönüyle de ilgi çekici bir serüvene sahiptir. Bu durumun izah edilebilmesi için Mada Adası'nın coğrafi ve fizikî özelliklerine bakılmasında fayda bulunmaktadır. Ancak öncelikle adanın ismi üzerinde durulacak, daha sonra coğrafi ve fizikî özelliklerine değinilecektir.

Günümüzde üzerinde Kumluca isimli bir mahallenin yer aldığı adanın tarihi kaynaklardaki adı Mada, Made, Madi veya Mado şeklindedir. Osmanlı döneminde Fatih Sultan Mehmet adına vakıfların kaydedildiği defterde adanın isminin “Mado”, sonraki kayıtlarda ise “Made” ve “Mada” şeklinde geçtiği ifade edilmektedir. Ancak adanın Türk hâkimiyetinden önce bu ismi taşıyıp taşımadığı hakkında herhangi bir kayda rastlanmamıştır. İ. Hakkı Konyalı, “dişi hayvan” anlamına gelen Farsça “Made” kelimesinin adaya isim olarak verilmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Göl üzerindeki adalara verilen Eşek, Aygır, Geyik, Tavşanlı, Yılanlı gibi hayvan isimleri bu görüşü destekler niteliktedir (Konyalı, 1991: 391 vd). Bazı kaynaklarda Mada'nın mide anlamına geldiği ifade edilmektedir (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 43). Nitekim Mada kelimesinin Türk Dil Kurumu'nun Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğünde, “istemek, yemek yeme isteği, mide, hamur açmakta kullanılan yuvarlak, bir çeşit saç ekmeği, yassı yastık, iştah vb” anlamlarına geldiği bildirilmektedir. Yemek yeme ile ilgili olan bu tanımlar mide ile de ilişkilendirilebilir (Yıldız, 2022: 20).

“Beyşehir Gölü Kuşları” hakkında yapılmış bir çalışmada yer alan haritada Mada Adası'na “Uzun Ada” isminin verildiği görülmektedir (Tabur-Ayvaz, 2005: 369). Söz konusu isimlendirmeye başka kaynaklarda da rastlamak mümkün olmuştur (Uçar, 1986: 66). Rus Kazakları'nın iskân edilmesi nedeniyle ahali tarafından Mada Adası'nın “Kazak Adası” olarak anıldığı bilinmektedir (Alperen, 2001: 11). Konu hakkındaki Osmanlı Arşiv kayıtlarında adanın ismi Mil Adası olarak da geçmektedir (BOA, A}MKT. MHM, Nr. 383/37). “Mil” adı, Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğünde ada ismine işlevsel açıdan yakın olan, “Selin sürükleyip getirdiği çok küçük taneli çamurlaşmış kum ve toprak karışımı” anlamıyla Rumca kökenli bir kelimedir. Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğünde ise Mil, aynı anlamda Türkiye'nin hemen her bölgesinde kullanılmaktadır (Yıldız, 2022: 20). Nitekim bu durum günümüzde adanın kıyılarının kıvıllı topraklı olması sebebiyle “Kumluca” adını aldığı yönündeki düşünceyle paralellik göstermektedir (Karaca, 2005: 129).

2.1. Adanın Coğrafi ve Fiziki Özellikleri

Bağlı bulunduğu Isparta'nın Şarkıkaraağaç İlçesi'ne 35 km mesafede ve kıyıya 800 m uzaklıkta bulunan Mada Adası, 8.220 Hektarlık alanıyla Beyşehir Gölü'nün en büyük adası konumundadır. (Somuncuoğlu, 2004: 93). Gölün kuzeybatısının sonunda yer alan ada bir uçtan öbür uca yaklaşık 5 km uzunluğundadır (Arslan, 2021: 69). Adanın kuzeyinde Küçükkilise (Kirse) Adası ve karşısında ise Şarkıkaraağaç'a bağlı Gedikli Köyü bulunmaktadır (Konyalı, 1991: 392). İki ayrı tepeden oluşan adanın güneyinde yer alan kesimi 1.350 m ile Beyşehir Gölü'ndeki adaların zirve noktasını oluşturmaktadır. Yaklaşık 900 dönüm ekilebilir arazisi olan adanın, geri kalan bölümü ormanlık bir dağ halinde bulunmaktadır. Adada ardıç ve meşe gibi doğal orman türlerinin yanında, söğüt ve kavak ağaçları da bulunmaktadır (Somuncuoğlu, 2004: 93; Yazıcı-Arıbaş, 2002: 39, Üçüncü-Muşmal, 2014: 63). Kuzeybatısında bulunan koyak ile yakınında yer alan içme suyu kaynağı adada insan yerleşimine uygun bir ortam hazırlamıştır (Dağlıoğlu, 1943: 1374; Yazıcı-Arıbaş, 2002: 44). İ. Hakkı Konyalı, burada büyük ve küçükbaş hayvanların beslendiğini, hatta atların adaya yüzdürülerek geçirildiğini söyler (Konyalı, 1991: 392).

Mada'nın hemen kuzeyinde bulunan Kirse Adası 10 dekarlık alanıyla, Mada ile Gedikli Köyü arasında küçük ve düz bir ada halindedir. Adanın Mada'dan ayrıldığı Kirse Boğazı 18 m ile Beyşehir Gölü'nün en derin noktası olarak gösterilmektedir. Bölgede yaşayan ahali eski yapıları genellikle kilise adıyla isimlendirdikleri için üzerindeki büyük yapı harabesinden dolayı bu adaya da "Kilise/Kirse Adası" demişlerdir (Üçüncü-Muşmal, 2014: 72; Eyüpoğlu, 1979: 83). Halk arasında bu kilisenin Mada'ya yerleşen Kazaklar tarafından inşa edildiği rivayeti vardır (Atlas, 2009: 66). Ancak söz konusu yapının kilise olmadığı yönünde bilimsel değerlendirmeler bulunmaktadır (Çaylak Türker, 2019: 63-65). Ne var ki adaya yerleşen Kazaklar'ın Mada'da üç ayrı kilise inşa ettiği bilinmektedir (Plambeck, 2024: 41). Kazakların adadan ayrılırken kilisenin çanını yanında götüremedikleri ve bu nedenle Beyşehir Gölü'ne atıldığı rivayet edilmektedir (Yıldız, 2022: 18).

Bazı kaynaklarda Mada Adası'ndaki yerleşimin ortaya çıkışı, batısında yer alan kıyıda bir birikinti konisi üzerinde kurulmuş olan Gedikli Köyü'nün yerleşim yeri ve tarım alanlarının sınırlı olmasına bağlanmaktadır. Osmanlı Devleti yönetiminde bir çiftlik yerleşimi olan Gedikli'nin, Manavgat ilçesi Gevişli Köyü'nden Anamas Dağlarına yaylaya gelen Yörüklerin 1932 yılında yerleşmesiyle oluştuğu düşünülmektedir (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 43). Bu konudaki anlatıya göre Yörükler, özellikle savaş yıllarından sonra zorluklar yaşamaya başlamış, eşkıya saldırıları ve hayvanlarını otlatma karşılığında göç yolu üzerindeki köylerin yağ veya peynir talepleri ile baş edememiş ve bu nedenle yerleşmeye karar vermişlerdir (Tuztaş, 2005: 70). Konargöçer hayatını bir süre daha devam ettiren Honamlı Yörüklerinin Gedikli-Antalya arasındaki göçleri 1960'lı yıllarda son bulmuştur. Bununla birlikte 1938 yılında mahalle statüsüne sahip olan Gedikli, bir süre Belceğiz Muhtarlığına bağlı kalmış, nihayet 1948 yılında, Belceğiz'den ayrılarak müstakil bir muhtarlık haline getirilmiştir. Mada Adası'nda yaşayan Kazakların Akşehir'e, Çeçenlerin de Beyşehir'e göç etmeleri üzerine bunların adadaki arazileri Yörükler tarafından satın alınmıştır. Günümüzde Mada Adası, Gedikli Köyü'ne bağlı Kumluca isimli bir mahalle halindedir (Yıldız, 2022: 10).

2.2. Adanın Sosyal ve Beşerî Özellikleri

Mada Adası, günümüzde Türkiye'de göl ortasında üzerinde yaşam bulunan yegâne adadır. Ana karaya yakınlığının yanı sıra insan yaşamına uygun şartlarından dolayı yerleşim alanı olarak seçildiği düşünülebilir. Roma döneminden günümüze kadar sürekli bir yerleşim merkezi olduğu anlaşılan ada çok sayıda zorunlu veya gönüllü yerleşime sahne olmuş, sahip olduğu özellikleri nedeniyle sürekli göç almış ve göç vermiştir. Aşağıda adanın sosyal ve beşerî özellikleri hakkında bazı bilgiler verilecektir. Tarihî süreçte Beyşehir Gölü adalarına ulaşım balıkçı tekneleri ve küçük kayıklarla yapılmış olmalıdır. Roma-Bizans dönemlerinde kullanıldığı düşünülen küçük koylar ve yakınında bulunan mimarî unsurlar bu dönemde tekne trafiğinin bir hayli etkin olduğunu göstermektedir. Ancak teknelerin yanaştığı koylardaki iskelelerin günümüzdeki su seviyesinden birkaç metre yukarıda olması Roma Dönemi'nde göldeki su seviyesinin yüksek olduğunu düşündürmektedir (Bahar, 2021: 38). Bununla birlikte Osmanlı döneminde adalara ulaşım kayıklar ve özellikle ağır yükleri taşıyabilen karakayıklarla yapılmaktaydı (Üçüncü-Muşmal, 2014: 137). Günümüzde ise ulaşım hemen her hanenin sahip olduğu motorlu kayıklar tarafından sağlanmakta, adaya geçilirken araçlar anakara üzerinde göl kıyısında yapılmış bulunan bir park yerinde bırakılmaktadır (Somuncuoğlu, 2004: 198). Ada sakinlerinin hayvanları ise daha ziyade 15 ton kadar yük alabilen dubalarla taşınmaktadır. Bütün bu şartlar nedeniyle Mada Adası, bağlı olduğu Gedikli Köyü'nün hemen yakınında bulunan bir yerleşim olmasına karşın nispeten izole bir yaşam sürmektedir (Yıldız, 2022: 9). Özellikle kış aylarında suyun tamamen veya kısmen donmasıyla birlikte göl üzerinde bir buz örtüsü oluşması nedeniyle kayık veya dubaların kullanılması mümkün olmadığından ulaşım ancak göl üzerinde yürüyerek sağlanabilmektedir (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 52).

Bizans döneminde, Pasgousa veya Pougousa olarak zikredilen Beyşehir Gölü'nün batısı Pisidiya, doğusu ise Likonya bölgesinde sınırları içerisinde yer almaktaydı. Psidiya Eyaleti'nin Piskoposluk merkezlerinden biri olan ve gölün kuzeydoğu ucunda yer alan Neapolis'in (Şarkıkaraağaç) önemli bir merkez olduğu, Bizans dönemi boyunca Piskoposluk statüsünü koruması ve arkeolojik verilerinin zenginliğinden anlaşılmaktadır. Çevresinin yanı sıra göldeki adaların da Bizans döneminde yoğun olarak iskân edildiği görülmektedir. Tarihî ve arkeolojik veriler de Mada Adası'ndaki Bizans dönemi yerleşimlerine işaret etmektedir. Nitekim Mada'daki kalıntılar Hirschfeld tarafından tanımlanmış ve Kirse Adası'nda inşası 1142 yılındaki saldırılarıyla ilişkilendirilen kalıntılar ise C. Foss tarafından belgelenmiştir (Türker, 2019: 63-65). Mada Adası'nın Araplar tarafından Anadolu'ya yapılan İslamî akınlar çerçevesinde kuşatıldığından da bahsedilmektedir. Taberi'den nakledilen bilgilere göre M.S. 664

yılında Abdurrahman b. Halid b. Velid'in Aksaray'a kadar ilerlediği, orada kışladığı ve Beyşehir Gölü'ndeki Uzun Ada'ya da hücumlar yaptığı ifade edilmektedir (Uçar, 1986: 66). Bununla birlikte Selçuklu döneminde adaya dinlenme ve eğlenme amacıyla kasır yaptırıldığı ve yerleşimin kuzeyinde bu yapıya ait olduğu düşünülen duvarların mevcut olduğu söylenmektedir (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 42). Diğer taraftan Selçuklular tarafından Beyşehir Gölü kenarında yapılan Kubadabad Sarayı'nın göl üzerinde bulunan Kız Kalesi, Mada ve Kilise Adası'yla doğrudan irtibatlı olduğu, Sultanların kendilerini tehlikede hissettiği anlarda bu adalarda konaklamayı tercih ettikleri bilinmektedir. Günümüzde Kilise ve Mada gibi adalarda harap durumdaki kalıntılar arasında görülen çini buluntular adaların Selçuklular tarafından kullanıldığını açıkça göstermektedir (Çeken, Yavaş, 2021: 110). Selçuklu mirasının sahipleri arasında bulunan Eşrefoğulları'nın da adalarda imar ve iskân çalışmalarında bulunması gayet normal bir durumdur (Çaycı, 2021: 130). Bu konuda Eşrefoğlu Mehmet Bey'in Mis Hatunla evlendiğinde Mada Adası'nda yaptırdığı köşkünde vakit geçirdiği rivayet edilmektedir (Süslü, 1934: 5, 19). Adanın hemen kuzeyinde bulunan Kirse Adası ile ilgili anlatılan bir rivayete göre ise İlhanlıların Anadolu Genel Valisi Timurtaş, Eşrefoğulları'nın Beyi II. Süleyman'ı burada yakalatmış ve işkenceyle öldürdükten sonra göle attırıştır (Üçüncü-Muşmal, 2014: 101). Buraya kadar söylenenlerden hareketle Osmanlı hâkimiyeti öncesinde adaların güvenli, huzurlu ve sakin bir saha olması nedeniyle dinlenme ve vakit geçirme alanı olarak kullanıldığı söylenebilir. Mada Adası'nda ahali tarafından Osmanlı öncesine ait eski paraların bulunduğu bilinmektedir (Atlas, 2009: 69).

Mada Adası Osmanlı döneminde Beyşehir Kazası'nın Cezire Nahiyesi sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Osmanlılar, Beyşehir Gölü'nün doğu kıyılarındaki birkaç köyün yanı sıra Mada ile beraber bazı adaların da içinde bulunduğu nahiyeye ada/adalar anlamına gelen Arapça "cezire/cezaire" ismini vermişlerdir. XVI. yüzyılın ilk yarısında, kent merkezinde gayr-i Müslim bulunmadığı halde Beyşehir Kazası içerisinde özellikle Adalar Nahiyesi'nde Girapa (Akburun) Kısıtfan, Kesi, Mili ve Mada köylerinde Müslümanlarla birlikte Hıristiyanlar da yaşamaktadır. Daha sonraki yıllarda Hıristiyanların çoğunun Müslüman olduğu düşünülmekte ve 1584 yılında Akburun ve Kısıtfan'da bulunan çok az sayıdaki Hıristiyan nüfusun ise kendi köylerinde ziraatla uğraştığı bilinmektedir (Erdoğan, 1998: 73, 74, 79).

Mada Adası'nda bulunan yerleşimler hakkında ilk nüfus verilerini Osmanlı kayıtlarından öğrenmekteyiz. Nitekim bu verilere göre adada 1507 yılında 25 hane Müslüman, 8 hane gayr-i Müslim bulunmakta iken, 1522 yılında 28 hane Müslüman, 3 hane gayr-i Müslim, 1584 yılında ise yalnızca 62 Müslüman hane yaşamaktadır. 1584 yılında Mada Adası'nda hiç gayrimüslim hane kaydedilmediği görülmektedir. Nefer üzerinden bakıldığında Mada Adası'nda yaşayan Müslim ve gayr-i Müslim nefer sayısı 1507 yılında 37 nefer, 1524 yılında 40 nefer, 1584 yılında ise 84 neferdir (Erdoğan, 1998: 355, 365). Diğer taraftan 1507 yılında Mada Adası'nda üç çiftlik bulunduğu görülmektedir. Bunlar Mustafa, Mihail ve Andre Hoca; Hacı Mehmet, Aslan, Fona, Hıdır ve Cöngü, Seydi, Yuvanıs gibi Müslim ve gayr-i Müslim kişilere ait bulunmaktadır (BOA. TT. d. 40: 511-512; Üçüncü-Muşmal, 2014: 103). Anlaşılan o ki Mada Adası'nda ziraat yapmaya elverişli tarım arazisi bulunması nedeniyle devlet söz konusu adada yerleşim yapılmasını teşvik etmiş ve böylece üretimin artırılması ve adanın şenlendirilmesini sağlamıştır.

Mada Adası'ndaki yerleşimin canlı tutulması adına sonraki dönemlerde dahi adaya çeşitli iskân faaliyetlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısında Mada Adası'na Rus Kazakları'nın yerleştirildiği görülmektedir (Muşmal-Benli, 2019). Adadaki Kazak/Kossak Köyü'nün Atamanı Semyon Adrianoviç'in verdiği bilgilere göre adaya iskân edilmesine karar verilen Kazaklar, 21 Temmuz 1865'te Cuma günü manda, öküz ve atların çektiği dört tekerlekli 'Rumeli' isimli arabalarıyla 157 aile olarak Manyas'tan Beyşehir'e doğru yola çıkmışlardır. Beraberlerinde ev eşyaları ve dinî malzemeler yanında beyaz sığırlar ve meyve fidanları da getirmişlerdir. Dinî tatil günlerinde ve pazar günleri dinlenmiş, 42 gün boyunca yürüyerek, 2 Eylül'de Bursa'dan geçmiş ve önce Eğirdir ardından Beyşehir Gölü kıyılarına kadar ulaşmışlardır. Uzun bir yolculuk sonunda 6 Kasım 1865 tarihinde Mada Adası'na geçebilen Kossaklar/Kazaklar, adada hemen kışı güvenli bir şekilde geçirebilecekleri birkaç kulübe inşa etmişlerdir. Ancak 1896 yılının ağustos ayında ciddi bir salgın hastalıkla karşılaşan Kazaklar arasında 30'a yakın aile yok olmuştur. Ne var ki Manyas'tan getirilen beyaz sığırların tamamı da hastalıktan ölmüş ve onların yerine yerli küçük siyah sığırlar alınmıştır. Kazakların birçoğu yeni durum ve şartlardan memnun olmadığından 30 hane kadarı da Manyas bölgesine geri dönmüştür. 1895 yılına gelindiğinde Mada Adası'nda yaşayan yalnızca 30 hane Kazak kalmıştır (Plambeck, 2024: 41).

Kazakların adanın şartlarıyla uyum sağlayamaması ve yakalandıkları salgın hastalıklar sebebiyle aralarında sık ölümler yaşandığından nüfusları sürekli azalmıştır. (Üçüncü-Muşmal, 2014: 107). 1905 yılında adada 30 ailenin yaşamaya devam ettiği, Kazak erkeklerin çoğunlukla güçlü ve uzun boylu, kadınların ise güzel ve zarif yapıda olduğu ifade edilmektedir. (Plambeck, 2024: 48). 1920'li yıllara kadar Mada Adası'nda kalan Kazaklar, bu yıllarda adadan ayrılarak Akşehir'e yerleşmişler, fakat Beyşehir Gölü'nde balıkçılık yapmaya devam etmişlerdir (Muşmal-Benli, 2019: 120). 1922 yılında Beyşehir Kazası Kireli Nahiyesi'ne bağlı bulunan Mada Köyü, bu tarihte 37 hanede 45 kadın, 31 erkek olmak üzere toplam 76 kişiden oluşmaktadır (Nazmi, 1922: 96). Bununla birlikte 1943 yılına gelindiğinde adada sadece 4 hane bulunduğu ifade edilmektedir (Dağlıoğlu, 1943: 1375). İ. H. Konyalı, 1966 yılında adada çoğu aşiretten olmak üzere on beş haneli ve yüz nüfuslu bir köy bulunduğunu söylemektedir (Konyalı, 1991: 391, 392). 2002 yılında 38 hanede 187 kişinin yaşadığı adada 2008 yılında 36 hanede 253 kişi yaşamaktadır (Üçüncü-Muşmal, 2014: 118). Mevsimsel göçler sebebiyle adanın yaz ve kış nüfus verilerinde farklılıklar görülmektedir. Ancak son yıllarda Mada Adası'nın nüfusu her geçen gün daha da azalmaktadır (Yıldız, 2022: 12).

Rus kazaklarının adadan ayrıldığı dönemlerde bazı Çeçen ailelerin Mada Adası'na yerleştirildiği görülmektedir (Üçüncü-Muşmal, 2014: 114). Halk arasında Millî Mücadele sırasında yaptıkları hizmetlerden ötürü Çeçenlerin adaya yerleştirildiği belirtilmektedir. Ancak buradaki Çeçenlerin 1936 yılında Beyşehir ilçe merkezine göç etmeleri üzerine Mada Adası Tırtar Yörüklerinden bazı aileler tarafından satın alınmıştır (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 44). Bu konudaki anlatıya göre başlangıçta 5 hanede 25 kişiden oluşan Tırtar Yörükleri, yabancıların yerleşmesine mâni olmak amacıyla Akşehir Çimendere Yaylası'ndaki akrabalarını da adaya yerleştirmişlerdir. Daha sonraları Honamlı Yörüklerinden de adaya gelip yerleşenler olmuştur (Tuztaş, 2005: 72). Yörüklerin, göçebe bir yaşam için güvenli bir ortam sunması nedeniyle adayı yerleşim alanı olarak seçtikleri ileri sürülmektedir (Atlas, 2009: 66). Kazak ve Çeçen yerleşimleri dışında, I. ve II. Dünya savaşlarından sonra adanın zorunlu ikamet bölgesi olarak kullanıldığı ifade edilse de bu konuda herhangi bir bilgi elde edilememiştir (Yıldız, 2022: 17).

Beyşehir Gölü Mada Adası'na yerleştirilen Kazakların ve Çeçenlerin buradan ayrılmasından sonra adada üç farklı Türk aşiretinin varlığından bahsedilmektedir. Bu konudaki anlatıya göre *“Çeçenler, adada kendilerine yardımcı olmaları amacıyla yanlarına Kosatları almışlardır. Kosak (Kosat) adı verilen ailelerin adada çeşitli hırsızlık veya mallara el koyma gibi davranışları ve sıtma gibi hastalıkların çoğalması nedeniyle adadan ayrılmak isteyen Çeçenler arazilerini Tırtar Aşireti'ne satmışlardır. Kosakların Anamas Dağları'ndaki Hayta Aşireti'nin Saçıkaraklı Mahallesi'ne adını vermiş olması mümkündür”*. (Yıldız, 2022: 21). Bu konudaki bir başka anlatımda ise *“Kazaklardan sonra adada bir müddet Çeçenler yaşamış. Çeçenler işlerinde yardımcı olsunlar diye Hayta Yörüğü Kosatlardan bir aileyi yanlarına almışlar, hatta oğullarından birine kızlarını vermişlerdir. Ancak belli bir zaman sonra Kosatların adada huzursuzluk çıkarmaları, mallara el koymaları gibi nedenlerle Çeçenler adadan ayrılmaya karar vermişler ve arazilerini Tırtar Yörüklerine satmışlardır.”* (Tuztaş, 2005: 72) Her iki anlatımın sonunda hikâyeye şöyle nihayete erdirilmektedir. *“Kosatlar adadan çıkartıldıktan sonra Mada'daki varlıklarını garanti altına almak isteyen Tırtar Yörükleri Akşehir Çimendere Yaylası'ndan akrabalarını adaya yerleştirerek buradaki nüfuslarını çoğaltmışlardır.”* (Tuztaş, 2005: 72; Yıldız, 2022: 21). Ancak burada bahsedilen Kosak veya Kosatlar yukarıdaki anlatıda ele alındığı gibi farklı bir Türk Aşireti değildir. Yaşlıların hafızalarında Kosak olarak bahsedilenler adaya yerleştirilen Kazakların kendileridir. Söz konusu ismin aslı günümüz literatüründe kullanıldığı gibi Mada Adası'na yerleşenleri ifade eden “Kossak” tır (Plambeck, 2024: 11).

Tarihî süreçte demografik açıdan çok fazla değişimin yaşandığı Mada Adası'nda 1930'lardan günümüze kadar Honamlı ve Tırtar Yörükleri yan yana yaşamaya devam etmektedir. Honamlıların bölgedeki asıl yerleşimi adanın karşı kıyısında yer alan Gedikli Köyü'dür. Bununla birlikte bölgedeki Yörükler birbirlerini adalı, karşı yakalı ya da Yörük boylarının adı ile çağırılmaktadır. Mada Adası üzerinde Türkiye Selçuklu Devleti döneminde Teke, İçel, Hamit bölgesine gelen Oğuzlar arasında Toroslar üzerinden göçüp konan Yörüklerin faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir (Yıldız, 2022: 24). Adaya yerleşmeden önce yalnızca hayvancılıkla uğraşan Tırtar Yörükleri uzun yıllar boyunca adada hayvancılık faaliyetlerini sürdürmüş ve yanı sıra balıkçılığa yönelmişlerdir (Atlas, 2009: 69). Aşağıda Mada Adası'nda yapılan hayvancılık ve tarım faaliyetleri hakkında bazı bilgiler verilecektir.

2.3. Adada Hayvancılık ve Tarımsal Faaliyetler

Mada Adası'nda yapılan incelemeler neticesinde 1930 yılından öncesine ait herhangi bir konut bulunduğu tespit edilememiştir. Nitekim günümüzde büyük bir kısmının orman örtüsü ile kaplı olması ve eğimin yer yer iskâna izin vermemesi nedeniyle ada üzerinde toplu dokulu yerleşme özelliği geliştiği görülmektedir. Bununla birlikte bütünüyle tarım sahaları ile çevrilmiş durumda bulunan yerleşimde günümüzde 900 dönüm kadar ekilebilir bir tarım arazisi bulunmaktadır (Yazıcı-Arıbaş, 2002: 44). Diğer taraftan tarihî süreçte adadaki tarımsal faaliyetler hakkında da elimizde yeterli bilgiler yoktur. Ancak 16. yüzyıla ait tahrir defterlerindeki veriler bu konuda az da olsa fikir vermektedir.

Sultan II. Bayezid dönemine ait 1507 tarihli tahrir defterine şehzade hasası olarak kaydedilen Mada Adası'nda Müslüman ve Hıristiyanların tasarrufunda çok sayıda raiyyet çiftliği bulunmaktadır. Ayrıca raiyyet çiftliklerinin dışında adada başka çiftliklerin bulunuyor olması ve civarda bulunan köylerin tasarrufunda arazilerin de yer alması burada ciddi anlamda bir ziraî faaliyetin yapıldığını göstermektedir. Nitekim defterdeki verilere göre raiyyet çiftliklerinin toplamı 26,5 tam çiftlik ünitesi olup müstakil çiftlik ise 8,5 ünitedir. Bir çiftin ortalama 80 veya 100 dönüm kabul edilmesiyle adada toplamda 2800-3500 dönüm büyüklüğünde bir zirai alan olduğu söylenebilir. Ayrıca adada etkinlik olarak kullanılan fakat arazi miktarı bilinmeyen bir de mezra bulunmaktadır. Bununla birlikte defterdeki verilere göre bu dönemde adada buğday ve arpanın yanı sıra keten ve fasulye üretimi yapılmakta, bağ ve bostan bulunduğu, badem ve bal üretildiği ve koyun yetiştirildiği görülmektedir. (BOA. TT. d. 40: 511-512)

Mada Adası'na ait temettuat defterlerinden de XIX. yüzyılın ortalarına adadaki tarım ve hayvancılık faaliyetleri hakkında bazı veriler elde etmek mümkündür. Temettuat defterinde adanın padişah hasası olduğu ifade edilmiş ve numara verilerek 12 hane kaydedilmiş olup yaşlı dul bir kadın hane numarası verilmeden yazılmıştır (BOA. ML. VRD. TMT. d, Nr. 17542: 45). Buradan hareketle 1844 yılında adada 13 Müslüman hane bulunduğu anlaşılmaktadır. Mada Adası'nda kayıtlı 12 hane reisinden 10'unun meslek bilgisine yer verilmiş olup 3 hane reisi çiftçi, 7 hane reisi de ameleci olarak kaydedilmiştir. Ancak adada yaşayan hane reislerinin hiçbirinin üzerinde ekili veya nadasa bırakılmış tarla kaydedilmemiştir. Bununla birlikte çiftçi olduğu belirtilen 3 hane reisinin üzerinde kayıtlı çift öküzlerinin bulunduğu görülmektedir. Meslek kaydı bulunmayan veya ameleci olduğu belirtilen diğer 10 hane reisinin üzerinde ise herhangi bir çift öküzü kaydedilmemiştir. Adada kayıtlı haneler üzerinde herhangi bir arazi bulunmadığı halde 3 hane reisinin çiftçi olduğunun belirtilmesi ve onların üzerlerinde çift işlerinde kullanılmak üzere öküzler ile yük ve binek hayvanlarının kayıtlı bulunması Mada Adası'nda bu dönemde de tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğünü göstermektedir (BOA. ML. VRD. TMT. d, Nr. 17542: 45).

XIX. yüzyılın ortalarına ait temettuat defterlerinde Mada Adası'nda kayıtlı hane reislerinin çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yörük olduğu özellikle belirtilen bu hanelere dair kayıtlarda 1844 yılında Mada Adası'nda yaşayanların üzerinde kayıtlı 520 baş hayvan bulunmaktadır. Bu hayvanların 417'si küçükbaş iken, 72'si büyükbaş ve 31'i de yük ve binek hayvanıdır. Buradan hareketle söz konusu tarihlerde hane başına düşen hayvan sayısı 40, küçükbaş hayvan sayısı 32,1, büyükbaş hayvan sayısı 5,5 ve yük ve binek hayvan sayısı 2,4 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca adada hane başına 1 merkep ve 1 at düştüğü de görülmektedir. Diğer taraftan bu tarihlerde Mada Adası'nda hane başına düşen sağmal inek sayısının 5 olduğu anlaşılmaktadır. Hemen her hanede bulunan sağmal ineklerden hareketle Yörüklerden müteşekkil olan adada önemli düzeyde bir süt ve peynir üretme potansiyelinin de bulunduğu söylenebilir. Ne var ki hane başına düşen küçükbaş hayvan miktarının da ada ölçeğinde önemli bir orana tekabül ettiği görülmektedir. Bununla birlikte Mada Adası'nda kayıtlı bulunan hayvanların nerdeyse yarısı 11. hanede çiftçi olarak kayıtlı Süleyman isimli ada sakinine aittir. Bu tarihlerde Süleyman'ın sahip olduğu hayvan miktarı 295 olup bu hayvanların 250'si küçükbaş, 33'ü büyükbaş, 12'si yük ve binek hayvanıdır. Yük ve binek hayvanlarından 2'si deve, 8'i at ve 2'si merkeptir. Buradan hareketle XIX. yüzyılın ortalarında çok sayıda küçükbaş hayvanın bulunduğu Mada Adası'nda yaşayan Yörüklerin at, deve, merkep gibi yük ve binek hayvanlarına da sahip olması onların yaylak-kışlak arasında yaptıkları göç hareketliliğinin de işareti olarak görülebilir. (BOA. ML. VRD. TMT. d, Nr. 17542: 45)

XIX. yüzyılın ortalarına ait nüfus defteri incelendiğinde bu tarihte adada sakin bulunan Müslüman erkek sayısının da 32 olduğu görülmektedir (BOA. NFS. d, Nr. 3340: 12). Söz konusu defterlere göre adadaki kişilerin çoğu Saçıkaraklı Aşireti'ne mensup olanlardan oluşmakta, defterde bu aşiretlerin ne zaman adaya iskân edildiğine dair bazı notlara da rastlanmaktadır. Nitekim adada 1 numarada hane reisi

olarak kayıtlı bulunan Dağlıoğlu Ömer, 50 yaşında ve Teke Kazası Bozyaka Köyü sakinlerinden olup 13 sene evvel adaya yerleşmiştir. Yine 2 numarada kayıtlı Karamehmetoğlu Ömer, 60 yaşında olup 15 sene önce, 3 numarada kayıtlı Karamehmedoğlu Memiş 45 yaşında olup 15 sene önce, 9 numarada kayıtlı Karaismailoğlu İbrahim 35 yaşında olup 2 sene önce adaya iskân olunmuştur. Bununla birlikte 4 numarada kayıtlı Çil aşiretinden Çiloğlu Mehmed ile 5 numarada kayıtlı Çiloğlu Hasan 20 sene önce, 10 numarada kayıtlı Latifoğlu Mehmed ile 11 numarada kayıtlı Süleyman ve 12 numarada kayıtlı Ömer 15 sene önce adaya yerleşmişlerdir. Ayrıca 6 numarada kayıtlı Mustafa 5 sene, 7 numarada kayıtlı Mahmud 10 sene, 8 numarada kayıtlı Musa da 5 sene öncesinde Eğridir Kazası'ndan adaya gelmişlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında adaya iskân ettirilen söz konusu Yörüklerin sonraki akıbeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, onların iskân edildiği dönemlerde Mada Adası'nda tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Yaşam tarzları daha ziyade hayvancılık üzerine kurulan Yörüklerden sonra, XIX. yüzyılın ikinci adaya yerleştirilen Kazaklar daha ziyade balıkçılık faaliyetleriyle meşgul olsalar da bu dönemde onlar tarafından da geçimlik düzeyde ziraî faaliyetlerin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim yüzyılın ikinci yarısında adayı ziyaret eden bazı seyyahlar Kazak erkeklerin, sadece kendi ihtiyaçları doğrultusunda çiftçilik yaptıklarını ifade etmektedir (Plambeck, 2024: 47). Seyyahların verdiği bilgilere göre Kazak erkekleri genellikle balıkçılıkla meşgul olurken kadınları da ziraatla ilgilenmişlerdir. Adada arpa ve buğday yetiştiren Kazaklar ayrıca bu dönemde inek, keçi, koyun ve domuz gibi hayvanların yetiştiriciliğini de yapmışlardır (Schweinitz, 1906: 34; Somuncuoğlu, 2004: 187, 191). 1905 yılında Schweinitz, Mada Adası'na geldiğinde burada domuzlar gördüğünü ve bunların Türkiye seyahati sırasında gördüğü tek örnek olduğunu ifade etmiştir (Schweinitz, 1906: 34). Nitekim çevrede yaşayanlar Mada Adası'nda yaşayan Kazakların zaman zaman köylerdeki değirmene buğday öğütmeye geldiklerini söylemektedir (Somuncuoğlu, 2004: 93). Benzer şekilde günümüzde ada sakinleri de geçimini tarım, hayvancılık ve balıkçılıktan sağlamaktadır. Adada suyun ve ekilebilir arazinin bulunması, ikliminin uygun olması nedeniyle özellikle hububat, meyve ve sebze tarımı yapılabilmekte, patlıcan, fasulye, domates, salatalık, kiraz, vişne, badem ve elma gibi mahsuller de yetiştirilmektedir. Özellikle göle yakın kısımlara kurulan bahçelerde motorlu pompalar vasıtasıyla gölden alınan su kullanılmaktadır. Son yıllarda adadaki hayvancılık faaliyetleri daha ziyade besi hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır (Yazıcı-Arbaş, 2002: 50).

Günümüzde Mada Adası'nın sakinleri XX. yüzyılda buraya yerleşmiş olan Yörüklerden oluşmaktadır. Nitekim hayvancılık Yörüklerin hayatlarının tam ortasında yer almakta, göç mevsimi geldiğinde adadan yaylaya kadar süren uzun bir yolculuk başlamaktadır. Bu uzun ve maceralı yolculukta öncelikle hayvanların adadan kıyıya çıkarılması gerekmektedir. Bunun için teknelerle çekilen dubalara çıkarılan hayvanlar su üzerinde yaklaşık 1 km'lik bir yolculuk yapmaktadır. Dubalar üzerindeki bu yolculukta traktörler, kamyonlar, otomobiller, havyanlar ve yazlık eşyalar sal üzerinde kıyıya taşınmaktadır. Çok uzun olmasa da oldukça zahmetli olan bu yolculuk esnasında hayvanların huysuzlanması çeşitli tehlikeler de oluşturmaktadır. Nihayetinde göl içerisindeki bir adadan başlayan ve kıyıya uzanan bu yolculuk sonrasında Anamas Dağları üzerinde bulunan Sindel veya Çiçekli adındaki yaylalara kadar devam eden bir kara yolculuğu daha yapılmaktadır. Bütün bu zahmetlere rağmen yıllardır süregelen göç geleneğini devam ettirmekten vazgeçmeyen Yörükler ekim ayı geldiğinde kışlakları olan Mada Adası'na geri dönüş yolculuğunu çıkmaktadır. Mada Adası'nda göç mevsimi dışındaki zamanlarda veya göçe iştirak etmeyen haneler her gün sabahın erken saatlerinde ahırlarından çıkardıkları hayvanlarını otlatılmak üzere adanın yüksek yerlerine bırakmaktadır (Atlas, 2009: 69). Yayla Mevsimi dışında hayvanlar adada çobansız rahat bir şekilde gezebilmektedir. Küçükbaş hayvanlar aralık ayı ile mart ayı arasında ada üzerinde meşe ağaçları arasında kamıştan yapılmış ağıllarda kalmakta, büyükbaş hayvanlar ise aynı dönemde ahırlarda barınmaktadır. Ancak yaylalarda su sorununun baş göstermesi ve hayvancılıktan ziyade balıkçılığın geçim şekli haline gelmesi nedeniyle Mada Adası Yörükleri arasında yaylacılık faaliyetleri yavaş yavaş bırakılmaya başlanmıştır (Yazıcı-Arbaş, 2002: 47-48).

Değerlendirme

İçme suyunun bulunması, ekime elverişli geniş arazilere sahip olması, korunaklı oluşu ve doğal güzellikleri ile insan yaşamına uygun şartlar taşıması nedeniyle Beyşehir Gölü Mada Adası'nda Roma-Bizans döneminden günümüze kadar sürekli bir iskân söz konusu olmuştur. Bizans'a ait kayıtlarda ada üzerinde Hıristiyanların yaşadığı ve Türklerle ticarî ilişkiler kurdukları görülmektedir. Nitekim Türkiye

Selçukluların bölgede hâkimiyet kurmasıyla adalarda yaşayan Hıristiyan halka hoşgörü ile yaklaşıldığı ve onların yaşantılarına müdahale edilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Türk hâkimiyeti sürecinde ada üzerindeki yerleşimin devam ettirilmesi amacıyla çeşitli teşviklerin yapıldığı da söylenebilir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönemlerde yapılan tahrirlerde görüldüğü gibi adada bazı çiftliklerin mevcudiyeti, Türk hâkimiyetinde adanın iskân edilmesi ve üretime kazandırılması amacıyla bazı kişilere çiftlikler verildiğini düşündürmektedir. Nitekim böylece bölgede sosyal ve ekonomik bir hareketlilik oluşturulmuş ve yaklaşık 3.000 dönümlük arazi de tarımsal üretime dâhil edilmiş olmaktadır.

Mada Adası'nın demografik yapısı hakkındaki bilgileri Osmanlılar dönemindeki resmî verilerle desteklemek mümkün olmuştur. Bu verilerden Türk hâkimiyeti sürecinde adadaki Hıristiyan varlığının azaldığı ve zaman içerisinde adada yalnızca Müslümanların yaşamaya başladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren adaya çoğunluğu Saçıkara olmak üzere Yörüklerin iskân edilmeye başlandığı görülmektedir. Anlaşılan o ki, XIX. yüzyılın başlarına kadar adadaki insan yerleşiminin azalması üzerine Osmanlı Devleti padişahı durumunda bulunan adayı şenlendirmek amacıyla yakın konumda bulunan Toroslar üzerinde yaylayan bazı Yörükleri adaya iskân etmiştir. Bu iskân neticesinde ada üzerinde XIX. yüzyılın ortalarında en azından 12 hanede 32 erkek nüfusun varlığı tespit edilebilmiştir. Sonraki tarihlerde söz konusu aşiretlerin akıbetlerinin ne olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlamasak da ülkelerini terk edip Osmanlı'ya sığınan Don Kazakları'nın (Rus Kazakları), 1865 yılında Beyşehir Gölü'ndeki Mada Adası'na yerleştirildiği bilinmektedir. Özellikle tatlı su balıkçılığı üzerinde uzman olan Kazakların Mada Adası'na iskânı da yine bölgenin şenlendirilmesi ve buradaki üretim faaliyetlerinin artırılması ile ilintili olmalıdır. Ancak Mada Adası'nın zorlu yaşam şartları ve salgın hastalıklar nedeniyle Osmanlı hâkimiyeti sürecinde ada üzerinde bulunan yerleşimin demografik yapısında sürekli değişikliklerin yaşandığı görülmektedir.

XX. yüzyılın başlarından itibaren Rus Kazaklarının Mada Adası'ndan ayrılması sürecinde adanın Beyşehir'e yerleşmiş bazı Çeçen ailelere tahsis edilmesi de yine aynı iskân mantığının bir sonucu olmalıdır. Zira adanın boş kaldığı her fırsatta merkezî idarenin adaya yeni bir iskân teşebbüsünde bulunduğu görülmektedir. Nitekim Kazak ve Çeçenlerin adadan ayrılmasından hemen sonra kendisinden önce bölgeye hâkim olan devletler gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti de çoğunluğu Mada Adası'na yeniden çoğunluğu Tırtar'lardan oluşan Yörüklerin iskân edilmesini sağlamıştır. Sonuç olarak denilebilir ki Mada Adası yaklaşık 1.000 yıllık bir zaman zarfında, farklı din mezhep ve etnik yapılar, farklı kültür ve hayat tarzlarına sahip olan Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde Hıristiyan ve Müslümanları başta olmak üzere Rus Kazakları, Çeçenler ve Yörükler gibi çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde ise Türkiye'nin göl ortasında yaşam bulunan tek adasında geleneksel kültürlerini korumaya çalışan Yörükler yaşam mücadelesi vermeye devam etmektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliye Nezareti Temettuat Defterleri (ML. VRD. TMT) Nr. 17542.

Nüfus Defterleri (NFS. D), Nr. 3340.

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri (A}MKT. MHM), Nr. 383/37.

Tapu Tahrir Defterleri (TT. d.), Nr. 40.

Diğer Kaynaklar

Alperen, Bilal Bülent. (2001). Beyşehir ve tarihi, Konya: Kendi Yayını.

Arslan, Mustafa. (2021). Beyşehir gölü adaları üzerine. Beyşehir Araştırmaları (Ed. Prof. Dr. Hüseyin Muşmal), Konya, 69-95.

Atalay, İbrahim. (1994). Türkiye coğrafyası. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Atlas. (2009). Aylık coğrafya ve keşif dergisi. Sayı: 196, Temmuz.

Bahar, Hasan. (1991). Isauria bölgesi tarihi. (Yayınlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Bahar, Hasan, Karauğuz, Güngör ve Koçak, Özdemir. (1996). Eskiçağ Konya araştırmaları 1, (Phrygia Paroreus bölgesi: anıtlar, yerleşmeler ve küçük buluntular). İstanbul.

Bahar, Hasan. (1999). Demir çağında Konya ve çevresi. Konya: Selçuk Üniversitesi'ni Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.

Bahar, Hasan. (2006). Beyşehir-Suğla havzası erken tarihi. Selçuk Üniversitesi Beyşehir Meslek Yüksekokulu I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu. Konya.

Bahar, Hasan. (2021). Beyşehir'de tarih boyunca ulaşım ve yol ağları. Beyşehir Araştırmaları (Ed. Prof. Dr. Hüseyin Muşmal). Konya.

Bahar, Hasan ve Koçak, Özdemir. (2004). Eskiçağ Konya araştırmaları 2, (Neolitik çağdan Roma dönemi sonuna kadar). Konya.

Beller, Mete. (1987). Beyşehir içme suyu arıtma tesisinde verimlilik analizleri. (Yayınlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Biricik, Ali Selçuk. (1982). Beyşehir gölü havzasının strüktürel ve jeomorfolojik etüdü. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Fakültesi.

Çaycı, Ahmet. (2021). Eşrefoğlu beyliği tarihçesi ve kültürel ortam. Beyşehir Araştırmaları (Ed. Prof. Dr. Hüseyin Muşmal). Konya.

Çeken, Muharrem ve Yavaş, Alptekin. (2021). Keykubad'ın saray şehri Kubadabad. Beyşehir Araştırmaları (Ed. Prof. Dr. Hüseyin Muşmal), Konya.

Çetik, Ali Rıza. (1985). Türkiye vejetasyonu: I İç Anadolu'nun vejetasyonu ve ekolojisi. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan. (1943). Isparta vilayeti göllerinden Beyşehir gölü. X/112-113, Temmuz-Ağustos, Isparta, 1371-1380.

Çokbanker, Ercan. (1974). Beyşehir Kuşluca köyü buluntuları. Türk Arkeoloji Dergisi, XXI/2, Ankara, 31-35.

Erdoğan, M. Akif. (1998). Osmanlı yönetiminde Beyşehir sancağı (152-1584). İzmir.

Eyüpoğlu, Bilal. (1979). Düünden bugüne Beyşehir. Konya.

Karaca, Veli. (2005). Belgelerle Yenişar. Isparta: Kardelen Sanat.

- Kazancı, Nilgün, Sönmez, Ergin, vd. (1999). Köyceğiz, Beyşehir, Eğirdir, Eber, Çorak, Kovada, Yarışlı, Bafa, Salda, Karataş, Çavuşçu gölleri, Küçük ve Büyük Menderes deltası, Güllük sazlığı, Karamuk bataklığının limnolojisi, çevre kalitesi ve biyolojik çeşitliliği. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Kesik, Muharrem. (2002). Sultan Melikşah ve sultan I. Murat dönemleri. *Türkler*. VI, Ankara, 547-565.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. (1991). Abideleri ve kitabeleriyle Beyşehir tarihi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi.
- Köprülü, Fuad. (1994). Osmanlı Devleti'nin kuruluşu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Muşmal, Hüseyin. (2008). XX. yüzyılın başlarında Beyşehir gölü ve 1910-1911 yılları büyük taşkın hadiseleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, Sayı: 23, 219-262.
- Muşmal, Hüseyin ve Benli, Kübra. (2019). Osmanlı döneminde Beyşehir Mada adasına yerleştirilen Rus Kazakları. *Konya kitabı XVII, C. II*, (Ed. Alaattin Aköz vd.). Konya: Karatay Üniversitesi KTO Yayınları, 107-128.
- Nazmi. (1922). Türkiye'nin sıhhi ve içtimaî coğrafyası, Ankara.
- Niketas Hkoniates. (1995). *Historia*. (Çev. Fikret Işıltan), Ankara.
- Özdemir, Fadim Yavuz. (2004). Beyşehir gölü sulak alanlarının ekolojik yerleşim planlaması açısından incelenmesi, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Plambeck, Nermin. (2024). İstanbul Ayasofya Müzesi'nde bulunan maden ikonalar. (Yayınlanmamış doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ramsay, William Mitchell. (1961). Anadolu'nun tarihi coğrafyası. (Çev. M. Pektaş), İstanbul.
- Schweinitz, Hans Herman Graf von. (1906). *In kleinasien ein reitausflug durch das innere kleinasiens im jahre 1905*, Berlin.
- Sevim, Ali. (1993). Anadolu'nun fethi Selçuklular dönemi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Somuncuoğlu, Servet. (2004). *Don Kazakları*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Süslü, Memduh Yavuz. (1934), *Eşrefoğulları tarihi Beyşehir kılavuzu*, Konya: Babalık Matbaası.
- Tabur, Mehmet Ali ve Ayvaz, Yusuf. (2005). Birds of lake Beyşehir (Isparta-Konya). *Turkish Journal of Zoology*, 29, 361-369.
- Turan, Osman. (2013). Selçuklular zamanında Türkiye, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tuztaş, Ayşe Hilal. (2005). Günümüzde Isparta'da yaşayan Yörüklerin siyasi ve kültür tarihleri. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türker, Ayşe Çaylak. (2019). Kubadabat ve çevresinde Bizans dönemi buluntuları. *Kubadabat Beyşehir Gölü Kıyısında Bir Selçuklu Sitesi*. (Ed. A. Yavaş-O. Koçyiğit), Konya, 63-85.
- Uçar, Şahin. (1986). Müslümanların İstanbul'u fethetmek için yaptıkları ilk üç muhasara. *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, II/1, 65-83.
- Uysal, Ali Osman. (2019). Kubadabat'ın tarihi hakkında. *Beyşehir Gölü Kıyısında Bir Selçuklu Sitesi: Kubadabat*, (Ed. A. Yavaş-O. Koçyiğit), Konya, 85-102.
- Üçüncü, Berna Burcu ve Muşmal, Hüseyin. (2014). Tarihi süreçte Beyşehir gölü ve adalarında hayat, Konya: Palet Yayınları.
- Yarar, Alpaslan. (2004). Beyşehir gölü su seviyesi değişimlerinin yapay sinir ağları ile belirlenmesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Yazıcı, Hakkı ve Arıbaş, Kenan. (2002). Beyşehir gölü adalarında nüfus, yerleşme ve ekonomik faaliyetler. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 33-54.
- Yıldız, Büşra Nur. (2022). Beyşehir gölü Mada adası ağız özellikleri (inceleme-metin-sözlük), (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Yurt Ansiklopedisi. (1982-1983). Konya, C.VII, İstanbul 1982-1983, 5197-5277.

İnternet Kaynakları

<https://medium.com/katma-değer-bilgi/mada-adası-kazak-adası-872e75d95cb1> (Erişim Tarihi: 19.05.2024)

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/TurizmAktiviteleri/beysehir-golu> (Erişim Tarihi: 20.05.2024)

Beyan ve Açıklamalar

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hüseyin Muşmal). Araştırma ikincil verilere sahip bir çalışma olduğu için etik beyana gerek yoktur.

Yazar Katkısı: Kavram/fikir; veri toplama/işleme; analiz, yazım ve eleştirel inceleme ve düzenleme Hüseyin Muşmal (katkı oranı %100) tarafından yapılmıştır. Yazar makalenin yayınlanan versiyonunu okumuş ve kabul etmiştir.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteği almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Ekim/October 2024, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 2, 163-175.

Başvuru/Submitted: 27.07.2024

Kabul/Accepted: 10.09.2024

Yayın/Published: 30.10.2024

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1522609

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Çocuk Haklarına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi

Ahmet Türk* - Abdullah Işık** - Yusuf Emre Atmaca*** - Emel Çelik**** - Begüm Çulha***** - Kübra Kolcu*****

Öz

Bu araştırma sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya 18-38 yaş aralığında 278'i (%65,7) kadın ve 145'i (%34,3) erkek olmak üzere 423 öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin yaş ortalaması $\bar{x}=21,27\pm 2,62$ 'dir. Araştırmada Kişisel Bilgi Formu ile Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Analizlerde betimleyici ve açıklayıcı istatistikler bir arada kullanılmıştır. Açıklayıcı istatistikler bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının yüksek bir oranda olumlu olduğu saptanmıştır. Bulgular, öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının cinsiyet, ebeveyn birliktelik durumu, ihmal/istismara maruz kalıp kalmama durumu ve sınıf açısından anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermektedir. Buna göre araştırmada kadınların, ebeveynleri ayrı veya vefat etmiş olanların, daha önce ihmal/istismara maruz kalanların ve üçüncü/dördüncü sınıfta olanların çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları literatürdeki çalışmalar ve kuramsal açıklamalar çerçevesinde tartışılmış olup araştırmanın bulgularından yola çıkarak birtakım öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Sosyal Hizmet, Çocuk Hakları, Çocuk Koruma, Tutum, Öğrenci.

Investigation of Social Work Students' Attitudes Towards Children's Rights

Abstract

This study was conducted to examine the attitudes of social work students towards children's rights. The survey model was used in line with the purpose of the research. 423 students aged 18-38, 278 (65.7%)

* Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi, Çocuk Koruma ve Bakım Hizmetleri Programı, aturk@sinop.edu.tr, 0000-0001-5782-3794

** Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, aisik@sinop.edu.tr, 0000-0002-5339-2883

*** Öğrenci, Sinop Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, atmaca.yea81@gmail.com, 0009-0000-4107-8910

**** Öğrenci, Sinop Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, emelc6736@gmail.com, 0009-0000-2317-8109

***** Öğrenci, Sinop Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, begumecrin55@gmail.com, 0009-0009-1139-3114

***** Öğrenci, Sinop Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, kubraklcu@gmail.com, 0009-0008-0391-2124

female and 145 (34.3%) male, participated in the study. The average age of the students was $\bar{x}=21,27\pm 2,62$. Demographic Information Form and Children's Rights Attitude Scale were used in the study. Descriptive and explanatory statistics were used together in the analyses. Descriptive statistics were obtained using an independent sample test and one-way analysis of variance (ANOVA). In the study, it was found that social work students' attitudes towards children's rights were highly positive. The findings show that students' attitudes towards children's rights differ significantly in terms of gender, parental union status, whether they have been exposed to neglect/abuse or not, and class. Accordingly, it was concluded that women, those whose parents are separated or deceased, those who have been exposed to neglect/abuse before, and those in the third/fourth grade have higher positive attitudes towards children's rights. The study findings were discussed within the context of the existing literature, and several recommendations were made based on the study's results.

Keywords: Social Work, Child Rights, Child Protection, Attitude, Student.

Giriş

Günümüzde, çocukların hakları ve refahı, toplumların en öncelikli konularından biri haline gelmiştir. Çocuklar, geleceğin teminatı olarak kabul edilirken onların sağlıklı bir gelişim süreci geçirmesi ve haklarına saygı gösterilmesi, herkesin ortak sorumluluğudur. Ancak dünya genelinde hala milyonlarca çocuk, ihmal, istismar, yoksulluk, savaş ve diğer olumsuz etkenler nedeniyle haklarından mahrum kalmaktadır. Bu nedenle çocuk haklarının korunması ve geliştirilmesi, toplumların ve devletlerin öncelikli sorumlulukları arasında yer almaktadır.

20. yüzyılın sonlarından itibaren çocukların korunması ve haklarının güvence altına alınması konusundaki bilinç ve çaba dünya genelinde artmıştır (Elmalı ve Ervüz, 2021). Çocukların haklarını sosyal adalet, eşitlik ve insan hakları bağlamında ele alan ve koruyan kapsamlı bir uluslararası belge olan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 1989 yılında kabul edilmesi çocukların eğitim, sağlık, korunma ve katılım gibi temel haklarının evrensel olarak tanınması ve korunmasını sağlayan bir dönüm noktası olmuştur (Dirikoç, 2022; Doek, 2009; Yelboğa, 2019a). Sözleşme, çocukların yaşam hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, aile hakkı, oyun ve boş zaman hakkı, ifade özgürlüğü gibi temel haklarını güvence altına almakta ve çocukların istismar, ihmal, ayrımcılık gibi durumlardan korunmalarını sağlamaktadır (Doek, 2010). Bu sözleşme, evrensel olarak çocuklara yönelik sosyal, ailevi ve bireysel muameleye ilişkin beklentileri ortaya koymaktadır ve bu nedenle, bu alandaki sosyal hizmetin merkezinde yer almaktadır (Parker ve Crabtree, 2023). Sözleşme, aynı zamanda tüm çocukların ayırım gözetmeksizin temel haklarından yararlanmalarını sağlamayı hedefleyerek devletlere bu hakların korunması ve geliştirilmesi konusunda önemli yükümlülükler getirmektedir (Ervüz, 2021; Ervüz, 2022). Bu doğrultuda toplumun geleceğini şekillendiren çocukların, sosyal adalet, eşitlik ve insan hakları mücadelesinin de merkezinde önemli bir yer edindiği ifade edilebilmektedir. Sosyal adalet, eşitlik ve insan hakları ilkeleri doğrultusunda çocukların korunması ve desteklenmesi, toplumun en savunmasız ve dezavantajlı gruplarına yönelik insan hakları çerçevesinde sosyal adalet ve eşitlik ilkeleri temelinde destek sağlamayı amaçlayan (Tuncay ve Tekin, 2022; Yelboğa, 2019b) sosyal hizmet mesleğinin başlıca görevlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal hizmet, toplumda dezavantajlı grupların ve bireylerin refahını artırmayı amaçlayan bir meslek (Yelboğa, 2024; Zastrow, 2017) olarak çocuk hakları konusunda önemli rol ve sorumluluklar üstlenmektedir. Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanları, çocukların eğitim, sağlık, barınma gibi temel haklarına erişimini güvence altına almak adına çocuk haklarının korunması ve ihlal edilmemesi için savunuculuk yapmaktadırlar (Kosher vd., 2016). Risk altındaki çocuklar için güvenli yaşam ortamları oluşturmak adına çocukları ihmal, istismar ve şiddet gibi durumlardan korumaya yönelik müdahaleler gerçekleştirmektedirler (Özler-Ervüz ve Öztürk, 2023; Türk ve Bilican-Gökkaya, 2023). Bu bağlamda sosyal hizmetin toplumda dezavantajlı grupların ve bireylerin refahını artırmayı amaçlayan bir meslek dalı olarak çocuk hakları konusunda önemli bir rol üstlendiği ifade edilebilir. Nitekim sosyal hizmet çocukların aile içi şiddet, ihmal, istismar, yoksulluk gibi sorunlarla karşılaştığı durumlarda destek sağlama ve çocukların haklarının savunulmasında kritik bir rol oynamaktadır (Kalaycı, 2021).

Sosyal hizmet bir bilim ve meslek olma serüveninin başlangıcından bu yana çocuklar ve ailelerle yakından ilgilenmiş olup önemli bir müracaatçı grubunu oluşturan çocuklar ve ailelerinin yaşamlarında kilit roller üstlenmiştir (Petr, 2004). Sosyal hizmet uzmanları, çocukların korunması ve haklarının savunulması konusunda ön saflarda yer alırken aynı zamanda bu alanda çalışacak olan öğrencilere de

büyük sorumluluklar düşmektedir. Sosyal hizmet eğitimi alan öğrencilerin, mesleki yaşamlarında çocuk haklarına duyarlı bireyler olmaları büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumları, gelecekte bu alanda yapacakları çalışmaları ve müdahaleleri şekillendirecek temel bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Sosyal hizmet eğitimi, öğrencilere hassas ve incinebilir gruplarla nasıl etkili ve etik bir şekilde çalışacaklarını öğrenmeleri noktasında önemli kazanımlar sağlamaktadır (Işık ve Türk, 2023a). Çocuk hakları, sosyal hizmet mesleğinin etik standartlarıyla örtüşmektedir. Bu bağlamda sosyal hizmet eğitiminin öğrencilerin mesleki etik ilkeleri benimsemelerine ve bu ilkeleri çocuk hakları çerçevesinde uygulamalarına olanak tanıdığı, öğrencilere çocukların haklarını anlama, koruma ve savunma konusunda gerekli bilgi, beceri ve değerleri kazandırdığı ifade edilebilir.

Parker ve Crabtree (2023) de çocuk haklarının sosyal hizmet eğitiminin temel bileşenlerinden biri ve büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Buna göre sosyal hizmet eğitimi çocuklarla güvene dayalı ilişkiler kurma, travma odaklı yaklaşımlar benimseme ve çocukların ihtiyaçlarına uygun müdahale yöntemleri geliştirme becerilerini içermektedir. Eğitim süreci boyunca sosyal hizmet öğrencileri, çocuk haklarının ihlal edilmesi durumunda gerekli müdahaleleri yapabilme, yasal süreçleri takip edebilme, çocuk haklarıyla ilgili politika geliştirme ve uygulama becerileri kazanmaktadır (Dal Santo vd., 2023; Mohapi vd., 2022). Bu da çocukların yaşam koşullarını iyileştirecek ve haklarını koruyacak sosyal politikaların oluşturulmasında aktif rol almayı içermektedir. Sosyal hizmet öğrencileri, eğitim süreleri boyunca politika analizleri yaparak ve savunuculuk faaliyetlerine katılarak bu alandaki bilgilerini pekiştirmektedirler (Boys vd., 2022). Bu bağlamda çocuk haklarının sosyal hizmet eğitiminin ayrılmaz bir parçası olduğu hem bireysel müdahaleler hem de toplumsal düzeyde çocukların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için kritik öneme sahip olduğu ifade edilebilir. Bu noktada sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının derinlemesine incelenmesi hem eğitim sürecinin etkinliğini değerlendirmek hem de gelecekteki sosyal hizmet profesyonellerinin yetkinliklerini artırmak için önemli bir adım olacaktır. Ayrıca, sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının belirlenmesi, eğitim içeriğinin ve yöntemlerinin değerlendirilmesine katkı sağlayarak eğitimde yapılabilecek iyileştirmeler için önemli ipuçları sunacaktır. Sosyal hizmet eğitiminin çocuk haklarına duyarlılık kazandırmada ne kadar etkili olduğunu değerlendirmek, gelecekte çocukların haklarının daha iyi korunmasını sağlamak adına önemli bir adım olacaktır. Alanyazın incelendiğinde sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk istismar ve ihmeline yönelik bilgi düzeylerinin ölçüldüğü veya görüşlerinin değerlendirildiği çalışmalara rastlamakla birlikte (Babahanoğlu ve Özdemir, 2016; Türkkan vd., 2020) sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının incelendiği bir çalışmaya rastlanamamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın alandaki bu boşluğu doldurması beklenmektedir. Buradan hareketle bu araştırma, sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının incelenmesi yoluyla hem akademik literatüre katkı sunmayı hem de sosyal hizmet eğitimine dair uygulamalara ışık tutmayı hedeflemektedir. Çalışma sonucunda elde edilecek bulguların, çocuk hakları konusunda daha duyarlı ve bilinçli sosyal hizmet uzmanlarının yetiştirilmesine katkı sağlaması umulmaktadır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumları ne düzeydedir?
2. Sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumları sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, sınıf, yerleşim yeri, ebeveyn birliktelik durumu, ihmal/istismara maruz kalma durumu) açısından farklılaşmakta mıdır?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nicel yaklaşım benimsenmiş olup araştırmanın amacı doğrultusunda iki veya daha fazla değişken arasındaki değişimin birlikte varlığını incelemeyi hedefleyen ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2003).

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 2023-2024 akademik yılında Türkiye'deki sosyal hizmet lisans bölümlerinde eğitimine devam öğrencilerden oluşmaktadır. Yükseköğretim Kurulu verilerine göre devlet

üniversitelerinde 3498 ve vakıf üniversitelerinde 427 olmak üzere Türkiye’de 3925 öğrenci örgün sosyal hizmet lisans bölümlerinde öğrenim görmektedir (YÖK, 2024). Araştırma kapsamında örneklem hacminin hesaplanmasında Yamane’nin (1967) evrenin bilindiği durumlarda kullanılan $n=N/(1+N \times e^2)$ formülü kullanılmıştır. Buna göre yapılan hesaplamada evreni temsil gücüne sahip minimum örneklem hacminin 399 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada kolayda ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılmış olup araştırma 423 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrencilerin sosyodemografik özellikleri hakkında bilgi elde etmek adına araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu, çocuk haklarına ilişkin tutumlarına ilişkin veriler “Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır.

1.2.1. Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği

Katılımcıların çocuk haklarına ilişkin tutumlarını ölçmek amacıyla Karaman-Kepenekçi (2006) tarafından geliştirilen ölçekte 5’li likert (5=tamamen katılıyorum ... 1=tamamen katılmıyorum) tipinde cevaplanan 22 madde bulunmaktadır. Ölçekte bulunan 22 maddenin 19’u olumlu (Madde3: Çocuk hakları devlet tarafından koruma altına alınmalıdır) ve 3’ü olumsuz (Madde2: Çocuk hakları konusunda özel bir uluslararası sözleşme hazırlanmasına gerek yoktur) ifadeden oluşmaktadır. Olumsuz ifadelerin olumluya dönüştürülmesiyle toplam puan elde edilebilmektedir. Tek boyuttan oluşan ölçekten alınan puan arttıkça çocuk haklarına ilişkin tutumlar olumlu olarak değerlendirilmektedir. Karaman-Kepenekçi’nin (2006) çalışmasında ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı $\alpha=0,85$ olup bu araştırmada bu değer $\alpha=0,95$ olarak hesaplanmıştır.

1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama sürecinden önce Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun 29.12.2023 tarih ve 277 sayılı kararıyla etik kurul izni alınmıştır. Araştırmanın verileri Google formlar aracılığıyla oluşturulan çevrimiçi ölçme aracı ile toplanmıştır. Kolayda örnekleme ve kartopu örnekleme tekniklerinin kullanıldığı araştırmada sosyal hizmet bölümünde eğitim gören 423 öğrenciye ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında istatistiksel işlemlerde SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Betimleyici ve açıklayıcı istatistiklerin birlikte kullanıldığı araştırmada betimleyici istatistiklerde yüzde, frekans, minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma gibi hesaplamalar yapılmıştır. Araştırmada açıklayıcı istatistikler uygulanmadan önce verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı çarpıklık ve basıklık değerleriyle incelenmiştir. Çarpıklık ($y_1=-1,308 \pm 0,12$) ile basıklık ($y_2=0,886 \pm 0,24$) değerlerinin $\pm 1,5$ aralığında olduğu tespit edilmiş olup parametrik testlerin kullanılabilmesi görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu kapsamda ikili grup karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t testi ve çok gruplu karşılaştırmalarda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Çoklu grup karşılaştırmalarında tespit edilen anlamlı farklılığın hangi ikili gruplar arasında olduğunu ortaya koymak için post-hoc testlerinden yararlanılmıştır.

2. Bulgular

2.1. Sosyodemografik Özelliklere İlişkin Betimsel İstatistikler

Araştırmaya 278’i (%65,7) kadın ve 145’i (%34,3) erkek olmak üzere 423 öğrenci katılmıştır. 18-38 yaş aralığındaki öğrencilerin yaş ortalaması $\bar{x}=21,27 \pm 2,62$ ’dir. Öğrencilerin 108’i (%25,5) birinci, 132’si (%31,2) ikinci, 97’si (%22,9) üçüncü ve 86’sı (%20,3) dördüncü sınıftadır. Öğrencilerin 60’ı (%14,2) yaşamlarının büyük çoğunluğunu köy/kasabada, 115’i (%27,2) ilçede, 113’ü (%26,7) ilde ve 135’i (%31,9) büyükşehirde geçirmiştir. Katılımcıların 349’unun (%82,5) ebeveynleri birlikte iken 74’ünün (%17,5) ebeveynleri ayrı veya ebeveynlerinden biri vefat etmiştir. Öğrencilerin 275’i (%65) herhangi bir ihmal/istismara maruz kalmadığını belirtirken 148’i (%35) ihmal/istismar türlerinden (duygusal ihmal, fiziksel ihmal, duygusal istismar, fiziksel istismar, cinsel istismar) en az birine veya birkaçına maruz kaldığını ifade etmiştir.

2.2. Çocuk Haklarına İlişkin Tutuma Yönelik Betimsel İstatistikler

Araştırmada sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutum ölçeğinden almış oldukları ortalama puanın $\bar{x}=4,31 \pm 0,74$ olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin ölçekten almış oldukları

puanlar kategorik olarak değerlendirildiğinde 46'sının (%10,9) çocuk haklarına ilişkin tutumları olumsuz ve 377'sinin (%89,1) olumlu olduğu saptanmıştır. Buna göre sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumları oldukça olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Çocuk Haklarına İlişkin Tutuma Yönelik Betimsel İstatistikler

Değişken	Kategoriler	n	%	Min.	Max.	\bar{x}	ss.	Cronbach Alpha
Çocuk Haklarına İlişkin Tutum	Olumsuz	46	10,9	2,27	5,00	4,31	0,74	0,95
	Olumlu	377	89,1					

2.3. Çocuk Haklarına İlişkin Tutumun Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi

Araştırma kapsamında sosyal hizmet öğrencilerinin sosyodemografik değişkenler açısından çocuk haklarına ilişkin tutumlarının farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacıyla yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının cinsiyet açısından incelenmesi amacıyla yapılan analiz sonucunda öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumları cinsiyete göre farklılaşmaktadır ($t_{(421)}=8,046$; $p<0,05$). Bulgu, kadın öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının erkek öğrencilere kıyasla daha olumlu olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının ebeveyn birliktelik durumuna göre incelenmesi amacıyla yapılan analiz sonucunda sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumları ebeveyn birliktelik durumuna göre farklılaşmaktadır ($t_{(421)}=-3,951$; $p<0,05$). Buna göre ebeveynleri birlikte olan öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumları ebeveynleri ayrı veya ebeveynlerinden biri vefat etmiş öğrencilerden daha olumludur.

Katılımcıların çocuk haklarına ilişkin tutumlarının daha önce ihmal/istimara maruz kalıp kalmama durumları açısından incelendiği analiz sonucunda öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının daha önce ihmal/istimara maruz kalıp kalmama durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir ($t_{(421)}=2,890$; $p<0,05$). Analiz sonucunda elde edilen bulgudan daha önce ihmal/istismar türlerinden en az birine veya birkaçına maruz kaldığını ifade eden öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının herhangi bir ihmal/istismara maruz kalmadığını belirten öğrencilerden daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarını sınıf değişkeni açısından incelemek amacıyla yapılan analizde öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının sınıfa göre anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir ($F_{(3,419)}=4,130$; $p<0,05$). Anlamlı farklılığın hangi ikili gruplar arasında olduğunu incelemek adına yapılan Tukey testinde üçüncü ve dördüncü sınıftaki öğrencilerin birinci ve ikinci sınıftaki öğrenciler arasında çocuk haklarına ilişkin tutumların anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır. Bulgulara göre sosyal hizmet öğrencilerinin sınıf düzeyi arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumları artmaktadır.

Araştırmada sosyal hizmet öğrencilerinin yaşamlarının çoğunluğu geçirdiği yerleşim yeri açısından çocuk haklarına ilişkin tutumları incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının yaşamlarının çoğunluğunu geçirdiği yerleşim yerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($F_{(3,419)}=1,602$; $p>0,05$). Bulgu, öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının yerleşim yeri açısından benzer düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Çocuk Haklarına İlişkin Tutumun Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi

Değişkenler	Kategoriler	n	\bar{x}	ss.	t	p	Farklılık
Cinsiyet	1.Kadın	278	4,50	0,49	8,046	0,00*	1>2
	2.Erkek	145	3,94	0,95			
Ebeveyn Birliktelik Durumu	1.Birlikte	349	4,24	0,75	-3,951	0,00*	2>1
	2.Ayrı/Vefat	74	4,61	0,58			

İhmal/İstismara Maruz Kalma Durumu	1.Kaldım	148	4,45	0,71	2,890	0,00*	1>2
	2.Kalmadım	275	4,23	0,74			
Değişkenler	Kategoriler	n	\bar{x}	ss.	F	p	Farklılık
Sınıf	1.Birinci Sınıf	108	4,14	0,88	4,130	0,01*	4>1,2 3>1,2
	2.İkinci Sınıf	132	4,26	0,72			
	3.Üçüncü Sınıf	97	4,42	0,59			
	4.Dördüncü Sınıf	86	4,46	0,69			
Yaşamın Çoğunluğunun Geçirildiği Yerleşim Yeri	1.Köy/kasaba	60	4,22	0,75	1,062	0,36	-
	2.İlçe	115	4,26	0,72			
	3. İl	113	4,31	0,75			
	4. Büyükşehir	135	4,39	0,73			

Tartışma

Bu çalışmanın amacı sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarını belirlemek ve sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, sınıf, yerleşim yeri, ebeveyn birliktelik durumu, ihmal/istismara maruz kalma durumu) açısından çocuk haklarına ilişkin tutumlarını incelemektir. Çalışmanın amacı doğrultusunda betimleyici ve açıklayıcı istatistiklerden elde edilen bulgular literatür kapsamında tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen birinci bulgu, sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin yüksek düzeyde olumlu bir tutuma sahip olduğudur. Araştırmanın bulgusu literatürdeki sınırlı sayıda çalışmanın bulgusuyla benzerlik göstermektedir (Tural-Büyük vd., 2023). Sosyal hizmet uzmanları çocuk haklarının korunması, savunulması ve arabuluculuk yapılması konusunda uluslararası düzeyde önemli role sahiptir. Çocuk haklarının ihlal edilmesinin önüne geçilmesi ve güvenli bir sosyal hizmet müdahale ortamının oluşturulması için sosyal hizmet uzmanlarının yerel ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmaları gerekmektedir (Duman ve Snoubar, 2016). Bu bağlamda sosyal hizmet eğitim müfredatında çocuk hakları konusuna oldukça geniş kapsamlı bir şekilde yer verilmektedir (Reynaert vd., 2010; Roose ve De Bie, 2008). Eğitim müfredatı içerisindeki vaka çalışmaları ve uygulamalı dersler (Işık ve Türk, 2023a) sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin teorik bilgilerini pratikle pekiştirmelerine olanak tanıyabilmektedir. Sosyal hizmet eğitimi, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak; bireylerin, ailelerin, grupların ve toplulukların refahını artırmak için profesyonel beceriler geliştirmeyi amaçlayan bir eğitimidir. Bu eğitim, mesleki değerlere ve etik ilkelere dayanmaktadır. Sosyal hizmetin temel değerleri arasında insan hakları, sosyal adalet ve eşitlik gibi kavramlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu değerler, sosyal hizmet uzmanlarının çalışmalarında rehberlik ederek mesleğin temelini oluşturmaktadır (Işık ve Türk, 2023b). Bu bağlamda öz farkındalık kazandırıcı ve özgürleştirici bir eğitim programına sahip olan (Şahin ve Demirel, 2018) sosyal hizmette öğrencilerin empatik bir yaklaşım içerisinde olmaları beklenmektedir. Yapılan araştırmalar da sosyal hizmet öğrencilerinin empati düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Acar ve Apak, 2017; Işık ve Türk, 2023b; Keçelioğlu vd., 2018). Bu noktada sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının olumlu olması beklenen bir sonuçtur.

Araştırmanın ikinci bulgusu, kadın öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının erkek öğrencilere kıyasla daha olumlu olduğudur. Araştırmanın bulgusu benzer çalışmaların bulgularıyla paralellik göstermektedir (Karaman-Kepenekçi, 2006; Lelebici ve Çeliköz, 2017; Yaşar-Ekici, 2014; Yılmaz, 2019). Toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentileri, bireylerin tutum ve davranışlarını şekillendirebilir. Kadınların toplumsal olarak daha koruyucu ve destekleyici roller üstlenmeleri beklenirken erkeklerin daha bağımsız ve rekabetçi olmaları teşvik edilebilir (Türk vd., 2023). Bu farklı roller, çocuk haklarına yönelik tutumlarda farklılıklara yol açabilir. Kadınlar ve erkekler genellikle farklı sosyalizasyon süreçlerinden geçerler. Toplumda kadınlara yönelik daha fazla bakım ve empati rollerinin vurgulanması (Bilican-Gökkaya, 2018), kadınların çocuk haklarına daha duyarlı olmasına yol açabilir. Çocuk bakımı ve koruma ile ilgili sorumlulukların genellikle kadınlarla ilişkilendirilmesi (Öztürk ve Temiz, 2020; Tire, 2023), kadın öğrencilerin çocuk haklarına daha olumlu tutumlar geliştirmesine

katkıda bulunabilir. Araştırmalar, kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek empati ve merhamet duygularına sahip olduğunu göstermiştir (Newton, 2022). Sosyal hizmet bölümlerinde kadın öğrencilerin oranı genellikle daha yüksektir (Duran, 2021). Nitekim bu araştırmada da katılımcıların %65,7'si kadın öğrencilerden oluşmaktadır. Bu noktada kadınların çocuk haklarına karşı daha duyarlı olmaları ve onları savunma eğiliminde olmaları beklenen bir durumdur.

Araştırmanın üçüncü bulgusu, ebeveynleri birlikte olan öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının ebeveynleri ayrı veya ebeveynlerinden biri vefat etmiş öğrencilerden daha olumlu olduğudur. Yapılan literatür incelemesinde araştırmanın bulgusunun karşılaştırılabileceği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Öte yandan ebeveynlik tutumlarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarla ilişkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Tural-Büyük vd., 2021; Tural-Büyük vd., 2023). Nitekim ebeveynler çocuklarının inanç ve değerlerini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Ebeveynler, çocuklarıyla aktif bir şekilde etkileşime girerek, rehberlik sağlayarak, rol model olarak ve besleyici bir ortam oluşturarak çocuklarının inanç ve değerleri önemli ölçüde şekillendirmektedir (Ahyar, 2022). Bu kapsamda ebeveynleri bir arada olan öğrencilerin daha istikrarlı ve destekleyici bir aile ortamında büyümüş olmaları onların çocuk haklarına yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilemiş olabilir. Bununla birlikte ebeveyn ayrılığı veya ebeveyn kaybı, çocuklar üzerinde travmatik etkiler oluşturabilmektedir. Ebeveynlerinden birini kaybetmiş veya ebeveynleri ayrılmış çocuklar, aile içi çatışma veya duygusal boşluk nedeniyle kendilerini daha yalnız ve güvensiz hissedebilmektedir (Vural, 2021). Bu tür travmatik deneyimler, çocukların dünyayı algılama biçimlerini olumsuz yönde etkileyerek çocuk hakları konusundaki tutumlarının olumsuzlaşmasına yol açabilir. Öte yandan her ailenin ve her çocuğun kendine özgü deneyimleri olduğunu ve bu deneyimlerin çocuk haklarına ilişkin tutumları üzerinde karmaşık bir etkisi olabileceğini de unutmamak önemlidir.

Araştırmanın dördüncü bulgusu, daha önce ihmal/istismar türlerinden en az birine veya birkaçına maruz kaldığını ifade eden öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının herhangi bir ihmal/istismara maruz kalmadığını belirten öğrencilerden daha olumlu olduğudur. Yapılan literatür incelemesinde araştırmadan elde edilen bulgunun karşılaştırılabileceği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bulgu, kuramsal açıklamalar ve benzer çalışma bulguları çerçevesinde tartışılmıştır. İhmal veya istismara maruz kalmak bireylerin fiziksel ve psikososyal gelişiminde olumsuz etkiler oluşturan bir durumdur. Özellikle çocukluk yıllarında meydana gelen ihmal veya istismar durumları çocuklarda yaşam boyunca etkisini hissettirecek olumsuz sonuçlar meydana getirebilmektedir (Aktay, 2020). Yapılan araştırmalar ihmal veya istismara maruz kalmanın bireylerin davranış ve tutumları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Deveci ve Açık, 2003; Kalaycı ve Çiçek, 2013; Moylan vd., 2010; Özler-Ervüz, 2022; Pomakoğlu, 2023). Bu kapsamda ihmal veya istismara maruz kalma durumunun öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarını etkileyebileceği ifade edilebilir. İhmal veya istismara maruz kalarak çocuk haklarının ihlali durumlarını bizzat tecrübe etmek bu hakların önemini ve ihlalin ne kadar zarar verici olabileceğini daha derinden anlamayı teşvik edebilir. Bu kişisel deneyimler, öğrenciler açısından çocukların korunması ve haklarının savunulması konusundaki tutumlarını güçlendirebilir ve daha olumlu hale getirebilir. Kendi yaşam deneyimlerinden dolayı, ihmal veya istismar yaşamış öğrenciler, çocuk hakları ihlalleri konusunda daha yüksek bir farkındalığa sahip olabilirler. Bu farkındalık, çocuk haklarına ilişkin daha bilinçli ve duyarlı bir tutum geliştirmelerine yardımcı olabilir. İhmal veya istismara maruz kalmış bireyler, kendi yaşadıkları zorlukları başkalarının yaşamaması için daha aktif bir şekilde çocuk haklarını savunmaya yönelebilirler. Kendi acılarından kaynaklanan bir motivasyonla, çocuk hakları savunuculuğu noktasında daha istekli olabilirler. Bununla birlikte sosyal adaletin ve savunuculuğun önemini vurgulayan sosyal hizmet eğitimi, ihmal ve istismarın etkileri hakkında derinlemesine bilgi sağlamaktadır. İhmal veya istismara maruz kalmış öğrenciler, eğitim süreçlerinde bu konulara dair daha fazla empati ve anlayış geliştirerek çocuk haklarına yönelik daha olumlu tutumlar sergileyebilirler (Işık ve Türk, 2023a; Işık ve Türk, 2023b).

Araştırmanın beşinci bulgusu, sosyal hizmet öğrencilerinin sınıf düzeyi arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumlarının arttığıdır. Araştırmada elde edilen bulgu benzer çalışmaların bulgularıyla paralellik göstermektedir (Tural-Büyük vd., 2023). Sosyal hizmet eğitimi, pek çok bileşeni içerisinde barındıran sistematik bir eğitim müfredatına sahiptir (Işık ve Türk, 2023a). İlk yıllarda öğrenciler genellikle genel kavramları ve teorileri içeren temel sosyal hizmet derslerini almaktadırlar. Üst sınıflarda öğrenciler, çocuk hakları, çocuk koruma politikaları, çocuk refahı hizmetleri gibi daha spesifik ve derinlemesine konularla karşılaşmakta olup bu dersler, çocuk hakları konusundaki bilgi düzeylerini ve farkındalıklarını artırmaktadır (Shahid vd., 2023). Eğitim sürecinin ilerlemesiyle birlikte sosyal hizmet

öğrencileri teorik bilgilerin staj ve saha çalışmalarıyla pratiğe nasıl uygulanacağı konusunda deneyimlere sahip olmaktadır. Sosyal hizmet programlarının önemli bir parçası olan staj ve saha çalışmaları (Işık ve Türk, 2023a), öğrencilerin çocuklarla ve çocuk hakları ihlalleriyle doğrudan etkileşime geçmesini sağlamaktadır. Bu pratik deneyimler, çocuk haklarının korunmasının ne kadar önemli olduğunu ve ihlallerin çocuklar üzerindeki etkilerini öğrencilerin daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır.

Araştırmanın altıncı bulgusu, öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının yaşamlarının çoğunluğu geçirdiği yerleşim yeri açısından benzer düzeyde olduğudur. Araştırmanın bulgusu literatürdeki çalışmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Pilatin ve Ahmetoğlu, 2020; Pilatin, 2019). Bulgu, sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının, coğrafi konumlarına bakılmaksızın evrensel etik ilkeleri ve insan hakları değerlerini yansıttığını göstermektedir. Sosyal hizmet eğitimindeki insan hakları kavramlarına yapılan vurgu, farklı popülasyonlarda hakların korunmasının önemine dikkat çekmektedir (Ife vd., 2022; Kalaycı, 2023). Bununla birlikte sosyal hizmet öğrencileri etik ilkeleri ön planda tutarak değer temelli sosyal hizmet uygulamalarını destekleyen ortamlarda çalışmayı amaçlamaktadırlar. Etik standartlar ve insan hakları ilkeleriyle bu uyum, öğrencilerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının küresel olarak tutarlı olacağını ve ikamet ettikleri yerden bağımsız olarak mesleğin temel değerlerini yansıtacağını göstermektedir (Blome ve Espavall, 2023; Ife vd., 2022). Sosyal hizmet eğitimi, öğrencilerin bakış açılarını genişletmede ve yerel etkilerden bağımsızlığı geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır (Schrooten vd., 2023). Bu kapsamda sosyal hizmet öğrencileri üniversite eğitimleri süresince genellikle aile ve yerel toplumsal etkilerden bağımsızlaşarak daha geniş bir perspektif kazanmaktadırlar. Dolayısıyla yerleşim yeri farklılıkla çocuk haklarına yönelik tutumlarda belirgin bir etki oluşturmamasına neden olmuş olabilir. Aynı zamanda küreselleşme ve toplumsal değişim, özellikle genç nesiller arasında benzer düşünce ve tutumların oluşmasına yol açabilir (Evi ve Prabowo, 2022). Bu durumun öğrencilerin yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yerleşim yerlerinden bağımsız olarak çocuk haklarına yönelik benzer tutumlar geliştirmelerine kaynaklık edebileceği düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada elde edilen bulgular, sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının cinsiyet, ebeveyn birliktelik durumu, ihmal/istismara maruz kalma durumu ve sınıf düzeyi açısından farklılaştığını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda kadın öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının erkek öğrencilere kıyasla daha olumlu olduğu, ebeveynleri birlikte olan öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının ebeveynleri ayrı veya ebeveynlerinden biri vefat etmiş öğrencilerden daha olumlu olduğu, daha önce ihmal/istismar türlerinden en az birine veya birkaçına maruz kaldığını ifade eden öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının herhangi bir ihmal/istismara maruz kalmadığını belirten öğrencilerden daha olumlu olduğu, öğrencilerin sınıf düzeyleri arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumlarının da arttığı ve çocuk haklarına ilişkin tutumların yerleşim yeri açısından benzer düzeyde olduğunu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Kadın öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının erkek öğrencilere kıyasla daha olumlu olduğu bulgusu göz önüne alındığında, erkek öğrencilerin bu konuda daha fazla bilinçlenmelerini sağlamak amacıyla cinsiyet eşitliği ve çocuk hakları üzerine özel eğitim programlarının düzenlenmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir. Erkek öğrencilerin çocuk haklarıyla ilgili daha empatik bir yaklaşım geliştirebilmesi adına, çocuklarla ve çocuk hakları konusunda çalışan sivil toplum örgütleriyle daha fazla etkileşimde bulunacakları saha çalışmaları düzenlenebilir. Bu konunun pratiğe dökülmesi, öğrencilerin bu alandaki sorularına daha kapsamlı cevaplar bulabilmeleri açısından da etkili bir yöntem olabilir. Ebeveynleri birlikte olan öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin daha olumlu tutumlar sergilediği bulgusu, ebeveynleri ayrı veya ebeveynlerinden biri vefat etmiş öğrencilere yönelik destek programlarının geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu tür öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin farkındalıklarının artırılması için özel seminerler ve rehberlik hizmetleri sunulabilir. Bu kapsamda ebeveyn ayrılığı veya kaybı yaşamış öğrenciler için özel destek grupları, rehberlik servisleri aracılığıyla düzenli toplantılarla yürütülebilir. Bu gruplar, benzer deneyimleri paylaşan öğrencilerin birbirlerini anlamasına ve duygusal destek almalarına olanak tanıyabilir. Ayrıca sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütülen çocuk hakları projelerine bu öğrencilerin katılımları teşvik edilebilir ve bu öğrencilere öncelikli katılım hakkı sağlanabilir. İhmal veya istismara maruz kalmış öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin daha olumlu tutumlar sergilemesi, bu deneyimlerin farkındalık yarattığını

göstermektedir. Bu bağlamda ihmal ve istismara maruz kalan öğrenciler için özel destek ve rehabilitasyon programları hazırlanarak bu öğrencilerin çocuk hakları savunuculuğunda aktif rol almaları teşvik edilebilir. Sosyal hizmet öğrencilerinin sınıf düzeyi arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumlarının arttığı bulgusu, çocuk hakları eğitiminin sürekliliğinin önemini vurgulamaktadır. Bu nedenle, lisans programlarında çocuk haklarına yönelik derslerin sayısının ve niteliğinin artırılması gerekmektedir. Ayrıca, yüksek lisans ve doktora programlarında da çocuk haklarına yönelik araştırmalar teşvik edilmelidir. Bununla birlikte, çocuk haklarına ilişkin tutumları etkileyebilecek diğer faktörlerin (sosyoekonomik durum, kültürel faktörler gibi) incelendiği daha kapsamlı araştırmalar yapılmalıdır. Bu sayede çocuk haklarına ilişkin daha derinlemesine bir anlayış geliştirilebilir. Bu kapsamda çocuk haklarına ilişkin tutumların zaman içindeki değişimini izlemek amacıyla uzunlamasına çalışmaların da fazla yapılması öğrencilerin tutumlarındaki değişimlerin ve bu değişimlere etki eden faktörlerin belirlenmesine yardımcı olabilir.

Kaynakça

- Acar, M. C. ve Apak, H. (2017). Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin empatik eğilimleri ile özgeciliğe düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 93-112.
- Ahyar, K. (2022). The role of parents to form children's character. 12 Mayıs 2024 tarihinde <https://doi.org/10.31219/osf.io/5yxa7> adresinden alındı.
- Aktay, M. (2020). İstismar ve ihmalin çocuk üzerindeki etkileri ve tedavisi. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 1(2), 169-184.
- Babahanoğlu, R. ve Özdemir, S. G. (2016). Aile içi şiddetin çocuk üzerindeki etkisi konusunda sosyal hizmet ve hukuk fakültesi öğrencilerinin görüşlerinin incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 1067-1088.
- Bilican-Gökkaya, V. (2018). Toplumsal cinsiyet ve aile içinde kadına yönelik şiddet. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Blome, H. ve Espvall, M. (2023). Social work students' professional preferences. *Social Work Education*, 1-19. <https://doi.org/10.1080/02615479.2023.2216209>
- Boys, S., Bartholomew, J. ve Patras, A. (2022). Where are the social workers? A practicum model to engage social workers in political advocacy for social justice. *Journal of Teaching in Social Work*, 42(5), 489-500. <https://doi.org/10.1080/08841233.2022.2120162>
- Dal Santo, L. C., Easton, S. D., Coleman, S. ve Flinton, K. (2023). The role of field education in preparing social work students for trauma-informed care: A scoping review. *Journal of Social Work Education*, 1-24. <https://doi.org/10.1080/10437797.2023.2215273>
- Deveci, E. ve Açık, Y. (2003). Çocuk istismarı nedenlerinin incelenmesi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, (12), 396-405.
- Dirikoç, A. (2022). The concept and development of children's rights. In *Being a Child in a Global World: Childhood in an Environment of Violence, Terror, Migration and Rapid Change* (pp. 117-124). Bingley: Emerald Publishing.
- Doek, J. E. (2010). The UN convention on the rights of the child: An instrument for creating a healthy environment for the child. In J. Garbarino & G. Sigman (Ed.), *A Child's Right to a Healthy Environment* (pp. 139-148). Springer.
- Doek, J.E. (2009). The UN convention on the rights of the child. (Ed. J. Junger-Tas & F. Dünkel), *Reforming Juvenile Justice* (pp. 19-31). Springer.
- Duman, N. ve Snoubar, Y. (2016). Importance of school social work in war and conflicts zone. *European Journal of Social Sciences Education and Research*, 3(2), 191-194. <https://doi.org/10.26417/ejser.v6i2.p191-194>
- Duran, R. (2021). Sosyal hizmet öğrencilerinin dezavantajlı/ risk altındaki yaşlılara yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Elmalı, R.R. ve Ervüz, C. (2021). Çocuk suçluluğu ve adalet sistemi. (Ed. N. Çalış ve O. Zengin), *Multidisipliner Perspektiften Sosyal Boyutuyla Çocukluk ve Gençlik içinde* (ss. 145-175). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Ervüz, C. (2021). Türkiye'de çocuk koruma ve bakım sistemi. N. Çalış ve O. Zengin (Ed.), *Multidisipliner Perspektiften Sosyal Boyutuyla Çocukluk ve Gençlik içinde* (ss. 85-115). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Ervüz, C. (2022). Türkiye'de korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik koruyucu ve önleyici hizmetler. (Ed. F. Yaman ve C. Ervüz), *Çocuk Koruma Sistemleri Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla içinde* (ss. 277-293). Ankara: Nobel Yayınları.
- Evi, M. ve Prabowo, A. (2022). Membangun karakter nasionalisme pada generasi milenial di era globalisasi. *Jurnal Penelitian Dan Pengkajian Ilmiah Sosial Budaya*, 1(2), 449-453. <https://doi.org/10.47233/jppisb.v1i2.564>

- Ife, J., Soldatić, K. ve Briskman, L. (2022). Human rights and social work. Cambridge University Press.
- Işık, A. ve Türk, A. (2023a). Uzaktan sosyal hizmet eğitimi. (Ed. N. Yelboğa ve A. Işık), Yeni Dünya Düzeni ve Sosyal Hizmet: Güncel Alanlar-Eleştirel Tartışmalar içinde (s. 157-176). Ankara: Nika Yayınevi.
- Işık, A. ve Türk, A. (2023b). Sosyal hizmet öğrencilerinde sosyodemografik değişkenler ve empatinin yaşlı ayrımcılığına etkisi. Sosyal Çalışma Dergisi, 7(2), 128-141.
- Kalaycı, S. (2021). The history of social work education in Turkey. OPUS– International Journal of Society Research, 18(41), 3714-3728. <https://doi.org/10.26466/opus.923410>
- Kalaycı, S. (2023). Çocuk hakları ve sosyal hizmet. (Ed. E. Tüccar), Çocuklarda İhmal ve İstismar içinde (ss. 53-76). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Kalaycı, S. ve Çiçek, Ş.E. (2013). Çocuk hakları ihlali ve çocuğun ekonomik istismarı. (Ed. E. Atamtürk ve E. Yaman), Türkiye’de Çocuğun Refahı ve Korunması “Kapsayıcı Bir Yaklaşım Arayışı”: Sosyal Hizmet Sempozyumu 2013 içinde (ss. 126-141). Kocaeli: Gündem Çocuk Derneği.
- Karaman-Kepekci, Y. (2006). A study of university students' attitudes towards children's rights in Turkey. The International Journal of Children's Rights, 14(3), 307-318. <http://dx.doi.org/10.1163/157181806778458095>
- Karasar, N. (2003). Bilimsel araştırma yöntemi (12.Baskı). Ankara: Nobel Yayın.
- Keçelioğlu, A., Kaptan, B., Liman, İ., Avşar, İ., İnan, K.N. ve Akça, M.E. (2018). Sosyal hizmet ve psikoloji lisans programlarında eğitim alan dördüncü sınıf öğrencilerinin empati düzeylerinin karşılaştırılması: Hacettepe Üniversitesi örneği. SHUDER Sosyal Hizmet Dergisi, 2, 145-153.
- Kosher, H., Ben-Arieh, A. ve Hendelsman, Y. (2016). Children's rights and social work. Cham: Springer.
- Leblebici, H. ve Çeliköz, N. (2017). Prospective teachers' attitudes towards children rights. International Journal of Social Sciences and Education Research, 3(1), 307-318. <https://doi.org/10.24289/ijsser.270584>
- Mohapi, B. J., Tabi, F. B. ve Masuku, Z. C. (2022). Social work field education: a comparative study of south Africa and Eswatini. (Ed. R. Baikady, S.M. Sajid, V. Nadesan & M. R. Islam), The Routledge Handbook of Social Work Field Education in the Global South (pp. 388-402). Routledge.
- Moylan, C. A., Herrenkohl, T. I., Sousa, C., Tajima, E. A., Herrenkohl, R. C. ve Russo, M. J. (2010). The effects of child abuse and exposure to domestic violence on adolescent internalizing and externalizing behavior problems. Journal of family Violence, 25, 53-63. <https://doi.org/10.1007/s10896-009-9269-9>
- Newton, B. W. (2022). Perspective Chapter: Having Heart–The Different Facets of Empathy. (Ed. S. Ventura), Empathy - Advanced Research and Applications (p. 29). Intech Open.
- Özler-Ervüz, F. (2022). Türkiye’de korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik kuruluş bakım hizmetleri. (Ed. F. Yaman ve C. Ervüz), Çocuk Koruma Sistemleri Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla içinde (ss. 205-221). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özler-Ervüz, F. ve Öztürk, M. (2023). Norveç çocuk koruma sistemi. (Ed. G. Güneş-Aslan), Dünyadaki Örnekleriyle Çocuk Koruma Sistemleri içinde (ss. 175-198). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Öztürk, M. ve Temiz, S. (2020). Aile ve boşanma. (Ed. E. Dikici, O. Tire ve S. Adıgüzel), Aile ve Sosyoloji içinde (ss. 126-156). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Parker, J. ve Crabtree, S. A. (2023). Social work with children and human rights. (Ed. S.E.N. Sæbjørnsen, M.J. Makuu & A. Ødegård,), Change Agents: An interprofessional book about children with disabilities in Tanzania and Norway (pp. 55-75). Scandinavian University Press.

- Petr, C. G. (2004). *Social work with children and their families: Pragmatic foundations*. New York, NY: Oxford University Press.
- Pilatin, G. (2019). Okul öncesi öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarının incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Pilatin, G. ve Ahmetoğlu, E. (2020) Okul öncesi öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(3), 117-136.
- Pomakoğlu, S. (2023). Çocukluk çağı travması ile suç eğilimi arasında yalnızlığın aracı etkisi. *Sosyal Gelişim Dergisi*, 1 (1), 115-124.
- Reynaert, D., Bouverne-de-Bie, M. ve Vandeveld, S. (2009). A review of children's rights literature since the adoption of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Childhood*, 16(4), 518-534. <https://doi.org/10.1177/0907568209344270>
- Roose, R. ve De Bie, M. (2008). Children's rights: a challenge for social work. *International social work*, 51(1), 37-46. <https://doi.org/10.1177/0020872807083914>
- Schrooten, M., Evans, F., Kloppenburg, R., Csoba, J. ve Kinos, S. (2023). An argument for transnational learning in social work programmes: experiences from the Erasmus+ 'Urban Diversities' course. *Social Work Education*, 1-20. <https://doi.org/10.1080/02615479.2023.2215796>
- Shadid, W., Rauf, S. ve Arshad, M. (2023). The need and importance of field work practice in field settings for social workers. *Research on Humanities and Social Sciences*, 13(10), 30-37.
- Şahin, H. ve Demirel, B. (2018). Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumlarının belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59), 1114-1120. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2720>
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Tire, O. (2023). Sosyal bir problem olarak boşanma ve aldatma. (Ed. V. Bilican-Gökkaya ve M. Öztürk), *Pandoranın Kutusu Açılıyor: Gölgedeki Sosyal Sorunlar içinde* (ss. 91-114). Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık.
- Tuncay, T. ve Tekin, H.H. (2022). *Sosyal hizmet mesleğinin abc'si*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Tural-Büyük, E., Odabaşoğlu, E., Uzşen, H. Ve Koyun, M. (2021). Attitudes of pediatric nurses and teachers towards children's rights and their parental attitudes. *International Journal of Health Services Research and Policy*, 6(3), 284-295. <https://doi.org/10.33457/ijhsrp.949874>
- Tural-Büyük, E., Uzşen, H., Koyun, M. ve Seferoğlu, E. G. (2023). The attitudes of the students in the faculty of health sciences towards children's rights: Descriptive study. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law & History*, 31(1), 53-59. <https://doi.org/10.5336/mdethic.2022-94094>
- Türk, A., ve Bilican-Gökkaya, V. (2023). Deprem sonrası çocukların karşılaşılabileceği psikososyal riskler ve sosyal hizmet. (Ed. İ. Aydemir ve M. Öztürk) *Afet ve krizlerde sosyal hizmet içinde* (ss.163-187). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Türk, A., Çevik, B. ve Kaya, S. (2023). Toplumsal cinsiyet algısının şiddet eğilimine etkisinde toplumsal cinsiyet eğitiminin aracılık rolü. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 6(7), 423-443. <https://doi.org/10.33708/ktc.1295983>
- Türkkan, T., Çakıcı, A. B. ve Bülbül, K. (2020). Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin çocuk istismarı ve ihmali hakkındaki bilgi düzeylerinin incelenmesi: Gümüşhane Üniversitesi örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(2), 368-388.
- Vural, G. (2021). *Çocuklarda ebeveyn kaybı ile ebeveyn boşanmasının travmatik etkileri*. Ankara: İKSAD.
- Yamane, T. (1967). *Statistics: An introductory analysis* (2nd ed.). New York: Harper and Row.
- Yaşar-Ekici, F. (2014). Öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, 8, 66-77. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.417>

- Yelboğa, N. (2019a). Analysis of sexual harassment under the rights of children. Turkish journal of social work, 3(2), 202-221.
- Yelboğa, N. (2019b). Çocuk hakları bağlamında cinsel istismarın incelenmesi. Sosyal Çalışma Dergisi, 3(2), 202-221.
- Yelboğa, N. (2024). Üniversite öğrencilerinin karşılaştığı sorunlar ve üniversite sosyal hizmeti uygulaması üzerine bir değerlendirme. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(47), 851-868.
- Yılmaz, F. (2019). Üniversite öğrencilerinin çocuk hakları konusundaki tutumlarının incelenmesi ve çözüm önerileri: Amasya Üniversitesi örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- YÖK- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Yükseköğretim Program Atlası. 14 Mart 2024 tarihinde <https://yokatlas.yok.gov.tr/> adresinden alındı.

Zastrow, C. (2017). Sosyal hizmete giriş (Çev. Ed.: D. Baran Çiftçi). Nika Yayınevi.

Beyan ve Açıklamalar

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Araştırmada Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 29.12.2023 tarih ve 277 sayılı kararıyla etik kurul izni alınmıştır.

Yazar Katkısı: Kavram/fikir Ahmet Türk (katkı oranı %30) Abdullah Işık (katkı oranı %30), Yusuf Emre Atmaca (katkı oranı %10), Emel Çelik (katkı oranı %10), Begüm Çulha (katkı oranı %10), Kübra Kolcu (katkı oranı %10); veri toplama/işleme Ahmet Türk (katkı oranı %60), Yusuf Emre Atmaca (katkı oranı %10), Emel Çelik (katkı oranı %10), Begüm Çulha (katkı oranı %10), Kübra Kolcu (katkı oranı %10); analiz Ahmet Türk (katkı oranı %100); yazım Ahmet Türk (katkı oranı %60), Yusuf Emre Atmaca (katkı oranı %10), Emel Çelik (katkı oranı %10), Begüm Çulha (katkı oranı %10), Kübra Kolcu (katkı oranı %10) ve eleştirel inceleme ve düzenleme Ahmet Türk (katkı oranı %60), Abdullah Işık (katkı oranı %40) tarafından yapılmıştır. Yazarlar makalenin yayınlanan versiyonunu okumuş ve kabul etmiştir.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteği almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Ekim/October 2024, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 2, 176-188.

Başvuru/Submitted: 23.08.2024

Kabul/Accepted: 07.10.2024

Yayın/Published: 30.10.2024

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1537663

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

İnsan Kaynakları Yönetici Yetkinliklerinin Rasyonel Karar Alma Davranışı Üzerine Etkisi ile İlgili Bir Araştırma

Sema Gedik* - Ersin Kavi**

Öz

Küreselleşme ile rekabetin kendini iyice hissettirdiği günümüzde, yöneticiler tarafından yerinde alınan kararlar şirket değerine değer katarken, yanlış kararlar örgütlerin büyük zararlar görmesine neden olabilmektedir. Artık günümüzde en önemli karar alanlarından biri de insan kaynakları ile ilgili olanlardır. Bu çalışma da insan kaynakları (İK) yöneticilerinin sahip olduğu yetkinliklerinin rasyonel karar alma davranışları üzerine etkisini irdelemektedir. Yöneticilerin sahip oldukları yetkinliklerin neler olduğunu bilmek kadar, yöneticinin bu yetkinliğini ne tür karar alma stillinde kullandığı bilgisine sahip olmak da önemlidir. Nicel araştırma yöntemlerinin benimsendiği bu çalışmada 110 yöneticiden anket ile veri toplanmıştır. Verilerin analizinde pearson korelasyon ve regresyon testlerinden faydalanılmıştır. Korelasyon analizi bulgularına göre insan kaynakları yönetici yetkinlikleri-“stratejik yönetim zihniyeti”, “değişim yönetimi”, “işletme bilgisi”, “insan kaynakları yönetimi teknik uzmanlık”, “insan kaynakları çabaları ve uygulamaları”, “yönetim & liderlik becerisi” – ile “rasyonel karar alma” arasında aynı yönlü pozitif ilişki bulunmuştur. Yetkinlikler içerisinde en kuvvetli ilişki “stratejik yönetim” ile “rasyonel karar alma” arasında görülürken, ikinci kuvvetli ilişki “yönetim & liderlik” yetkinliği ile “rasyonel karar alma” arasında görülmüştür. Regresyon analizi sonucunda, “strateji yönetim zihniyeti” ve “yönetim & liderlik” yetkinliklerinin “rasyonel karar alma” davranışını açıklamada” önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İnsan Kaynakları Yönetimi, İnsan Kaynakları Yöneticisi, Yönetici Yetkinliği, Karar Alma, Rasyonel Karar Alma.

The Impact of Managerial Competencies on Rational Decision-Making for Human Resources Managers (HRM)

* Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Doktora Programı Öğrencisi, semag69@hotmail.com, 0009-0005-0984-7536

** Prof. Dr., Yalova Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ekavi@yalova.edu.tr, 0000- 0002-8719-6805

Abstract

In today's globalized and competitive environment, decisions made by managers can either enhance a company's value or lead it to the brink of failure. This article examines the impact of managerial competencies on rational decision-making for human resources (HR) managers. Understanding not only what competencies managers possess but also how they apply these competencies in their decision-making styles is crucial. In this quantitative research study, data were collected through surveys from 110 managers. Pearson correlation and regression tests were used for data analysis. The correlation analysis revealed a positive relationship between HR manager competencies—such as 'strategic management mindset,' 'change management,' 'business knowledge,' 'HR technical expertise,' 'HR efforts and practices,' and 'management & leadership skills'—and 'rational decision-making.' The strongest relationship was observed between 'strategic management' and 'rational decision-making,' followed by a strong relationship between 'management & leadership' competencies and 'rational decision-making.' Regression analysis indicated that 'strategic management mindset' and 'management & leadership' competencies play a significant role in explaining 'rational decision-making' behavior."

Keywords: Human Resource Management, Human Resource Manager, Manager Competency, Decision Making, Rational Decision Making.

Giriş

Küreselleşme, yüksek rekabet, müşteri taleplerinde çeşitlilik, teknolojik gelişmeler, kurumları sürekli olarak yüksek performans sağlamaya, etkililiklerini daha fazla artırmaya zorlamaktadır. Söz konusu durum kurumları yetkinlik temelli yönetime sevk etmektedir. Kurumlar, insan kaynakları yönetim politikalarını yetkinlik temelli oluşturarak, yüksek performans elde etme çabası içerisine girmektedirler (Çetinkaya, 2009: 1).

Yetkinlik, bir işte üstün başarı sağlamaya yarayan bireye ait özellikler olarak tanımlanmaktadır (Boyatzis, 1982: 21). Yetkinlik mükemmel performans için gerekli bilgi, beceri ve tutumların davranışlara yansımalarıdır (Budak, 2008: 53). Yetkinlik kavramı ile yeterlilik kavramı zaman zaman birbirini yerine eş anlamlıymış gibi kullanılmaktadır. Yetkinlik kişilerin olağan üstü başarı göstererek diğer bireylerden farklı kılan kişisel özellikleri ifade ederken, yeterlilik kişinin işini standart seviyede yapabilmesi için temel seviyede sahip olması gerekli minimum iş standartlarıdır. Yeterlilik olmadan yetkinliğe ulaşmak mümkün olmamaktadır. Yeterlilik yetkinlikte ön şarttır (Karahan ve Kav, 2018: 161). Yetkin kişi, sahip olduğu özellikleri kullanarak ortaya koyduğu sonuçlarla ve bu sonuçlarla sağladığı katkıyla tanınan usta olarak kabul edilir. Yetkinlik, kelime anlamıyla "yeterlilik" veya "ustalık" anlamına gelir ve insan kaynakları yönetimi bağlamında "etkili" ve "üstün" performansı vurgular (Arat, 2008:15). Yetkinlik aynı zamanda mükemmel performansın elde edilmesinde ayırt edici bilgi, beceri ve tutumları kapsayan gözlemlenebilir davranışlar olarak da tanımlanmaktadır. Kişilerin becerilerini organizasyon için değer üretecek ya da değere katkıda bulunacak şekilde kullanabilme yeteneğidir (Biçer ve Düztepe, 2003: 14).

Yönetim, hızla tüketilen sınırlı kaynakların kurumlarda belirlenen hedefler kapsamında verimli ve etkin kullanımıyla ilgili olarak kararların alınması, bu kararların uygulamaya geçirilmesi ve sonuçlarının kontrol edilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Otlu ve Demir, 2005: 156).

İKY, kurumun hedefleri doğrultusunda gerekli insan kaynağının kuruma kazandırıldığı, çalışanın gelişiminin, kariyer planının yapıldığı, ücret yönetimi, performans yönetimi, iş sağlığı ve güvenliğinin sağlandığı bir süreçtir (Barutçugil, 2004: 32-34). İK fonksiyonlarının istenilen düzeyde ve etkinlikte yerine getirilmesinde insan kaynakları yöneticisine büyük görevler düşmektedir. Bu görevleri yerine getirmesinde de diğer kurum çalışanları gibi sahip olduğu yetkinlikler ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda insan kaynakları yönetici yetkinliklerini ortaya koymak üzere birçok araştırma yapılmış ve birçok yetkinlik modeli oluşturulmuştur. Bu makalede Albert A. Vicere tarafından ortaya konulmuş yetkinlik modeli kullanılmıştır. İlgili yetkinlikler ve tanımları aşağıda yer almaktadır (Vicere, 1987: 67-73).

1. Stratejik Yönetim Zihniyeti: İnsan kaynakları yöneticilerinin kurumun stratejisini ve kurum stratejisi üzerinde çevrenin etkisini analiz edebilmesi ve kurum stratejisi üzerinde etki oluşturabilmesidir.

2. İş Bilgisi Yetkinliği: İnsan kaynakları yöneticilerinin işletmeyi, sektörü ve rekabet ortamını doğru okuması ve insan kaynakları politikalarını ile şirketin finansal sonuçlarına etki edebilmesidir.
3. Danışmanlık Becerisi: İnsan kaynakları yöneticilerinin kurum içi analiz ve ihtiyaç çalışmalarını yürütmesi, iç danışman olarak diğer birim yöneticilerine çalışanla ile ilgili sorunlarda çözüm önerisi sunarak, diğer birimlerin işlerini yüksek performansla yapmalarına destek verebilmesidir.
4. İK İşlevsel (teknik) Yetkinliği: İnsan kaynakları yöneticisinin insan kaynakları teknik bilgilere sahip olması, insan kaynakları alanında güncel gelişmelerden haberdar olması, yönetime bu konularda bilgilendirme yaparak, eğitim geliştirme planları yapması ve kurumun insan kaynağı yetkinliklerini geliştirebilmesidir.
5. İnsan Kaynakları Planlama Yetkinliği: Kurumun gelecekte ihtiyacı olabilecek insan kaynağı talebini öngörebilmesi, olabilecek değişimlere göre hazırlık yapabilmemesidir. Uzun dönem amaçlar için kısa dönemli planlar yaparak, uygulamaya alabilmesidir.
6. İnsan Kaynakları Programlarını Tasarlama ve Uygulama Becerisi: İnsan kaynakları yöneticisinin geliştirmiş olduğu uygulamaları fayda maliyet analizi kapsamında kurumda ortaya koyabilmesi, diğer birim müdürlerine benimsetmesi ve ayrılmış bütçe kapsamında gerçekleştirebilmesidir.
7. Yönetim ve Liderlik Becerisi: İnsan kaynakları yöneticisinin yapılan işe, üretilen hizmete yetkinlik bazlı doğru insan kaynağı yerleştirebilmesi, geliştirmesi ve çalışanlar ile sürekli başarılı iletişim kurabilmesidir.

İş sonuçları yetkinlikler sonucu ortaya çıkmaktadır. Yöneticinin iş performansı ve başarısında belirleyici faktör, sahip olduğu yetkinliklerdir (Yorkovich vd., 2008: 77). Kurumların başarısı yönetsel performansa bağlı olup, kurum yöneticilerinin yetkinlikleri ile doğrudan ilgilidir.

Sahip olunması gereken yetkinliklerin yanı sıra günümüz değişen ve gelişen iş dünyası kurumları ve yöneticilerini sürekli olarak daha başarılı daha etkili kararlar almaya zorlamaktadır. Yöneticiler karar alırken birden fazla etmeni ve hedefi bir arada değerlendirmek durumunda kalmaktadırlar. Karar alma sürecinde birden fazla aktörün olması, kararın çıktılarının birçok kişiyi etkileyecek olması karar alma sürecini zorlaştırmaktadır. Bu durum yöneticileri değişen ve gelişen iş koşullarına göre kendilerini sürekli olarak yeni yönetici yetkinlikleri ile donatmalarını zorunlu kılmaktadır.

“Yönetici kimdir?” sorusuna en somut cevap olarak “karar alıcıdır” demek doğru olacaktır (Eser, 2022:146). Kurumların gelişiminde ve başarılı olmasında yöneticilerin rolleri büyüktür. Yönetici insan kaynağı dahil sahip olduğu tüm kaynakları etkili olarak kullanmak suretiyle kurumu belirlenen hedeflere taşımakla sorumlu olan kişidir (Ülgen ve Mirze, 2007: 24–25). Yönetim biliminde yöneticilik çoğu zaman “karar alma işi” olarak tanımlanmaktadır (Koçel, 2005: 75-76). Karar alma yönetimin temel işi olup, yöneticinin yaptığı her şey neredeyse karar almayı gerektirir (Efil, 1999: 5; Robbins vd., 2013: 77).

Yönetici, çalışanlar arasında etkili iletişimi sağlayan, bilgi toplayan ve bilgiyi gerekli yerlere gerektiği şekilde ileten ve kurumda karar almadan sorumlu olan kişidir (Mintzberg, 1972: 106). “Yönetimin kalbi karar vermedir” (Simon, 1993: 19). Yönetim bilimi, yöneticilerin doğru kararları alabilmesinin yöneticinin karar alınacak konu hakkında yeterli bilgiye, yetkinliğe sahip olmasına ve bunları rasyonel olarak değerlendirmesine bağlamaktadır (Tunçkanat, 1989: 65). Yöneticilerin başarısı karar alma yeteneği ile doğrudan ilişkilidir (Ertürk, 2011: 180). Çünkü karar alma kurumun amaçları üzerinde önemli etki oluşturmakta ve kurumun başarı ya da başarısızlığına yol açmaktadır (Rahimi vd., 2014: 1).

Karar alma bir iş yeteneği, bir yaşam becerisidir (Loo, 2000: 895). Karar alma, bir amaca ulaşmak üzere, birden fazla alternatif arasından kişinin içinde bulunduğu koşullara, amacına, sahip olduğu imkânlarla göre gerçekleşmesi mümkün olan seçeneği tercih etmesidir (Kuzgun, 2005: 7-28).

Karar alma stilleri Scott ve Bruce tarafından rasyonel, sezgisel, bağımlı, kaçınma, kendiliğinden-anlık olmak üzere beş stil ile tanımlanmaktadır (1995, 823):

1. Rasyonel Karar Alma Biçimi: Alternatiflerin tam olarak araştırılması ve mantıksal çerçevede analiz edilmesi ile karakterize edilmektedir.

2. Sezgisel Karar Alma Biçimi: Alternatiflerin hislere ve önseziye göre değerlendirilmesi ile tanımlanmaktadır.
3. Bağımlı Karar Alma Biçimi: Karar vericinin kendi düşünce ve deneyimlerinden ziyade başkalarından görüş ve tavsiyelerini alarak alternatiflerin değerlendirilmesidir.
4. Kaçınmacı Karar Alma Biçimi: Karar almayı erteleme, karar almaktan kaçınma ile açıklanmaktadır
5. Kendiliğinden-Ani- Karar Alma Biçimi: Kararın anlık hızlı alınmasıdır.

Ancak bu çalışmada araştırmamıza konu olan karar alma stili “Rasyonel Karar Alma”dır. Bu karar alma biçimi en kısa ifadeyle bireyin mantığını kullanarak sorunları çözmek üzere mevcut alternatifler arasından en iyi görünen tercihi seçmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Ghaleno vd., 2015: 472). Karar verici, kurumun hedefleri, alternatiflerin neler olduğu ve ne gibi sonuçların oluşabileceği konusunda detaylı inceleme yaparak konu hakkında tam bilgiye sahip olarak karar vermektedir (Choo, 1996: 329). Bu süreçte karar verici karar sürecinde belirsizliği minimuma indirerek karar sürecine hâkim olabilmektedir (Allwood ve Salo, 2012: 37). Rasyonel karar alma stiline sahip yöneticilerin, karar alma sırasında herhangi bir olaya nesneye bağlılıkları düşüktür. Sınırları belirli, keskin ve açıktır. Bu tür yöneticilerin karar alırken esnekliklerinin düşük olduğu, sıkı bir kontrolle kararlarını aldıkları görülmektedir (Yaşlıoğlu, 2007: 16-21).

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi ve Kısıtları

Araştırmanın ana kütesini İstanbul, Ankara, Kayseri şehirlerinde banka, okul, hastane, savunma sanayi, üretim işletmelerinde faaliyet gösteren insan kaynakları müdürü, direktörü, başkanı ve insan kaynaklarından sorumlu genel müdür yardımcıları oluşturmaktadır. Araştırmada araştırma amacına uygun olduğu düşünülen “Amaçlı Örneklem” modeli kullanılmıştır. Araştırmaya veri sağlayan örneklem ortak özellikleri, faaliyet gösterdikleri alanlarda kurumsallaşmış, istihdam kapasitesi yüksek, yetkinlik temelli insan kaynakları politika ve uygulamalarına sahip insan kaynakları yöneticilerinden oluşmasıdır. Bu kurumların örneklem olarak seçiminde temel belirleyici etmen, ilgili kurumların insan kaynakları uygulamalarını ve politikalarını yetkinlik temelli yürütüyor olmalarıdır. Amaçlı örneklem modeli kapsamında örneklem seçiminde göz önünde bulundurulmuş diğer önemli bir husus da örneklem hem üretim hem hizmet sektöründe faaliyet gösteren kurumlardan seçilmesidir. Türkiye genelinde sektör ayırımına gidilmeksizin genel insan kaynakları yönetici yetkinlik profilini görmek ve bu yetkinliklerin rasyonel karar alma stili üzerine etkisini inceleyebilmektir. Araştırmada 110 yöneticiye ulaşılmış ve 110 anket formu analiz edilmiştir. Araştırmanın sadece yöneticiler üzerinde yapıyor olması, yöneticilere ulaşmanın zor olması, yöneticilerin zamanlarının sınırlı olması bu araştırmanın kısıtlarındandır.

1.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama Google anket formu ile gerçekleştirilmiştir. Anket formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda katılımcının ankete katılma uygunluğunun alındığı “Gönüllü Katılım Formu” ile kişisel bilgilerin ve insan kaynakları yönetimi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. İkinci kısımda “İnsan Kaynakları Yönetici Yetkinlikleri Ölçeği” ve “Genel Karar Verme Stili Ölçeği” yer almaktadır.

Araştırmada insan kaynakları yönetici yetkinlikleri Albert A. Vicere tarafından geliştirilmiş (Management Skills Assessment-Human Resources (MSA-HR) Dede (2007, 201-208) tarafından Türkçe 'ye uyarlanmış -65 soru ile 6 temel yetkinlik- anketi ile ölçümlenmiştir. Türkçe 'ye uyarlanan ölçekte insan kaynakları yönetici yetkinlikleri- stratejik yönetim zihniyeti, değişim yönetimi, işletme bilgisi, insan kaynakları ile ilgili teknik uzmanlık, insan kaynakları çabalarını planlama, uygulama ve yönetim ve liderlik becerisi- olarak tanımlanmaktadır (Dede, 2007: 201-208).

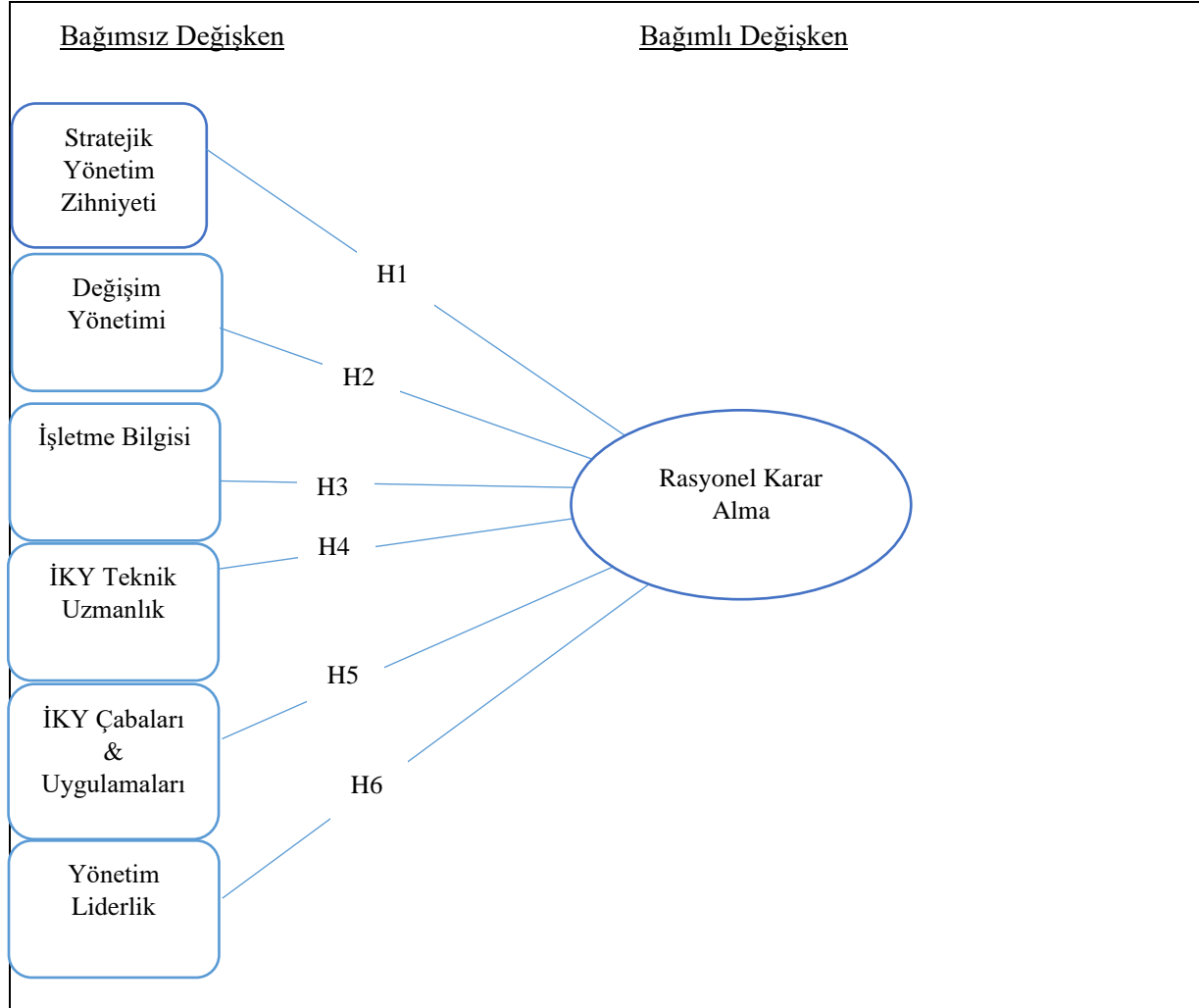
Araştırmada kullanılan ikinci ölçek olarak literatürde sıklıkla adından bahsettiren, 25 soru ile 5 stil karar alma tarzını ölçümleyen Scott & Bruce tarafından geliştirilmiş “Genel Karar Verme” ölçeğidir (1995, 818-831). Anketin Türkçeye uyarlaması Taşdelen (2002, 118-127) tarafından yapılmıştır. Karar alma stili boyutları “rasyonel karar verme stili, sezgisel karar verme stili, bağımlı karar verme stili, kaçınma karar verme stili, kendiliğinden-anlık karar verme stili” dir (Scott & Bruce, 1995: 818-831) Araştırmada kullanılan anketlerde cevap ölçeği olarak 5’li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. İlk

ölçekte “1: Hiç Katılmıyorum; 5: Tamamen Katılıyorum” u göstermekte iken; ikinci ölçekte “1 Hiç; 5 Çok sıklıkla” yı ifade etmektedir.

1.3. Araştırma Modeli

Araştırmanın ana hedefi doğrultusunda Şekil 1’de araştırma modeli simgesel olarak oluşturulmuştur. Araştırma modeli doğrultusunda stratejik yönetim zihniyeti, değişim yönetimi, işletme bilgisi, İKY teknik uzmanlık, İKY çabaları ve uygulamaları, yönetim liderlik bağımsız değişken olup, rasyonel karar alma stili bağımlı değişkendir.

Şekil 1. İnsan Kaynakları Yönetici Yetkinlikleri ile Rasyonel Karar Alma Arasındaki İlişki

1.4. Araştırma Hipotezleri

Şekil 1’de yer almakta olan araştırma modeli kapsamında aşağıda belirtildiği şekilde altı (6) adet hipotez oluşturulmuştur.

H1: Stratejik yönetim zihniyeti ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.

H2: Değişim yönetimi ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.

H3: İşletme bilgisi ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.

H4: İnsan kaynakları teknik uzmanlık ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.

H5: İnsan kaynakları çabaları uygulamaları ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.

H6: Yönetim liderlik becerisi ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.

1.5. Analiz

Bu çalışmada elde edilen veriler lisanlı SPSS 25 paket programı ile analiz edilmiştir. Değişkenlerin normal dağılımdan gelme durumları araştırılırken çarpıklık basıklık katsayılarından yararlanılmış olup, Tabachnik ve Fidell (2013)' e göre skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri -1,50 ile +1,50 arasında ise normal dağılım olduğu kabul edilir olması durumunda değişkenlerin normal dağılımdan geldiği belirtilmiştir. Güvenilirlik için iç tutarlılık katsayısı Cronbach's Alpha test istatistiğinden yararlanılmış olup, Güvenilirlik katsayısı $0,00 \leq \alpha < 0,40$ (güvenilir değil); $0,40 \leq \alpha < 0,60$ (düşük güvenilirlikte); $0,60 \leq \alpha < 0,80$ (oldukça güvenilir) ve $0,80 \leq \alpha < 1,00$ (yüksek derecede güvenilir) olarak belirlenmiştir (Kalaycı, 2008). Dikkate alınarak güvenilirlik sonuçları verilmiştir. Gruplar arasındaki farklılıklar incelenirken değişkenlerin normal dağılımdan gelmeleri nedeniyle t ve ANOVA testinden yararlanılmıştır. ANOVA testinde farklılık olması durumunda varyansların homojenliği varsayımı dikkate alınarak Tukey testi ile farklılıklar hesaplanmıştır. Sürekli değişkenler arasında ilişki bakılırken Pearson korelasyon ve regresyon testlerinden yararlanılmıştır. Sonuçlar yorumlanırken anlamlılık düzeyi olarak 0,05 kullanılmış olup; $p < 0,05$ olması durumunda anlamlı bir farklılığın olduğu, $p > 0,05$ olması durumunda ise anlamlı bir farklılığın olmadığı belirtilmiştir.

2. Bulgular

Araştırmaya katılanların demografik değişkenleri olarak; çalışanların cinsiyetleri, yaş aralıkları, öğrenim durumu, görevleri, iş hayatında toplam çalışma sürelerini gösteren dağılımlar frekans ve yüzde analizleri olarak Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Sosyo-Demografik Özelliklere İlişkin Frekans Dağılımı- Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Özellikler (n=110)

Değişken	Kategori	n	%
Cinsiyet	Erkek	80	72,73
	Kadın	30	27,27
Yaş	20-24	0	,00
	25-31	7	6,36
	32-38	27	24,55
	39-45	47	42,73
	46+	29	26,36
	Öğrenim Durumu	Lise	2
Ön Lisans		3	2,73
Lisans		64	58,18
Yüksek Lisans		35	31,82
Doktora		6	5,45
Göreviniz	İK Yönetici	30	27,27
	İK Müdür	42	38,18
	İK Direktör	8	7,27

	İK Başkan	2	1,82
	İK Genel Müdür Yardımcısı	1	,91
	Diğer	27	24,55
İş Hayatında Toplam Çalışma Süresi	1-3	0	,00
	3-6	4	3,64
	7-10	13	11,82
	10-15	20	18,18
	15+	73	66,36

Yukarıda yer alan Tablo 1'deki araştırmaya katılanların demografik bulguları İstanbul, Ankara, Kayseri, şehirlerinde banka, okul, hastane ve savunma sanayi ve üretim sektöründe görev yapmakta olan İnsan Kaynakları müdür, direktör ve insan kaynaklarından sorumlu genel müdür yardımcısından elde edilmiştir. Araştırmaya katılanların %72,73 erkek çalışanlar, %27,27'si kadın çalışanlar oluşturmaktadır.

Katılımcıların en büyük yaş grubu 39-45 yaş aralığında (%42,73), en küçük yaş grubu ise 20-24 yaş aralığında (%0) olduğu görülmektedir. Söz konusu bulgu yönetici pozisyonu için yaşın, tecrübenin yılların gerekli olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 2. Ölçek Düzeylerinin Normallik ve Güvenilirlik Sonuçları

Değişken	Çarpıklık	Basıklık	KS Test İstatistiği		Cronbach's Alpha
			Test Değeri	p	
Rasyonel	-1,755	5,450	,197	,200*	0,901
Genel Karar Verme Stil Ölçek	-1,279	3,191	,130	,200*	0,913
Strateji Yönetim Zihniyeti	-0,915	1,212	,107	,200*	0,977
Değişim Yönetimi	-0,378	-0,178	,092	,200*	0,975
İşletme Bilgisi	-0,185	-0,600	,115	,200*	0,958
İKY Teknik Uzmanlık	-0,399	-0,452	,106	,200*	0,982
İK Çabaları ve Uygulamaları	-0,515	-0,101	,108	,200*	0,967
Yönetim ve Liderlik Becerisi	-1,189	1,238	,164	,200*	0,981
İK Yönetici Yetkinlikleri Ölçek	-0,494	0,141	,091	,200*	0,988

Çalışmada kullanılan Karar Verme Stilleri Ölçeğinin güvenilirliği için iç tutarlılık katsayısı Cronbach's Alpha test istatistiğinden yararlanılmıştır. Rasyonel karar verme stili düzeyi 0,901 ile yüksek, dereceli güvenilir olduğu görülmektedir.

Çalışmada kullanılan stratejik yönetim zihniyeti yeterliliğini iç tutarlık katsayısı 0,977 ile yüksek, değişim yönetiminin 0,975 ile yüksek, işletme bilgisinin 0,958 ile yüksek, İKY teknik uzmanlık yetkinliğinin 0,982 ile yüksek, İK çabaları ve uygulamalarının 0,967 ile yüksek, yönetim ve liderlik beceri yetkinliğinin 0,981 ile yüksek ve insan kaynakları yönetici yetkinlikleri ölçeğinin iç tutarlılığın 0,988 ile yüksek dereceli güvenilir olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Ölçekler Arası İlişki

Ölçekler Arası İlişki		1
1.Rasyonel Karar Verme	r	1
	p	
2.Stratejik Yönetim Zihniyet	r	,510**
	p	0
3.Değişim Yönetim	r	,407**
	p	0
4.İşletme Bilgisi	r	,374**
	p	0
5. İKY Teknik Uzmanlık	r	,368**
	p	0
6.İK Çabaları ve Uygulamaları	r	,413**
	p	0
7.Yönetim Liderlik Becerisi	r	,505**
	p	0

**Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Korelasyon analizi bulgularına göre; rasyonel karar verme düzeyleri ile strateji yönetim zihniyeti arasında aynı yönlü gücü orta ($r=0,510$), değişim yönetimi ile aynı yönlü gücü orta ($r=0,407$), işletme bilgisi ile aynı yönlü gücü orta ($r=0,374$) İKY teknik uzmanlık düzeyleri ile aynı yönlü gücü orta ($r=0,368$), İK çabaları ve planları ile aynı yönlü gücü orta ($r=0,413$), yönetim ve liderlik becerileri ile aynı yönlü gücü orta ($r=0,505$) dereceli ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$).

Tablo 4. Hipotezlerin Sonuçları

Hipotez	Standardize Edilmiş Katsayılar	Sonuç
H1 Stratejik yönetim zihniyeti ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.	0,510**	Desteklendi

H2	Değişim yönetimi ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.	0,407**	Desteklendi
H3	İşletme bilgisi ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.	0,374**	Desteklendi
H4	İnsan kaynakları teknik uzmanlık ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.	0,368**	Desteklendi
H5	İnsan kaynakları çabaları uygulamaları ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.	0,413**	Desteklendi
H6	Yönetim liderlik becerisi ile rasyonel karar verme arasında ilişki vardır.	0,505**	Desteklendi

Tablo 5. Regresyon Analizi

Değişken	B	Std. Hata	Beta	t	p	F	p	R	R ²
Sabit	8,033	2,378		3,378	,001				
Strateji Yönetim Zihniyeti	,251	,084	,378	2,994	,003	12,26	0,001*	0,56	0,32
Yönetim ve Liderlik Becerisi	,124	,042	,356	2,948	,004				

Bağımlı Değişken: Rasyonel

Bu tablo, bir regresyon analizinin sonuçlarını göstermektedir. İşte bu sonuçların ayrıntılı bir yorumu:

Sabit: Modeldeki sabit terimi ifade eder. Bu durumda, sabit 8,033'tür ve standart hatası 2,378'dir. Sabit katsayısı, diğer bağımsız değişkenlerin 0 olduğu durumda bağımlı değişkenin tahmin edilen değerini temsil eder.

1. Strateji Yönetim Zihniyeti: Strateji yönetim zihniyeti değişkeninin katsayısı,251'dir ve standart hatası,084'tür. Bu değişkenin katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır (p=,003), bu da strateji yönetim zihniyetinin rasyonel davranışı açıklamada önemli bir rol oynadığını gösterir.
2. Yönetim ve Liderlik Becerisi: Yönetim ve liderlik becerisi değişkeninin katsayısı,124'tür ve standart hatası,042'dir. Bu değişkenin katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır (p=,004), bu da yönetim ve liderlik becerisinin rasyonel davranışı açıklamada önemli bir rol oynadığını gösterir.

Bağımlı Değişken: Rasyonel. Bu, regresyon analizinin odaklandığı bağımlı değişkendir. Yani, bu değişkenin diğer bağımsız değişkenlerle nasıl ilişkilendiğini anlamak için model oluşturulmuştur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Hızla değişen ve gelişen dünyada kurumlar varlıklarını sürdürebilmeleri için sürekli olarak kendilerini yeni bilgi beceri, yetkinliklerle donatmak durumunda kalmışlardır. Bu süreçte, fiziksel, finansal, teknolojik kaynakların sürdürülebilir bir rekabet için yetersiz olduğu fark edilmiş, bilgiyi işleyip, değer yaratan şeyin insan kaynağı olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla insan kaynağını kuruma kazandıran, potansiyelini performansa dönüştüren insan kaynakları yöneticisinin karar alma yönetim

fonksiyonu eskisinden çok daha önemli bir hal almıştır. Yöneticinin karar almasında önemli etmen olan yetkinlikler hem ulusal hem de uluslararası iş ve bilim dünyasında her fırsatta konuşulur ve üzerinde çalışılır olmuştur.

Bu çalışma ile kurumsal insan kaynakları yönetimi yapan 110 insan kaynakları yöneticisinden veri toplanmıştır. İnsan kaynakları yönetici yetkinliklerinden “stratejik yönetim zihniyeti” ile rasyonel karar alma” stili arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü tespit etmek için yapılan korelasyon analizi sonucunda; “stratejik yönetim zihniyeti” ile “rasyonel karar alma” stili arasında anlamlı, doğrusal ve pozitif yönlü ($r = 0,510$ $p = 0,00$, $**p < 0,01$) gücü orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmüştür. “Stratejik yönetim zihniyeti” ile “rasyonel karar alma” stili değişkenleri arasında ilişkilerin nedensellik durumunu görmek üzere regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonucunda; “stratejik yönetim zihniyeti” değişkeninin katsayısının 0,251' olduğu, standart hatasının 0,084' olduğu görülmüştür. Bu değişkenin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı olduğundan ($p = 0,003$), bu sonuç “stratejik yönetim zihniyetinin rasyonel davranışı açıklamada önemli bir rol oynadığını ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçtan, kurumlarda “strateji yönetim zihniyeti” yetkinliğine sahip olan insan kaynakları yöneticilerinin “rasyonel karar alma” davranışını yüksek seviyede gösterebileceği sonucu çıkarılmaktadır.

“Stratejik yönetim zihniyeti” rekabet ortamında oyunun kurallarını yeniden yazabilecek, yenilikçi stratejileri keşfederek, mevcut durumdan çok daha farklı olacak bir şekilde geleceğin yeniden şekillendirilmesi olarak tarif edilmektedir (Heracleous, 1998: 485). Bu tanım “stratejik yönetim zihniyetinin” hem ayırt edici hem de zorlayıcı bir eylem olduğu bilgisini vermektedir. Hız, değişim ve yoğun rekabetin yaşandığı iş dünyasında, kurumlar ancak sürekli değişen iş dünyasına stratejik yönetim zihniyetine sahip yöneticiler ile ayak uydurabileceklerdir.

Araştırma sonucu elde edilen diğer önemli bir bulgu; insan kaynakları yönetici yetkinliklerinden “yönetim & değişim” yetkinliğinin ilişki gücüne göre ikinci sırada yer almış olmasıdır. “Yönetim & liderlik” zihniyeti ile “rasyonel karar alma” stili arasındaki ilişki için korelasyon analizi sonucunda, anlamlı, doğrusal ve pozitif yönlü ($r = 0,505$ $p = 0,00$, $**p < 0,01$) gücü orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonucunda; “yönetim ve liderlik” becerisi değişkeninin katsayısı 0,124 olup, standart hatası 0,042'dir. Bu değişkenin katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır ($p = 0,004$). Söz konusu bulgu “yönetim & liderlik” becerisinin “rasyonel karar alma” davranışı açıklamada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu sonuç bizi “yönetim & liderlik” yetkinliğine sahip insan kaynakları yöneticilerinin “rasyonel karar alma” davranışını yüksek seviyede gösterebileceği sonucuna götürmektedir.

Bulgular makaleye konu olan altı yetkinliğin -“stratejik yönetim zihniyeti”, “değişim yönetimi”, “işletme bilgisi”, “insan kaynakları yönetimi teknik uzmanlık”, “insan kaynakları çabaları ve uygulamaları”, “yönetim & liderlik becerisi”- her birinin farklı düzeylerde rasyonel karar alma davranışını açıkladığını göstermektedir. Bu sonuç bizlere özeldir “insan kaynakları yönetici yetkinlikleri” ile “rasyonel karar alma” ilişkisini gösterirken, genelde “yetkinlik” ve “karar alma” arasında ilişkinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Rasyonel karar alma davranışını açıklamada, ilişkinin gücüne ve anlamlılığına göre ilk sırada “stratejik yönetim zihniyeti” ikinci sırada “yönetim & liderlik” yetkinliği çıkmıştır. Bu yetkinlikler “rasyonel karar alma” davranışını önemli düzeyde açıklamaktadır. Söz konusu bulgu bugün insan kaynakları yöneticilerinin yüz yüze kaldığı bir gerçeğin altını çizmektedir. Artık insan kaynakları yöneticilerinin geçmişte kullandıkları yetkinlikler yerine, kendilerini güncel yetkinliklerle donatması beklenmektedir. Eski dönemlerde sahip oldukları insan kaynakları teknik yetkinlikleri, bugün kendilerinden beklenen stratejik ortaklık rolü için yeterli olmamaktadır.

Yöneticilerin problemlerle başa çıkabilmesi, sorunlara etkili çözüm bulabilmesi, stratejik ortak olabilmesi, rasyonel karar alabilmesi sahip oldukları yetkinlikler ile ilgilidir. Bu noktada yöneticinin rasyonel karar davranışını etkileyen özelliklerin ve yetkinliklerin ortaya konulması kurumlarda önem arz etmektedir (Karçkay, 2004:118). Çünkü rasyonel karar almanın yöneticilerin hangi yönetsel yetkinliği ile ilişkili olduğunu bilmek, yöneticinin bu konuda farkındalığını artırarak, etkili kararlar almasında yol gösterici olacaktır. Yöneticilerin karar alma davranışında etkisi olan yetkinliklerin bilinmesi ile karar alma yaklaşımında etkili olmayan davranışların etkili olan davranışlar ile değiştirilmesine olanak sağlayacaktır.

Kurumlar için bilinmezlerin çok olduğu bu dönemde rasyonel karar almak çok daha zor hale gelmiştir. Rasyonel karar alma tanımına bakıldığında karar alıcının alternatiflerin neler olduğu ve her bir alternatifin oluşturacağı sonuçların neler olabileceği konusunda tam bilgiye sahip olması, alternatiflerin sonuçlarını birbirleri ile kıyaslayarak, en doğru seçimin yapılacağı durum olarak tanımlanmaktadır (Kreitner ve Kinicki, 1995:304). Bu bulgular kapsamında “stratejik yönetim zihniyeti” ve “yönetim & liderlik” yetkinliklerinin yöneticiye “rasyonel karar alma “yönünde destek olabileceği söylenebilir.

Birçok araştırmacı tanımlarında stratejik yönetim zihniyetine sahip yöneticileri, dünü çok iyi tecrübe etmiş olan, bugünün güçlü zayıf yönlerini çok iyi analiz ederek, doğru zamanda etkili verimli hızlı karar alabilen, gelecekte deki fırsat ve tehditleri çok iyi görebilen yöneticiler olarak tarif etmektedir. Balaban’a göre (2011:1) stratejik karar alan her yönetici kurumun mevcut durumuna hâkim olmaktadır. Ancak daha az yönetici kurumları için arzulanan gelecek bilgisine göre vizyon üretebilmektedir. Çok daha az yönetici ise gelecek için arzulanan hedefleri gerçekleştirmek için yöntem bilgisine sahip olmamaktadır. Bu bilgi bize, yöneticilerin genelde kurumların mevcut durumları hakkında yeterli bilgiye sahip olduklarını ancak gelecek vizyon ve vizyona ulaşmak üzere eylem ve yöntem yetkinliğinden yoksun olduğunu düşündürmektedir. Söz konusu makalemizde araştırma sonuçlarımız insan kaynaklarında önemli görülen ikinci yetkinliğin “yönetim &” liderlik” olduğunu ortaya koymuştur. Yönetim liderlik tarifine baktığımız da yöneticinin çalışanların potansiyelini üretime dönüştürmesi, kurumun hedeflere ulaşımı için çalışanı yönlendirmesi olarak tarif edilmektedir. Bu bilgiler ışığında, yetkin insan kaynakları yöneticisinin stratejik yönetim zihniyeti ile belirlemiş olduğu hedeflerini “yönetim & liderlik” becerileri ile eyleme dönüştürmesi gerektiği gerçeğini düşündürmektedir.

Yönetim ve liderlik yetkinliğinde, etkin karar alma önemli olmaktadır. Çünkü kararlar eylemlerin temelini oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar, geliştirilen yönetici yetkinliklerinin %61 oranında karar alma mekanizmalarını geliştirdiğini; %59 oranında yöneticinin motivasyonunu yükselttiğini, %35,9 oranında ise etrafındakilere bilgi aktarımını artırdığını göstermektedir (Matsuo, 2017:303-315). Söz konusu tanım yetkinliğin karar almanın yanı sıra, yöneticiyi aksiyona sevk eden motivasyonu ve yönetimde önemli olan bilgi paylaşımının önemini hatırlatmaktadır.

Bu çalışma ile araştırmada kullanılmış olan “stratejik yönetim zihniyeti”, “yönetim & liderlik” ve “rasyonel karar alma” anket sorularında yer alan davranış göstergeleri iş liderleri tarafından kendi kurumlarına uyarlanarak insan kaynakları yönetici işe alım mülakatlarında yetkinlik bazı mülakat soru seti olarak kullanılabilir. Araştırma sınırlı insan kaynakları yöneticilerinden alınan veriler üzerinden yapılmıştır. Yapılacak yeni araştırmalarda daha fazla yöneticiye, daha farklı sektörlerden ulaşılarak, daha detay bilgi sahibi olunabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma rasyonel karar alma davranışını açıklayan insan kaynağı yöneticisinin ihtiyaç duyduğu güncel öncelikli iki yetkinliği tespit etmiştir.

Kaynakça

- Allwood, C. M. ve Salo, I. (2012). Decision-making styles and stress. *International Journal of Stress Management*, 19(1), 34-47.
- Arat, M. (2008). Çalışma yaşamında bireysel temel yetkinlikler ve kazanılmasında okul öncesi dönemde anne baba yetiştirmesinin önemi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Balaban, Ö. (2011). Stratejik düşünce düzeyleri ile insan kaynakları yaklaşımları arasındaki ilişkinin araştırılması: ISO 500 örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Barutçugil, İ. (2004). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi. İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Biçer, G. ve Düztepe, Ş. (2003). Yetkinlikler ve yetkinliklerin işletmeler açısından önemi. *Journal of Aeronautics and Space Technologies*, 1(2), 13-20.
- Boyatzis, R. E. (2008). Competencies in the 21st century. *Journal of Management Development*, 27(1), 5-12.
- Budak, G. (2008). Yetkinliğe dayalı insan kaynakları yönetimi. İzmir: Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi.
- Choo, C. W. (1996). The knowing organization: How organizations use information to construct meaning, create knowledge and make decisions. *International Journal of Information Management*, 16(5), 329-340.
- Çetinkaya, M. (2009). Yönetimsel yetkinliklerin analizi ve yönetim düzeyleri açısından yönetimsel yetkinliklere ilişkin model önerisi: Otomotiv sektöründe bir uygulama. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Efil, İ. (1999). İşletmelerde yönetim ve organizasyon. İstanbul: Alfa Yayınları
- Ertürk, M. (2011). İşletme biliminin temel ilkeleri. İstanbul: Beta Yayınları
- Eser, G. (2022). Karar verme stilleri ve kişilik özellikleri arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *İktisat İşletme ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 146-161.
- Ghaleno, F. R., Pourshafei, H. ve Yunesi, M. R. A. (2015). Decision making styles of managers and its relation with their job performance in high schools of birjand city. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 36(3), 471-481.
- Heracleous, L. (1998). Strategic thinking or strategic planning? *Long Range Planning*, 31(3), 481-487.
- Kalaycı, Ş. (2008). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım
- Karahan, A. ve Kav, S. (2018). Hemşirelikte mesleki yetkinlik. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 160-168.
- Karçkay, A. T. (2004). Karar verme stilleri ölçeğinin öğretmen adayları için geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (16).
- Koçel, T. (2005). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Arıkan Yayınları
- Kreitner, R. ve Kinicki, A. (1995). *Organizational behavior*. (3rd Ed). Irwin.
- Kuzgun, Y. (2005). Karar stratejileri ölçeği. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Loo, R. (2000). A psychometric evaluation of the general decision-making style inventory. *Personality and Individual Differences*, 29(5), 895-905.

- Matsuo, M. (2019). The unlearning of managerial skills: A qualitative study of executive officers. *European Management Review*, 16(2), 303-315.
- Mintzberg, H. (1973). Strategy-making in three modes. *California Management Review*, 16(2), 44-53.
- Otlu, F. ve Demir, Ö. (2005). Stratejik karar verme açısından maliyet sistemleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 155-170.
- Polat Dede, N. (2007). İnsan kaynakları yöneticilerinin değişen rolleri ve yetkinlikleri ve bir araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Rahimi, M., Barkat, G. ve Atari, Y. (2014). A study of relationship between cultural intelligence and decision making styles of high school principals in ızeh county. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 4(6), 1-5.
- Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2013). *Örgütsel Davranış* (14. baskı). Çev. İ. Erdem, Ankara: Nobel Yayınları.
- Scott, S. G. ve Bruce, R. A. (1995). Decision-Making style: the development and assessment of a new measure. *Educational and Psychological Measurement*, 55(5), 818-831.
- Simon, H. A. (1993). *The new science of management decision*. Prentice Hall.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. ve Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics*. (6), 497-516.
- Tunçkanat, H. (1989). Kütüphaneci, yönetim ve üniversite kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği*. 3(2), 65-70.
- Ülgen, H. ve Mirze, S.K. (2007). *İşletmelerde stratejik yönetim* (4.Basım). İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım.
- Vicere, A. A. (1987). Break the mold: Strategies for leadership. *Personnel Journal*. 66(5), 67-73.
- Yaşlıoğlu, M.M. (2007). Karar verme sürecinde eğilimler ve bir araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yorkovich, S. A., Waddell, G. S. ve Gerwig, R. K. (2007). Competency-based assessment systems: Encouragement toward a more holistic approach. *Proceedings of the Northeast Business & Economics Association*. 77-81.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Sema Gedik). Bu çalışma için, Yalova Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu kararı kapsamında gerekli izinler sağlanmıştır. Protokol no: 2023/45.

Yazar Katkısı: “Kavram/fikir Ersin Kavi (katkı oranı %80), Sema Gedik (katkı oranı %20); veri toplama/işleme Sema Gedik (katkı oranı %100); analiz Sema Gedik (katkı oranı %80), Ersin Kavi (katkı oranı %20); yazım Sema Gedik (katkı oranı %70), Ersin Kavi (katkı oranı %30) ve eleştirel inceleme ve düzenleme Ersin Kavi (katkı oranı %80), Sema Gedik (katkı oranı %20) tarafından yapılmıştır.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteği almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Ekim/October 2024, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 2, 189-200.

Başvuru/Submitted: 22.06.2023

Kabul/Accepted: 17.01.2024

Yayın/Published: 30.10.2024

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1318581

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

Kazakistan'ın Hindistan ile İkili Ticaretine İlişkin Bir Araştırma

Ahmet Aydın* - Güçgeldi Bashimov**

Öz

Uluslararası ticaret hacmi gün geçtikçe artış göstermektedir. Uluslararası ticaret, Orta Asya ülkesi olan Kazakistan ekonomisi açısından da önem arz eden konuların başında gelmektedir. Kazakistan dünya ticaret sistemine entegre olmak için yoğun çabalar sarf etmiştir. Zengin doğal kaynakları ve insan gücü ile hızlı gelişme potansiyeli gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Bu nedenle ABD, Çin, AB ülkeleri, Japonya, Hindistan gibi pek çok ülkenin dikkatini üzerine çekmektedir. Bu bakımdan Kazakistan ile Hindistan arasındaki ticarî ilişkilerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada Kazakistan ile Hindistan arasındaki ikili ticaretin çeşitli indeksler yardımıyla analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada iki ülkenin dış ticaret yapıları Ticaret Yoğunluğu İndeksi ve Ticaret Tamamlayıcılık İndeksi yardımıyla analiz edilmiştir. Analizde kullanılan veriler 2001-2021 yıllarını kapsamaktadır. Söz konusu veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin Trademap veri tabanı üzerinden elde edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, son yıllarda Kazakistan'dan Hindistan'a yönelik ihracatta yoğunlaşma derecesinin belirgin bir şekilde yükseldiği belirlenmiştir. Diğer taraftan iki ülke arasındaki ticarî tamamlayıcılığın ise zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Uluslararası Ticaret, Dış Ticaret, İkili Ticaret, Kazakistan, Hindistan.

A Study on Kazakhstan's Bilateral Trade with India

Abstract

The volume of international trade is increasing day by day. International trade is one of the most important issues for the economy of Kazakhstan. Kazakhstan has made intense efforts to integrate into the world trade system. Kazakhstan is among the countries that show rapid development potential with its rich natural resources and labor force. For this reason, it attracts the attention of many countries such as the USA, China, EU countries, Japan and India. From this perspective it is very important to examine the trade relations between Kazakhstan and India. This study aims to analyze the bilateral trade between Kazakhstan and India with various indices. For this purpose, the development of trade between the two countries was analyzed with the Trade Intensity Index and the Trade

* Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Finike Meslek Yüksekokulu, ahmetaydin-07@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1261-9532

** Dr., guyc55@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3944-5499

Complementarity Index. The data used in the analysis covers the years 2001-2021. These data were obtained from the Trademap database of the International Trade Center. According to the results of the analysis, the degree of trade intensity from Kazakhstan to India has increased significantly in recent years. On the other hand, it has been determined that the trade complementarity between the two countries is weak.

Keywords: International Trade, Foreign Trade, Bilateral Trade, Kazakhstan, India.

Giriş

Ticaret, bir ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınmasındaki en önemli faktörlerden biridir. Tüm ülkeler çeşitli nedenler ile birbirleriyle ticaret yapmaktadır. Ticaret, ülkelerin ekonomik büyümelerini artırmaları için geniş fırsatlar sunmaktadır (Mazlan vd., 2018: 586). Küreselleşme süreci ile birlikte son birkaç on yılda uluslararası ticaret hacminde hızlı bir artış göze çarpmaktadır. Dünya ticaretinin genişlemesinde özellikle gelişmekte olan ülkeler aktif bir rol oynamaktadır. Günümüzde uluslararası ticaret, pek çok ülkede üretim ve verimliliği teşvik ederek ekonomik büyümeye ve yoksulluğun azaltılmasına katkı yaparken, aynı zamanda yenilikleri teşvik ederek ihracat çeşitliliğini ve rekabet gücünü artırmaya olanak sağlamaktadır (Winters vd., 2004: 80; Hassine ve Kandil, 2009: 24). Bundan dolayı küreselleşme olgusunun hızla geliştiği bir dünyada ticaret, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından hayati öneme sahiptir.

Uluslararası ticaret, Orta Asya ülkesi olan Kazakistan ekonomisi açısından da oldukça önem arz eden bir konudur. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte Kazakistan bağımsızlığına kavuşmuş ve küresel piyasalar ile bütünleşmeye başlamıştır. Ancak, Kazakistan uluslararası ticaret sistemine göreceli olarak yeni katılmış bir ülkedir. Buna rağmen Kazakistan 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte ekonomisini yeniden yapılandırmış, merkezî planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde etkileyici sonuçlar elde etmiş ve hızla Orta Asya bölgesinin en büyük ekonomisi konumuna yükselmiştir. Bu süreçte toplumun gelir seviyesi yükselmiş, yoksulluk ve işsizlik oranları düşmüştür. Kazakistan'ın coğrafi konumu onu Büyük Avrasya ülkeleri için stratejik bir merkez haline getirmektedir. Günümüzde Kazakistan, sahip olduğu bol doğal kaynakları ve hızla büyüyen ekonomisi ile Orta Asya bölgesinin en büyük ekonomisi haline gelmiştir. Kazakistan doğal mineraller ve fosil yakıtlar açısından oldukça zengindir ve tarımsal üretim açısından da önemli bir potansiyele sahip ülkedir. Dolayısıyla ülkenin ihracat sepetinin önemli bir kısmını petrokimya ürünleri, maden ve metalürji ürünleri, kimyasal ürünler, tarımsal ürünler oluşturmaktadır (Smagulova vd., 2016: 798-799; Bashimov, 2017: 39). Bununla birlikte, ülkenin okyanus veya açık denize kıyısı bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kazakistan dünyanın önemli ticaret merkezlerinden uzakta kalmaktadır. Bu da ülkenin dış piyasalar ile entegrasyon sürecinde darboğazlar yaşamasına sebep olabilmektedir. Bununla birlikte, Kazakistan başta Rusya Federasyonu olmak üzere Çin, Türkiye, Arap ülkeleri, Avrupa Birliği ülkeleri gibi farklı ülkeler ile ticaret yapmaktadır.

Kazakistan jeopolitik konumu ve etkileyici ekonomik büyümesi ile Hindistan'ın da dikkatini çekmektedir. Son dönemlerde Kazakistan'ın Güney Asya ülkesi olan Hindistan ile ticarî ve siyasî ilişkilerini geliştirdiği görülmektedir. Özellikle son birkaç yıldır iki ülke arasındaki ticaret hacmi muazzam bir şekilde artış göstermektedir. Bu bakımdan iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomik yönünün araştırılmasının iki ülke arasındaki ticarî akışların eğilimi hakkında önemli bilgilerin elde edilebileceği düşünülmektedir. Bugüne kadar Kazakistan ile Hindistan arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar yapılmıştır, ancak bunların neredeyse tamamı iki ülke arasındaki ilişkinin siyasî ve kültürel yönlerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla literatürde iki ülke arasındaki ilişkiyi ekonomik perspektiften ele alan çalışmaların sayısının yetersiz olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, iki ülke arasındaki ilişkiyi ekonomik yönüyle ele alarak son yirmi yıllık dönemde Kazakistan'ın Hindistan ile olan ticaret yoğunluğunun nasıl değiştiğini ampirik olarak incelemektir. Bu amaç doğrultusunda iki ülke arasında artan ticarî ilişkiler Ticaret Yoğunluğu indeksi ve Ticaret Tamamlayıcılık indeksi yardımıyla irdelenmiştir. İki ülke arasında devam eden ticaretin analiz edilmesi ticaretin taraflara ne ölçüde kazanca yol açabileceği konusunda bir fikir elde edilmesine olanak sağlayacaktır. Bununla birlikte, araştırmanın iki ülke arasındaki ticarî ilişkiler hakkında bilgi sunması, gelecekte yapılacak benzer araştırmalara referans kaynağı olması ve alan yazına katkıda bulunarak bu konudaki eksikliği gidermesi beklenmektedir.

1. Literatür Taraması

Uluslararası ticaret literatüründe ülkeler arasındaki ikili ticareti inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Burada konu ile ilgili daha önce yapılmış bazı önemli araştırmalar ile ilgili kısa bilgiler sunulmuştur.

Roy (2002), çalışmasında Hindistan ile Orta Asya ülkesi olan Kazakistan'ın arasındaki ticarî ve siyasî iş birliği incelemiş ve ülkelerin ekonomik potansiyelleri hakkında bilgi vermiştir. Kazakistan'ın Hindistan için önemini analiz etmiş, özellikle enerji alanındaki ilişkilerin Hindistan açısından önem taşıdığını vurgulamıştır. İki ülke arasında var olan ilişkiler incelendikten sonra, her iki ülke açısından ekonomik iş birlikleri konusunda gelecekteki beklentileri ele almıştır.

Kim (2012), Güney Kore'nin seçilmiş ASEAN ülkeleri (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) ile olan ticaret yoğunluğunu analiz etmiştir. İncelenen dönemde Güney Kore'nin Endonezya ile ticaret yoğunluğunun giderek azaldığını belirlerken, diğer ülkeler ile ticaret yoğunluğunun arttığını tespit etmiştir.

Sundar Raj ve Ambrose (2014), 2001-2011 yılları arasında Hindistan'ın Japonya ile ticarî ilişkisi Ticaret Yoğunluğu indeksini kullanarak incelemiştir. Araştırma sonucunda iki ülke arasındaki ticarî yoğunluğun düşük olduğunu saptamışlar. Bununla birlikte yapılan analiz sonucunda iki ülke arasındaki ticarî potansiyelin daha fazla olduğunu belirtmişler.

Seema (2015), 2001-2013 yıllarını kapsayan bu çalışmasında Hindistan ile Güney Afrika arasındaki ticarî ilişkileri değerlendirmiş, iki ülke arasındaki ticarî ilişkiyi Ticaret Yoğunluğu indeksi kullanarak analiz etmiştir. Sonuçta, Hindistan ile Güney Afrika arasındaki ihracat ve ithalat yoğunluğunun yüksek olduğunu bulmuştur.

Kaur ve Kaur (2016), 1995-2010 yıllarını kapsayan çalışmalarında Hindistan ile Kazakistan'ın hangi ürünlerin ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduklarını araştırmışlar. Çalışmada Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksini kullanarak analiz gerçekleştirmişler. Sonuç olarak, Hindistan'ın Kazakistan pazarında tekstil ürünleri, kimyasal ürünler, çay ve kahve ürünlerinde rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu belirlemişler. Kazakistan'ın Hindistan pazarında ise mineral ürünler ile metallerde rekabet üstünlüğü olduğunu belirlemişler.

Şimşek vd. (2017), Türkiye ile Rusya arasındaki ticarî ilişkiyi Ticaret Yoğunluğu indeksi, Ticaret Tamamlayıcılık indeksi ve Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi yardımı ile incelemişler. Yapılan ölçümler sonucunda Türkiye'nin Rusya ile güçlü bir ithalat ilişkisi olduğunu belirlemişler. Ticaret Tamamlayıcılık indeksi değerleri Türkiye'nin ihracat yapısının Rusya'nın ithalat yapısı ile uyumlu olduğunu göstermektedir.

Bashimov (2018), 2000-2015 yılları arasında Türkiye ile İran arasındaki ticareti çeşitli indeksler yardımıyla analiz etmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatta sektörel yoğunlaşmanın azaldığını, ancak endüstri-içi ticaret düzeyinin nispeten düşük olduğunu belirlemiştir.

Çelen ve Demirel (2018), çalışmalarında Türkiye'nin dış ticaretinin ortak ülkeler ile ne kadar uyumlu olduğunu araştırmışlar. 2011-2015 yıllarını kapsayan çalışma sonucunda Türkiye'nin Kuveyt, Suudi Arabistan, Özbekistan, Katar ve Avusturya ile en yüksek düzeyde tamamlayıcı ticaret yapısına sahip olduğunu tespit etmişler.

Malik ve Rather (2018), Çin'in beş Güney Asya ülkesi (Bangladeş, Butan, Pakistan, Sri Lanka ve Nepal) ile ikili ticaretini Ticaret Yoğunluğu indeksinden yararlanarak incelemişler. Sonuç olarak, Çin'in analize dâhil edilen ülkeler ile ticaret yoğunluğunun zamanla artış gösterdiğini belirlemişler.

Demir (2020), Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirdiği ikili ticaretin hangi yoğunlukta gerçekleştiğini saptamaya çalışmıştır. Çalışmada çeşitli indeksler yardımıyla 2010-2019 dönemini incelemiştir. Sonuçta Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında gerçekleştirilen ikili ticaretin daha yoğun gerçekleştiğini belirlemiştir.

Pradhan (2022), çalışmasında Hindistan'ın Orta Asya bölgesindeki en önemli ticarî ortağı olan Kazakistan arasındaki ilişkiyi enerji alanında incelemiştir. Çalışmada Kazakistan'ın önemli miktarda enerji kaynaklarına sahip olduğu ve Kazakistan'ın özellikle enerji alanında Hindistan açısından

taşıdığı değerden bahsetmiştir. Yazar, Kazakistan ile enerji alanında geliştirilecek iş birliğinin taraflar için ticarî anlamda önemli olduğunu altını çizmiştir.

2. Yöntem

2.1. Veri Seti

Bu bölümde, Uluslararası Ticaret Merkezi'nin Trademap veri tabanından derlenen Kazakistan'ın Hindistan ile 2001-2021 yılları arasındaki ticaret verileri, ikili ticareti analiz etmek için kullanılmıştır. Ayrıca, ticaret sınıflandırması için Armonize Sistem'in (Harmonized Ssystem) iki haneli ürün sınıflandırması seçilmiştir. Araştırmada kullanılan dış ticaret verileri ABD Doları cinsinden ifade edilmiştir. Çalışmanın hazırlanmasında ikincil veri niteliğinde olan bilimsel çalışmalardan, yıllık raporlardan da istifade edilmiştir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

İki ülke arasındaki ticareti ölçmek için çeşitli istatistiksel indeksler kullanılabilir. Kazakistan ve Hindistan arasındaki ikili ticaretin gelişimi literatürde çokça kullanılan indekslerden faydalanarak analiz edilmiştir. Çalışmada Kazakistan ve Hindistan arasındaki ikili ticaret ilişkisinin zaman içerisinde iyileşip iyileşmediğini görmek için Ticaret Yoğunluğu indeksi ve Ticaret Tamamlayıcılık indeksinden yararlanılmıştır. Ticaret Yoğunluğu indeksi olarak adlandırılan yaklaşım Brown (1949) tarafından geliştirilmiş ve daha sonra Kojima (1964) tarafından gözden geçirilerek iyileştirilmiştir. Ticaret Yoğunluğu indeksi, bir ülkenin belirli bir ticaret ortağına yaptığı ihracatın payını, söz konusu ticaret ortağının küresel ihracattaki payıyla karşılaştırır. İndeks, iki ülke arasındaki ticaret hacimlerinin, küresel ticaretteki payının önemine bağlı olarak beklenenden daha büyük veya daha küçük olup olmadığını değerlendirmek için kullanılmaktadır (Tantri ve Aulakh, 2019: 15). TII, mevcut ticaret akışları temelinde, ortak ülkelerin birbirleriyle diğerlerine kıyasla ne ölçüde daha yoğun ticaret yaptıklarını belirlemeye yardımcı olmaktadır. i ülkesinin j ülkesi ile ihracat ticaretinin yoğunluğunu ölçen Ticaret Yoğunluğu indeksi (TII) şu şekildedir (Ademuyiwa vd., 2014: 7; Maswana, 2020: 85; Tabassum, 2021: 327):

$$TII_{ij} = \frac{(X_{ij}/X_{it})}{(X_{wj}/X_{wt})} \quad (1)$$

Eşitlik 1'de; TII_{ij} : i ülkesinin ticaret yoğunluğu indeksini, X_{ij} : i ülkesinin j ülkesine yaptığı ihracatın değerini, X_{it} : i ülkesinin dünyaya ihracat değerini, X_{wj} : j ülkesine yapılan dünya ihracatının değerini, X_{wt} : Dünya toplam ihracat değerini göstermektedir. TII $[0; +\infty]$ arasında değerler alabilmektedir. Eğer $TII > 1$ ise, i ülkesinin j ülkesine, dünyanın geri kalanına kıyasla göreceli olarak daha fazla ihracat yaptığı anlamına gelmektedir. Yani, birden büyük değerler 'yoğun' bir ticaret ilişkisine işaret etmektedir. Eğer $TII < 1$ ise, j ülkesinin dünya ticaretindeki önemi göz önüne alındığında, ticaret yoğunluğunun beklenenden daha düşük seviyede gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, iki ülkenin daha mesafeli bir ticaret ilişkisine sahip olduğu kanısına varılmaktadır (Maswana, 2020: 85; Tatar, 2021: 529).

Araştırmada iki ülkenin dış ticaret ilişkileri bakımından birbirleri ile uyumlu olup olmadıkları da incelenmiştir. Ülkelerin birbirleri ile dış ticaretindeki uyumluluğu P. Drysdale (1969) tarafından önerilen Ticaret Tamamlayıcılık indeksi (Trade Complementarity Index-TCI) yardımıyla ölçülebilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da Kazakistan ile Hindistan arasındaki ticaret tamamlayıcılığını ölçmek için Ticaret Tamamlayıcılık indeksi (TCI) kullanılmıştır. TCI indeksi, ülkelerin dış ticaret ilişkilerinde birbirleri ile uyumlu olmaları ve dolayısıyla ticarî ilişkiler bakımından birbirlerini tamamlamalarını konu edinmektedir. TCI indeksi, bir ülke tarafından ihraç edilen malların ticaret ortakları tarafından talep edilip edilmediği konusunda bir fikir vermektedir. Başka bir deyişle Ticaret Tamamlayıcılık indeksi, bir ülkenin ihracat yapısının ticaret ortağının ithalat yapısının ne kadar iyi örtüştüğünü veya uyumlu olduğunu belirlemeye yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla her iki ülkenin de doğal ticaret ortağı olup olmadığını göstermektedir (Ademuyiwa vd., 2014: 9). TCI indeksi Eşitlik 2'deki gibi gösterilebilir:

$$TCI_{ij} = \left[1 - \left(\sum_k \left| \frac{m_{jk}}{M_j} - \frac{x_{ik}}{X_i} \right| \right) \div 2 \right] \times 100 \quad (2)$$

Eşitlik 2'de; TCI_{ij} : iki ülke arasındaki ticaret tamamlayıcılık indeksini, m_{jk} : j ülkesinin k ürünü ithalatını, M_j : j ülkesinin toplam ithalatını, x_{ik} : i ülkesinin k ürün ihracatını, X_i : i ülkesinin toplam ihracatını göstermektedir (Chabi ve Saygılı, 2020: 195).

Ticaret Tamamlayıcılık indeksi 0 ile 100 arasında değerler alabilmektedir. İndeksin 100 değerini alması durumunda iki ülkenin dış ticarete güçlü tamamlayıcılığa sahip oldukları söylenir. Yani, indeksin yüksek değer alması iki ülkenin ihracat ve ithalat kalıplarının birbiriyle uyumlu olduğunu göstermektedir. İndeksin 0'a yakın bir değer alması halinde iki ülkenin karşılıklı ticarete zayıf tamamlayıcılığa sahip olduğu kanısına ulaşılmaktadır. Zaman içinde indekste meydana gelen değişiklikler, iki ülkenin ticaret yapılarının daha fazla veya daha az uyumlu hale geldiğini gösterir (Chabi ve Saygılı, 2020: 195).

3. Kazakistan ile Hindistan Arasındaki Ticaretin Gelişimi

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte Kazakistan merkezi planlı bir ekonomiden serbest piyasa temelli bir ekonomiye geçiş sürecine girmiştir. Geçen zaman zarfından bu yana Kazakistan ekonomisi giderek küresel piyasa ile entegre olmaya başlamış ve son yıllarda dünyanın en hızlı büyüme oranlarına sahip ekonomilerinden biri haline gelmiştir. Coğrafi konumu ile gerek ekonomik gerekse stratejik açıdan Kazakistan dünya kamuoyunun ilgisini üzerine çekmektedir. Ülke sahip olduğu insan gücü ve zengin doğal kaynakları sayesinde doğrudan yabancı yatırımı çekmiş ve 2000 yılından bu yana hızlı bir ekonomik genişleme yaşamıştır. Kazakistan ekonomisi, ihracat odaklı bir ekonomi olarak dikkat çekmektedir. Kazakistan son dönemlerde uluslararası piyasaya entegre olabilmek için dış ticarete yeni ortaklar arayışı içerisine girmiştir. Günümüzde Rusya Federasyonu, ülke için önemli bir ticaret ortağı olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte Kazakistan'ın ticarî ilişkilerinde başlıca ülkeler arasında Çin, ABD, Türkiye, İran ve Hindistan yer almaktadır. Özellikle küresel arenada yükselen bir güç olarak karşımıza çıkan Hindistan'ın Kazakistan ile olan ilişkisini sağlamlaştırmaya çalıştığı gözlemlenmektedir.

1990'lı yılların başında hayata geçirilen reformlar Hindistan ekonomisinin liberalleşmesini ve ülkenin dünya ekonomisiyle bütünleşmesini teşvik etmiştir. Bir zamanlar dünyanın en kapalı ekonomilerinden biri olan Hindistan ekonomisi şimdi hızla küreselleşmekte ve dünya ekonomisindeki konumunu giderek sağlamlaştırmaktadır (Galistcheva, 2017: 72). Geçen 20 yıl zaman zarfında Hindistan, dünya pazarında önemli bir aktöre dönüşmüştür. Hindistan ekonomisi dünyanın en dinamik ekonomilerinden biridir. Ülke ekonomisi, ticarî engellerin kademeli olarak azaltılmasının ardından kayda değer bir ekonomik ilerleme kaydetmiştir. Son birkaç yılda Hindistan ekonomisinin %7'yi aşan yıllık bir büyüme sergilediği görülmektedir (Kasım ve Yücel, 2020: 208).

Kazakistan ile Hindistan arasındaki ilişkilerin 2.500 yıl öncesine kadar uzandığı tarihi kaynaklarda belirtilmektedir (Pradhan, 2022: 103). Hindistan, Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biridir. 1992 yılında iki ülke arasında diplomatik ilişkiler yola koyulmuştur. Son yıllarda iki ülke arasında başta ticaret olmak üzere enerji, ulaşım, iletişim, eğitim ve kültürel alanlardaki ikili ilişkileri güçlendirmek için çok çaba sarf edilmektedir. Kazakistan'ın sahip olduğu özellikle hidrokarbon kaynakları Hindistan'ın ilgisini çekmektedir. Hindistan dünya ülkeleri arasında en çok enerji tüketen ülkelerden birisi olup enerji talebinin büyük bir kısmını ithalat yoluyla karşılamaktadır. Son dönemlerde Hindistan'ın enerjiye olan talebi muazzam bir ölçüde artış göstermektedir. GSYİH'deki güçlü büyüme, daha yüksek mal ve hizmet üretimi ile sonuçlanmakta ve bu ekonomideki enerji talebinin artmasına yol açmaktadır. Yapılan araştırmalarla Hindistan'ın yıllık enerji tüketiminin %4,2 oranında arttığı ve gelecek yıllarda ekonomideki genişlemeye bağlı olarak enerji talebinin daha da artış göstermesi beklenmektedir (Bhat, 2018: 45). Bu bağlamda petrol, gaz, kömür, uranyum ve çeşitli mineralleri içeren devasa enerji kaynaklarına sahip Kazakistan, Hindistan'ın artan enerji talebini karşılamada önemli rol üstlenebilir. Nitekim Kazakistan'da daha az enerji tüketildiğinden petrokimya ürünlerinin büyük bir kısmı ihracata yöneliktir. Ayrıca, Kazakistan ekonomik ve siyasî anlamda gerek Ortadoğu ve gerekse Afrika ülkelerine nazaran daha istikrarlı bir yapı sergilemektedir. Bu durum özellikle enerji sektöründe iki ülke arasındaki ticarî iş birliğinin geliştirilmesine büyük imkânlar sağlamaktadır (Pradhan, 2011; Purtaş, 2011: 44-45). Günümüzde Hindistan, Orta Asya bölgesinin güçlü ekonomisi olan Kazakistan ile ekonomik ve kültürel bağları derinleştirerek bölgesel istikrar ve güvenliği teşvik etmeyi ve Hindistan'ın bölgesel varlığını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Hindistan başta petrol olmak üzere madencilik, eğitim, sağlık, ulaşım, savunma alanlarında Kazakistan ile iş birliğini güçlendirmektedir (Singh ve Kaur, 2014: 101). Bu nedenle Kazakistan,

Hindistan'ın Orta Asya bölgesindeki en önemli ticaret ve yatırım ortağı olduğu söylenebilir (Parkhomchik vd., 2015: 1). Kazakistan sahip olduğu hidrokarbon kaynakları ile Hindistan'ın ihtiyaç duyduğu enerji talebini karşılama potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla gelecekte iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin daha çok enerji ekseninde gelişme göstereceği düşünülmektedir.

Son dönemlerde Kazakistan, Hindistan ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek için çeşitli olumlu girişimlerde bulunmaktadır. Bununla birlikte, Kazakistan ile Hindistan arasında doğrudan ulaşım yollarının olmaması, iki ülke arasındaki ticarî ilişkinin gelişimini engelleyen en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Özellikle karayolu bağlantısı, ülkeler arasındaki ticaretin ilerlemesinde hayati rol üstlenmektedir. Kazakistan'ın Hindistan ile ticareti İran üzerinden yapılmaktadır. Hindistan'dan çıkan ürünler deniz yolu ile İran'a, daha sonra kara ve demir yolu ile Kazakistan'a ulaşmaktadır (Purtaş, 2011: 41). Coğrafi zorluklara rağmen iki ülke arasındaki ticarî ilişkiler artarak devam etmektedir.

Günümüzde Kazakistan, Orta Asya ülkeleri arasında Hindistan'ın en büyük ticaret ortağıdır. Nitekim 2020 yılında Hindistan'ın Orta Asya ülkeleri ile karşılıklı ticaretinde Kazakistan'ın payı %80 olmuştur (Kazakistan Ticaret ve Entegrasyon Bakanlığı, 2022). İstatistik veriler incelendiğinde Kazakistan ile Hindistan arasındaki ticaretin 1990'lı yıllarda çok düşük seviyelerde seyrettiği ve kayda değer bir gelişme olmadığı görülmektedir (Roy, 2002: 54-56). İlerleyen yıllarda iki ülke arasındaki ticaret hacmi artarak gelişme göstermiştir. Örneğin, 2001 yılında Kazakistan ve Hindistan arasındaki dış ticaret hacmi 65 milyon dolar olarak gerçekleşirken, ilerleyen yıllarda giderek artmış ve 2020 yılına gelindiğinde 2,3 milyar doları aşmıştır. 2021 yılında ise dış ticaret hacmi 2 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Geçen zaman zarfında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 30 kat artış göstermiştir (Tablo 1). 2001 yılında Kazakistan'ın Hindistan'a yönelik ihracatı 11 milyon dolar düzeyinde iken, 2010 yılında 117 milyon dolar ve 2020 yılında 1,9 milyar dolara ulaşmıştır. 2021 yılında ise 1,6 milyar dolar değerinde ihracat gerçekleştirilmiştir. Kazakistan'ın ihracatındaki artış büyük ölçüde petrol ve petrol ürünlerinin ihracatındaki artıştan ileri gelmektedir. Bu durum, Hindistan'ın enerji ihtiyacını karşılamak için hidrokarbon zengini Kazakistan'ın enerji kaynaklarına yöneldiğini göstermektedir. 2001-2021 döneminde Kazakistan'ın Hindistan'dan yaptığı ithalatı 54 milyon dolardan 377 milyon dolara yükselmiştir. Bu gelişmeler iki ülke arasında artan ticarî ilişkileri yansıtmaktadır.

Tablo 1 incelendiğinde Kazakistan'ın Hindistan ile olan dış ticareti 2015 yılına kadar ticaret dengesi açık verirken, sonraki yıllarda ticaret fazlası elde edilmiştir. Kazakistan'ın toplam ihracatında Hindistan'ın payı dönem başında %1'in altında kalırken, 2020 yılında %4'ü geçmiştir. Ancak, bu rakam 2021 yılında %2,70 olarak gerçekleşmiştir. Hindistan'ın toplam ihracatında Kazakistan'ın payı ele alınan yılların tamamında %1'in altında seyretmiştir. Hindistan'ın ihracat yaptığı ülkeler içinde Kazakistan'ın oranı 2001 yılında %0,12 iken, bu oran 2020 yılında %0,14 ve 2021 yılında %0,10 olmuştur.

Tablo 1. Kazakistan ile Hindistan Arasındaki Ticaretin Gelişimi (Bin Dolar)

Yıllar	Kazakistan'ın Hindistan'a ihracatı	Kazakistan'ın Hindistan'dan ithalatı	Ticaret hacmi	Ticaret dengesi	Kazakistan'ın toplam ihracatında Hindistan'ın payı (%)	Hindistan'ın toplam ihracatında Kazakistan'ın payı (%)
2001	11.154	54.451	65.605	-43.297	0,13	0,12
2005	19.770	100.944	120.714	-81.174	0,07	0,10
2010	117.027	196.801	313.828	-79.774	0,20	0,09
2015	220.080	241.774	461.854	-21.694	0,48	0,09
2020	1.992.036	382.892	2.374.928	1.609.144	4,24	0,14
2021	1.625.707	377.839	2.003.546	1.247.868	2,70	0,10

Kaynak: ITC Trademap veri tabanı

İstatistik veriler, Kazakistan'ın Hindistan ile ticaretinin son birkaç yıldır nispeten iyi bir performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak, taraflar arasındaki toplam ticaret ılımlı bir şekilde gelişmektedir. İki ülke arasındaki ikili ticaretin daha da genişlemesi için büyük bir potansiyel

bulunmaktadır. Ancak, iki ülke arasındaki ikili ticaret potansiyelinin altında kalmaktadır. Hali hazırda Hindistan'ın Kazakistan'a ihracat hacmi oldukça düşük seviyede kalmaktadır. Son yıllarda Kazakistan ile Hindistan arasında stratejik bağlar kurulmuş olsa da genel olarak iki ülkenin ticarî ilişkisinin henüz sınırlı düzeyde kaldığı söylenebilir. Yani, tarafların iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yeterli ilgiyi gösterememesi ve coğrafi kısıtlamalar nedeniyle iki ülke arasındaki ticaret hacminin gerçek potansiyelin altında kaldığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, ticarî ve ekonomik ilişkiler geliştirilerek iki ülke de karşılıklı ticarî kazanımlar elde edebilirler. Bu bağlamda Hintli iş adamlarının Kazakistan'a yatırım yapmaya teşvik edilmesi, gümrük ve vize işlemlerinin gevşetilmesi, lojistik faaliyetlerinin geliştirilmesi ile birlikte iki ülke arasındaki ticaret hacmi artırılabilir. Bunun sonucunda ülkenin döviz rezervleri artacak, mali yapısı iyileşecek ve yeni yatırımlara zemin hazırlanmış olacaktır.

Kazakistan ile Hindistan arasındaki ticaret hacmi düşük seviyede seyretse de bazı ürünlerin ihracat ve ithalatında giderek artan bir trend göze çarpmaktadır. Özellikle, son dönemlerde hidrokarbon ürünlerinin ihracatı muazzam bir şekilde artış göstermiş ve günümüzde Kazakistan'ın Hindistan'a yönelik ihracat sepetinde en önemli paya sahiptir. Kazakistan ve Hindistan arasındaki mal ticaretine ilişkin veriler Tablo 2'de sunulmuştur. Tablo 2 incelendiğinde 2021 yılında Kazakistan'ın Hindistan'a yönelik ihracatının büyük ölçüde mineral yakıtlar ve türevlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Kazakistan'ın Hindistan'a yönelik ihracat sepetinde en büyük paya sahip ilk beş ürün grubuna ait veriler incelendiğinde mineral yakıtlar ve türevlerinin (%94,03) en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Bunu kıymetli taşlar ve kıymetli metaller (%2,25), inorganik kimyasallar (%1,56), tuz ve kükürt (%0,90), demir ve çelik (%0,65) ihracatı takip etmektedir. Bununla birlikte, Kazakistan Hindistan'a az da olsa tarımsal gıda ürünleri, tekstil ürünleri ihraç etmektedir. Genel olarak Kazakistan'ın ihracat kalemleri ağırlıklı olarak hammadde yoğun ve birincil ürünlerden oluşmaktadır. Kazakistan günümüzde hidrokarbon ürünleri, madencilik ürünleri, kimyasal ürünler ve gıda ürünlerinin arzını artırma potansiyeline sahiptir (Kazakistan Ticaret ve Entegrasyon Bakanlığı, 2022).

Kazakistan'ın Hindistan'dan ithal ettiği başlıca ürün grubuna bakıldığında %23,48'lik pay ile eczacılık ürünleri ilk sırada yer almaktadır. Bunu makineler ve mekanik cihazlar (%15,29), elektrikli makineler ve cihazlar (%11,78), hava taşıtlarının aksam ve parçaları (%10,85), kahve ve çay (%7,41) izlemektedir. Bununla birlikte, Hindistan'dan az da olsa tarımsal ürünler, kimyasal ürünler, demir veya çelikten eşyalar, optik alet ve cihazlar ithal etmektedir. Hindistan'ın ihracat kalemleri daha çok sermaye yoğun malları ve birincil ürünlerden oluşmaktadır. Bu da Hindistan'ın Kazakistan'a ihracatının daha çeşitlendirilmiş olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Kazakistan'ın Hindistan ile Ticaretinde Yer Alan İlk Beş Fası (2021)

Sektör kodu	Sektör adı	İhracat değeri (Bin \$)	Oran (%)	Sektör kodu	Sektör adı	İthalat değeri (Bin \$)	Oran (%)
HS 27	Mineral yakıtlar ve türevleri	1.528.588	94,03	HS 30	Eczacılık ürünleri	88.732	23,48
HS 71	Kıymetli taşlar ve kıymetli metaller	36.523	2,25	HS 84	Makinalar ve mekanik cihazlar	57.784	15,29
HS 28	İnorganik kimyasallar	25.328	1,56	HS 85	Elektrikli makineler ve cihazlar	44.504	11,78
HS 25	Tuz ve kükürt	14.635	0,90	HS 88	Hava taşıtlarının parçaları	41.010	10,85
HS 72	Demir ve çelik	10.510	0,65	HS 09	Kahve ve çay	28.004	7,41

Kaynak: ITC Trademap veri tabanı

4. Bulgular

4.1. Ticaret Yoğunluğu Analizi

Bu çalışmada Kazakistan ve Hindistan'ın ticaret performansları değerlendirilmiştir. İlk önce dış ticaret verileri kullanılarak, Kazakistan ile Hindistan arasındaki ikili ticaretin ne kadar yoğun olduğunu

belirlemek amacıyla Ticaret Yoğunluk indeksi (TII) yararlanılarak analizi yapılmıştır. Kazakistan'ın Hindistan ile ihracat yoğunluğu, Uluslararası Ticaret Merkezi'nin 2001-2021 çalışma dönemine ait verileri kullanılarak hesaplanmış ve bir tablo halinde sunulmuştur.

Kazakistan-Hindistan: Tablo 3 Kazakistan'ın Hindistan ile ihracat yoğunluğunun yıl bazında analizini göstermektedir. Analiz sonuçları incelendiğinde Kazakistan'dan Hindistan'a yapılan ihracatta 2001 yılında Ticaret Yoğunluk indeksi değeri 0,16 olarak hesaplanırken, ilerleyen yıllarda indeks değeri 0'a yaklaşmıştır. 2016 yılında 0,50 olan indeks, ilerleyen yıllarda artarak 2019 yılında 1,07 olarak ölçülmüştür. İndeks değeri 2020 yılında 2,02 ve 2021 yılında 1,04 olarak ölçülmüştür. TII değeri 2,02 ile 2020 yılında en yüksek ve 0,02 ile 2011 yılında en düşük seviyeye ulaşmıştır. Son üç yıldır Kazakistan'dan Hindistan'a yönelik ticarî yoğunluğu dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmektedir. Bu durum Kazakistan'ın Hindistan'a göreceli olarak dünyanın geri kalanından daha fazla ihracat yaptığını göstermektedir. Aynı zamanda Kazakistan'ın Hindistan pazarına yönelik ihracat sepetini yıllar içinde çeşitlendirdiği sonucuna varılabilir. Yapılan hesaplamalar son 10 yılda Kazakistan'ın Hindistan'a yönelik ihracat yoğunluğunun önemli sayılabilecek düzeyde arttığını göstermektedir. Son dönemlerde Kazakistan ticaret ortağı olan Hindistan'a özellikle hidrokarbon ve türevlerinin ihracatını ciddi anlamda arttırmıştır. Sonuç olarak, Kazakistan'ın Hindistan ile ticaret alanındaki ilişkisinin her geçen gün ivme kazandığını ve Hindistan'ın Kazakistan için ticarete önemli fırsatlar sunan ülke haline geldiği söylenebilir.

Hindistan-Kazakistan: Hindistan ve Kazakistan arasındaki ticaret yoğunluğuna ilişkin analiz sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir. Tablo 3'e göre Hindistan'ın ticaret yoğunluğu indeksinin eğilimi yıllar içinde önemli ölçüde azalmıştır. Bu durum TII indeksinin 2001 yılında 1,21'den 2021 yılında 0,51'e düşmesinden anlaşılmaktadır. Analiz sonucu daha detaylı bir şekilde incelendiğinde 2001-2003 yılları arasında Hindistan'dan Kazakistan'a yapılan ticarete yoğunluk derecesinin yüksek düzeyde seyrettiği görülmektedir. Yani, bu yıllarda Ticaret Yoğunluğu indeksi değeri 1'in üzerinde seyretmiştir. 2004 yılından itibaren indeks değeri gerileyerek 1'in altında seyretmiştir. 2004 yılında 0,81 olan ihracat yoğunluğu 2010 yılında 0,56 olarak gerçekleşmiş ve 2014 yılında en düşük seviyesi olan 0,37'ye gerilemiştir. TII değeri 1,21 ile en fazla 2001 yılında kaydedilmiştir. 2021 yılında Ticaret Yoğunluk indeksi değeri 0,51 olarak hesaplanmıştır. Bu da bize, Hindistan ve Kazakistan arasındaki ticaret dengesinin Hindistan açısından olumsuz olduğunu ve iki ülke arasında ticaret akışının beklenenden daha düşük seviyede kaldığını göstermektedir. Sonuç olarak, Hindistan'ın önümüzdeki yıllarda Kazakistan'a ihracatını arttırması gerektiği kanısına varabiliriz.

4.2. Ticarete Tamamlayıcılık Analizi

Klasik ticaret teorisine göre, iki ülke arasındaki ticaret yapısı prensip olarak birbirinin tamamlayıcısı olduğunda, aralarındaki ticaretin genişlemesi için büyük bir potansiyelin varlığından söz edilebilir. Burada Kazakistan ile Hindistan arasındaki ticaret tamamlayıcılığı Ticaret Tamamlayıcılık indeksi (TCI) yardımıyla araştırılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi TCI katsayısı, bir ülkenin ihracat yapısı ile ortak ülkenin ithalat yapısı arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. TCI yardımıyla elde edilen sonuçlar Şekil 1'de sunulmaktadır. Hesaplanan Ticaret Tamamlayıcılık indeksi değeri genel olarak 40 ile 50 arasında değer almıştır. 2021 yılında indeks değeri 45,5 olarak hesaplanmıştır. Bu durum Kazakistan'ın ihracatı ile Hindistan'ın ithalatı arasında çok yüksek olmamakla birlikte ılımlı bir ticarî tamamlayıcılığın olduğunu göstermektedir. Bir diğer deyişle, Kazakistan'ın ihracat yapısı Hindistan'ın ithalat yapısı ile tam anlamıyla birebir örtüşmemektedir. Dolayısıyla, Kazakistan'ın ihracatı Hindistan'ın ithalatını yeteri düzeyde karşılayamamaktadır. Bununla birlikte hem Kazakistan hem de Hindistan doğal kaynaklar, insan gücü ve pazar açısından ekonomik anlamda tamamlayıcılığa sahiptir. Nitekim bazı yıllarda Ticaret Tamamlayıcılık indeksinin 50'nin üzerine çıktığı görülmektedir. Kazakistan'ın Hindistan'a yönelik ticaretinde ihracat çeşitlendirmesi sorununun çözümü için ihracat portföyünü optimize etmesi gerekmektedir.

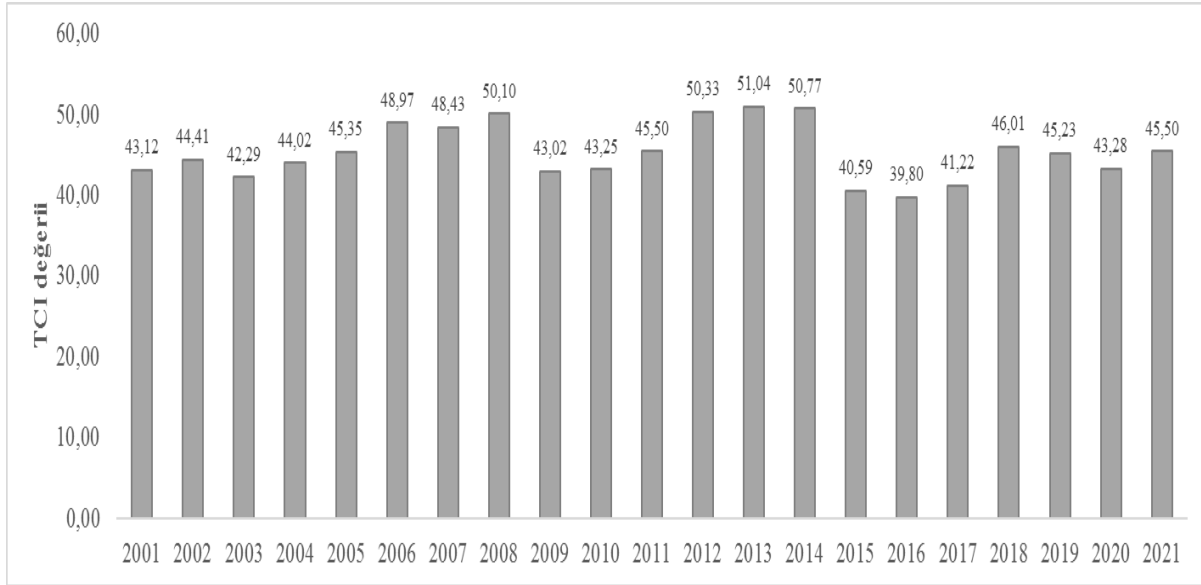
Sonuç olarak, hesaplanan Ticaret Yoğunluk indeksi değerlerine göre son birkaç yılda Kazakistan'dan Hindistan'a yönelik ihracatta yoğunluğun arttığı söylenebilir. Bu ise Kazakistan ile Hindistan arasındaki ticaretin dünya ortalamasından daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Buna karşın, Hindistan'dan Kazakistan'a yönelik ihracatta yoğunluğun düşük olduğu belirlenmiştir. Ticaret Tamamlayıcılık indeksi (TCI) sonuçlarına göre ise iki ülke arasında nispeten zayıf bir ticarî tamamlayıcılığın olduğu belirlenmiştir. Yani, Kazakistan ve Hindistan arasındaki ihracat ve ithalat yapısının kısmen tutarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak, bu hesaplamaların Kazakistan ve

Hindistan arasında karşılıklı fayda sağlayan ticari ilişkilerin varlığına işaret ettiğini belirtmek gerekir. Elde edilen sonuçlara dayanarak, Hindistan ile iş birliğinin önemli bir ekonomik etkiye sahip olabileceği varsayılabilir. Bu doğrultuda ihracat sepetinin ortak ülkenin talep ettiği ürünleri kapsayacak şekilde genişletilmesi ekonomik anlamda büyük önem taşımaktadır. Kazak ekonomisinin petrol ve maden kaynakları sektörüne aşırı bağımlı olduğu göz önüne alındığında, ihracatta ürün çeşitlendirme stratejisinin uygulanması başarılı bir ticaret için kilit bir rol oynamaktadır. Nitekim iki ülkenin dış ticaret yapıları ne kadar uyumlu olursa, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkide o kadar fazla ticarî kazanım elde edilebilir. Bu nedenle iki ülke arasındaki ticaret sisteminin daha da serbestleştirilmesine ve ihracatın çeşitlendirilmesine yönelik somut adımlar atılmalıdır. Nitekim dünya pratiği, orta ve uzun vadede ekonomik iş birliği canlandırmada karşılıklı ticaretin serbestleştirilmesinin önemli rol oynadığını doğrulamaktadır (Kostyunina, 2019: 53). Buna ilaveten, Hintli yatırımcıların Kazakistan topraklarında petrolün, mineral maddelerin, tarımsal ürünlerin işlenmesi ve geliştirilmesine yönelik faaliyetlerinin teşvik edilmesi ekonomik ilişkilerin güçlenmesine ivme kazandıracaktır.

Tablo 3. Kazakistan ile Hindistan Arasındaki Ticaret Yoğunluğu İndeks Değerleri (TII)

Yıllar	Kazakistan-Hindistan	Hindistan-Kazakistan
2001	0,16	1,21
2002	0,05	1,08
2003	0,04	1,10
2004	0,04	0,81
2005	0,05	0,60
2006	0,10	0,63
2007	0,06	0,43
2008	0,12	0,47
2009	0,10	0,39
2010	0,09	0,56
2011	0,02	0,38
2012	0,08	0,48
2013	0,16	0,40
2014	0,56	0,37
2015	0,20	0,49
2016	0,50	0,48
2017	0,60	0,43
2018	0,59	0,45
2019	1,07	0,44
2020	2,02	0,64
2021	1,04	0,51

Kaynak: Uluslararası Ticaret Merkezi'nin verilerine göre hesaplanmıştır

Şekil 1. Kazakistan-Hindistan Ticaret Tamamlayıcılık İndeks Değerleri

Kaynak: Uluslararası Ticaret Merkezi'nin verilerine göre hesaplanmıştır

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda Kazakistan hızlı bir büyüme kaydeden ülkeler arasında yer almaktadır. Aynı şekilde Hindistan da uluslararası piyasada yüksek performans sergileyen ekonomilerden biridir. Kazakistan ve Hindistan arasındaki ikili ticaret bir süredir devam etmekte ve ticaret hacminin gelecekte de artarak devam edeceği beklenmektedir. Nitekim Orta Asya ülkeleri arasında Kazakistan Hindistan'ın başlıca ticaret ortağıdır. Bu çalışmada Kazakistan ve Hindistan arasındaki ikili ticaret ilişkisinin yıllar itibariyle gelişimi Ticaret Yoğunluk indeksi ve Ticaret Tamamlayıcılık indeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında son birkaç yıldır Kazakistan'dan Hindistan'a yönelik ihracatta yoğunlaşmanın arttığı gözlemlenmiştir. Bu durum, Kazakistan'ın Hindistan ile ikili ticarete dünya ortalamasının üzerinde bir ticaret ilişkisi gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu da Kazakistan'ın Hindistan'a karşı ikili ticarete avantajlı durumda olduğunu göstermektedir. Analiz sonuçları Kazakistan'ın ithal ettiği daha fazla ihracat yaptığını ortaya koymaktadır. Öte yandan son yıllarda Hindistan ve Kazakistan arasındaki ticaret dengesinin Hindistan açısından olumsuz bir durum sergilediği belirlenmiştir. Ticaret Tamamlayıcılık indeks sonuçlarına göre ise iki ülke arasında nispeten zayıf bir ticarî tamamlayıcılığın olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, iki ülkenin ticaret profillerinin az çok uyumlu olduğunu göstermektedir.

Hesaplanan indeks değerleri iki ülke arasında ticaret potansiyelinin varlığına işaret etmektedir. Her iki ülkenin de ticarî iş birliği yapabileceği pek çok alan bulunmaktadır. Kazakistan, Hindistan'ın enerji ihtiyacını karşılamak için önemli bir doğal kaynaklara sahiptir. Bununla birlikte, iki ülke kimya, gıda, inşaat ve makine olmak üzere pek çok alanda iş birliğini artırma fırsatına sahiptir. Ancak ikili ticarî ilişkilerin gelişmesini engelleyen bazı zorluklar bulunmaktadır. İki ülke arasında direk ulaşım bağlantısının olmaması en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır. İki yönlü mal akışını arttırmak için coğrafi, siyasî ve diğer engellerin aşılması gerekmektedir. İki ülke arasındaki iş birliği alanlarının genişletilmesi için iki ülke arasında özellikle altyapı, enerji, makine, iletişim, güvenlik ve savunma alanlarında daha fazla iş birliği artıracak ortak projeler geliştirmenin yolları araştırılmalıdır. Diğer taraftan Hindistan, Kazakistan ile ticaret bağlarını geliştirmek için Kazakistan'daki yatırımlarını arttırmalıdır. Hint ve Kazak şirketleri arasında ortak girişimler oluşturulmalıdır. Bu yatırımlar iki ülke arasındaki ekonomik bağların güçlenmesine zemin hazırlayacaktır. Genel olarak gerek Kazakistan'ın gerekse Hindistan'ın ticarî iş birliğinin artırılması açısından büyük bir potansiyele sahip oldukları söylenebilir. Taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da ilerletilmesi iki ülkenin de karşılıklı olarak önemli ticarî kazanımlar elde etmesine imkân sağlayacaktır. İlerleyen yıllarda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin özellikle enerji ekseninde şekilleneceği beklenmektedir.

Kaynakça

- Ademuyiwa, I., Onyekwena, C., Taiwo, O. ve Uneze, E. (2014). Nigeria and the BRICS: Current and potential trade relations and their implications for the Nigerian economy, SAIIA Occasional Paper No. 184.
- Bashimov, G. (2017). Dış ticarete ürün bakımından yoğunlaşma: Orta Asya ülkeleri örneği. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(12), 37-50.
- Bashimov, G. (2018). Türkiye ile İran arasındaki ikili ticaretin analizi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30, 145-155.
- Bhat, M.A. (2018). The strategic cooperation among India, Pakistan, Iran and Central Asia and its implications upon the regional stability. İran Çalışmaları Dergisi, 2(1), 41-60.
- Brown, A.J. (1949). Applied economics: Aspects of world economy in War and Peace. London: George Allen and Unwin.
- Chabi, P. ve Saygılı, F. (2020). The assessment of south-south trade potentialities: The case of Turkey and ECOWAS countries. African Journal of Economic Review, 8(2), 190-218.
- Çelen, A. ve Demirel, A. (2018). Tamamlayıcılık indeksi çalışması: Türkiye örneği. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 20, 101-118.
- Demir, M.A. (2020). Ticaret yoğunluğunun analizi: Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri örneği. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 47, 291-308.
- Drysdale, P. (1969). Japan, Australia, New Zealand: The prospect for Western Pacific Economic Integration. Economic Record, 45, 321-342.
- Galistcheva, N.V. (2017). Globalization of the Indian economy: The main trends and perspectives. MGIMO Review of International Relations, 2(53), 71-89.
- Hassine B.N. ve Kandil M. (2009). Trade liberalisation, agricultural productivity and poverty in the Mediterranean region. European Review of Agricultural Economics, 36(1), 1-29.
- ITC. (2023). Uluslararası Ticaret Merkezi. Erişim adresi <https://www.trademap.org/>
- Kasım, M. ve Yücel, F. (2020). İktisat politikalarının Çin ve Hindistan'ın kalkınmasındaki etkileri. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 203-212.
- Kaur, J. ve Kaur, S. (2016). Revealed comparative advantages: India and Kazakhstan in post-cold war era. International Journal of Central Asian Studies, 20, 1-18.
- Kazakistan Ticaret ve Entegrasyon Bakanlığı. (2022). Kazakistan ile Hindistan arasındaki karşılıklı ticaret 2,0 milyar doları buldu. Erişim adresi <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/press/news/details/332623?lang=en>
- Kim, S.J. (2012). South Korea's trade intensity with ASEAN countries and its changes over time. International Review of Business Research Papers, 8(4), 63-79.
- Kojima, K. (1964). The pattern of international trade among advanced countries. Hitotsubashi Journal of Economics, 5(1), 16-36.
- Kostyunina, G.M. (2019). Russia-ASEAN foreign trade: Key development trends. Russian Foreign Economic Bulletin, 3, 43-59.
- Maik, I. ve Rather, A. (2018). China's trade intensity with South Asian countries. Journal of Economics and International Finance, 10(4), 30-42.
- Maswana, J.C. (2020). African economies in the shadow of China: Effects of bilateral trade structure on economic growth in Africa. Foreign Trade Review, 55(1), 80-92.
- Mazlan, H., Hassan, A., Azman-Saini, W.N.W., Yusof, R.N.R. ve Awang, K.W. (2018). A measure of trade intensity and country market potential. International Journal of Economics and Management, 12(2), 585-605.

- Parkhomchik, L., Şimşek, H.A., Kanapiyanova, Z. ve Akhmetkaliyeva, S. (2015). Recent developments in India-Kazakhstan energy cooperation. Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute weekly e-bulletin No: 30.
- Pradhan, R. (2011). Dynamics of India-Central Asia relations energy as a strategic factor. *The Journal of Central Asian Studies*, 20, 143-164.
- Pradhan, R. (2022). India-Kazakhstan energy relations: Looking back and looking ahead. *Journal of Eurasian Studies*, 13(2), 103-118.
- Purtaş, F. (2011). Orta Asya ile Güney Asya arasında modern ipek yolu projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri (Yayın No: 06). Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Roy, M. S. (2002). India-Kazakhstan: Emerging ties. *Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA*, 26(1), 48-64.
- Seema. (2015). An analysis of trade relations between India and South Africa. *Global Journal for Research Analysis*, 4(4), 1-3.
- Singh, S. ve Kaur, A. (2014). Connect Central Asia policy' factor in India's soft power initiatives in CARs: Problems and prospects. *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences*, 3(12), 94-114.
- Smagulova, Sh.A., Doskeyeva, G.Zh. ve Radko, N. (2016). Analysis of the oil market and the role of investment in the agrarian sector in Kazakhstan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(2), 798-806.
- Sundar Raj, P. Ambrose, B. (2014). A brief analysis of India-Japan bilateral trade: A trade intensity approach. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 2(2), 1-7.
- Tabassum, A. (2021). Trade intensity and trade complementarity between India and Bangladesh. *Webology*, 18(5), 325-334.
- Tantri, M. L. ve Aulakh, P. S. (2019). An analysis of bilateral trade between Canada and India (Working Paper No: 444). Bangalore: The Institute for Social and Economic Change.
- Tatar, H.E. (2021). Dış ticaret yoğunluk analizi: Türkiye ve seçilmiş ülkeler analizi. *Fiscaoeconomia*, 5(2), 522-537.
- Winters, L. A., McCulloch, N. ve McKay, A. (2004). Trade liberalization and poverty: The evidence so far. *Journal of Economic Literature*, 42(1), 72-115.

Beyan ve Açıklamalar

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ahmet Aydın, Güçgeldi Bashimov). Araştırma ikincil verilere sahip bir çalışma olduğu için etik beyana gerek yoktur.

Yazar Katkısı: Kavram/fikir Güçgeldi Bashimov (katkı oranı %100); veri toplama/işleme Ahmet Aydın (katkı oranı %50), Güçgeldi Bashimov (katkı oranı %50); analiz Güçgeldi Bashimov (katkı oranı %100); yazım Ahmet Aydın (katkı oranı %50), Güçgeldi Bashimov (katkı oranı %50) ve eleştirel inceleme ve düzenleme Ahmet Aydın (katkı oranı %50), Güçgeldi Bashimov (katkı oranı %50) tarafından yapılmıştır. Yazarlar makalenin yayınlanan versiyonunu okumuş ve kabul etmiştir.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteği almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Ekim/October 2024, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 2, 201-215.

Başvuru/Submitted: 27.11.2023

Kabul/Accepted: 13.05.2024

Yayın/Published: 30.10.2024

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1396901

Derleme Makalesi/Review Article

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

Ana Baba Kontrol Davranışına Etki Eden Etmenlerin İncelenmesi

Burak Can Korkmaz*

Öz

Günümüz dünyasında çocuk yetiştirilmesi konusuna büyük ilgi gösterilmesi hem çocuğun konumunu hem de ana babalık uygulamalarını büyük oranda etkilemiştir. Bu sebeple ana babalık araştırmaları büyük önem kazanmıştır. Ana babalığın literatürde çoğunlukla destek ve kontrol boyutları ile ele alındığı görülmektedir. Bu noktada ana babanın destekleyici tutumu çocuk için her zaman olumlu davranışlarla ilişkili bulunurken ana babanın kontrolcü tutumu kültüre bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Literatürde çoğunlukla olumsuz davranışlarla ilişkilendirilen ana baba kontrol davranışının Asya kültüründe çocuk için olumlu davranışlarla ilişkili olduğunun tespit edilmesi ana baba kontrol davranışının dinamik doğasını göstermesi açısından önemlidir. Bu dinamikliği sağlayan unsurların tespit edilerek değerlendirilmesi ana baba kontrolünün daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Fakat literatürde ana baba kontrolünü etkileyen etmenleri derleyen herhangi bir güncel çalışma bulunmamaktadır. Bu derleme çalışmasında ilk olarak ana baba kontrol davranışına ilişkin olarak kavramsal çerçeve ele alınmış, daha sonra ana baba kontrol davranışını etkileyen etmenlerin ebeveynlere ait özellikler, çocuğa ait özellikler ve bağlamsal özellikler altında sınıflandırılarak açıklanması sağlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Aile Psikolojisi, Ana Babalık, Ebeveynlik, Kontrol, Psikolojik Kontrol, Davranışsal Kontrol.

Investigation of Factors Affecting Parental Control Behavior

Abstract

In today's world, great interest in child rearing has dramatically affected both the position of the child and parenting practices. For this reason, parenting studies have gained great importance. Parenting is mostly discussed with the dimensions of support and control in the literature. At this point, the supportive attitude of the parents has always been associated with positive behaviors for the child. However, the effect of parents' controlling attitude on the child may differ depending on the culture. In the literature, it has been determined that parental control behavior, which is associated with negative

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Psikolojisi Anabilim Dalı, b.korkmaz@hss18.qmul.ac.uk, ORCID: 0000-0002-7122-9289

behaviors in childhood, is associated with positive behaviors in Asian culture. In this respect, parental control can be considered as a dynamic element. Identifying and evaluating the factors that provide this dynamism will be beneficial for a better understanding of parental control. However, there is no current study in the literature that reviews the factors affecting parental control. In this review study, firstly, the conceptual framework regarding parental control behavior was discussed, and then the factors affecting parental control behavior were explained by classifying them under parental characteristics, child characteristics, and contextual characteristics.

Keywords: Family Psychology, Parenting, Parenthood, Control, Psychological Control, Behavioral Control.

Giriş

Ana babanın çocuk üzerinde büyük bir etkisi olduğu yadsınamaz. Çocuk ve ebeveynleri her gün birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğu için çocuğun hem duygusal gelişimi hem de ruh sağlığı bu etkileşim tarafından şekillenir (Ratliff vd., 2022: 7). Aile içerisinde gerçekleşen iletişim sayesinde çocuğun kişilik gelişimi ve sahip olduğu ahlaki değerler giderek oturmaya başlar (Mitha ve Khairani, 2023: 152). Çocuğun yaşı ve gelişimine bağlı olarak ana babanın çocuğa olan etkisinde farklılaşmalar olsa dahi ebeveynin yanında bulunan çocuğun bu etkiden kaçınması oldukça zordur.

Geçmişten günümüze kadar değişen çocukluk anlayışında artık daha merkezi bir noktaya konulan günümüz çocuklarının ana babalar tarafından da çok büyük bir önem kazandığı görülmektedir (Sağlam ve Aral, 2016: 52). Bu değişen çocuk algısının ana babanın rolü üzerinde de değişim yaratması olasıdır. Bunun yanında son yıllarda ana babaların ebeveynlik konusuna çok büyük bir ilgi gösterdiği, kitapçıkların raflarının çocuk büyümeye ilişkin öğütler veren kitaplarla dolup taşıdığı, televizyon programlarındaki konseptler ile dergi ve gazetelerde yayımlanan makalelerin önemli bir kısmının ebeveynlik konusuna yoğunlaştığı gözlemlenmektedir (Li ve Hein, 2019: 72; Long, 2004: 121; Shah ve Stewart-Brown, 2018: 122). Çocuğun konumu noktasında gözlemlenen değişimin yanı sıra ebeveynliğe ilişkin son yıllarda ortaya çıkmış olan bu yoğun ilgi sonucunda da ana babalığın değişime maruz kaldığı öngörülebilir. Dinamik yapısı ile günümüzün değişen koşullarına bir cevap olarak ortaya çıkmış olan dijital ebeveynlik bu değişime bir örnektir (Nichols ve Selim, 2022: 12) Hatta COVID-19 pandemisi gibi son dönemde yaşanan farklı deneyimler, ebeveynlik ve çocuk yetiştirme pratiklerinde ciddi değişimler ortaya çıkarmıştır (Roman, 2022: 351). Okulların kapanması ve karantina uygulamalarının başlatılması ile birlikte ebeveynler çocuklarıyla ister istemez daha fazla vakit geçirmek durumunda kalmışlardır (Altın ve Erden, 2023: 212). Bu sebeple günümüzün değişen koşullarında ana baba kontrol davranışını etkileyen etmenlerin farklılaştığı düşünülebilir. Ayrıca, anne ve baba ile daha fazla vakit geçirmeye başlayan çocukların iyi oluş halinin sağlanması noktasında ebeveynlik kritik bir role bürünmüştür (Hung, 2022: 1). Ana baba davranışlarının günümüzde çok daha farklılaşmış ve önem kazanmış olduğu düşünüldüğünde ana baba davranışını etkileyen etmenlerin kapsamlı bir şekilde incelenmesi faydalı olacaktır.

Ana babalığa ilişkin değerlendirmelerde bulunmadan önce literatüre bakıldığında çoğunlukla destek ve kontrol boyutları kapsamında ana babalığın ele alındığı göz önünde bulundurulmalıdır (Rodenburg vd., 2011: 442). Ebeveynin çocuğa karşı göstermiş olduğu duyarlılık ve destek çocuğun olumlu davranışlar göstermesiyle ilişkili bulunurken ebeveynin göstermiş olduğu kontrol davranışı çocukta olumsuz davranışlar ile ilişkilendirilmiştir (Jokhio ve Soomro, 2022: 30; Ndengeyingoma vd., 2022: 10; Tamis-LeMonda, 2009: 321). Fakat bu bulgunun aksini iddia eden çalışmalarda ise kontrol davranışı Asya kültürü için ebeveyn tarafından çocuk ile iyi ilişkiler kurulduğunu gösteren ve çocuktaki olumlu davranışlar ile ilişkilendirilen bir unsur olarak belirtilmektedir (Balaguru, 2004: 3; Hoskins, 2014: 515; Russell vd., 2010: 4). Diğer taraftan ebeveynlerin esnek ve güvenilir bir tutum sergiledikleri takdirde ebeveyn kontrolünün olumlu sonuçlar ortaya koyabileceğini öne süren çalışmalar da mevcuttur (Makkar ve Arya, 2017: 65). Türkiye'deki ebeveynlerin ise ABD'li ebeveynlere kıyasla psikolojik kontrol boyutunda daha yüksek puan aldığı bulunurken ailede en fazla psikolojik kontrole baba tarafından başvurulduğu tespit edilmiştir (Dinn ve Sunar, 2017: 104). Türkiye'de kırsal bölgelerde yaşayan ailelerin ise kontrol davranışına daha fazla başvurdukları bulunmuştur (Sunar ve Fisek, 2005). Benzer bir şekilde, Kağıtçıbaşı (1973) Türkiye'de aile içerisinde kontrol davranışının daha düşük sosyoekonomik seviyedeki ailelerde ve kırsalda yaşayan ailelerde daha fazla olduğunu bildirmektedir. Ülkeler arasında farklılık gösteren ana baba kontrol davranışı aynı ülke içerisindeki farklı bölgelerde dahi farklılaşmaktadır. Literatüre bakıldığında ana baba desteğinin çocuk üzerindeki olumlu etkisi

konusunda görüş birliği olduğu fakat ana babanın kontrol davranışı noktasında farklı bulgular elde edildiği görülmektedir. Bu sebeple ana baba kontrol davranışının ve ana baba kontrol davranışına etki eden etmenlerin araştırılması büyük bir öneme sahiptir.

Ana baba kontrolünün kavramsallaştırılmasına bakıldığında ilk yapılan açıklamalardan biri olarak Baumrind (1966: 887) tarafından yapılan çalışmada sıkı kontrol, özerkliği kısıtlama, talepleri zorlama, güç kullanma, açıklama yapma, sevgiyi esirgeme ve cezalandırma davranışı kontrol teknikleri olarak öne sürülürken ana baba kontrolüne ilişkin demokratik, otoriter ve izin verici olmak üzere üç örüntü öne sürülmüştür. İzin verici kontrolde ebeveynin çocuğu için herhangi bir sınırlama getirme girişiminde bulunmadığı, otoriter kontrolde mutlak standartlara göre çocuğun davranışlarının kontrol altında tutulmaya çalışıldığı, demokratik kontrolde ise durumun gerektirdiği koşullara göre yapılan mantık çerçevesindeki yönlendirmeler ile kontrol sağlandığı görülmektedir (Sayıl ve Yağmurlu, 2012: 333).

Sayıl ve Yağmurlu (2012: 334) tarafından ana baba kontrol davranışı konusunda özellikle Steinberg'in çalışması vurgulanmaktadır. Bu anlamda, Steinberg (1990) tarafından öne sürüldüğü üzere manipülatif özellikler barındırarak özerkliğe müdahale eden psikolojik kontrol ile bunun tam tersi olarak özerkliği tehdit etmeksizin geliştiren ve makul kurallar ile rehberlik sağlamayı amaç edinen davranışsal kontrol, kontrol davranışına ilişkin literatürdeki en fazla kullanılan kavramlardır. Çocuğa ebeveyni tarafından çok fazla müdahaleci davranılması ile daha çok ebeveynin beklentilerinden ve isteklerinden yola çıkılarak uygulanan psikolojik kontrolün olumsuz etkilerinin, davranışsal kontrolün etkilerinden daha fazla olduğu öne sürülmektedir (Barber, 1996: 3296; Nanda vd., 2012: 644; Scharf ve Goldner, 2018: 16). Kanat-Maymon ve Assor (2010: 40) tarafından yapılan çalışmada psikolojik kontrolün çocuğa olumsuz etkilerinin empati kurmada zayıflığa kadar varabildiği görülmüştür. Davranışsal kontrol ile psikolojik kontrolün karşılaştırıldığı çeşitli çalışmalar mevcuttur. Merrilees ve diğerleri (2011: 308) tarafından yapılan çalışmada annelerin çocuklarına uyguladıkları kontrol türüne göre çocuklardaki olumsuz davranışın engellenmesine bakıldığında davranışsal kontrolün etkili olduğu görülürken psikolojik kontrolün etkisiz kaldığı gözlemlenmiştir. Benzer bir şekilde González-Cámara ve diğerleri (2019: 16) davranışsal kontrolün olumlu ve psikolojik kontrolün olumsuz sonuçlarla ilişkili olduğunu belirtmiştir. Kontrol davranışının çocukta anksiyete davranışını yordadığını ifade eden çalışmalar mevcuttur (Emerson vd., 2019: 9; Xu vd., 2020: 1669). Kontrol davranışının etkili ve etkisiz olabildiği farklı örnekleri görülmekte, bu farklılıklar ile de yordanacağı üzere ana baba kontrol davranışına etki eden çeşitli etmenler ortaya çıkmaktadır.

Ana babanın kontrol davranışına bakıldığında bu kontrol davranışının hangi durum ve ortamlardan etkilendiği, etkilenecek farklılaşan bu kontrol davranışının olumsuz olarak değerlendirilen psikolojik kontrol olarak mı yoksa olumlu olarak görülen davranışsal kontrol olarak mı ortaya çıktığı gibi değişimleri yordayan etmenlerin anlaşılması ile ebeveynler ve çocuklar üzerinde daha etkin çalışmalar yürütülebilir (Sayıl ve Yağmurlu, 2012: 343). Literatürde ana baba kontrol davranışını etkileyen birçok etmen bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu derleme çalışması ana baba kontrol davranışını etkileyen etmenlerin neler olduğunu ve bu etmenlerin ana baba kontrol davranışını nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Farklı etmenlerin sistematik bir şekilde incelenebilmesi adına Belsky (1984: 83) tarafından öne sürülen "ebeveyne ait özellikler", "çocuğun özellikleri" ve "bağlamsal özellikler" kapsamında sınıflandırma yoluyla çeşitli etmenlerin değerlendirilmesi sağlanmıştır.

1. Ebeveyne Ait Özellikler

Ana baba kontrol davranışına ilişkin yapılmış çalışmalara bakıldığında en fazla anne tarafından uygulanan kontrolün ele alındığı görülmektedir. Annelerin empati becerisine bakılan bir çalışmada daha zayıf empati becerisi ile kontrol uygulama arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır (Soenens vd., 2007: 636). Empati becerisi gelişmiş ebeveynin çocuğuna daha makul ve açıklayıcı bir kontrol kullanarak rehberlik yapması daha olası görülmektedir. Empati becerisi güçlü bir ebeveynin çocuğu tek tip kalıplara sokarak sınırlamaktansa çocuğun değer ve ilgisini göz önüne alan bir bakış açısıyla çocuğa daha fazla seçenek sunarak gelişimini desteklediği gözlemlenmektedir (Akram vd., 2022: 2). Seçenek yaratma anlamında güçlük yaşayan ebeveynin çocuğu kısıtlı seçenekler içerisinde tutabilmeyi sağlamak amacıyla daha fazla kontrole başvurduğu düşünülebilir. Ana baba kontrol davranışı çocuk için gerekli ve suç teşkil eden davranışları azaltıcı bir işlev üstlenmektedir (Harris-McKoy, 2016: 841). Fakat çocuğun sosyalleşmesini ve gelişimini engelleyici derecede yüksek bir kontrol davranışı sonucu çocuğun suç teşkil eden riskli davranışlarında artış yaşanabilir. Ebeveynlerin optimal bir seviyeye kadar kontrol davranışı gerekli görülebilir. Fakat bu kontrol davranışı belli bir seviyeden sonra kısıtlayıcı ve

zarar verici bir hal almaktadır. Bu durum sınav kaygısına benzetilebilir. Sınavlarda öğrencilerin kendisini tetikleyecek kadar fazla ama hakimiyetini kaybetmeyecek kadar az düzeyde tutulması önerilen sınav kaygısına benzer olarak çocukların gözetimini kaybetmeyecek kadar fazla ama çocuğu kısıtlayarak gelişimini engellemeyecek kadar az kontrolün ebeveynler tarafından sağlanmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Soenens ve diğerleri (2006: 539) tarafından yapılan çalışmada çocuğa vereceği sevgi ile çocuğu kabullenici tutumunu çocuğun başarısına odaklayan ve kendi beklentilerini çocuğa dikte etmekte ısrar ettiği görülen mükemmeliyetçi ebeveynlerin daha çok psikolojik kontrole başvurduğu gözlemlenmiştir. Anne ve çocuk arasındaki ilişkiye bakıldığında annenin ayrılma kaygısının yüksek olması durumunda çocuğunun kendisine daha yakın bir ilişki sürdürmesi adına ebeveynin çocuğuna karşı suçluluk hissi yaratma ve koşul öne sürerek kabullenme gibi yöntemler ile psikolojik kontrol uyguladığı gözlemlenmektedir (Ahmad ve Soenens, 2010: 758). Annenin benlik değerine ilişkin Grolnick ve diğerleri (2007: 991) tarafından laboratuvar ortamında yapılan çalışmaya bakıldığında benlik değerini çocuğun başarısına odaklayan annelerin daha fazla kontrolcü davranma eğiliminde oldukları bulunmuştur. Bu anlamda, Çinli ve Amerikalı anneler ile yapılan bir çalışmada Çinli annelerin daha fazla kontrol davranışına başvurması, değer duygularının çocuklarının gösterdiği performansa bağlı olmasına atfedilmiştir (Ng vd., 2014: 355). Bir diğer çalışmada ise dindar ebeveynlerin daha fazla kontrol davranışına başvurduğu öne sürülmektedir (Bornstein vd., 2022: 881). Kontrol davranışının hem olumlu hem de olumsuz birçok farklı sonuç ortaya çıkardığı düşünüldüğünde ebeveynlerin özellikleri daha fazla önem kazanmaktadır. Örneğin Chen (2019: 104) yüksek düzey ana baba kontrol davranışının çocuk için depresyon gibi psikolojik bir rahatsızlığa sebep olabileceğini vurgularken Rekker ve diğerleri (2017: 155) ise ana baba kontrol davranışının çocukta suç işleme durumunun ailenin sosyoekonomik düzeyine göre farklılaştığını öne sürmektedir. Sonuç olarak optimal düzeyde bir kontrol uygulamanın ebeveynler açısından oldukça güç olması ve kontrol davranışının sonuçları konusunda çelişkili bulguların bulunması ana baba kontrol davranışını çeşitlendirmektedir. Aynı zamanda, ana baba kontrol davranışının düzeyi açısından mükemmeliyetçilik, dindarlık ve benlik değeri gibi ebeveynlerin özellikleri daha belirleyici bir hal almaktadır.

Ebeveyne ait özellikler, ana baba kontrol davranışını belirleyen en temel özellikler arasında yer almaktadır. Çünkü çocuğun doğumunun ardından içinde bulunduğu ailenin yapısı her iki ebeveyn tarafından belirlenir. Çocuğun aile içerisinde edindiği yaşantılar her iki ebeveynin gösterdiği çabadan önemli ölçüde etkilenir. Diğer bir ifadeyle çocuğun içine doğduğu ailenin yapısı ve çocuğun yaşamını sürdürdüğü ailenin devamlılığında ebeveynlerin etkisi oldukça büyüktür. Daha da önemlisi, çocuğa ait özellikler ile çevreye ait özelliklerden etkilenen ana baba kontrol davranışının başlangıç noktası olarak ebeveyne ait özellikler yer almaktadır. Ailenin yapısı ana baba kontrol davranışı açısından çok önemlidir. Çünkü boşanma sürecinde olan ebeveynler açısından veya çocuğun velayetine sahip tek ebeveynli aile içerisinde düşünüldüğünde çocuğun kontrolü diğer meselelerin çokluğu sebebiyle geri plana atılabilir (Vermeersch vd., 2008: 697). Buradan hareketle, ana baba kontrol davranışının ortaya çıkması için ebeveynlerin hem zamana hem de odaklanmaya ihtiyaçları olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, her iki ebeveynin içinde bulunduğu ailenin dinamikleri ile tek ebeveynli ailelerin dinamikleri birbirinden farklıdır. Fakat diğer taraftan, her iki ebeveynin bulunduğu aile içerisinde de ortaya çıkan farklı meseleler sebebiyle ana baba kontrol davranışı azalma gösterebilir. Örneğin, Tsala Dimbuene ve Defo (2013: 1) ailede ortaya çıkan çalkantılı süreçlerin ana baba kontrol davranışını olumsuz etkilediğini belirtmektedirler. Sosyalleşme sürecinin bozulmasının ana baba kontrol davranışını da etkilediği ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, ailenin sağlıklı bir sosyalleşme sürecinden geçmesi ana baba kontrol davranışının belirleyicilerinden birisidir. Sonuç olarak, ailenin yapısı ve yaşantıları ana baba kontrol davranışını etkilemektedir. Kontrol davranışının zaman ve çaba gerektirmesi sebebiyle ebeveynlerin yaşantıları çok büyük bir öneme sahiptir. Çocuğun ailede konumlandırıldığı öncelik sırasına göre ana baba kontrol davranışının sıklığı değişebilir. Boşanma gibi ebeveynlerin baş etmesi gereken önemli yaşam olayları sırasında yalnızca ana baba kontrol davranışı değil, çocuk ve ebeveyn arasındaki diğer dinamikler de önemli ölçüde etkilenebilir.

Ebeveyne ait özellikler açısından ele alınması gereken bir diğer aile türü geniş ailedir. Geniş aile içerisinde anne ve baba dışında yakın akrabaların bulunması sebebiyle aile içerisinde iş bölümü artabilir. Çocuğun bakımı da bu iş bölümü içerisinde yer almaktadır. Tek ebeveynli aile ile iki ebeveynli ailede çocuğun aile içerisinde iletişimde bulunduğu kişi sayısı az olduğu için bağımlılık fazla olabilir. Diğer taraftan, geniş aile içerisinde çocuğun ebeveynlere bağımlılığı azalma gösterebilir. Bu anlamda, Francis

(2008: 19) geniş ailelerde ana baba kontrol davranışının görece daha az olduğunu tespit etmiştir. Tek ebeveynli aileler ile iki ebeveynli ailelerde ana baba kontrol davranışının geniş ailelere nazaran daha fazla olması beklenebilir. Bu noktada, bu aile türlerinde ana baba kontrol davranışında neyin belirleyici olduğunun tespit edilmesi büyük bir öneme sahiptir. Literatüre bakıldığında iki ebeveynli ailelerde ebeveynler arası ilişkinin, tek ebeveynli ailelerde ise ebeveynin kendisine ilişkin algısının ana baba kontrol davranışını belirlemede baskın olduğu görülmektedir. Hapiste bulunan ebeveynler ise birkaç çalışmada ele alınmıştır. Bir ebeveyni hapiste bulunan ve tek ebeveynli ailede büyüyen çocuklar için olumlu sosyal kontrol sağlanamamakta, dolayısıyla suç davranışları ortaya çıkabilmektedir (Demuth ve Brown, 2004: 65; Huebner ve Gustafson, 2007: 285). Ailenin yapısı ve büyüklüğü kadar ebeveynlerin bireysel özellikleri de ana baba kontrol davranışını etkilemektedir. Ana babanın ebeveynliğe ilişkin olarak öz-yeterlik düzeyinin yüksek olması ana baba kontrol davranışı ile olumlu yönde ilişkili bulunmuştur (Dirks ve Szarkowski, 2022: 3). Diğer taraftan, babanın olumsuz duygulanım yaşaması çocuğa karşı negatif bir şekilde kontrol davranışına başvurmasına sebep olmaktadır (Özdemir, 2012: 1). Sonuç olarak, ailenin yapısı ve büyüklüğünün ebeveynlerin çocuk ile etkileşimi aracılığıyla kontrol davranışının sıklığını belirlediği, diğer taraftan ebeveynlerin özelliklerinin daha çok kontrol davranışının niteliğini belirlediği düşünülebilir.

2. Çocuğa Ait Özellikler

Literatür içerisinde çocuğun duygularının ana baba kontrol davranışı üzerindeki etkisine dair yalnızca ana baba kontrol davranışının sıklığı açısından değil aynı zamanda bu kontrol davranışının etkinliği üzerine de çalışıldığı görülmektedir. Walling ve diğerleri (2007: 642) tarafından yapılan çalışmada çocuğun duygu durumuna göre ana baba kontrol davranışının değişmekte olduğu ve özellikle çocuk negatif duygu durum gösterdiğinde ana babanın daha fazla kontrol davranışı uygulamasına giriştiği gözlemlenmiştir. Çocuğun duygularına ilişkin yapılan diğer çalışma ise ana baba kontrol davranışının etkinliği hakkında gerçekleştirilmiştir. Ana babanın uyguladığı psikolojik ve davranışsal kontrolün olumlu ve olumsuz özellikler gösterdiği bilinmekle birlikte duygularının ebeveynleri tarafından ciddiye alındığı hissini ve düşüncesini edinen çocuklar için ana baba kontrolünün daha etkin olduğu gözlemlenmektedir (Kakihara vd., 2010: 1). Bir başka çalışma ise ebeveynin kontrol davranışının, kontrol edilmeye çalışılan konunun özel alana girmesi veya sosyal alanda kalması yönüyle ergenler tarafından farklı şekillerde algılandığını tespit etmiştir. Ayrıca hem ergenlerin hem de ebeveynlerin kendilerini açık ve güvenli bir şekilde ifade edebileceği bir atmosfer yaratılması halinde kontrol davranışının giderek azaldığı öne sürülmüştür (Branje, 2018: 174).

Çocuğun duygularının yanı sıra ana baba kontrol davranışına ilişkin çocuğun özellikleri ile ilgili en fazla çalışılan durum çocuğun gösterdiği sorun davranışları üzerinedir. Ana baba kontrol davranışını yordayan etmenlere bakıldığında çocuğun farklı sorun davranışları gösterdiğinde ana baba kontrol davranışının daha fazla kullanıldığı görülmektedir (Soenens vd., 2008: 472). Bu çalışmaya paralel olarak alkol kullanımı gibi sorun davranışları gösteren ergenlerin aileleriyle yapılan çalışmada bu tarz sorun davranışları gösteren çocukların ebeveynlerinin kontrol davranışını çok daha fazla uyguladığı bulunmuştur (Van der Vorst vd., 2006: 107). Benzer şekilde çocuğun suç teşkil eden davranışlarının sonucunda ebeveynlerin daha çok kontrol davranışına başvurdukları gözlemlenmiştir (Harris-McKoy ve Cui, 2013: 841). Bir başka çalışmada ise düşük başarı gösteren çocukların ebeveynlerinin yüksek başarı gösteren çocukların ebeveynlerine kıyasla daha fazla kontrol davranışına başvurdukları tespit edilmiştir (Boonk vd., 2018: 23). Sorun davranışları gösteren çocukların aksine çocuğu psikolojik problem gösteren ebeveynlerin daha fazla kontrol uyguladığına dair bir bulguya rastlanmamıştır (Hasebe vd., 2004: 815). Fakat diğer taraftan, otizm spektrum bozukluğu gibi gelişimsel bozukluk gösteren çocukların ebeveynlerinin gelişimsel bozukluk göstermeyen ebeveynlere göre daha fazla kontrol davranışı uyguladığı bildirilmiştir (Ku vd., 2019: 1445). Çocuğun beceri gerektiren alanlarda yeterli ve başarılı olamaması karşısında ana babanın daha çok kontrol davranışı gösterdiği bulunmuştur (Grolnick vd., 2002: 143; Núñez vd., 2017: 1).

Ana baba kontrol davranışının ortaya çıkmasında çocuğun davranışları önemli bir tetikleyicidir. İntihar olmayan kendini yaralama davranışı gösteren çocukların ebeveynleri tarafından daha fazla kontrol davranışına başvurulduğu bulunmuştur (You vd., 2017: 379). Buradan hareketle, çocukların gösterdikleri davranışlara göre ana baba kontrol davranışı artış veya azalma gösterebilir. Çocuğun istendik olmayan davranış örüntüleri karşısında ebeveynler kontrol davranışını kullanmaktadırlar. Örneğin, Affrunti ve Ginsburg (2012: 102) çocuğun anksiyete düzeyinin annenin kontrol davranışını

doğrudan etkilediğini tespit etmişlerdir. Benzer bir şekilde, Huh ve diğerleri (2006: 193) çocukların gösterdiği dışsallaştırma sorunlarının ebeveyn kontrolünü azalttığını bulmuşlardır. Ebeveynler tarafından başvuru kontrol davranışının türü ve düzeyi büyük farklılıklar gösterebilir. Sorun durumu ortaya çıkan çocuğun yaşadığı zorlu süreç içerisinde ebeveyni tarafından alacağı tepki çocuğun semptomlarını kötüleştirebilir. Dolayısıyla ana baba kontrol davranışının çocuğun davranış problemlerinde daha fazla ortaya çıktığı düşünülürse ruh sağlığı uzmanlarının yalnızca çocuğu değil aynı zamanda ebeveyni de müdahalelere dahil etmesi faydalı olabilir. Gerekli rehberlikten yoksun ebeveyn tarafından uygulanacak kontrol davranışının çocuk üzerinde olumsuz etki bırakabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Çocuğun yaşı ve cinsiyeti ana baba kontrol davranışını etkileyen unsurlar arasında görülmektedir. Ballash ve diğerleri (2006: 127) çocuğun gelişiminin ve yaşının ebeveyn kontrolünü etkilediğini belirtmektedirler. Küçük çocuklar için yaş arttıkça ebeveyn kontrolünün arttığı fakat lise döneminde ise yaş arttıkça ebeveyn kontrolünün azaldığı ifade edilmektedir. Çocuğun yaşı ve gelişimi haricinde cinsiyetin de ana baba kontrol davranışında etkili olduğu ifade edilmektedir (Kokkinos ve Vlavianou, 2021: 4342). Kız çocuklarının erkek çocuklarına nazaran daha fazla izlendiği ve gözlem altında tutulduğu ileri sürülmektedir (Kristjansson ve Sigfúsdóttir, 2009: 481). Çocuğun yaşı ve gelişimine ilişkin olarak ana baba kontrol davranışının değişiminde daha çok bireysel faktörler etkilidir. Fakat çocuğun cinsiyetine göre ana baba kontrol davranışının değişimi kültürden büyük oranda etkilenmektedir. Çünkü erkek ve kız davranışlarının tanımı, yaş gibi biyolojik ve doğuştan gelen bir özellikle kıyaslanamaz. Sosyal olarak inşa edilen toplumsal cinsiyet rollerinin ebeveynler tarafından içselleştirilmesi ile birlikte çocuğun cinsiyetine göre ana baba kontrol davranışının farklılaştığı söylenebilir. Bağlamsal bir faktör olarak değerlendirilebilecek toplumsal cinsiyet rollerinin kültürler arasında oldukça farklılaşması sebebiyle çocuğun cinsiyetinin farklı kültürlerde farklı ana baba kontrol davranışlarına sebebiyet verebileceği öne sürülebilir.

Çocuğun yürümeye başlamasıyla birlikte ana baba kontrol davranışı, çocuğun oyuncaklarını temiz tutmasının istenmesi veya ilgisini çeken yasak nesnelere ellemesinin önlenmesi gibi farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır (Kochanska vd., 2018: 42). Buradan hareketle, çocuğun yaşının ilerlemesi ile olgunlaşma sonucu ortaya çıkan fizyolojik gücün çocuğa daha fazla hareket alanı kazandırması, ana baba kontrolü gibi ebeveyn müdahalesini içeren davranışların daha sık kullanılması ile sonuçlanabilir. Çocuğun yaşına benzer olarak mizacın da önemine vurgu yapılmakta ve ebeveyn kontrol davranışı ile zor mizacın arasındaki ilişkinin açıklanmasına ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Kiff vd., 2011: 258). Bu anlamda, ana baba kontrolü ile çocukta görülen kaygı arasındaki ilişkiye yönelik araştırma ilgisi giderek artmaktadır. Ana baba kontrolü çocukta görülen kaygıyı artırabilir, ayrıca çocuklarının kaygıdan kaynaklanan sıkıntıları karşısında ana baba kontrolü ebeveynler için bir mekanizma olarak kullanılabilir (Van Der Bruggen vd., 2008: 1257). Benzer şekilde, kaygılı mizaçlı çocukların ebeveynlerinde aşırı kontrolcü bir yaklaşım görülebilir (Ballash vd., 2006: 129). Belirli mizaç özelliklerine sahip çocuklar, ebeveynliğe bağlı olarak sonradan ortaya çıkabilecek psikopatoloji açısından daha savunmasız hale gelebilir (MacNeill ve Pérez-Edgar, 2018: 9). Dolayısıyla, zor mizaca sahip çocukların olumsuz ve sürekli bir şekilde ana baba kontrol davranışına maruz kalması psikopatoloji riski doğurabilir. Çocuğun mizacı ana baba kontrol davranışı ile ilişkili olduğu gibi çocuğun ilerleyen yaşamında ortaya çıkabilecek risk faktörleri açısından da önemlidir. Sonuç olarak ana baba kontrol davranışı yalnızca çocuğun mevcut durumunda değişim yaratmakla kalmaz, aynı zamanda sonraki yaşamı üzerinde de büyük bir etkiye sahiptir.

3. Bağlamsal Özellikler

Bağlamsal anlamda bakıldığında ciddi ve fazla oranda olumsuz yaşam olaylarını ardı ardına deneyimlemesinin ana babanın çocuk üzerinde daha fazla kontrol uygulamasına yol açtığı bulgusuna ulaşılmıştır (Grolnick vd., 1996: 33). Bu bulguya paralel olarak Zussman (1980: 792) tarafından yapılan çalışmada ebeveynlerin baskı ve stresi ciddi anlamda hissettiği zamanlarda çocuklarına daha olumsuz yöntemlerle yaklaştığı gözlemlenmiştir. Ana babaların dış dünyayı algılamalarının kontrol davranışı üzerindeki etkisine bakıldığında dış dünyayı çocukları için tehlikeli ve düzensiz bir yer olarak gören ana babalarda çocuklarına karşı daha fazla kontrol davranışı ortaya çıkmıştır (Gurland ve Grolnick, 2005: 103). Günümüzde, teknolojinin gelişmesiyle birlikte artık dış dünyanın giderek sanal evrene doğru genişlediği görülmektedir. Dijital çağda uygunsuz içeriğe ulaşım, aşırı internet kullanımı, siber zorbalık gibi birçok farklı zorluk ortaya çıkmış, dolayısıyla ebeveynler kontrol davranışını bir çözüm olarak

kullanmaya başlamış ve dijital ebeveynlik gündeme gelmiştir (Ali vd., 2020: 69). Bu anlamda, Altarturi ve diğerleri (2020: 1) siber ebeveyn kontrolünün ortaya çıktığını ve çocukların internet kullanımına ilişkin olarak bu ana baba kontrolünün de giderek önem kazandığını vurgulamaktadırlar. Eskiden beri tek başına var olan fiziksel dış dünya ortaya çıkan sanal evren ile birlikte daha kompleks bir hale gelmiştir. Çocukların hareket alanı genişlerken ebeveynlerin kontrol etmesi gereken alanın artması daha fazla tehdit unsurunun algılanması anlamına gelmektedir. Daha tehlikeli ve daha düzensiz bir dış dünya ana baba kontrol davranışını kritik bir hale getirmektedir. İnternet bağımlılığı gibi sorunlu teknoloji kullanımının ebeveyn kontrolü ile azaldığı tespit edilmiştir (Martins vd., 2020: 116). Fakat diğer taraftan ebeveyn kontrol davranışı ile telefon bağımlılığı arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiş, hatta ebeveyn kontrolünün akıllı telefon kullanımını artırabileceği ifade edilmiştir (Lee ve Ogbolu, 2018: 128). Bulgulardaki bu çelişkiler ebeveyn kontrolünün dış dünyadaki etkililiği konusunda ebeveynlerde kafa karışıklığı ile sonuçlanabilmektedir. Bununla birlikte ebeveynler tarafından dış dünyadaki riskleri azalttığı düşünülen bir strateji olarak kontrol davranışının kullanılmasının günümüzde artan tehdit durumları ile paralel olarak artış gösterebileceği düşünülebilir.

Kültürlerarası farklılıklar ana baba kontrol davranışını etkilemektedir. Örneğin, Çin kültürü açısından dağılmış aileler toplum tarafından çok fazla kabul edilmediği için ana baba kontrol davranışının da olumsuz anlamda etkileneneceği ifade edilmektedir (Shek, 2007: 169). Asya kültürü ile Avrupa kültürü arasındaki farklılıklar ana baba kontrol davranışının sıklığını ve niteliğini etkilemektedir (Stankov, 2013: 1232). Toplum tarafından ana baba kontrol davranışının kabul edilebilir olması bu davranışın sıklığını artıracak ve çocuğun istendik davranışı için önemli bir mekanizma olarak kullanılacaktır. Fakat içinde bulunduğu kültür tarafından kabul edilmediği takdirde ana baba kontrol davranışı çocuk için olumsuz çıktılarla sonuçlanacaktır. Dolayısıyla en önemli bağlamsal unsurlardan biri olan kültürün, ana baba kontrol davranışının belirleyicileri arasında olduğu söylenebilir. Çünkü ebeveynler kültürden etkilenerek ana baba kontrol davranışına başvurup başvurmamayı tercih etmektedirler. Çocukların bu kontrol davranışını algılaması ve bu kontrol davranışına tepkide bulunması da kültür tarafından etkilenmektedir. Ana baba kontrol davranışı çocuk tarafından normatif olarak algılandığı takdirde çocuk için ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçları hafifletebileceği öngörülmektedir. Ebeveynin davranışlarının kültürden bağımsız olarak isteğe bağlı gerçekleştiği şeklinde çocukta bir algı oluşması halinde ise çocuk için olumsuz psikolojik ve akademik çıktılar ortaya çıkabileceği düşünülmektedir (Dornbusch vd., 1990: 157). Diğer taraftan kültürün her iki ebeveyn açısından da kontrol davranışını farklılaştırıcı etkisinden söz edilmektedir. Bu anlamda, Güç Kontrol Teorisi'ne göre ataerkil aile yapılanması içerisinde geleneksel inanışlar doğrultusunda ebeveynlerden en fazla kontrol davranışına başvuran kişinin anne olduğu ifade edilmekte çünkü babanın çocuk büyütme katılımının oldukça kısıtlı olduğu belirtilmektedir (Bates vd., 2003: 170). Buradan hareketle, ataerkil aile yapılanmasının belirgin olduğu kültürlerde annenin çocuk büyütmede baskın olması, dolayısıyla kontrol davranışında daha fazla bulunması beklenebilir. Bu anlamda, babanın çocuk büyütme konusunda katılımı arttıkça kontrol davranışında daha fazla bulunacağı ve dolayısıyla annenin kontrol davranışının azalma göstereceği düşünülebilir. Sonuç olarak, toplumsal cinsiyet rollerinin belirgin olduğu kültürler için kontrol davranışının tek bir ebeveyn tarafından diğer ebeveyne kıyasla daha fazla uygulanması olasıdır.

Ailenin sosyoekonomik düzeyine bakıldığında düşük sosyoekonomik düzeydeki ailelerdeki ebeveynlerin diğer ailelerdeki ebeveynlere nazaran daha fazla kontrol davranışında buldukları ve bu kontrol davranışının sebebi olarak düşük sosyoekonomik düzeydeki ailelerin daha fazla çevresel risk faktörü algılaması durumu öne sürülmektedir (Nucci vd., 2005: 21). Paralel olarak Latin ailelerle yapılan çalışmada sosyoekonomik statünün düşük olduğu ailelerde çocuğun yaşı önemli olmaksızın ebeveynlerin kontrol davranışına daha sık başvurdukları gözlemlenmiştir (Halgunseth vd., 2006: 1290). Batı kültüründe ebeveyn tarafından uygulanan kontrol davranışının çocuklar tarafından daha az kabul edici bulunması sebebiyle olumsuz etkisi olduğu görülürken Doğu kültüründe bu duruma bakıldığında ebeveyn kontrolünün çocuklar tarafından sevgi göstergesi olarak algılanması sebebiyle daha olumlu bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmektedir (Pomerantz ve Wang, 2009: 285). Fakat psikolojik kontrol konusunda yapılan yeni araştırmalar farklı bulgular ortaya koymaktadır. Bu anlamda, Dost-Gözkan (2022: 175) psikolojik kontrolün kültürel bağlamda bir norm olarak kabul edilmesi sonucu, toplulukçu kültürler için çocukta olumsuz bir etki yaratmayacağını öngören kültürel normatiflik hipotezine karşı çıkarak Türkiye gibi toplulukçu kültürlerde yapılan araştırmalarda psikolojik kontrolün olumsuz etkisinin normatiflik algısı tarafından engellenmediğini öne sürmektedir. Buradan hareketle, Batı ve

Doğu kültürleri ile bireyci ve toplulukçu kültürler arasındaki farklılaşmalar azalmış, ana baba kontrol davranışı dahil olmak üzere ebeveynlik pratikleri globalleşen dünyada birbirine benzemeye başlamış olabilir. Önceki yıllarda yapılan çalışmalar ebeveyn tutumlarında kültürün etkisini ön plana alırken günümüzün değişen ve gelişen dünyasında artan teknoloji ile iletişim olanaklarının farklılaşmayı azalttığı öngörülebilir. Dünyanın her yerinde aynı anda gündemi belirleme gücü ile sosyal medya gibi günümüzün popüler iletişim araçları bilgiye ulaşımı kolaylaştırması ve kültürden bağımsız beklenti oluşturması ile ana baba kontrol davranışlarını en fazla etkileyen etmenler arasında ele alınabilir.

Sonuç ve Öneriler

Literatüre bakıldığında çoğunlukla kontrol davranışının psikolojik kontrol ile ilişkilendirildiği çalışmalar görülmekte ve kontrol davranışının rehberlik ile ilişkilendirildiği olumlu boyutunun çok fazla ele alınmadığı gözlemlenmektedir. Belsky (1984: 83) tarafından yapılan kavramsallaştırmaya göre sınıflandırıldığında ana baba kontrol davranışına etki eden etmenlerin sadece ebeveyne ait özellikler, çocuğun özellikleri ya da bağlamsal özelliklerin birinde yığılmadığı görülmüş olup ana baba kontrol davranışının çocuk, ebeveyn ve çevreye ilişkin çok fazla çeşitlilik gösteren etmenler topluluğu tarafından şekillendiği gözlemlenmiştir. Ele alınan kavramların çok geniş ve karmaşık olması, aynı zamanda bağlanma gibi ele alınmayan kavramların bulunması bu çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Çocuğun özelliklerine dair literatüre bakıldığında kontrol davranışına en fazla etki eden unsurlardan biri olarak çocuğun sorun ve suç davranışı karşımıza çıkmaktadır (Harris-McKoy, 2016: 841; Harris-McKoy ve Cui, 2013: 841; Martins vd., 2020: 116; Rekker vd., 2017: 155; Soenens vd., 2008: 472; Van der Vorst vd., 2006: 107). Çocuğun suç davranışını bilinçli olarak gerçekleştirdiğinin düşünülmesi sebebiyle ebeveynlerinin gözünde olumsuz bir izlenim bırakmasına karşın psikolojik problem yaşayan çocuğun ailenin gözünde daha fazla yardıma ihtiyacı olduğu gibi bir kanı uyandırması olasıdır. Bu sebeple sorunlu davranışlar gösteren çocuğa karşı ana babanın daha fazla kontrol uyguladığına dair bulgular mevcutken psikolojik probleme sahip çocukları kapsayan çalışmalara bakıldığında ana baba kontrol davranışının bu çocuklarda daha fazla uyguladığına dair bulgular mevcut değildir (Harris-McKoy ve Cui, 2013: 841; Hasebe vd., 2004: 815; Soenens vd., 2008: 472; Van der Vorst vd., 2006: 107). Ebeveyne ait özellikleri içeren çalışmalara bakıldığında ise ebeveyn olarak daha çok annelerin seçtiği ve annenin çocuğa uyguladığı kontrol davranışı üzerine çalışmalar yapıldığı bulunmuştur. Bu noktada babaların da çalışmalara dahil edilerek ana baba kontrolünün birlikte ele alınması faydalı olabilir. Annenin özelliklerinin kontrol davranışları ile ilişkisine bakıldığında ise çocuğuna dair yaşadığı ayrılık kaygısı, zayıf empati becerisi, çocuğunun başarısına odaklanmış benlik değeri ve annenin mükemmeliyetçi tutumu kontrol davranışını artıran unsurlar olarak değerlendirilebilir (Ahmad ve Soenens, 2010: 758; Grolnick vd., 2007: 991; Soenens vd., 2007: 636).

Günümüzde önemli görülen bağlamsal özellikler açısından bakıldığında yaşanan Covid-19 pandemisi ve 2023 Kahramanmaraş depremi gibi zorlayıcı yaşam olaylarının etkisi yadsınamaz. Bulaşıcı ve ölümcül bir hastalık olan Covid-19 pandemisinin ortaya çıktığı dönemde yaşanan ekonomik durgunluk ile birlikte işten çıkarmalar da artmıştır (Uçgun ve Çıtak, 2023: 57). Benzer bir şekilde 2023 Kahramanmaraş Depremi yalnızca bireylerin yaşadıkları evleri değil aynı zamanda iş yerleri ve okullar gibi toplumun birçok farklı katmanını etkilemesi yönüyle çoklu etki yaratmıştır (Bayrakceken ve Deniz, 2023: 24). Dolayısıyla günümüzde yaşanan ani kayıplar ve travmatik yaşantılar ile ortaya çıkan tehlike algısının ana baba kontrol davranışını artırıcı etkisinden söz edilebilir. Bu anlamda, afet ve pandemi dönemlerinde politika yapıcıların zaruri ihtiyaçların karşılanması dışında ailede patolojinin ortaya çıkarak yerleşmesinin önüne geçilmesi amacıyla terapötik müdahale ve psikososyal faaliyetleri ivedi bir şekilde ailelere ulaştırması önemli bir ihtiyaçtır.

Aile yapısı ve aile büyüklüğü değiştikçe ana baba kontrol davranışı üzerindeki dinamikler de farklılaşmaktadır. Farklı aile türlerindeki ebeveynlerin uyguladıkları kontrol davranışının buldukları aile özelinde değerlendirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Eskiye nazaran aile türlerinde görülen farklılaşmaların çokluğu sebebiyle gelecek çalışmaların ana baba kontrol davranışını farklı aile türleri içerisinde incelemesi ve kültüre özgü farklılıkları değerlendirmesi alanyazın açısından faydalı olabilir.

Ebeveynler çocuğun duygu, istek ve özelliklerini dikkate aldıkları takdirde ana baba kontrol davranışı çocuk için daha kabul edilebilir ve yönlendirici bir ivme kazanabilir. Ana baba kontrolü

açısından çocuklara ilişkin bulgular literatürde giderek daha fazla yer almaya başlayan çocuk katılımı kavramının önemini ortaya koymaktadır. Ebeveynleri tarafından ciddiye alındığını hisseden, kendisini ifade etmesi için rahat bir ortam sağlanan ve mahremiyetine saygı gösterildiği düşüncesine sahip olan çocuklar için ana baba kontrol davranışı daha etkin olabilmekte ve çocuk ile ebeveyn arasındaki etkileşim daha sağlıklı gerçekleşmektedir. Ebeveynin uyguladığı kontrol davranışı kadar çocuğun bu kontrol davranışını nasıl ve ne şekilde algıladığı da büyük bir öneme sahiptir. Çocuğun yaşı, cinsiyeti ve mizaç özelliklerine göre değişen algısı gelişimsel özelliklerine hassas olunması gerekliliğini ortaya koyarken bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulması ihtiyacını da doğurmaktadır. Çocuğun hareketlenmesiyle başlayan ve farklı zamanlarda artış gösteren ana baba kontrol davranışının çocuğun mevcut durumu göz önünde bulundurularak uygulanmasının etkili olacağı düşünülebilir.

Kaynakça

- Affrunti, N. W. ve Ginsburg, G. S. (2012). Maternal overcontrol and child anxiety: The mediating role of perceived competence. *Child Psychiatry & Human Development*, 43, 102-112. <https://doi.org/10.1007/s10578-011-0248-z>
- Ahmad, I. ve Soenens, B. (2010). Perceived maternal parenting as a mediator of the intergenerational similarity of dependency and self-criticism: A study with Arab Jordanian adolescents and their mothers. *Journal of Family Psychology*, 24(6), 756. <https://doi.org/10.1037/a0021508>
- Akram, A. R., Abidin, F. A. ve Lubis, F. Y. (2022). Parental Autonomy Support and Psychological Well-Being in University Students During the COVID-19 Pandemic: The Role of Autonomy Satisfaction. *The Open Psychology Journal*, 15(1). <https://doi.org/10.2174/18743501-v15-e2208100>
- Ali, S., Elgharabawy, M., Duchaussoy, Q., Mannan, M. ve Youssef, A. (2020). Betrayed by the guardian: Security and privacy risks of parental control solutions. In *Annual Computer Security Applications Conference*. 69-83. <https://doi.org/10.1145/3427228.3427287>
- Altarturi, H. H., Saadon, M. ve Anuar, N. B. (2020). Cyber parental control: A bibliometric study. *Children and Youth Services Review*, 116, 105134. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2020.105134>
- Altin, B. ve Erden, G. (2023). A Review of Studies on the Covid-19 Pandemic and the Psychological Effects of Related Measures on Children, Youth and Parents. *Turk Psikiyatri Dergisi Turkish Journal of Psychiatry*, 34(3), 202-214. <https://doi.org/10.5080/u25936>
- Balaguru, S. (2004). Acculturation and its impact on child rearing and child behavioral problems: A study of Asian-Indian immigrant families. University of Virginia.
- Ballash, N., Leyfer, O., Buckley, A. F. ve Woodruff-Borden, J. (2006). Parental control in the etiology of anxiety. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 9(2), 113-133. <https://doi.org/10.1007/s10567-006-0007-z>
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child development*, 67(6), 3296-3319. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1996.tb01915.x>
- Bates, K. A., Bader, C. D. ve Mencken, F. C. (2003). Family Structure, Power-Control Theory, and Deviance: Extending Power-control Theory to Include Alternate Family Forms. *Western Criminology Review*, 4(3), 170-190.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child development*, 887-907. <https://doi.org/10.2307/1126611>
- Bayrakceken, E. ve Deniz, G. Y. (2023). The importance of surviving vulnerable groups in natural disasters: A review article. *Journal of Basic Health*, 2(1), 23-30.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child development*, 83-96. <https://doi.org/10.2307/1129836>
- Boonk, L., Gijsselaers, H. J., Ritzen, H. ve Brand-Gruwel, S. (2018). A review of the relationship between parental involvement indicators and academic achievement. *Educational Research Review*, 24, 10-30. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2018.02.001>
- Bornstein, M. H., Putnick, D. L., Lansford, J. E., Al-Hassan, S. M., Bacchini, D., Bombi, A. S., ... ve Alampay, L. P. (2022). 'Mixed blessings': parental religiousness, parenting, and child adjustment in global perspective. In *Parenting: Selected Writings of Marc H. Bornstein*. Routledge.
- Branje, S. (2018). Development of parent-adolescent relationships: Conflict interactions as a mechanism of change. *Child development perspectives*, 12(3), 171-176. <https://doi.org/10.1111/cdep.12278>
- Chen, Y. F. (2019). A review of child and adolescent depression: Family factors and treatment. In *Proceedings of the 2019 Asia-Pacific Conference on Clinical Medicine and Public Health (Cmph 2019)*, Seoul, Republic of Korea.

- Demuth, S. ve Brown, S. L. (2004). Family structure, family processes, and adolescent delinquency: The significance of parental absence versus parental gender. *Journal of research in crime and delinquency*, 41(1), 58-81. <https://doi.org/10.1177/0022427803256236>
- Dinn, A. A. ve Sunar, D. (2017). Çocuk yetiştirme tutumları ve bağıntılarının kültür içi ve kültürlerarası karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 32(79), 95-110.
- Dirks, E. ve Szarkowski, A. (2022). Family-centered early intervention (FCEI) involving fathers and mothers of children who are deaf or hard of hearing: Parental involvement and self-efficacy. *Journal of clinical medicine*, 11(3), 492. <https://doi.org/10.3390/jcm11030492>
- Dornbusch, S. M., Ritter, P. L., Mont-Reynaud, R., ve Chen, Z. Y. (1990). Family decision making and academic performance in a diverse high school population. *Journal of Adolescent research*, 5(2), 143-160. <https://doi.org/10.1177/074355489052003>
- Dost-Gözkan, A. (2022). Adolescent-parent relationships and youth well-being in Turkey. *Child Development Perspectives*, 16(3), 173-179. <https://doi.org/10.1111/cdep.12459>
- Emerson, L. M., Ogielka, C. ve Rowse, G. (2019). The role of experiential avoidance and parental control in the association between parent and child anxiety. *Frontiers in psychology*, 10, 262. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00262>
- Francis, I. G. (2008). The effect of household characteristics on adolescent childbearing in Lesotho (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of the Witwatersrand.
- González-Cámara, M., Osorio, A. ve Reparaz, C. (2019). Measurement and function of the control dimension in parenting styles: A systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(17), 3157. <https://doi.org/10.3390/ijerph16173157>
- Grolnick, W. S., Gurland, S. T., DeCoursey, W. ve Jacob, K. (2002). Antecedents and consequences of mothers' autonomy support: An experimental investigation. *Developmental psychology*, 38(1), 143. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.38.1.143>
- Grolnick, W. S. ve Pomerantz, E. M. (2009). Issues and challenges in studying parental control: Toward a new conceptualization. *Child Development Perspectives*, 3(3), 165-170. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2009.00099.x>
- Grolnick, W. S., Price, C. E., Beiswenger, K. L. ve Sauck, C. C. (2007). Evaluative pressure in mothers: Effects of situation, maternal, and child characteristics on autonomy supportive versus controlling behavior. *Developmental psychology*, 43(4), 991. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.4.991>
- Grolnick, W. S., Weiss, L., McKenzie, L. ve Wrightman, J. (1996). Contextual, cognitive, and adolescent factors associated with parenting in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 25(1), 33-54. <https://doi.org/10.1007/BF01537379>
- Gurland, S. T. ve Grolnick, W. S. (2005). Perceived threat, controlling parenting, and children's achievement orientations. *Motivation and Emotion*, 29(2), 103-121. <https://doi.org/10.1007/s11031-005-7956-2>
- Halgunseth, L. C., Ispa, J. M. ve Rudy, D. (2006). Parental control in Latino families: An integrated review of the literature. *Child development*, 77(5), 1282-1297. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2006.00934.x>
- Harris-McKoy, D. ve Cui, M. (2013). Parental control, adolescent delinquency, and young adult criminal behavior. *Journal of child and family studies*, 22(6), 836-843. <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9641-x>
- Hasebe, Y., Nucci, L. ve Nucci, M. S. (2004). Parental control of the personal domain and adolescent symptoms of psychopathology: A cross-national study in the United States and Japan. *Child Development*, 75(3), 815-828. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00708.x>
- Hoskins, H. D. (2014). Consequences of parenting on adolescent outcomes. *Societies*, 4(3), 506-531. <https://doi.org/10.3390/soc4030506>

- Huebner, B. M. ve Gustafson, R. (2007). The effect of maternal incarceration on adult offspring involvement in the criminal justice system. *Journal of Criminal Justice*, 35(3), 283-296. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2007.03.005>
- Huh, D., Tristan, J., Wade, E. ve Stice, E. (2006). Does problem behavior elicit poor parenting? A prospective study of adolescent girls. *Journal of Adolescent Research*, 21(2), 185-204. <https://doi.org/10.1177/0743558405285462>
- Hung, J. (2022). Digitalisation, parenting, and children's mental health: What are the challenges and policy implications?. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(11), 6452. <https://doi.org/10.3390/ijerph19116452>
- Jokhio, F. ve Soomro, N. P. (2022). The role of parental control in dealing with drug addiction and juvenile delinquency among adolescents in sindh: Narrative Literature Review. *Progressive Research Journal of Arts ve Humanities (PRJAH)*, 4(2), 29-40. <https://doi.org/10.51872/prjah.vol4.Iss2.225>
- Kağıtçıbaşı, C. (1973). Psychological aspects of modernization in Turkey. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 4(2), 157-174. <https://doi.org/10.1177/002202217300400202>
- Kakihara, F., Tilton-Weaver, L., Kerr, M. ve Stattin, H. (2010). The relationship of parental control to youth adjustment: Do youths' feelings about their parents play a role? *Journal of Youth and Adolescence*, 39(12), 1442-1456. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9479-8>
- Kanat-Maymon, M. ve Assor, A. (2010). Perceived maternal control and responsiveness to distress as predictors of young adults' empathic responses. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(1), 33-46. <https://doi.org/10.1177/0146167209347381>
- Kiff, C. J., Lengua, L. J. ve Zalewski, M. (2011). Nature and nurturing: Parenting in the context of child temperament. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 14, 251-301. <https://doi.org/10.1007/s10567-011-0093-4>
- Kochanska, G., Boldt, L. J. ve Goffin, K. C. (2019). Early relational experience: A foundation for the unfolding dynamics of parent-child socialization. *Child Development Perspectives*, 13(1), 41-47. <https://doi.org/10.1111/cdep.12308>
- Kokkinos, C. M. ve Vlavianou, E. (2021). The moderating role of emotional intelligence in the association between parenting practices and academic achievement among adolescents. *Current Psychology*, 40, 4333-4347. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00343-5>
- Kristjansson, A. L. ve Sigfúsdóttir, I. D. (2009). The role of parental support, parental monitoring, and time spent with parents in adolescent academic achievement in Iceland: A structural model of gender differences. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 53(5), 481-496. <https://doi.org/10.1080/00313830903180786>
- Ku, B., Stinson, J. D. ve MacDonald, M. (2019). Parental behavior comparisons between parents of children with autism spectrum disorder and parents of children without autism spectrum disorder: A meta-analysis. *Journal of Child and Family Studies*, 28, 1445-1460. <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01412-w>
- Lee, E. J. ve Ogbolu, Y. (2018). Does parental control work with smartphone addiction? A cross-sectional study of children in South Korea. *Journal of Addictions Nursing*, 29(2), 128-138. <https://doi.org/10.1097/JAN.0000000000000222>
- Li, N. ve Hein, S. (2019). Parenting, autonomy in learning, and development during adolescence in China. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2019(163), 67-80. <https://doi.org/10.1002/cad.20272>
- Long, N. (2004). The changing nature of parenting in America. *Pediatric Dentistry*, 26(2), 121-124.
- MacNeill, L. A. ve Pérez-Edgar, K. (2019). Temperament and emotion. *The Encyclopedia of Child and Adolescent Development*, 1-12. <https://doi.org/10.1002/9781119171492.wecad180>

- Makkar, A. ve Arya, B. (2017). Gratification delay and parenting behaviour: A Study on Pre-School Children. *Indian Journal of Psychological Science*, 6(1), 60-67.
- Martins, M. V., Formiga, A., Santos, C., Sousa, D., Resende, C., Campos, R., ... ve Ferreira, S. (2020). Adolescent internet addiction–role of parental control and adolescent behaviours. *International Journal of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 7(3), 116-120. <https://doi.org/10.1016/j.ijpam.2019.12.003>
- Merrilees, C. E., Cummings, E. M., Goeke-Morey, M. C., Schermerhorn, A. C., Shirlow, P. ve Cairns, E. (2011). Parenting control in contexts of political violence: Testing bidirectional relations between violence exposure and control in post-accord Belfast. *Parenting*, 11(4), 308-325. <https://doi.org/10.1080/15295192.2011.613726>
- Mitha, E. D. ve Khairani, R. (2023). literature review: the role parents in encouraging children’s learning motivation in civics subjects. *International Journal of Students Education*, 2(1), 151-154.
- Nanda, M. M., Kotchick, B. A. ve Grover, R. L. (2012). Parental psychological control and childhood anxiety: The mediating role of perceived lack of control. *Journal of Child and Family Studies*, 21, 637-645. <https://doi.org/10.1007/s10826-011-9516-6>
- Ndengeyingoma, A., Jacob, M. H., Beaulieu-Kratchanov, V. ve Séguin, M. (2022). parenting competencies supporting the development of social and emotional skills of children-a scoping review. *Trends in Psychology*, 1-24. <https://doi.org/10.1007/s43076-022-00194-3>
- Ng, F. F. Y., Pomerantz, E. M. ve Deng, C. (2014). Why are Chinese mothers more controlling than American mothers?“My child is my report card”. *Child Development*, 85(1), 355-369. <https://doi.org/10.1111/cdev.12102>
- Nichols, S. ve Selim, N. (2022). Digitally mediated parenting: A review of the literature. *Societies*, 12(2), 60. <https://doi.org/10.3390/soc12020060>
- Nucci, L., Hasebe, Y., ve Lins-Dyer, M. T. (2005). Adolescent psychological well-being and parental control of the personal. *New Directions For Child And Adolescent Development*, 2005(108), 17-30.
- Núñez, J. C., Epstein, J. L., Suárez, N., Rosário, P., Vallejo, G. ve Valle, A. (2017). How do student prior achievement and homework behaviors relate to perceived parental involvement in homework?. *Frontiers in Psychology*, 8, 1217. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01217>
- Özdemir, Y. (2012). examining the subjective well-being of adolescents in terms of demographic variables, parental control, and parental warmth. *Education & Science/Eğitim ve Bilim*, 37(165).
- Pomerantz, E. M. ve Wang, Q. (2009). The role of parental control in children's development in Western and East Asian countries. *Current Directions in Psychological Science*, 18(5), 285-289. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2009.01653.x>
- Ratliff, E. L., Kerr, K. L., Cosgrove, K. T., Simmons, W. K. ve Morris, A. S. (2022). The role of neurobiological bases of dyadic emotion regulation in the development of psychopathology: cross-brain associations between parents and children. *Clinical child and family psychology review*, 25(1), 5-18. <https://doi.org/10.1007/s10567-022-00380-w>
- Rekker, R., Keijsers, L., Branje, S., Koot, H. ve Meeus, W. (2017). The interplay of parental monitoring and socioeconomic status in predicting minor delinquency between and within adolescents. *Journal of Adolescence*, 59, 155-165. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.06.001>
- Rodenburg, G., Kremers, S. P., Oenema, A. ve van de Mheen, D. (2011). Psychological control by parents is associated with a higher child weight. *International Journal of Pediatric Obesity*, 6(5-6), 442-449. <https://doi.org/10.3109/17477166.2011.590203>
- Roman, N. V. (2022). Parents and Parenting in the COVID-19 Pandemic: A Review of the COVID-19 Literature. *Parenting Across Cultures: Childrearing, Motherhood and Fatherhood in Non-Western Cultures*, 351-366. https://doi.org/10.1007/978-3-031-15359-4_23

- Russell, S. T., Crockett, L. J. ve Chao, R. K. (2010). Introduction: Asian American parenting and parent-adolescent relationships. Springer, New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-5728-3_1
- Sağlam, M. ve Aral, N. (2016). Tarihsel süreç içerisinde çocuk ve çocukluk kavramları. *Çocuk ve Medeniyet*, 1(2), 43-56.
- Sayıl, M. ve Yağmurlu, B. (2012). Ana babalık: Kuram ve araştırma. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Scharf, M. ve Goldner, L. (2018). "If you really love me, you will do/be...": Parental psychological control and its implications for children's adjustment. *Developmental Review*, 49, 16-30. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2018.07.002>
- Shah, N. ve Stewart-Brown, S. (2018). Parenting and health: A call for action. *Paediatrics and Child Health*, 28(3), 120-125. <https://doi.org/10.1016/j.paed.2017.12.002>
- Shek, D. T. (2007). Intact and non-intact families in Hong Kong: differences in perceived parental control processes, parent-child relational qualities, and adolescent psychological well-being. *Journal of Divorce & Remarriage*, 47(1-2), 157-172. https://doi.org/10.1300/J087v47n01_09
- Soenens, B., Luyckx, K., Vansteenkiste, M., Luyten, P., Duriez, B. ve Goossens, L. (2008). Maladaptive perfectionism as an intervening variable between psychological control and adolescent depressive symptoms: a three-wave longitudinal study. *Journal of Family Psychology*, 22(3), 465. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.22.3.465>
- Soenens, B., Vansteenkiste, M., Duriez, B. ve Goossens, L. (2006). In search of the sources of psychologically controlling parenting: The role of parental separation anxiety and parental maladaptive perfectionism. *Journal of Research on Adolescence*, 16(4), 539-559. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2006.00507.x>
- Soenens, B., Vansteenkiste, M., Lens, W., Luyckx, K., Goossens, L., Beyers, W. ve Ryan, R. M. (2007). Conceptualizing parental autonomy support: Adolescent perceptions of promotion of independence versus promotion of volitional functioning. *Developmental psychology*, 43(3), 633. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.3.633>
- Stankov, L. (2013). Depression and life satisfaction among European and Confucian adolescents. *Psychological Assessment*, 25(4), 1220. <https://doi.org/10.1037/a0033794>
- Steinberg, L. (1990). *Autonomy, conflict, and harmony in the family relationship*. Cambridge, Harvard University Press, 255-276.
- Sunar, D. ve Fisek, G. (2005). Contemporary Turkish families. *Families in Global Perspective*, 169-183.
- Tamis-LeMonda, C. S., Briggs, R. D., McClowry, S. G. ve Snow, D. L. (2009). Maternal control and sensitivity, child gender, and maternal education in relation to children's behavioral outcomes in African American families. *Journal of applied developmental psychology*, 30(3), 321-331. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2008.12.018>
- Tsala Dimbuene, Z. ve Defo, B. K. (2013). Timing of Premarital Intercourse in Bandjoun (West Cameroon) does Family Environment Matter?. *SAGE Open*, 3(1), 2158244013480152. <https://doi.org/10.1177/2158244013480152>
- Uçgun, T. ve Çıtak, E. A. (2023). Mental Health of Migrants in Covid-19 Pandemic: Systematic Review. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 15(1), 50-61.
- Van Der Bruggen, C. O., Stams, G. J. J. ve Bögels, S. M. (2008). Research review: The relation between child and parent anxiety and parental control: A meta-analytic review. *Journal Of Child Psychology And Psychiatry*, 49(12), 1257-1269. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2008.01898.x>
- Van der Vorst, H., Engels, R. C., Meeus, W. ve Deković, M. (2006). Parental attachment, parental control, and early development of alcohol use: A longitudinal study. *Psychology of addictive behaviors*, 20(2), 107. <https://doi.org/10.1037/0893-164X.20.2.107>

- Vermeersch, H., T'Sjoen, G., Kaufman, J. M. ve Vincke, J. (2008). Gender, parental control, and adolescent risk-taking. *Deviant Behavior*, 29(8), 690-725. <https://doi.org/10.1080/01639620701873913>
- Walling, B. R., Mills, R. S. ve Freeman, W. S. (2007). Parenting cognitions associated with the use of psychological control. *Journal of Child and Family Studies*, 16(5), 642-659. <https://doi.org/10.1007/s10826-006-9113-2>
- Xu, F., Cui, W. ve Lawrence, P. J. (2020). The intergenerational transmission of anxiety in a Chinese population: The mediating effect of parental control. *Journal of Child and Family Studies*, 29, 1669-1678. <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01675-3>
- You, J., Jiang, Y., Zhang, M., Du, C., Lin, M. P. ve Leung, F. (2017). Perceived parental control, self-criticism, and nonsuicidal self-injury among adolescents: Testing the reciprocal relationships by a three-wave cross-lag model. *Archives of suicide research*, 21(3), 379-391. <https://doi.org/10.1080/13811118.2016.1199989>
- Zussman, J. U. (1980). Situational determinants of parental behavior: Effects of competing cognitive activity. *Child Development*, 792-800. <https://doi.org/10.2307/1129466>

Beyan ve Açıklamalar

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Burak Can Korkmaz). Araştırma ikincil verilere sahip bir çalışma olduğu için etik beyana gerek yoktur.

Yazar Katkısı: Kavram/fikir; veri toplama/işleme; analiz; yazım ve eleştirel inceleme ve düzenleme Burak Can Korkmaz (katkı oranı %100) tarafından yapılmıştır. Yazar makalenin yayınlanan versiyonunu okumuş ve kabul etmiştir.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteği almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Ekim/October 2024, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 2, 216-238.

Başvuru/Submitted: 29.05.2024

Kabul/Accepted: 19.08.2024

Yayın/Published: 30.10.2024

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1491793

Derleme Makalesi/Review Article

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

Sözleşmeden Doğan Yükümlülüklerin İhlali ve Sonuçları

Ahmet Fevzi Kibar*

Öz

Türk Borçlar Kanunu, borcun kaynaklarını düzenlerken borç sözleşmelerini esas almıştır. Türk Medeni Kanunu m. 5'e göre borç sözleşmelerine ilişkin bu hükümler bünyelerine uygun düştüğü ölçüde tüm özel hukuk ilişkilerine uygulanmaktadır. Taraflar sözleşme ilişkisi içerisine girmekle beraber gerek bu sözleşmenin niteliğinden gerekse kanundan doğan yükümlülükler altına girerler. Böylece bu yükümlülüklerin ihlalinin ne gibi sonuçlar doğuracağı ayrı bir düzenleme konusudur. Bu açıdan iki büyük hukuk sistemi olan Anglo-Sakson Hukuk Sistemi ile Kıta Avrupası Hukuk Sistemi büyük farklılıklar arz etmektedir. Her ne kadar Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Antlaşması (CISG) uyarınca bu iki hukuk sistemi arasında birçok konuda bu antlaşma özelinde uzlaşma sağlanmış olsa da halen bu iki hukuk sistemi arasında esaslı farklar varlığını korumaktadır. Her geçen gün devletler arasında daha sıkı siyasi, ticari ve sosyal ilişkiler kurulmaktadır. Bu nedenle gelecekte her iki hukuk sisteminin ortak çalışmalarının artması kuvvetle muhtemeldir. Bu çalışmada sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ihlali açısından Kıta Avrupası Hukuk Sistemi'ne bağlı olan Türk Hukuk Sistemi'nde nasıl bir düzenleme benimsendiğinin genel çerçevesi CISG ile yer yer karşılaştırılarak çizilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hukuk, Borçlar Hukuku, Yükümlülük, Aynen İfa, Tazminat, Sözleşmeden Dönme.

Breach of Contractual Obligations and Consequences

Abstract

The Turkish Code of Obligations is based on debt contracts when regulating the sources of debt. According to Article 5 of the TMK, these provisions on debt contracts apply to all private law relations to the extent appropriate to their structure. By entering into a contractual relationship, the parties enter into obligations arising both from the nature of the contract and from the law. Thus, the breach of these obligations and what kind of consequences it will have is a subject of a separate regulation. In this respect, the two major legal systems, the Anglo-Saxon Legal System and the Continental European Legal System, differ significantly. Although the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG) has led to an agreement between these two legal systems on many

* Arş. Gör., Yalova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, ahmetfevzikibar@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1300-6500

issues, there are still fundamental differences between these two legal systems. Closer political, commercial and social relations are being established between states every day. Therefore, it is highly likely that in the future, joint work of both legal systems will increase. In this study, it is attempted to draw the general framework of the regulation adopted in the Turkish Legal System, which is affiliated with the Continental European Legal System in terms of breach of contractual obligations, by comparing it with the CISG.

Keywords: Law, Obligations Law, Obligation, Specific Performance, Compensation, Rescission of Contract.

Giriş

Çalışmamızda, sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ihlali ve buna bağlanan sonuçlar öncelikle Türk Borçlar Kanunu'nda öngörülen şekliyle ele alınmaktadır. Ayrıca çalışma içerisinde Türk Borçlar Kanunu sistematigi, CISG ile yer yer karşılaştırılmaktadır. Bu incelemenin temel unsuru sözleşmeden doğan yükümlülüklerin belirlenmesidir. Söz konusu yükümlülükler belirlendikten sonra bu yükümlülüklerin ihlaline bağlanan hukukî sonuç ve yaptırımlar genel anlamda ortaya konulmaktadır.

Öncelikle sözleşmeden doğan yükümlülüklerin belirlenmesi için sözleşme, borç, borç ilişkisi, yükümlülük, külfeti edim ve ifa kavramlarının anlaşılması ve birbirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Söz konusu kavramlar doğrudan kanunda tanımlanmadığı için bu kavramların tanımlanmasında öğretiden yararlanılmıştır.

Temel kavramların izahından sonra çalışmanın ikinci bölümünde sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ihlalinin TBK tarafından nasıl sistematize edildiği irdelenmiştir. TBK'nın sistematigi açısından temel düzenleme TBK m. 112'dir. TBK m. 112 ile öngörülen hiç ve gereği gibi ifa etmeme sistematiginin ilgili diğer hükümler ile nasıl genişletildiği, öğreti tarafından nasıl anlaşıldığı ve nasıl anlaşılması gerektiği detaylıca izah edilmiştir. Ayrıca bu kısımda CISG sistematiginin de nasıl tasarlandığına yer yer değinilmiştir. Bu karşılaştırma yapılırken esasen iki sistem açısından temel fark ortaya konulmaya çalışılmıştır. Zira detaylı farkların incelenmesi bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Çalışmanın üçüncü kısmında sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ihlali halinde bu ihlallerin giderilmesi açısından TBK'da öngörülen sistematik ana hatlarıyla incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken öğretideki farklı bakış açıları da sunulmaya gayret edilmiştir. Bunun yanında TBK'da öngörülen ihlalin giderilmesi sistemi ile CISG'de öngörülen ihlalin giderilmesi sistemleri arasındaki temel fark ve birbirlerine benzeyen noktalara da değinilmiştir.

Böylece söz konusu çalışma ile TBK açısından en temel borç kaynağı olan bir sözleşme ilişkisi söz konusu olduğunda bu sözleşmeden hangi yükümlülüklerin doğduğu, bu yükümlülüklerin ihlallerinin nasıl sınıflandırıldığı ve bu ihlalleri engellemek ve ihlallerin istenmeyen sonuçlarının giderilmesi için nasıl bir sistematik öngörüldüğü, CISG sistematigi ile aralarındaki temel farklara değinilerek incelenmektedir.

1. Sözleşmeden Doğan Yükümlülük Kavramı

1.1. Sözleşme

Türk Borçlar Kanunu¹ m. 1/I'e göre; “sözleşme, tarafların iradelerini karşılıklı ve birbirine uygun olarak açıklamalarıyla kurulur”. Öğretide yapılan daha geniş tanımlamaya göre; “sözleşme, belirli bir hukukî sonucu doğurmaya yönelik, karşılıklı ve birbirine uygun irade açıklamalarından oluşan hukukî bir işlemdir”². Sözleşme, en başta bir hukukî işlemdir. Niteliği itibariyle sözleşme, genellikle iki (bazen çok) taraflı bir hukukî işlemdir³.

Borçların kaynakları çeşitli açılardan sınıflandırılmaktadır. Borcun doğumunda iradenin rolü bakımından yapılan sınıflandırmaya göre borç; ya bir irade ile arzu edilen sonucun meydana gelmesi (hukukî işlemde doğan borç), veya iradenin kusurlu olması sebebiyle başkasına verilen zararın tazmin

¹ 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu. (2011). T.C. Resmî Gazete (27836, 4 Şubat 2011).

² Eren, 2022: 211.

³ Eren, 2022: 210 vd.

edilmesi (haksız fiilden doğan borç) şeklinde olabilir. Tek taraflı hukukî işlemde doğan borçlar mevcut olmakla birlikte bu açıdan en önemli kaynak sözleşmelerdir⁴.

Her hukukî işlem taraflar arasında bir hukukî ilişki meydana getirir. Sözleşme de taraflar arasında “sözleşme ilişkisi” doğurur⁵.

1.2. Borç İlişkisi ve Borç

İki veya daha fazla kişi arasında gerçekleşen ve bunlardan birisini (borçluyu) diğerine (alacaklıya) karşı edada bulunmakla yükümlü kılan hukukî rabıtaya, borç ilişkisi denir. Borç ilişkisi, alacaklı taraf açısından bir alacak, borçlu taraf açısından ise bir borç (*Schuld*) veya yükümlülük (*Verbindlichkeit*) doğurur⁶. Borç ilişkisi, öğretilerde “geniş anlamda borç ilişkisi” ve “dar anlamda borç ilişkisi” olmak üzere iki ayrı anlamda kullanılmaktadır. Söz konusu terimin dar anlamda kullanılması, “borç” kavramını, geniş anlamda kullanılanı ise “borç ilişkisi” kavramını karşılamaktadır⁷.

Borç ilişkisi, alacaklı ile borçlu arasında var olan “sürekli bir çerçeve ilişkisi”dir⁸. “*Şu halde, geniş anlamda borç (borç ilişkisi), çeşitli dar borçlar meydana getirebilen bir kaynak, daha iyisi, Alman Hukukçusu Siber’in deyimi ile bir uzviyet (organizma) olarak nitelenebilir*”⁹. Geniş anlamda bir borç ilişkisinde bir tek borcun yer alması mümkün olmakla birlikte genellikle birden çok borç yer alır ve bunların bazıları tarafların karşılıklı borçlarıdır¹⁰.

Borç ve borç ilişkisi terimlerinin değişik anlamlarda kullanılmasının sebebi; Roma Hukukunda borç ilişkisi (*obligatio*) kavramı¹¹ dar anlamda kullanılırken Alman Hukukunda borç ilişkisi (*Schuldverhältnis*) kavramının geniş anlamda kullanılmasıdır. Borç deyimi, Fransızca “*obligation*” teriminin karşılığı olarak dar anlamda borç ilişkisini ifade ettiği gibi, “*dette*” teriminin karşılığı olarak borçlunun yükümlülüğünü de ifade etmektedir¹². Bu tanımlamalardan yola çıkıldığında borç, geniş anlamdaki borç ilişkisinden doğan bir tek alacak hakkını, dolayısıyla da bir tek edim yükümlülüğünü ifade etmektedir¹³.

1.3. Yükümlülük

1.3.1. Genel Olarak

Borçlunun bir şey yapmak veya yapmamak yükümlülüğü borcun esasındandır¹⁴. Hukukî yükümlülük kavramı (*Reschspflicht*), hukuk ve ahlakta ortak olan insan, hareketlerinde bazı kurallara riayet edebilir ve etmelidir, fikrine dayanır¹⁵.

1.3.2. Yükümlülük Çeşitleri

Borç ilişkisinde borçluyu, alacaklıya bağlayan ve borçlunun uyması veya yerine getirmesi gereken yükümlülükler öncelikle aslî yükümlülükler (*Hauptpflichten*) ve yan yükümlülükler (*Nebentpflichten*) olmak üzere ikiye ayrılır. Öğretilerdeki bir diğer tanıma göre ise¹⁶ yükümlülükler

⁴ Oğuzman ve Öz, 2021: 35 vd. “*BK. M. 1-40 (yeni TBK m. 1-48)’da sözleşme borç kaynağı olarak düzenlenmiştir. Bu gibi borç doğuran, bir borç ilişkisi kurmak amacıyla yapılan sözleşmelere borç sözleşmesi diyoruz. Fakat, gerçekte sözleşme kavramı hiçbir şekilde borç sözleşmesinden ibaret kalmayan çok daha geniş bir kavramdır*” (Kocayusufpaşaoğlu, 2017: 95).

⁵ Eren, 2022: 214; Oğuzman ve Öz, 2021: 45.

⁶ von Tuhr, 1983: 9; Antalya, 2019a: 57. Öğretilerde; “*Obligation (borç)*”, “*Verbindlichkeit (Yükümlülük)*” ve “*Schuldverhältnis (Borç İlişkisi)*” birbirinin yerine sıkça kullanılmaktadır. Ayrıca “*Plicht (görev)*” kelimesi de “*Obligation (borç)*” kelimesi ile aynı anlama gelse de birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Hâlbuki “*Obligation*” teriminin “*Plicht*” kelimesinden ayrı kullanılması gerektiği OR 180’de “*Verbindlichkeit*” teriminin tercih edilmesi ile gösterilmiştir (Ehrensperger, 2004: 6).

⁷ Eren, 2022: 21-22. “*Roma Hukukunda Iustininus’un Institutiones’inin borçlardan bahseden kısmının başında (I. 3. 13 pr.), bu anlamda borcu ifade etmek üzere hukukî zincir (iuris vinculum) deyimi kullanılmıştır*” (Kocayusufpaşaoğlu, 2017: 5).

⁸ Eren, 2022: 23.

⁹ (naklen) Bauer, 2010: 31, Kocayusufpaşaoğlu, 2017: 5; Antalya, 2019a: 58.

¹⁰ Oğuzman ve Öz, 2021: 5.

¹¹ Roma Hukukunda, “*obligatio*” kavramı “*vinculum iuris (hukukî zincir)*” in her iki tarafını da gösterir şekilde hem alacaklının hakkına hem borçlunun yükümlülüğünü ifade etmektedir (Zimmermann, 1996: 1).

¹² Oğuzman ve Öz, 2021: 4.

¹³ Eren, 2022: 21-22.

¹⁴ Klasik Roma Hukukunda, “*obligatio (borç-borç ilişkisi)*” hem yükümlülük hem de sorumluluk anlamına geliyordu (Zimmermann, 1996: 5).

¹⁵ von Tuhr, 1983: 12.

¹⁶ Gümüş, 2021: 44.

açısından ilk ayırım, birincil yüküm-ikincil yüküm ayırımıdır. Buna göre bir yükümün ifası sözleşmenin esaslı, birincil amacını oluşturuyorsa bu yüküm birincil yükümdür. Buna karşılık bir yüküm, birincil yükümün ihlal edilmesi halinde önem kazanıyorsa bu yüküm ikincil yükümdür. İkincil (talî) yükümleri, birincil (aslı) yükümlerin yerine geçebileceği gibi yanında da yer alabilir. Örneğin, borçlu temerrüdü halinde aslı edim yükümünün yanında da yer alabilir. Örneğin, borçlu temerrüdü halinde aslı edim yükümünün aynen ifası ile birlikte istenen gecikme tazminatı birincil yükümün yanında yer alan ikincil bir yüküm iken; bir aslı edim yükümünün ifası borçluyu sorumlu kılacak şekilde imkânsız hale gelirse aslı edim yükümünün dönüştüğü tazminat yükümü, birincil yükümün yerini alan ikincil yükümdür.

Öğretide borçlunun, alacaklı karşısındaki aslı yükümlülüğü, “*edim yükümlülüğü*”¹⁷ (*Leistungspflicht*) olarak da tanımlanmaktadır¹⁸. Edim yükümlülüğü ise aslı edim ve yan edim yükümlülüğü olarak ikiye ayrılmaktadır. Aslı edim yükümlülüğü; sözleşmenin türünü, tipini, özellik ve niteliklerini belirleyen ve borçlunun yerine getirmek zorunda olduğu asıl borçtur¹⁹. Aslı edim yükümlülükleri, sözleşmenin tipini belirleyen yükümlülükler olan aslı yükümlülüklerin en yaygın karşımıza çıkan şeklidir. Borç ilişkisinin birinci derecedeki (gerçek anlamdaki) asgari içeriğini oluşturan ve en önemlisi de “ifası doğrudan dava edilebilir” olan yükümlülüklerdir. Örneğin; satış sözleşmesinde mülkiyeti devir, teslim ve satış bedeli ödeme yükümü; vekâlet sözleşmesinde vekilin iş görme yükümü, birer aslı edim yükümlülüğüdür. Buna karşılık bir nitelikli vekâlet sözleşmesi olan komisyon sözleşmesi, sadece ivazlı olarak akdedildiğinde, vekâlet verenin komisyon ücreti ödeme yükümü, komisyoncunun iş görme yükümü ile birlikte aslı edim yükümlülüğüdür²⁰.

Yan edim yükümlülükleri²¹; kanundan, sözleşmeden ve TMK m. 2/İ'e göre dürüstlük kuralından (güven ilkesinden) doğmaktadır²². Yan edim yükümlülükleri, sözleşmenin tipini belirlemeyen, aslı edim yükümlülüğünden bağımsız olan ancak daha arka planda amaç ve içeriğe sahip edim yükümlülükleridir. Yan edim yükümlülükleri de aslı edim yükümlülükleri gibi, bağımsız olarak dava edilebilir yükümlerdir ve bu açıdan yan yükümlerden kolayca ayırt edilebilirler.²³ Örneğin kira sözleşmesinde kiracı kiraladığı evin bahçesinde yer alan çimleri düzenli olarak sulamayı yüklenmişse; kira bedelini ödeme, aslı edim yükümü teşkil ederken çimleri sulama da yan edim yükümlülüğünü teşkil etmektedir.

Aslı ve yan edim yükümlülükleri yanında, onlardan farklı ve bağımsız olan bir diğer yükümlülük türü, yan yükümlülüklerdir²⁴. Bunlar, öğretide bazen “*davranış yükümlülükleri*” bazen de “*koruma yükümlülükleri*” olarak isimlendirilmektedir. Bu yükümlülükler de öğretide kabul edildiği üzere kanundan, tarafların anlaşmasından ya da dürüstlük kuralından (TMK m. 2) doğmaktadır²⁵. Yan

¹⁷ “*Edim yükümleri, özgül bir sözleşme amacının gerçekleşmesine hizmet eden yükümlerdir. Öğreti edim yükümlerini “dava edilebilirlik” noktasından, yan yükümlerden ve koruma yükümlerinden ayırtarmakta ve “bağımsız olarak takip ve dava edilebilir yükümler” olarak ele almaktadır*”. Gümüş, 2021: 45.

¹⁸ Eren, 2022: 29; Antalya, 2019a: 61. “*Borçlunun borcunun konusuna edim (prestation) adı verilir. Şu hâlde edim, borçlunun yerine getirmekle yükümlü olduğu davranıştır. Genel ifadesiyle bu davranış, verme (dare), yapma (facere) veya yapmama (non facere) tarzında tezahür eder*”. Oğuzman ve Öz, 2021: 7.

¹⁹ Eren, 2022: 31; Kocayusufoğlu, 2017: 7; Serozan, 1968: 117. “*Esaslı edim yükümlülükleri, borç ilişkisinin birinci derecede yükümü olup, diğer yükümlerden bağımsız, doğrudan doğruya ifa davasının konusunu oluştururlar*”. Antalya, 2019a: 61.

²⁰ Gümüş, 2021: 45.

²¹ “*Borç ilişkisinde doğan ve esaslı edim yükümündeki ifa yararının gerçekleşmesine katkıda bulunan ona bağımlı yükümlülükler, yan edim yükümlülüğünü oluşturur*”. Antalya, 2019a: 62.

²² Eren, 2022: 34; Serozan, 1968: 117; Ehrensperger, 2004: 7. TBK'da özel olarak düzenlenen yan edim yükümlülüklerine; TBK m. 211 (BK m. 186), m. 226 (BK m. 201), TBK m. 316 (BK m. 251), TBK m. 319 (BK m. 256), TBK m. 444 (BK m. 348) gösterilebilir.

²³ Gümüş, 2021: 46-47.

²⁴ Yan yükümlülükler, esas edime bağımlı olup bağımsız nitelik taşımazlar. Bu özellikleri nedeniyle borçlu bu yükümlülükler aykırı davranışında, alacaklı bu yükümlülükleri ifasını dava konusu yapamaz. Ehrensperger, 2004: 7. “*Fakat borçlunun yan yükümlülükleri aykırı davranışı sebebiyle uğradığı zararın giderimini talep edilebilir*”. Antalya, 2019a: 63. Yan yükümlülükler ile borçlu esas edim yükümlülüklerini doğru bir şekilde ifa etmeyi ve ifanın yerine getirilmesi için yapılması gereken her şeyi iyi niyetle yapma taahhüdü altındadır. Ehrensperger, 2004: 7.

²⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Kocayusufoğlu, 2017: 12 vd.; Serozan, 1968: 117 vd.; Eren, 2017: 38-39. Yan yükümlülükler örnek olarak gizliliğe uyma, bilgi vermeme, rekabet etmeme, sadakatli davranış gibi yükümlülükler gösterilebilir. Antalya, 2019a: 63. Bu davranış yükümlülüklerine bir örnek de güven ilkesidir. “*Güven ilkesi, hukuken korunmaya değer bir çıkarımı gerçekleştirmek üzere bulunduğu kişide bir güven olgusu yaratanın, bu güvenin sonuçlarına katlanması ve onun bir kez yaratmış bulunduğu güveni artık sarsmaması anlamını taşımaktadır. Aralarında karşılıklı güvene dayanak oluşturabilecek özel ve somut bir hukuksal bağ bulunan kişilerden her birinin, sözüyle ve eylemiyle karşı tarafta*

yükümlülükler, asıl borcun amacına uygun olarak tam ve doğru bir şekilde ifasını sağlamaya hizmet eden, bağımsız dava edilemeyen aksine ihlali tazminat yaptırımına bağlanmış yükümlülüklerdir. Örneğin; inşaatı yapan yüklenicinin ortaya çıkan toprak kayması tehlikesini iş sahibine bildirmesi (bildirim yükümü), hekimin muayene sonrası reçeteye yazdığı ilaçların nasıl ve ne miktarda kullanılacağı hususunda hastayı bilgilendirmesi (bilgi verme-aydınlatma yükümü), satıcının satılanı teslim tarihine kadar özenli olarak koruması (muhafaza yükümü) gibi yükümlülüklerdir²⁶.

Yan yükümlülükleri, yan edim yükümlülüklerinden ayıran temel fark, yan edim yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi halinde alacaklıya bir bağımsız ifa davası açma hakkı tanınırken; yan yükümlülüklerin ihlalinde alacaklının bu şekilde bir bağımsız dava hakkına sahip olmamasıdır. Yan yükümlülüklerin ihlali alacaklı için sadece borçluya yönelik bir tazminat alacağı doğurur. Örneğin bir psikiyatristin ünlü bir sanatçının kendi hastası olduğunu açıklaması yan yükümlülük niteliğindeki sır saklama yükümünün ihlali oluşturur ve ünlü sanatçının başta kazanç kaybı olmak üzere bu açıklama sebebiyle uğramış olduğu zararını tazmin etmek zorunda kalır²⁷.

Bir diğer yükümlülük kategorisi olarak koruma yükümlülükleri doğrudan alacaklının ifa menfaatinin gerçekleşmesini sağlamaya yönelmeyen aksine münhasıran alacaklının ifa menfaati dışındaki bütünlük menfaatinin (alacaklının kişisel değerlerini ve ifa menfaati dışındaki diğer malvarlığı değerlerini) korumayı hedefleyen yükümlülüklerdir. Koruma yükümlülükleri de yan yükümlülükler gibi alacaklıya bağımsız bir aynen ifa davası sağlamaz, bu yükümün ihlali borçlu için sadece tazminat ödeme borcu doğurur. Yan yükümlülükleri (hatta edim yükümlülüklerini), koruma yükümlülüklerinden ayıran ölçüt “*korunan menfaat*”tir. Yan yükümlülükler, ifa menfaatinin gerçekleşmesine hizmet ederken koruma yükümlülükleri bütünlük menfaatine (kişi varlığı ve ifa menfaati dışındaki malvarlığına ilişkin) yönelik ihlalleri önlemeyi amaçlar²⁸.

1.4. Külfet

Külfet bir diğer adıyla yükümlenti, bir borcun veya borç ilişkisinin tarafına kanunun veya dürüstlük kuralının yüklediği verme, yapma, yapmama şeklinde bir davranış ödevi olup, söz konusu ödevin yerine getirilmemesi, ödev kendisine yüklenen tarafın hukuk düzeninin kendisine tanıdığı hukuksal menfaati veya konumu kaybetmesine yol açar²⁹. Bir başka ifadeyle külfet, hukuk düzeninin bir kişiye diğer bir kişi karşısında yüklemiş olduğu davranış olup yükümlü kişi bu davranışı yerine getirmese ya elde etmesi mümkün olan bir hakkı kazanamaz ya da böyle bir hakkı kaybeder. Külfet de aynen yükümlülük gibi bir davranışı konu alır. Ancak yükümlülükte, borçlu borçlanmış olduğu davranışı yerine getirmediği takdirde alacaklı borçluya karşı ifa veya tazminat davası açıp onu zorlayabildiği halde külfette bu hakka sahip değildir³⁰. Kısaca, külfet bir yüküm değildir. Bu nedenle karşı taraf, külfeti yüklenenden külfeti yerine getirmesini talep ve dava edemez³¹.

Örneğin bir satım sözleşmesinde satıcının sözleşme konusunun mülkiyetini alıcıya öngörülen vadede devretmesi onun için bir yükümlülüktür. Satıcının bu yükümlülüğünü yerine getirmemesi üzerine alıcı, kanunen ona tanınan ifa ve tazminat talebinde bulunabilecek yahut şartları gerçekleşmesi halinde sözleşmeden dönme hakkını kullanabilecektir. Hâlbuki satıcının sözleşmeden doğan yükümlülüğüne aykırı davranması halinde alıcının, satıcının temerrüdü halinde kendisine TBK m. 212’de tanınan hakları kullanabilmesi için kural olarak TBK m. 117 ve 123’te öngörülen ihtar ve ek süre tanıma külfetlerini yerine getirmesi gerekir. Bu külfetleri yerine getirmesini alıcıdan, satıcı talep ve dava edemez. Ancak alıcı bu külfetleri yerine getirmese kendisine tanınan hakları kullanamaz.

yarattığı korunmaya değer hakkı güveni boşa çıkarmamasını gerektirmektedir”. Yargıtay, H. G. K., (2020). 2019/26 E. ve 2020/291 K. sayılı karar. 03.12.2020 tarihinde <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/pf/sorgula.xhtml> adresinden erişildi).

²⁶ Gümüş, 2021: 47.

²⁷ Gümüş, 2021: 48.

²⁸ Gümüş, 2021: 49.

²⁹ Gümüş, 2021: 74.

³⁰ Eren, 2022: 44.

³¹ Gümüş, 2021: 74.

1.5. Edim ve İfa

Borçlunun borcunun konusuna, edim (prestation) ismi verilir. Edim, borçlunun yerine getirmekle yükümlü olduğu davranıştır³². Bir diğer ifadeyle; alacaklının borçludan talep edebileceği, borçlunun da alacaklıya karşı yerine getirmek yükümlülüğü altında olduğu davranışa (verme, yapma veya yapmama/dare, facere, non facere³³) “*edim*” denir³⁴.

İfa³⁵, hukukî işlem (özellikle sözleşme) veya kanun gereğince borçlanılmış olan edimin, borçlunun ya da üçüncü kişinin faaliyetiyle yerine getirilmesidir.³⁶ Eğer olumlu yahut olumsuz bir fiilde bulunma (para verme, iş görme veya rekabet etmeme gibi) borçlanılan edim ise bu fiili borca (sözleşmeye ve kanuna) uygun bir biçimde icra etmeye “*ifa*” denir. Borca uygun “ödeme” yapma ise ifanın salt para borçlarına mahsus bir görünümüdür³⁷.

Borçlar Hukukunun temel unsurlarını oluşturan borcun ve borç ilişkisinin doğal ve temel amacı ve başlıca hükmü ifa (Erfüllung, Execution, Performance)’dır. Zira borç ilişkisi sırf ifa edilmesi için oluşturulur³⁸. Borç denince akla ifa, ifa denince akla borç gelmelidir. Nitekim ifası istenemeyen borç bir eksik borçtur³⁹. İfa, borcu gayesine ulaştırır ve borçluyu borcundan kurtarmak suretiyle borçlu ile alacaklı arasındaki hukukî ilişkiyi çözer⁴⁰.

2. Sözleşmeden Doğan Yükümlülüklerin İhlali

Sözleşmeden doğan borç ilişkileri, esasen “*edim yükümlülükleri*” ile “*yan yükümlülükler*”i içerir. Borçlu, söz konusu yükümlülüklere uygun hareket etmek, bunların gereğini yerine getirmek ve bu yükümlülükleri ihlal etmemek mecburiyetindedir. Zira ilgili yükümlülüklerin ihlali, sözleşmenin ihlali anlamına gelmektedir. Bu yükümlülüklerin ihlali sözleşmeden doğan sorumluluğun temelini teşkil eder. Ancak, tazminat borcunun doğabilmesi için borçlunun kusurlu olarak ihlalde bulunması şarttır⁴¹.

Sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ihlali esasen TBK’nın İkinci Bölümünün İkinci Ayırımında “*Borçların İfa Edilmemesinin Sonuçları*” üst başlığıyla düzenlenmiştir. İlgili kısımda söz konusu ihlaller “Borcun İfa Edilmemesi” ve “Borçlunun Temerrüdü” alt başlıklarıyla iki ana gruba ayrılmıştır⁴².

Öğretide ise söz konusu ihlaller borcun hiç ifa edilmemesi, borcun gereği gibi ifa edilmemesi, kusurlu ifa imkânsızlığı, kısmî ifa, borçlunun temerrüdü gibi çeşitli gruplandırmalar altında incelenmektedir.

CISG (Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Antlaşması) sisteminde, sözleşmenin ihlal edilmesi halinde alıcı ve satıcının sahip olduğu hukukî imkânlar ayrı ayrı düzenlenirken ifa engelleri bakımından bir ayrıma gidilmediği görülmektedir. Bir diğer deyişle eksik ifa, aliud ifa, ayıplı ifa, temerrüt, imkânsızlık gibi sözleşmeye aykırılık sebepleri özel olarak düzenlenmemiştir. Aksine bu kurumların tamamı sözleşmeye aykırılık kavramı altında düzenlenmiştir. CISG’de ihlalin ayırımına değil, ihlalin gerçekleşmesine önem verilmektedir⁴³. Bu

³² Oğuzman ve Öz, 2021: 7; Antalya, 2019a: 97. Gelişmiş Roma Hukukunda, bir borç ilişkisinin temel unsuru borçlunun doğrudan bir edim ifa etmesi gerçeğidir. Zimmermann, 1996: 6.

³³ “*Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum aut servitutum nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum*”. Zimmermann, 1996: 6.

³⁴ Serozan, 2017: 9; Şafak, 2022: 12.

³⁵ “*Borcun en olağan ve temenni edilen sona erme sebebi olan ifa, kanunumuzda ve mehz kanunda tanımlanmamıştır*”. Şafak, 2022: 10.

³⁶ “*İfa, sözleşmeden doğan borcun yine sözleşmeye uygun olacak şekilde yerine getirilmesi anlamına gelir*”. Antalya, 2019b: 42, p. 5.

³⁷ Serozan, 2017: 7; von Tuhr, 1983: 457; Oğuzman ve Öz, 2021: 265.

³⁸ İfayı talep etmek, kendisine taahhütte bulunulan alacaklının temel hakkıdır. Markesinis, Unberath ve Johnston, 2006: 399.

³⁹ Serozan, 2017: 6.

⁴⁰ Von Tuhr, 1983: 457.

⁴¹ Eren, 2022: 1172 vd.

⁴² “*Gerçekten de son yıllarda tüm ulusal yasalarda ve uluslararası hukuksal belgelerde benimsenen yalın ifa engelleri tablosunda artık ifa engellerinin tümü tek bir çatı-kavram olarak toplanmıştır. Tüm ifa engellerini kısıtlayıp kucaklayan bu şemsiye-kavram “yüküm ihlali” (breach of contract, Pflichtverletzung, Inexecution) kavramıdır. Buna kusur ögesine yer vermeden daha tutarlı bir deyimle “ifa engeli” de denebilir (Leistungsstörung, perturbation a l’execution des obligations).*” Serozan, 2017: 140.

⁴³ Eroğlu, 2023: 16.

durum Antlaşma'nın Anglo-Sakson (common law) hukuk sistemindeki yapıya yakın bir yol izlediğini göstermektedir⁴⁴. Zira Anglo-Sakson sisteminde “warranty” kurumu borçlunun üstlenmiş olduğu yükümlülükleri bir garanti taahhüdü olarak⁴⁵ kabul etmekte ve sözleşmeye aykırılık oluşturan tüm halleri bu kavram altında toplamaktadır⁴⁶.

2.1. Borcun Hiç veya Gereği Gibi İfa Edilmemesi

TBK m. 112’de, “*borç hiç veya gereği gibi ifa edilmezse*” denilerek söz konusu ihlal düzenlenmektedir. Borcun ifa edilmemesi, borcun hiç ifa edilmemiş olmasının (Nichterfüllung) yanında borcun kötü ifa edilmiş olmasını ya da bir diğer deyişle borcun gereği gibi ifa edilmemiş olmasını (ungehörige Erfüllung) kapsayan bir anlamda kullanılmaktadır⁴⁷.

Borcun hiç ifa edilmemesi, ya borcun ifasının mümkün olduğu halde ifa edilmemiş olduğunu ya da borcun ifasının imkânsızlaşması sebebiyle ifa edilmemiş olduğunu gösterir⁴⁸. Borçlunun temerrüdü de esas itibarıyla bir borcun hiç ifa edilmemesi halidir. Ancak öğretilerde bu durumun bir geç ifa etme hali olduğu da belirtilmektedir⁴⁹.

2.1.1. Kusurlu Sonraki İfa İmkânsızlığı

Borçlanılan edimin hiç ifa edilememesi halleri TBK’da; başlangıçtaki (baştaki) imkânsızlık (TBK m. 27), alacaklının temerrüdü (m. 106 vd.), kusursuz sonraki ifa imkânsızlığı (m. 136 vd.), kusurlu sonraki ifa imkânsızlığı (TBK m. 112) hükümlerinde düzenlenmiştir⁵⁰.

Alacaklının temerrüdü (*mora creditoris*) halinde⁵¹ alacaklı, sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü değil kendisi için bir külfet (Obliegenheit) olan ifaya iştirak etme filini⁵² yerine getirmemiş olur. Böyle durumlarda borçlu, alacaklının katılımı olmadan borcundan kurtulabilir⁵³ (TBK m. 107 vd.). Borçlu temerrüdü halinde, edim yükümlülüğünün ihlali söz konusu olup bu durum alacaklıya, edimi kanuni yollarla zorla elde etme hakkını verir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise alacaklı, tazminat talep edebilir veya sözleşmeyi sona erdirebilir (TBK m. 118 vd.). Alacaklının temerrüdü halinde ise alacaklının ifaya iştirak etmemesi, borçluya bir dava hakkı tanımadığı gibi ne bir tazminat hakkı ne de sözleşmeyi sona erdirmeye imkânı tanır⁵⁴.

İmkânsızlık kavramı gerek 818 sayılı BK’nda gerekse 6098 sayılı TBK’da tanımlanmamıştır. İmkânsızlık tanımları ve türleri öğreti tarafından yapılmaktadır⁵⁵. İmkânsızlık halleri; baştaki

⁴⁴ Dayıoğlu, 2011: 32.

⁴⁵ “CISG sistematğinde, tazminat talep hakkının karşı tarafın kusurundan bağımsız düzenlenmiş olmasının, beraberinde bir tür garanti sorumluluğu (“strict liability”) getirdiği savunulmaktadır⁴⁶. Bu kuralın sınırları, öngörülebilirlik testi, zararı azaltma külfeti ve madde 80 ile belirlenmiştir”. Gürkan, 2015: 13.

⁴⁶ Zimmermann, 1996: 803 vd. Kursat, 2018: 314-315. “Bu prensip dolayısıyla taraflar sözleşme ile yüklenmiş oldukları her türlü yükümlülüklerini yerine getirmekle mükelleftirler. Dolayısıyla taraflardan birinin kusuru olmaksızın herhangi bir yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumunda dahi sorumluluğu gündeme gelecektir. Buna göre sözleşmenin karşı tarafı somut olay bakımından uygun olan yaptırımı talep edebilecek olup; bu talep bakımından yükümlülüğünü yerine getirmeyen tarafın kusurlu olup olmadığına ilişkin inceleme yapılmayacaktır”. Kurşat, 2018: 317.

⁴⁷ Oğuzman ve Öz, 2021: 395.

⁴⁸ Oğuzman ve Öz, 2021: 395.

⁴⁹ Antalya, 2019b: 214.

⁵⁰ Antalya, 2019b: 214.

⁵¹ Bir sözleşmenin ifası, çoğu zaman sözleşmenin her iki tarafının işbirliği yapmasını gerektirir. Pratikte “*alacaklının temerrüdü (delay of the creditor)*”, borçlu ile işbirliği yapmama şeklinde ortaya çıkar. Markesinis, Unberath ve Johnston, 2006: 411. “*Alacaklının katılması gerekli olmayan, alacaklı tarafından yapılan herhangi bir fiile ihtiyaç bulunmaksızın ifa edilebilen borçlarda, örneğin yapmama borçlarında alacaklı temerrüdü söz konusu olmaz*”. Oğuzman ve Öz, 2021: 377.

⁵² Ancak, “*alacaklının ifayı kabulü veya ifayı engelleyecek şekilde davranmaması taraflar arasındaki sözleşmeye göre aynı zamanda onun için bir borç teşkil ediyorsa, karşı taraf dilerse alacaklı temerrüdü hükümlerine dilerse borçlu temerrüdü hükümlerine dayanabilir*”. Oğuzman ve Öz, 2021: 377. Örneğin TBK m. 232’de öngörüldüğü üzere satış sözleşmesinde alıcı, satılanı teslim almakla yükümlüdür. Bu durumda edimin kabulü sadece bir hak değil aynı zamanda bir borç olacağı için bu tür durumlarda alacaklı ifayı kabulden kaçınırsa alacaklı temerrüdüne düşmekle birlikte borca aykırı davranan kişi konumuna gelecektir. Tekben, 2016: s. 2598.

⁵³ Akıncı, 1999: 99.

⁵⁴ Akıncı, 1999: 98-99. “*Alacaklının temerrüde düşmüş olması, kural olarak borçlunun borcunun sona ermesine neden olmamaktadır. Bu kuralın istisnası ise, TBK m. 593 (eski BK m. 501) hükmünde yer alan ve alacaklının, kefilin ifa teklifini kabul etmemesi halinde kefilin, kefaletten kurtulacağını öngören düzenlemedir. Bu durumda kefilin, temerrüdü özel sonuçları ortaya çıktığında bahsedilebilecek imkânları kullanmaya ihtiyacı olmayacaktır*”. Tekben, 2016: 2599.

⁵⁵ Altun, 2020: 17.

(başlangıçtaki) imkânsızlık ve sonraki imkânsızlık olarak ikiye ayrılır⁵⁶. Baştaki imkânsızlık, sözleşmenin kesin hükümsüzlüğü (butlanı) sonucunu doğurur (TBK m. 27). Bu sebeple, bu durumun söz konusu olduğu hallerde sözleşmeden doğan yükümlülüğün ihlalinden söz edilmez. Zaten ortada henüz geçerli bir sözleşme mevcut değildir. Ayrıca, kusursuz sonraki ifa imkânsızlığı hali TBK m. 136'ya göre borcu sona erdiren bir haldir⁵⁷. Dolayısıyla, TBK m. 112 anlamında borcun hiç ifa edilmemesi sebebiyle ortaya çıkan ihlâl ile kastedilen kusurlu sonraki imkânsızlık halidir⁵⁸.

Kusurlu ifa imkânsızlığı, sözleşmenin geçerli olarak kurulmasından sonra borçlunun kusurlu bir davranışı sebebiyle edimin, sürekli ve kesin olarak ifasının mümkün olmamasıdır⁵⁹. Örneğin; satış sözleşmesinin konusu olan kanaryanın, borçlunun gerekli özeni göstermemesi sonucu ölmesi durumunda bir kusurlu ifa imkânsızlığı söz konusudur⁶⁰. Kusurlu ifa imkânsızlığı ortaya çıkmasıyla borçlu, alacaklıya karşı olan esas yükümlülüğünü (borcunu) ihlal etmiş olur⁶¹.

2.1.2. Borcun Gereği Gibi İfa Edilmemesi

Gereği gibi ifa, borç konusu edimin borca uygun olarak tam ve doğru bir biçimde yerine getirilmesidir. Gereği gibi ifanın söz konusu olabilmesi için borçlanılan edimin bütün unsurlarıyla (konu, kişi, yer, zaman gibi) birlikte yerine getirilmesi gerekir⁶². Borçlu, borcunu ifa etmesine, bir diğer deyişle esas yükümlülüğünü yerine getirmesine rağmen borcunu gereği gibi ifa etmemiş olabilir⁶³. Borcun gereği gibi ifa edilmemesi halini ifade edebilmek için öğretide sözleşmenin müspet ihlali kavramı da⁶⁴ kullanılmaktadır⁶⁵.

⁵⁶ “Alman hukukunda ise, 01.01.2001 tarihinde yasalaşan BGB Reformu’nun yürürlüğe girmesi ile başlangıçtaki imkânsızlık ve sonraki imkânsızlık ayırımı ortadan kaldırılmıştır”. Altun, 2020: 28.

⁵⁷ Özçelik, 2014: 571. “Gerçekten de, doktrindeki ağırlıklı görüşe göre, sonradan ortaya çıkan ifa imkânsızlığından borçlu sorumlu değilse TBK 136 uygulama alanı bulur. Buna karşılık, borcun ifası borçlunun sorumlu olduğu bir sebeple imkânsızlaşmışsa, borçlunun ediminin yerini tazminat borcu alır ve borçlu alacaklının müspet zararını karşılamakla yükümlü olur (TBK 112)”. Develioğlu, 2017:159-160. “İmkânsızlık, borçlunun kusuruna dayanıp dayanmamasına değil, genel olarak borçlunun bu imkânsızlıktan sorumlu tutulup tutulmayacağına göre tasnif edilmelidir. Nitekim BK’nun 117. maddesinde (6098 sayılı TBK m.136) kullanılan tabirler de bu görüşü desteklemektedir. Yani, kanun kusursuz olmayı değil, sorumlu olmamayı aramaktadır” (Yargıtay, 8. H. D. (2014). 2014/6935 E. ve 2014/18281 K. sayılı karar. 01.12.2020 tarihinde <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/pf/sorgula.xhtml> adresinden erişildi).

⁵⁸ “Sonraki imkânsızlığın borçluya yüklenebilen bir sebepten kaynaklanması halinde alacaklı, sona eren aynen ifayı talep hakkı yerine, uğradığı zararların tazminini talep hakkına sahip olur (TBK 112)”. Özçelik, 2014: 572. “Alacaklının sorumlu olduğu sonraki imkânsızlıkta, TBK m. 136’nın uygulanıp uygulanamayacağı ve ortada bir kanun boşluğunun bulunup bulunmadığı konusunda ise, görüş birliği yoktur”. Altun, 2020: 45. Bu konudaki Yargıtay kararında ise; “Borçlu, sözleşmenin kurulduğu sırada edimin sonradan imkânsız hale geleceğini tahmin edebiliyorsa, kusurlu sayılır ve TBK. m. 112’ye göre sorumlu olur. Edimin imkânsızlaşmamasına alacaklı kendi kusuruyla neden olmuşsa, borç borçlu yönünden sona erer; borçlu sorumlu olmadan borçtan kurtulur. TBK. m. 136/1 bu duruma kıyas yoluyla uygulanır” (Yargıtay, 15. H. D. (2020). 2019/2672 E. ve 2020/1099 K. sayılı karar. 03.12.2020 tarihinde <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/pf/sorgula.xhtml> adresinden erişildi).

⁵⁹ Develioğlu, 2017:158. “Sonraki imkânsızlık, kesin ve sürekli olmalıdır. Geçici imkânsızlık, ifa imkânsızlığını değil, genellikle borçlu temerrüdünü doğurur”. Eren, 2017: 1067. “İfanın imkânsızlaşması esasında, borçlunun borçlandığı edimi gerçekleştirme imkânının herhangi bir sebeple ortadan kalkmasıdır”. Şafak, 2022: 11.

⁶⁰ Serozan, 2017: 137.

⁶¹ Şeker, 2007: 3764.

⁶² Eren, 2022: 1178; Güven, 2020: 429.

⁶³ Şeker, 2007: 3764.

⁶⁴ Serozan’a göre, “kısaca “kötü ifa” diye tanımlanabilecek olan bu ifa engeli, aslında, imkânsızlıktan ve temerrütten de önemlidir. İmkânsızlık ve temerrüt sayılamayan tüm sözleşmeye aykırılıkları kucaklar”. Serozan, 2017, s. 246, p. 1. Serozan, sözleşmenin müspet ihlali kavramını kullanmakla birlikte aslında “sözleşmenin müspet ihlali” kavramının yanıltıcı olduğu eleştirisinde de bulunmaktadır. “Çünkü, bu tür ihlaller ile sözleşme dışı borç ilişkilerinde, özel olarak “edim yükümlerinden bağımsız borç ilişkilerinde” de karşılaşılır. Sonra, ihlal salt olumlu (müspet) bir davranışla değil, aynı zamanda olumsuz (menfi) bir tutumla, örneğin, bilgi vermemeye, uyarılmayla da gerçekleşebilir”. Serozan, 1990: 34.

⁶⁵ “Sözleşmenin ihlali türleri, sadece imkânsızlık ve temerrütten ibaret değildir. Buraya imkânsızlık ve temerrüt dışında kalan üçüncü bir ihlâl türünün daha eklenmesi gerekir. Bu üçüncü hale, doktrinde bazı yazarlar “gereği gibi ifa etmeme”, diğer bazı yazarlar ise, “sözleşmenin müspet ihlali” adını vermektedirler. Alman hukukundaki yazarların büyük bir kısmı, İsviçre hukukçularının ise bazıları “sözleşmenin müspet ihlali” deyimini üstün tutmaktadırlar. Buna karşılık, İsviçre/Türk Borçlar Kanunu m. 112 (İBK m. 97) de “gereği gibi ifa etmeme” deyimini açık olarak hükme bağlandığı için, bazı yazarlar bu deyim üstün tutmaktadır. Nihayet bazı yazarlar da ayrı ihlâl türleri olarak hem gereği gibi ifa etmeme, hem de sözleşmenin müspet ihlali deyimini kullanmaktadırlar”. Eren, 2022: 1181.

Borcun gereği gibi ifa edilmemesi genel bir kavram olup bu kavram altına kötü ifa halleri, yan yükümlülüklerin ihlali⁶⁶ ve yapmama borçlarının ihlali halleri dâhil edilmektedir.

2.1.2.1. Kötü İfa

Türk hukukunda kötü ifa kavramının tanımı üzerine öğretilerde bir birlik sağlanabilmiş değildir. Zira sözleşmenin gereği gibi yerine getirilmemesi, sözleşmenin müspet ihlali ve kötü ifa kavramları birbirinin yerine sıklıkla kullanılan terimlerdir. Bu belirsizliğin en büyük sebebi, kanunda imkânsızlık ve temerrüt dışındaki tüm borca aykırılık hallerinin kötü ifa kavramı ile nitelendirilmesidir⁶⁷.

Edimin borç ilişkisinin niteliğine uygun olarak tam ve doğru bir biçimde yerine getirilmemesine, kötü ifa denir⁶⁸. Edim, kısmen veya tamamen taraflarca kararlaştırılan ya da olması gereken niteliklerden yoksunsa kötü ifa söz konusu olur⁶⁹. Kötü ifada nitelik yönünden gereği gibi ifa edilmeme, bir diğer deyişle ifa edilen edimin niteliklerinin eksik, ayıplı ve kötü olması söz konusudur⁷⁰. Satın alınan klmanın yeteri kadar soğutmaması, tamir edilen motorun halen aynı sorunu göstermesi, doktorun eksik tedavi uygulayarak iyileşme sürecini uzatması, avukatın eksik ispat aracı kullanması halleri bir kötü ifa örneğidir⁷¹.

Kötü ifanın söz konusu olabilmesi ancak edimin alacaklı tarafından kabul edilmesi ile mümkündür⁷². Alacaklı tarafın, kötü ifayı kabul edip etmeme serbestisi mevcuttur. Alacaklı kötü ifayı reddettiğinde alacaklı temerrüdüne düşmüş olmaz. Ancak alacaklının kötü ifayı reddetmesi borçlunun borçlu temerrüdüne düşmesine sebep olur ve borçlunun ifa yükümlülüğü devam eder⁷³.

Kötü ifanın; ayıplı ifa, eksik ifa⁷⁴, zapt⁷⁵, ambalaj hataları, yanlış tıbbî müdahale gibi özel görünüm şekilleri mevcuttur⁷⁶. Bunlardan bazıları özel hükümler ile düzenlenmiştir. Örneğin, Türk Borçlar Kanunu'nda ayıplı ifa; satış (TBK m. 219 vd.), mal değişim (TBK m. 284), kira (TBK m. 304 vd.), evde hizmet (TBK m. 463/II, 465), eser (TBK m. 474 vd.) ile adi ortaklık (TBK m. 621/III) sözleşmeleri bakımından özel olarak düzenlenmiştir⁷⁷. En kapsamlı düzenlemeler ise satış, kira ve eser sözleşmeleri açısından yapılmıştır⁷⁸.

⁶⁶ “Alman hukukunda, “kötü ifa” hali ile “yan edim ve koruma yükümlülüklerinin ihlali”ne, “Sözleşmenin müspet ihlali” adı verilmektedir”. Eren, 2022: 1181.

⁶⁷ Nomer, 2021: 398-399; Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Atamer, 2010. Hatta öğretilerdeki bir görüşe göre “Borcun gereği gibi ifa edilmemesi ibaresi, geniş bir anlama sahiptir. Temerrüt de aslında, borcun zaman itibarıyla gereği gibi yerine getirilmemesi halidir”. Nomer, 2021: 399.

⁶⁸ Eren, 2022: 1186; Antalya, 2019b, s. 455; Şen, 2018: 41.

⁶⁹ Şen, 2018: 41-42.

⁷⁰ Eren, 2022: 1186; Akçaal, 2019: 533.

⁷¹ Antalya, 2019b: 455.

⁷² Antalya, 2019b: 455.

⁷³ Şen, 2018: 42.

⁷⁴ “Her ikisi de genel anlamda borcun gereği gibi ifa edilmemesi olgusunu temelinde barındıran “eksik ifa” ve “ayıp” kavramları” (Yargıtay, H. G. K. (2020). 2019/516 E. ve 2020/540 K. sayılı karar. 03.12.2020 tarihinde <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/> adresinden erişildi.) arasındaki ayırım özellikle inşaat sözleşmeleri açısından önem arz etmektedir. “Ayıplı ifa, yüklenici tarafından meydana getirilip iş sahibine teslim edilmiş olan eserde dürüstlük kuralları gereği olması gereken veya sözleşmede taahhüt edilerek bulunması gereken vasıfların, niteliklerin bulunmaması; eserin kanun veya sözleşme ile öngörülen nitelikleri taşımamasıdır” (Özcan, 2018: 323); “Eksik ifa, yüklenicinin sözleşme ile kararlaştırılmış olan veya kararlaştırılmasa dahi TMK. m. 2 dürüstlük kuralı gereği eserde bulunması gereken kısımların hiç yapılmamış olması ve iş sahibinin eseri o hali ile kabul etmiş olmasıdır”. Özcan, 2018: 325.

⁷⁵ “Sözleşmenin kurulmasından sonra, üçüncü kişilerin satım konusu mal üzerinde hak kazanmaları karşısında, artık zapta karşı yükümlenme dolayısıyla değil, satıcının borca aykırı davranışı dolayısıyla (mülga 818 sayılı BK. m. 96 vd.; 6098 sayılı TBK. m.112 vd.) sorumluluğu yoluna başvurulabilir” (Yargıtay, H. G. K. (2015). 2013/1352 E. ve 2015/874 K. sayılı karar. 01.12.2020 tarihinde <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/pf/sorgula.xhtml> adresinden erişildi).

⁷⁶ “Borçlunun yaptığı ifanın edimde aranan niteliğe uygun olmaması (ayıplı ifa); alıcıya teslim edilen mal üzerinde üçüncü kişinin üstün bir hak ileri sürmesi (zapt); vasfa uygun olmayan edimin ifasının ayrıca alacaklıya bir zarar vermesi (örneğin imal edilen merdivenin çürük tahtadan yapılmış olması ve merdiveni teslim alan alacaklının buna çıkarken basmağın kırılması yüzünden düşüp yaralanması); bazı yan borçlara aykırı davranışmış olması (örneğin, gönderilen eşyanın iyi ambalaja konulmaması yüzünden ıslanması, ameliyatı yapan doktorun hastanın karnında tampon unutması) gibi haller...”. Oğuzman ve Öz, 2021: 507.

⁷⁷ Akçaal, 2019: 533.

⁷⁸ Eren, 2022: 1186; Akçaal, 2019: 533; Antalya, 2019b: 455.

2.1.2.2. Yan Yükümlülüklerin İhlali

Yan yükümlülüklerin ihlali kavramının kapsamına ifaya yardımcı yan yükümlülüklerin ihlali ile koruma yükümlülüklerinin ihlali girmektedir. İfaya yardımcı yan yükümlülükleri, genellikle doğrudan edimle alakalı olup bunlar ifanın gayesine uygun, tam ve doğru bir şekilde yerine getirilmesine yöneliktir. Bu tür yükümlülüklerin pratikte en çok karşılaşılanları aydınlatma, bilgi verme yükümlülüğüdür⁷⁹. Örneğin bir üretici, ürününü piyasaya sunarken ürünün kullanım şekli ve makul (olağan) kullanım şekline aykırı davranıldığında ortaya çıkabilecek tehlikeli sonuçlar hakkında gereken ikazları, ürünün kullanım kılavuzu gibi araçlar ile yapması gerekir⁸⁰. Bu bilgilendirmenin yapılmaması durumunda bir yan yükümlülüğün ihlali söz konusu olacaktır.

Koruma yükümlülüklerinin ihlali, yan yükümlülük ihlalinin bir diğer türünü oluşturur. Koruma yükümlülüğü; sözleşme taraflarının, ifası sırasında veya ifa vesilesiyle birbirinin mal ve kişi varlığı değerlerini zarar vermemesi, bu değerleri koruma zorunluluğudur⁸¹. Zira alacaklının edim menfaati dışında hukukça korunan diğer menfaatleri de söz konusudur. Bunlara “koruma menfaati” veya “bütünlük menfaati” denilmektedir. Bu menfaatlere aykırı hareket etmek sözleşmeden doğan koruma yükümlülüklerinin ihlali doğurmaktadır⁸². Koruma yükümlülüklerinin ihlali, esasen haksız fiil hukuku alanına girer. Ancak bunların sözleşmeler hukukuna dâhil edilme amacı bir yandan sözleşme ilişkisinin taraflar arasında kurulan güven sebebiyle edim yükümlülükleri yanında koruma yükümlülüklerini de içermesi diğer yandan da haksız fiil hukukunun elverişsiz hükümlerinden tarafları kurtarmaktır⁸³. Örneğin, bir diş doktoru muayenehanesinde kullanmak amacıyla bir tıbbî cihaz satın alır. Bu cihaz, müşterisini muayene esnasında aşırı ısınma yapması sebebiyle patlamış ve içerisindeki bazı parçalar savrulmuş doktoru, sekreteri ve diğer bazı müşterileri yaralamış ve başta cihaz üzere birçok eşya zarar görmüştür. Bu durumda koruma yükümlülüklerinin ihlali söz konusudur⁸⁴.

2.1.2.3. Yapmama Borçlarının İhlali

TBK m. 113/II’de, “*yapmama borcuna aykırı davranan borçlu*” ifadesiyle yapmama borçlarının ihlali ayrı bir ihlâl türü olarak öngörülmüştür. Yapmama borcu, kaçınma (unterlassung) olarak da adlandırılır. Bu borç, borçlunun normalde yapmaya yetkili olduğu bir davranışı yapmamasının kanun, sözleşme veya dürüstlük kuralı sebebiyle borçluya bir borç olarak yüklenmesidir⁸⁵. Örneğin; “*şirketin veya işletmenin (fabrikanın) gizli bilgilerine ilişkin sırları açıklamama, oy kullanmama, açık artırmada pey sürmeme, işletmelerin satışta, hizmet vermede, hizmet/iş sözleşmesinde rekabet etmemesi (TBK m. 444 vd.), işletmeyi ya da hisseyi veya taşınmazdaki payı devretmeme, borçlandırıcı veya tasarruf işlemi (sözleşme) yapmama, komşuyu rahatsız etmeme... vd. yapmama borçlarına örnek verilebilir*”⁸⁶.

⁷⁹ Eren, 2022: 1188; Antalya, 2019b: 218. Serozan, ayıplı ifa halini de yan yükümlülüklerin ihlali kategorisi altında değerlendirmektedir. Bkz: Serozan, 1990: 34 vd.

⁸⁰ Kibar, 2020: 106-107.

⁸¹ “Sözleşme görüşmelerinden doğan sorumluluk, yalnızca sözleşmenin geçerliliğine güvenden doğan zarardan (olumsuz zarardan) sorumluluğu değil, Medeni Yasa, m. 2, I’deki dürüstlük kurallarına dayanan “güven ilkesi”nden kaynaklanan karşı tarafın kişi ve mal varlığına zarar vermemek yolundaki davranış yükümüne aykırılıktan doğan sorumluluğu da kapsar. Bu hukuksal düşünce Mukayeseli Hukukta, Alman İmparatorluk Mahkemesi ve Federal Mahkemesi’nin “mağaza kararları” diye anılan kararlarında dile getirilmiştir” (Yargıtay, H. G. K. (2013). 2012/13-1220 E. ve 2013/239 K. sayılı karar. 04.12.2020 tarihinde <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/> adresinden erişildi).

⁸² “Banka haksız fiil işlemek gibi genel bir yapmama görevini ihlal ederse, ortada haksız fiil sorumluluğu vardır. Şayet borç ilişkisinden doğan bir yükümlülüğü ihlal ederse, sorumluluk borca aykırılığın bir sonucudur” (Yargıtay, H. G. K. (2020). 2019/26 E. ve 2020/291 K. sayılı karar. 03.12.2020 tarihinde <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/pf/sorgula.xhtml> adresinden erişildi). Ürün sorumluluğu kavramının çıkış noktası ve dayanağı, koruma yükümlülüğünün ihlali sonucu kişilerin mal ve kişilik varlığı değerleri (bütünlük menfaati)’nin zarar görmesi ve bu zararın giderilmesidir. Kibar, 2020: 52 vd.

⁸³ Eren, 2022: 1189; Serozan, 1990: 35-36. Günümüzde bir ürünün, üreticiden tüketiciye ulaşırken birçok el değiştirdiği görülmektedir. Bu nedenle hatalı üretilmiş bir ürün ifası sebebiyle bütünlük menfaatleri zarara uğrayan tüketici veya 3. kişiler ile üretici arasında bir sözleşme ilişkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle söz konusu zararlar haksız fiil hukukuna dayanan “ürün sorumluluğu” kurumu ile giderilmeye çalışılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Kibar, 2020: 60 vd.

⁸⁴ Kibar, 2020: 62-63.

⁸⁵ Antalya, 2019b: 234.

⁸⁶ Antalya, 2019b: 234. Yapmama borcu bazı durumlarda örneğin, rekabet etmeme sözleşmesindeki rekabet etmeme gibi esas edim yükümlülüğü olarak da kararlaştırılabilir. Antalya, 2019b: 235.

2.2. Borçlunun Temerrüdü

Borçlunun temerrüdü (mora) kavramı TBK’da doğrudan tanımlanmamıştır. Ancak kanundaki ilgili maddeler esas alınarak bu tanımlama öğreti tarafından yapılmıştır. İfası mümkün ve muaccel bir borcu zamanında yerine getirmeyen borçlu, ifada gecikmiş olur. Bu gecikme bazı şartlar altında borçlu temerrüdü olarak nitelendirilir⁸⁷. Buna göre borçlu temerrüdü, borçlunun ifada nitelikli bir gecikmesi halidir⁸⁸. Bir diğer deyişle, borçlunun borçlandığı edimi borca aykırı olarak geç ifa etmesi haline, borçlunun temerrüdü denir⁸⁹. İmkânsızlık, borçlunun edimini istese de yerine getirememesi halidir. Buna karşılık, borçlunun edimi yerine getirebilecek olmasına rağmen onu yerine getirmemesi hali, borçlunun temerrüdüdür⁹⁰. Bu nedenle, ifada gecikme halinde TBK m. 118 vd. hükümlerin uygulanabilmesi için borçlanılan edimin imkânsızlık teşkil etmemesi gerekmektedir⁹¹.

2.3. Yanlış İfa (Aliud)

Taraflar arasında ifa yerine veya uğruna ifa anlaşması bulunmaksızın, borçlanılan şey yerine başka bir şeyin ifa edilmesi halinde yanlış edimle ifa anlamına gelen “*aliud (falsche leistung)*” ifa söz konusu olur⁹². Aliud (yanlış) ifanın, borcun hiç ifa edilmemiş olması mı yoksa borcun gereği gibi ifa edilmemiş olması hali mi olduğu öğretilerde tartışmalıdır⁹³. Bu noktada doğru bir tespit yapılabilmesi için parça borcu ve cins borcu açısından ayrı değerlendirme yapmak gerekir⁹⁴.

Cins borcu açısından; “ *taraflar sözleşme konusu edimi, cins borcu olarak onun, nitelik ve özellikleri üzerinde anlaşarak belirlemişlerdir. İşte tarafların belirledikleri nitelik ve özelliklerden birinin teslim edilen satılanda bulunmaması sebebiyle, teslim edilen şey satılanın cinsine dahil edilemiyorsa, yanlış edimle (aliud) ifa; teslim edilen sözleşmedeki şeyin cinsine dahil olup, fakat sözleşmede belirlenen nitelik ve özelliği taşımiyorsa, kötü ifa ya da özel hüküm konusu ise ayıplı ifa söz konusudur*”⁹⁵. Örneğin; Iphone yerine Ipad teslimi bir yanlış (aliud) ifa iken Iphone 9s yerine Iphone 9 teslimi bir kötü ifa ya da ayıplı ifa halidir⁹⁶.

Parça borçlarında, borç ferden tayin edilmiş olduğundan sözleşme konusu edim dışında yapılan her ifa, aliud ifa oluşturur. Yanlış (aliud) ifa halinde, edim henüz ifa edilmemiş olacağı⁹⁷ için borçlu temerrüdüne ilişkin hükümler (TBK m. 117 vd. ; İBK m. 102 vd.)⁹⁸ veya ifa imkânsızlığına ilişkin hükümler uygulanır.

2.4. Kısmî İfa

Kısmî ifa kavramı TBK’da tanımlanmamıştır⁹⁹. Gerek Türk-İsviçre gerekse Alman Hukukunda tanımını kanun koyucu tarafından yapılmamış olan kısmî ifa kavramının bilinir olduğu kabul edilmiştir¹⁰⁰. Borçlu, sözleşme konusu edimi bir bütün olarak borçlanır. Bu nedenle kural olarak edimin tamamını tek

⁸⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Yıldız, 2020.

⁸⁸ Oğuzman ve Öz, 2021: 490.

⁸⁹ Eren, 2022: 1232. “*Kısaca, borçlu temerrüdü, alacaklının ihtarına rağmen, ifası mümkün ve muaccel borcun ifasının objektif gecikmesidir*”. Antalya, 2019b: 476.

⁹⁰ Serozan, 2017: 216. “*Gerçekten de, bir borç için tayin edilen ifa zamanı, borcun ifasının gerçekleştirilebileceği yegâne zaman parçasını ifade ediyorsa, bu zamanın geçirilmesi halinde, borcun ifası imkânsızlaşmış olur. Bu halde temerrüt hükümleri değil; imkânsızlık hükümleri uygulanır ve imkânsızlıktan borçlunun sorumlu olup olmamasına göre uygulanacak hükümler tayin edilir. Örneğin, bir toplantıda konferans verme borcu, bir düğüne pasta gönderilmesi borcunda olduğu gibi. Görüldüğü üzere, borcun ifasındaki her gecikme, borçlu temerrüdü oluşturmaz*”. Antalya, 2019b: 476.

⁹¹ Antalya, 2019b: 476.

⁹² Antalya, 2019b: 457; Akçaal, 2019: 533.

⁹³ Bu tartışmalar için bkz. Şenocak, 1989: 120 vd.

⁹⁴ Antalya, 2019b: 457.

⁹⁵ Antalya, 2019b: 457.

⁹⁶ Antalya, 2019b: 457.

⁹⁷ “*İfa etmeme ve kötü ifa ise hukuk teorisi açısından birbirinden ayrı tutulmak zorundadır. Bu nedenle bir ifa etmeme mahiyetini gösteren aliud’un teslimi, ayıplı ifanın özel hükümlerine tabi tutulamaz*”. Şenocak, 1989: 122.

⁹⁸ Akçaal, 2019: 533.

⁹⁹ Fakat TBK m. 84’te kısmen ifa, TBK m. 100’de kısmen ödeme ve TBK m. 137’de kısmî ifa imkansızlığı kavramı kullanılmıştır.

¹⁰⁰

seferde ifa ile yükümlüdür¹⁰¹. Alacaklının menfaati de genellikle bunu gerektirir. Borçlu, edimi bir bütün olarak borçlandığı için edim niteliği gereği bölünebilir olsa dahi, onun tamamını ifa etmekle yükümlüdür¹⁰². Kısmî ifa, ancak bölünebilir borçlarda, hususiyetle cinsiyle belirlenmiş edimlerde veya para borçlarında söz konusu olur¹⁰³. Dolayısıyla kısmen ifa, edimin niteliğine (kalitesine) değil niceliğine (miktarına) ilişkin bir husustur¹⁰⁴.

TBK m. 84'e göre; *Borcun tamamı belli ve muaccel ise, alacaklı kısmen ifayı reddedebilir. Alacaklı kısmen ifayı kabul ederse borçlu, borcun kendisi tarafından ikrar olunan kısmını ifadan kaçınamaz*". Alacaklı kısmen ifayı kabul etmek zorunda değildir. Kısmen ifa, ancak istisnai hallerde mümkündür. Dolayısıyla kural olarak alacaklı, kısmî ifayı reddederse alacaklı temerrüdüne düşmez ve bu ret, alacaklı yönünden hakkın kötüye kullanılması teşkil etmez. Alacaklının kısmî ifayı reddetmesi halinde borçlu, borcun tamamı açısından borçlu temerrüdüne düşer¹⁰⁵.

TBK m. 100'e göre; *"Borçlu, faiz veya giderleri ödemede gecikmemiş ise, kısmen yaptığı ödemeyi ana borçtan düşme hakkına sahiptir. Aksine sözleşme yapılamaz"*. İlgili hükümde para borçları söz konusu olduğunda kısmen ödeme durumuyla ilgili düzenleme öngörülmüştür. Bu hüküm kapsamında, m. 84'te olduğu gibi alacaklının kısmî ifayı reddetme hakkının bulunup bulunmadığı öğretide tartışmalıdır¹⁰⁶. Kanaatimizce, m. 84'te alacaklıya kısmî ifayı reddetme hakkı tanınırken bu hükümde borçluya kısmî ödeme yapma hakkı tanınmıştır. Dolayısıyla, borçlunun kısmî ödeme yapması alacaklı tarafından reddedilemez. Sosyal ve ticari hayatın gerçekliği açısından da bu yaklaşım tarzı daha isabetlidir. Böylece borçlunun kısmî ödeme yaptığı borç kısmı sona ererken yapmadığı kısım açısından borçlu temerrüdü söz konusu olur.

Alacaklının kısmî ifayı kabul etmesi halinde, borcun ifa edilmeyen kısmı için somut olayın özelliklerine göre borçlunun kısmî temerrüdü yahut kısmî ifa imkânsızlığı hali söz konusu olabilir. Bu değerlendirme ancak bölünebilir edimlerin sözleşme konusu olduğu anî edimler açısındandır. Zira sürekli borç ilişkilerinde ifanın zamanından önce kesilmesi bu anlamda kısmî temerrüde veya kısmî ifa imkânsızlığına yol açmaz. Sadece ileriye etkili fesih ve tazminat sonucunu doğurur¹⁰⁷.

3. Sözleşmeden Doğan Yükümlülüklerin İhlalinin Sonuçları

Sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ihlâli durumlarında hangi hukukî sonuçların doğacağı genel itibarıyla Türk Borçlar Kanunu m. 112-126. maddeleri arasında düzenlenmiştir¹⁰⁸. İlgili hükümler kapsamında, borcunu ifa etmeyen borçluya karşı alacaklının alacağını elde etme hususunda başlıca üç

¹⁰¹ *"Borçlunun edimi bir bütün olarak borçlanması nedeniyle edim bölünebilir olsun ya da olmasın ifanın miktar itibarıyla borcun gerisinde kalması halinde kısmî ifanın varlığı kabul edilmektedir. Başka bir ifade ile kısmî ifa esasen edimin kalitesine değil niceliğine ilişkin bir konudur"*. Sungur Soysal, 2019: 42.

¹⁰² von Tuhr, 1983: 472-473; Eren, 2022: 1045.

¹⁰³ Antalya, 2019b: 142.

¹⁰⁴ Antalya, 2019b: 142.

¹⁰⁵ von Tuhr, 1983: 473; Eren, 2022: 1045; Oğuzman ve Öz, 2021: 294; Sungur Soysal, 2019: 43 vd. ; Şen, 2018: 35 vd.

¹⁰⁶ Söz konusu tartışmalar için bkz. Serozan, 2017: 110 vd.; Sungur Soysal, 2019: s. 43 vd.

¹⁰⁷ Oğuzman ve Öz, 2021: 569.

¹⁰⁸ *"İfa engellerinin bizde yürürlükteki düzenlemesine yöneltilen eleştirileri haklı çıkaran bir olgu da uluslararası mal satımına ilişkin 1980 Viyana Anlaşmasında (CISG) ve Avrupa Birliği ülkeleri reform tasarılarında benimsenen sade, pratik ve pragmatik ifa engelleri tablosudur. Bu anlaşmalarda ifa engellerinin tümü (peius, aliud, eksik ve aksak ifa) tek bir "ademi ifa" (breach of contract, non performance) kavramı altında toplanmış, ifa engellerinin gerekleri ve sonuçları (yaptırımları) arasındaki yapıyı ayırmalar da ortadan kaldırılmıştır"*. Serozan, 2017: 140. Aynı doğrultuda eleştiri için bkz. Antalya, 2019b: 215.

imkânı mevcuttur. Bunlar; aynen ifa (ifa davası ve cebri icra), tazminat davası ve sözleşmeden dönmedir¹⁰⁹. Ahde vefa ilkesi gereği, borca aykırılığın temel ve ilk yaptırımını aynen ifadır¹¹⁰.

Borçlu, borçlandığı edimi ifa etmediği takdirde, alacaklı kuvvet kullanarak borçluyu ifaya zorlayamaz. Kanunda öngörülen istisna halleri hariç (örneğin, TBK m. 64/III) borçlunun alacaklı tarafından kuvvet kullanılarak ifaya zorlanması modern hukukta kabul edilmez. Modern hukukta, borcu ifaya zorlama devletin resmi organları tarafından gerçekleştirilir¹¹¹.

Konusu belli bir edimin ifası olan ve ifası mümkün olan borç için alacaklı gecikmiş ifayı talep ve dava etmek (cebrî icra) suretiyle edimi elde etme imkânına sahiptir¹¹². Eğer ifada gecikme aynı zamanda bir temerrüt teşkil ediyorsa, bu durumda alacaklı gecikme sebebiyle uğradığı zararı da talep ve dava edebilir. Şayet temerrüt, karşılıklı edimler içeren bir sözleşmede gerçekleşmişse alacaklı, gecikmiş ifa ve gecikme tazminatı isteme hakları yerine ifadan vazgeçip borcun ifası yerine tazminat isteme ve sözleşmeden dönme haklarına da sahiptir¹¹³.

TBK’da ifa engelleri açısından öngörülen sistematik sözleşme ihlallerinde yükümlünün kaynağı ve görünümüne göre farklılaştırılmış ve çok parçalı bir yapı öngörülmüştür. Buna karşılık ifa engelleri hukukunda modern gelişmeler sonucunda varılan genel eğilim, yükümlüye aykırılık halleri ve yaptırımlarının, yükümlünün kaynağı ve görünümüne bakmaksızın yeknesak olarak düzenlenmesidir.¹¹⁴ Buna göre 1988 yılında yürürlüğe giren CISG (Milletlerarası Taşınır Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Antlaşması) bu yeni bakış açısıyla düzenlenmiştir. Söz konusu ifa engelleri sistemi 2002 tarihinde yürürlüğe giren Alman Borçlar Hukuku Reform Kanunu ve Alman Medeni Kanunu’na da aktarılmıştır. Buna göre CISG sisteminde kusura dayanıp dayanmadığına bakılmaksızın tek bir sözleşme ihlali kavramı kabul edilmekte ve sözleşme ihlali oluşturan olgunun türü ve esaslı olup olmamasına göre yaptırım (aynen ifa, bedel indirimi, tazminat ve dönme) belirlenmektedir. Örneğin, CISG sisteminde (m. 49) sözleşmeden dönme hakkını kullanabilmek için esaslı sözleşme ihlalinin varlığı şarttır. Sözleşme ihlalinin esaslı olup olmadığı ise ihlali oluşturan davranışın sebep olduğu olumsuzluğun karşı tarafı sözleşmeye ilişkin beklentisinden önemli ölçüde yoksun bırakması ve bu sonucun makul bir kişi tarafından öngörülebilir olması gerekir. Türk Kanun Koyucusu esasen TBK’da öngördüğü parçalı yapının aksine Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun’da bu sistemi kurmaya çalışmış ancak tam anlamıyla başarılı olamamıştır.¹¹⁵

Borç ifa edilmemiş ancak ifası da imkânsızlaşmış (kusurlu sonraki imkânsızlık) ise bu durumda artık aynen ifa yoluna gitmek mümkün olmayıp TBK m. 112 uyarınca tazminat talebi mümkündür¹¹⁶.

¹⁰⁹ von Tuhr, 1983: 551; Eren, 2022: 1164; Oğuzman ve Öz, 2021: 398; Antalya, 2019b: 216; Demir, 2019: 557. “Çağdaş ifa engelleri modelinde tüm yaptırımlar (remedies), bu arada, aynen ifa, malı değiştirme, onarma, yeniden yapma, bedeli indirme, uyarılama, sözleşmeden dönme, sözleşmeyi fesih, edimin yerini tutan büyük tazminat, edime eklenen küçük tazminat ve masraf tazminatı yaptırımları topluca sıralanır. Hangi tür ifa engelini (yüküm ihlaline) hangi yaptırımın yakışacağı da normatif bir değerlendirmeyle sonradan a posteriori belirlenir. Bu seçimde de ifa engelini özelliği, yüküm ihlalinin ağırlığı ve somut yaptırımın ifa engelini tipine uyup uymadığı dikkate alınır”. Serozan, 2017: 140. “Görüldüğü gibi, bu yeni modelde ifa engellerini belirleyen, “hukuksal neden yaklaşımı” (cause approach) değildir de hukuksal sonuç, yani yaptırım yaklaşımıdır; “remedy approach”tur. (Rechtsfolgenorientation) Bu yaklaşımda, somut yüküm ihlaline hangi yaptırımın yakıştığı saptanır. Yoksa yüküm ihlalinde yaptırım, rastlantısal ve kavramsal bir otomatığe bağlanmaz; örneğin, “imkânsızlıkta tazminat, temerrütte dönme” diye kural konmaz. Hangi yüküm ihlaline hangi yaptırımın bağlanacağı normatif bir değerlendirmeyle somut ihlalin sonrasında saptanır”. Serozan, 2017: 140.

¹¹⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Baş, 2013: 625 vd.

¹¹¹ Eren, 2022: 1165.

¹¹² “TBK sistematikinde kural, edimin aynen yerine getirilmesidir (real ifadır). Bu sebeple edimin aynen ifası talebi, temel ve birincil talep olarak isimlendirilmektedir”. Antalya, 2019b: 219. “Alacaklı, temerrüde rağmen borçludan her zaman borçlanılan edimin aynen ifası -aynen ifa mümkün olduğu sürece- ile birlikte gecikmeden doğan zararının karşılanmasını isteyebilir. Borçlu aynen ifaya yanaşmaması halinde, aynen ifayı sağlamak amacıyla alacaklı aynen ifa davası açabilir, cebri icra yoluna başvurabilir. Bunun için borçlunun kusurlu olması şart değildir. Temerrüt halinde alacaklı ifa ile birlikte uğradığı zararın tazminini isteyebilir”. Gök, 2020: 36-37.

¹¹³ Oğuzman ve Öz, 2021: 398; Demir, 2019: 558 vd.

¹¹⁴ Demir, 2019: 562.

¹¹⁵ Gümüş, 2021: 798.

¹¹⁶ Baş, 2013: 630.

3.1. Aynen İfa (İfa Davası ve Cebri İcra)

Aynen ifa talebi, ifası mümkün olan bir edimin borçlu tarafından rızaen yerine getirilmemesi sebebiyle, ifanın mahkeme kararı veya cebri icra yoluyla zorla yerine getirilmesinin istenmesidir¹¹⁷.

Borçluyu edimi ifa etmeye, bir diğer deyişle borcun konusuna göre bir şeyi vermeye, yapmaya veya yapmamaya mahkûm eden dava, ifa davasıdır. İfa davasının açılabilmesi için borcun muaccel ve ifasının mümkün olması gerekir¹¹⁸. Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 105'te düzenlenen eda davası türlerinden biri de ifa davasıdır¹¹⁹.

Borçluyu, borçlandığı edimi yerine getirmeye mahkûm eden ifa hükmü bulunmasına rağmen borçlu borcunu ifa etmeyebilir. Bu durumda, alacaklının müracaat edebileceği hukukî imkân ifa hükmünün cebri icrasıdır¹²⁰. Cebri icra, ifanın Devletin bu konudaki teşkilatı tarafından zorla yerine getirilmesidir ve İcra Hukukunun kapsamına girmektedir¹²¹. Cebri icranın uygulanması için borçlunun kusurlu olması gerekmez¹²².

Cebri icranın nasıl uygulanacağı borcun ne tür bir edim (verme, yapma, yapmama borcu) olduğuna göre değişiklik göstermektedir. Sözleşmenin asli edim yükümlülüğü bir verme borcu olabilir. Örneğin, taşınır bir malın teslimi söz konusu olduğunda İcra ve İflas Kanunu m. 24'e, taşınmaz malın mülkiyetinin devredilmesi söz konusu olduğunda İİK m. 28-29'a göre cebri icra yerine getirilir.

Yapma borçlarında kural olarak cebri icra imkânı yoktur¹²³. Ancak borcun mutlaka borçlu tarafından ifası gerekli değilse TBK m. 113/I, "*Yapma borcu, borçlu tarafından ifa edilmediği takdirde alacaklı, masraflı borçluya ait olmak üzere edimin kendisi veya başkası tarafından ifasına izin verilmesini isteyebilir*" ve İİK m. 30 ile yapma borçlarının alacaklı ve bir üçüncü kişi tarafından ifa edilmesi düzenlenmiştir¹²⁴.

Yapmama borçlarının da kural olarak cebri icrası mümkün değildir. Bu borca aykırılık hali bir ifa imkânsızlığı doğurur¹²⁵. Örneğin, bir üretim sırrının açıklanmaması borcu altında olan bir borçlu, sırrı açıkladığı anda açıklamama borcu imkânsız hale gelmiş olur¹²⁶. İİK m. 30/III ve 343'te öngörülen hükümler, yapmama borcunun cebri icrası olmayıp sadece borçlunun borcu ihlal etmemesi için bir baskı aracıdır¹²⁷.

Borçlunun temerrüdü hallerinde de alacaklı, borçludan borçlanılan edimin aynen ifasını (aynen ifa mümkün olduğu sürece) isteyebilir¹²⁸. Borçlunun aynen ifaya yanaşmaması durumunda alacaklı, aynen ifayı sağlamak amacıyla ifa davası açabilir ve cebri icra yoluna müracaat edebilir¹²⁹.

¹¹⁷ Antalya, 2019b: 219; Oğuzman ve Öz, 2021: 396; Eren, 2022: 1166. "*Hatta alacaklı ifa mümkün oldukça kural olarak borçluyu yalnızca ifaya zorlayabilir. Edimini yerine getirmeyen borçluya karşı alacaklı önce ifa davası açarak borçlunun ifaya mahkûm edilmesini talep eder, borçlu hala ifa etmiyorsa cebri icra yoluna başvurarak ifayı zorla sağlar*". Demir, 2019: 557.

¹¹⁸ Antalya, 2019b: 219; Oğuzman ve Öz, 2021: 399-400; Eren, 2022: 1165.

¹¹⁹ Antalya, 2019b: 219. "*Örneğin ifa davasının açılmasının, borcun niteliğine veya dürüstlük kurallarına aykırı olduğu hallerde durum böyledir. Ödünç verme sözleşmesinde ödünç para almayı üstlenen bir kimsenin sonradan bu parayı almaktan kaçınması halinde ödünç verenin bu parayı ödünç alanı almaya zorlaması, borcun niteliğine aykırıdır*". Eren, 2022: 1165.

¹²⁰ Eren, 2022: 1166-1167.

¹²¹ von Tuhr, 1983: 553; Oğuzman ve Öz, 2021: 402.

¹²² von Tuhr, 1983: 557.

¹²³ "*Yapma ve yapmama edimlerinin cebren icrası ise ciddi sorunlar yaratır. Bir kere, yapma ve yapmama edimlerine aykırılık genele aynen ifanın sonradan telafisinin olanaksızlığı nedeniyle, borçlu temerrüdüne değil de ifa imkânsızlığına yol açar. Dolayısıyla aynen ifanın cebren icrası da anlamsız gözüktür. İkincisi ve daha önemlisi: Kimse bir eyleme ve tutuma zorlanamaz! (Nemo praecise cogi potest ad factum!) Borçlunun kolundan tutulup zorla kitap yazdırılmaz! Nitekim yapma ve yapmama edimlerinde, cebri icra genelde hapis ve para cezalarıyla, yani dolaylı yoldan, baskı yapılarak gerçekleştirilir. (İİK 343)*" Serozan, 2017: 222.

¹²⁴ Oğuzman ve Öz, 2021: 404.

¹²⁵ "*Yapmama (kaçınma) edimlerinde kötü ifa söz konusu olmaz. Bu tür edimlerde ifa yönünden kural olarak sadece imkânsızlık söz konusu olur*". Antalya, 2019b: 455. "*Yapmama yükümlülüğünün ihlali her zaman imkânsızlık dâhilinde değerlendirilmeyebilir*". Antalya, 2019b: 470. Bu nedenle TBK m. 113/II öngörülmüştür. Bu hususa aşağıda değinilecektir (Bölüm 3.2.1).

¹²⁶ Oğuzman ve Öz, 2021: 406.

¹²⁷ Eren, 2022: 1169-1170; Oğuzman ve Öz, 2021: 407.

¹²⁸ Aynen ifa ile birlikte, eğer borçlu kusurlu ise gecikme tazminatı da talep edilebilir. Bu durum aşağıda irdelenecektir.

¹²⁹ Oğuzman ve Öz, 2021: 399 vd.

“*Pacta sunt servanda*” (ahde vefa) ilkesi sözleşmeler hukukunun temel ilkelerinden biridir ve CISG sisteminde de bu ilkenin etkileri görülmektedir¹³⁰. Ahde vefa ilkesi sadece borçlunun borcunu gereği gibi ifa etmesini değil bunun yanında özellikle ifa etmeme durumunda sözleşmenin mümkün mertebe ayakta tutulmasını da amaçlamaktadır. Bu nedenle ifa etmeme hallerinde sözleşme ilişkisinin sona ermesinden ziyade onu ayakta tutmaya yarayacak imkânlarla öncelik verilmektedir.¹³¹ Bu imkânların başında da aynen ifayı talep etmek hakkı gelmektedir¹³². Ancak CISG’de iki farklı hukuk sistemi (Anglo-Sakson ve Kıta Avrupası) birleştirilmeye çalışıldığı için farklı bir aynen ifa kurumu öngörülmüştür.

Düzenleniş biçimi açısından aynen ifa talebi Kıta Avrupası Hukuk Sistemi ile Anglo-Sakson Hukuk Sistemi açısından tamamen farklıdır. Kıta Avrupası’nda borçlunun edimini ifa etmemesi halinde aynen ifa esas alınırken Anglo-Sakson’da bu edim ihlallerinde tazminat hakkı başvurulacak ilk yol olarak kabul edilip aynen ifa talebi istisna teşkil etmektedir¹³³. Dolayısıyla sözleşmeye aykırı bir durum meydana geldiğinde, Kıta Avrupası sistemine dahil olan devletlerde olduğu gibi her uyuşmazlıkta talep edilebilir olması Anglo-Sakson sistemine dahil olan devletleri zorlayacağı için CISG m. 28’de şöyle bir formül ile çözüm sunulmuştur: “*Antlaşma hükümleri uyarınca taraflardan biri diğer tarafın belirli bir yükümlülüğü ifa etmesini talep hakkına sahip ise, mahkemenin aynen ifaya hükmetmesi ancak, bu Antlaşmanın uygulama alanına girmeyen benzer satım sözleşmelerinde kendi hukukuna göre de aynen ifaya hükmedecek olması halinde mümkündür*”¹³⁴. Böylece CISG kapsamında tazminat esas alınırken aynen ifa talebi istisnai bir hüküm olarak düzenlenmiştir.

Dolayısıyla sözleşmeye aykırı bir durum meydana geldiğinde, aynen ifanın “civil law” sistemindeki ülkelerdeki gibi her uyuşmazlıkta talep edilebilir olması, “common law” sistemindeki ülkeleri zorlayacağından bu duruma aşağıda¹³⁵ ifade edilen formülle çözüm sağlanmıştır.

3.2. Tazminat Davası

Sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ihlali halinde ortaya çıkan zararın giderilmesi amacıyla öngörülen tazminat davaları TBK m. 112, 113, 118, 119, 125’te öngörülmüştür.

3.2.1. Genel Olarak

TBK m. 112’de; “*Borç hiç veya gereği gibi ifa edilmezse borçlu, kendisine hiçbir kusurun yüklenemeyeceğini ispat etmedikçe, alacaklının bundan doğan zararını gidermekle yükümlüdür*” hükmüyle tazminat talep ve davasının genel çerçevesi çizilmiştir. İlgili hüküm gereğince iki durum kapsamında tazminat talep edilebilmektedir. Bunlar; borcun hiç ifa edilmemesi ile borcun gereği gibi ifa edilmemesi halidir¹³⁶.

TBK m. 112 anlamında borcun hiç ifa edilmemesi hali yukarıda da izah edildiği üzere sadece kusurlu sonraki ifa imkânsızlığı ile sınırlıdır. Eğer borç, borçlunun kusuruyla imkânsızlaştığı için ifa edilememişse alacaklı, aynen ifa yerine bundan doğan zararının giderilmesi için tazminat davası açabilir¹³⁷. Söz konusu dava açısından alacaklının borçlunun kusurunu ispat etmesi gerekmez, borçlunun sorumlu olmaması için kusursuzluğunu ispat etmesi gerekir. Kısaca, ispat yükü borçlu üzerindedir.

¹³⁰ Huber, 2008: 267 vd.; Tay, 2019: 106.

¹³¹ Işıntan, 2013: 161.

¹³² Tay, 2019: 106.

¹³³ Bu durum bir açıdan TBK’da da satış sözleşmesi açısından esas alınmıştır. Bkz. TBK m. 212.

¹³⁴ Toros, 2018: 36.

¹³⁵ Bkz. Bölüm 3.2. ve 3.3.

¹³⁶ “*Aslı ve yan yükümlülükleri gereği gibi ya da hiç yerine getirmemek, borca aykırı davranışlardır. Borca aykırı davranmak; hiç ifa etmemek, gereği gibi ifa etmemek ve temerrüt şeklinde ortaya çıkar. Borca aykırı her durumda, TBK m. 112 vd. hükümleri uygulama alanı bulur*”. Şen, 2018: 40. “*CISG’da tazminat talep hakkı bağlamında, borca aykırılık türleri bakımından bir ayırım yapılmamıştır. Yine, borca aykırılığın, geçici veya kesin olmasının da tazminat talep bakımından önemi bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, ihlal edilen sözleşmesel yükümlülüğün ifaya olan menfaati ne derece etkilediği, esaslı ihlal olarak nitelendirilebilmesi gibi hususlar salt tazminat talep hakkı bakımından belirleyici değildir. Diğer taraftan, yükümlülük ihlalinin esaslı olup olmaması beraberinde farklı hukukî sonuçlar getirmekte olduğundan ayrıca incelenmesi gerekmektedir. İhlalin esaslı olduğunun tespiti, tazminat talep hakkının varlığı değil ve fakat tazminatın hesaplanmasında uygulama bulacak hükümler bakımından önem teşkil etmektedir. Paralel olarak, Türk hukukunda da, genel borca aykırılığı düzenleyen BK 112 hükmü tazminat talebi bakımından sözleşmenin esaslı ihlalinin aramamaktadır*”. Gürkan, 2015: 8.

¹³⁷ “*Borçluya yüklenilebilen bir imkânsızlık söz konusuysa borçlu TBK m. 112 uyarınca borca aykırılıktan sorumlu olur ve tazmin etme yükümlülüğü borcun yerini alır Borçluya yüklenilebilen bir imkânsızlık söz konusuysa borçlu TBK m. 112 uyarınca*

CISG sisteminde alıcı yahut satıcı, sözleşmeden veya CISG’de öngörülen yedek hükümlerden kaynaklanan herhangi bir yükümlülüğü yerine getirmediklerinde sözleşmenin karşı tarafı tazminat talebinde bulunabilmektedir (m. 45/1/b; 61/1/b)¹³⁸. Bu yükümlülüğün sözleşmeden dönmede olduğu gibi esaslı bir ihlal olması şart değildir¹³⁹. Yükümlülük ihlalinin esaslı olması tazminatın varlığı değil miktarının belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca m. 38/1’de öngörülen muayene ve m. 39/1’de öngörülen bildirim külfetinin ihlali tazminat sorumluluğuna yol açmaz. Ancak bu külfetlerin ihlali tazminatın belirlenmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca CISG sisteminde, TBK’nın aksine tarafın tazminat sorumluluğunun muhatabı olabilmesi için kusuru aranmaz¹⁴⁰.

Borcun gereği gibi ifa edilmemesi¹⁴¹ sebebiyle alacaklının tazminat talep etmesi bakımından geç ifa (temerrüd) ile diğer haller birbirinden farklıdır. Borcun geç ifa edilmesi halinde alacaklının tazminat talebi (gecikme tazminatı), borçlunun temerrüde düşmüş olması şartını gerektirir (TBK m. 118, 225). Diğer hallerde, bu şart aranmaksızın tazminat talep edilebilir¹⁴².

Borcun gereği gibi ifa edilmeme kavramı kötü ifa başta olmak üzere yan yükümlülüklerin ihlali ve diğer ihlal hallerini de kapsar niteliktedir. Bu nedenle kötü ifa dışındaki diğer ihlal türleri açısından da TBK m. 112’ye müracaat edilebilir¹⁴³.

TBK m. 113’de yapma ve yapmama borçlarının ifa edilmemesinin sonuçları özel olarak düzenlenmiştir. TBK m. 113/II’ye göre, yapmama borçlarına aykırı davranan borçlu, bu aykırı davranış sonucunda ortaya çıkan zararı tazmin ile yükümlü tutulmuştur. Yapmama borcunun ihlali her zaman imkânsızlık doğurmaz ve gereği gibi ifa edilmeme kapsamında da değerlendirilemeyeceği için bu özel hüküm öngörülmüştür. Örneğin, doktor hastası ile duygusal ilişkiden kaçınma yükümlülüğü altındadır¹⁴⁴. Bu yükümlülüğün ihlali sebebiyle ortaya bir zarar çıkarsa TBK m. 113/II kapsamında tazmini istenebilir.

borca aykırılıktan sorumlu olur ve tazmin etme yükümlülüğü borcun yerini alır” (Demir, s. 558). “Bu durumda imkânsızlık kusurlu olduğundan, imkânsızlığa ilişkin BK m.117 (yeni TBK m. 136) değil, borcun ifa edilmemesine ilişkin BK m. 96 vd. (yeni TBK m. 112) hükümleri uygulama alanı bulacaktır” (Yargıtay, 11. H. D. (2013). 2012/7893 E. ve 2013/9409 K. sayılı karar. 02.12.2020 tarihinde <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/pf/sorgula.xhtml> adresinden erişildi).

¹³⁸ Gürkan, 2015: 7. Magnus, 2012: 288. “CISG m. 45, sözleşme ihlali paralelinde zarara uğrayan tarafın tazminat talep etme hakkını, sahip olduğu diğer hukukî imkanlardan bağımsız olarak düzenlemektedir. Bu bağlamda, ilgili taraf seçimlik haklarının yanı sıra koşulları dahilinde tazminat talep etme hakkına sahiptir. Ancak, belirtilmesi gereken, başvuru her bir hukukî imkan bakımından tazminat kapsamının değişiklik göstereceğidir”. Gürkan, 2015: 125.

¹³⁹ Dayıoğlu, 2011: 79. Gürkan, 2015: 9. Kanışlı, 2013: 89. Yılmaz, 2013: 183.

¹⁴⁰ Kibar. Milletlerarası Taşınır Mal Satım Sözleşmesi (CISG) Kapsamında Tazminat ve Faiz (m. 74-78). 22.02.2024 tarihinde <https://ahmetfevzikibar.com/milletlerarasi-tasinir-mal-satim-sozlesmesi-cisg-kapsaminda-tazminat-ve-faiz-m-74-78/> adresinden erişildi. Kurşat, 2018: 317. “Türk hukukundan farklı olarak CISG sistematüğünde, yükümlülük ihlalinin tazminat talebine konu olması, ihlal eden tarafın kusurlu olmasından bağımsızdır. Nitekim, CISG’da öngörülen tazminat mekanizmasının temel hedefi kusura dayanmayan sorumluluk esası ve tam tazmin ilkesi gereği, sözleşme ihlalinin neden olduğu tüm zararın tazmini, ilgili tarafın bu anlamda tatminidir”. Gürkan, 2015: 12.

¹⁴¹ “Sözleşmenin ihlali türleri sadece imkânsızlık ve temerrüden ibaret değildir. Bunların dışındakilerin üçüncü bir ihlal türü olarak sözleşmenin olumlu ihlali altında toplaması gerekir. TBK m. 112 bunlardan “gereği gibi ifa etmeme”yi açık olarak düzenlemiştir”. Antalya, 2019b: 454.

¹⁴² Oğuzman ve Öz, 2021: 409. “TBK. m. 112’ye göre, borçlu borcunu hiç veya gereği gibi ifa etmezse kusursuz olduğunu ispat etmedikçe, alacaklının bundan doğan zararını gidermekle yükümlüdür. Bu genel düzenleme dışında, aykırılık türüne göre uygulanacak yaptırımları içeren özel hükümler de mevcuttur. Örneğin, Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun’un uygulama alanına giren bir satış sözleşmesinde ayıptan sorumluluk m. 8 vd. hükümlerinde düzenlenmiştir. Bu durumda, genel hüküm olan TBK. m. 112’nin mi yoksa özel hükümlerin mi uygulanacağını tespiti gerekir. ARAL’a göre, bu durumda alacaklının seçimlik bir hakkı olur. Hakların yarışması çerçevesinde, iki hükme de gidebilir. Aksi yönde düşünen OĞUZMAN/ÖZ ve KILIÇOĞLU’na göre, özel hüküm niteliğinde olan hükümlere gitmek daha yerindedir. Ancak özel hükme gitmek mümkün olmadığı durumlarda, genel hükme gidilebilir”. Şen, 2018: 41. “Türk Borçlar Kanununun ayıplı (kötü) ifayı özel olarak hükme bağladığı hallerde, alacaklının TBK m. 112’ye göre kötü ifaya (gereği gibi ifa etmemeye) dayanıp dayanmayacağı tartışmalıdır. Federal Mahkeme, eser sözleşmesi dışında alacaklının talep hakkının yarıştığını, dilerse özel hükme, dilerse TBK m. 112’ye göre dava açabileceğini öngörmektedir”. Eren, 2022: 1186. “Aynı şekilde genel hüküm olan TBK m. 112’nin eser sözleşmesinde yüklenicinin ayıba karşı garanti sorumluluğunda iş sahibinin seçimlik hakları ile birlikte uygulanacağı yani sebeplerin yarışacağı hususu TBK m. 475/II’de öngörülmüştür”. Antalya, 2019b: 456.

¹⁴³ Antalya, 2019b: 454. “Özetle, kötü ifanın, eşdeyişle, sözleşmenin müspet ihlalinin kapsamına ayıplı ifalar, ayıplı ifa sayılamayacak yan edim yükümlülüklerine aykırılıklar ve davranış yükümüne aykırılıklar girer”. Serozan, 2017: 249.

¹⁴⁴ Antalya, 2019b: 470.

3.2.2. Borçlunun Temerrüdü Halinde

3.2.2.1. Genel Olarak

Borçlu temerrüdünün genel sonuçları, borçlunun gecikme tazminatı ödeme borcundan ve temerrütten sonra beklenmedik hal sebebiyle ortaya çıkan zararlardan sorumlu olmasıdır (TBK m. 118, 119)¹⁴⁵.

TBK m. 118'e göre; *“Temerrüde düşen borçlu, temerrüde düşmekte kusuru olmadığını ispat etmedikçe, borcun geç ifasından dolayı alacaklının uğradığı zararı gidermekle yükümlüdür”*. İlgili hükümde genel olarak bütün borç ilişkileri açısından borçlu temerrüdünün bir sonucu öngörülmüştür. Buna göre ifa zamanında temerrüde düşen borçlu, alacaklının bundan doğan zararını gidermekle yükümlü tutulmaktadır. Bu tazminata, gecikme tazminatı denir¹⁴⁶.

Borçlu, teslim veya iade ile yükümlü olduğu şeyi korumak noktasında dikkat etmeye mecbur olup kendisi temerrüt halinde ise sorumluluğu daha fazladır¹⁴⁷. TBK m. 119/I'a göre; *“Temerrüde düşen borçlu, beklenmedik hâl sebebiyle doğacak zarardan sorumludur”*. İlgili hükme göre kural olarak, temerrüde düşen borçlu beklenmedik hal sebebiyle ortaya çıkan zarardan sorumludur. Aynı maddenin ikinci fıkrasında ise borçlu için bu sorumluluktan kurtulmak için iki ispat yolu öngörülmüştür¹⁴⁸.

3.2.2.2. Karşılıklı Borç Yükleyen Sözleşmelerde

TBK 123 ile 126. maddeleri arasında karşılıklı borç yükleyen sözleşmelerde borçlunun temerrüdü ilgili özel hükümler düzenlenmiştir. TBK m. 125'te ise bu sözleşmeler kapsamında asli edim yükümlülüğünün ihlali açısından tazminat yükümlülükleri öngörülmüştür. TBK m. 125'te borçlunun temerrüdü halinde, alacaklının müracaat edebileceği üç farklı yol (seçimlik haklar) sunulmuştur.

Birinci yol: TBK m. 125/I'e göre; *“Temerrüde düşen borçlu, verilen süre içinde, borcunu ifa etmemişse veya süre verilmesini gerektirmeyen bir durum söz konusu ise alacaklı, her zaman borcun ifasını ve gecikme sebebiyle tazminat isteme hakkına sahiptir”*. İlgili hükümde alacaklının borçlu temerrüdünün genel yaptırımını olan aynen ifa ve gecikme tazminatı isteme hakkı yinelenmiştir. Söz konusu hüküm öngörülmemiş olsaydı bile genel hükümler kapsamında bu sonuca varmak mümkündür.

İkinci ve üçüncü yol: TBK m. 125/II'ye göre; *“Alacaklı, ayrıca borcun ifasından ve gecikme tazminatı isteme hakkından vazgeçtiğini hemen bildirerek, borcun ifa edilmemesinden doğan zararın giderilmesini isteyebilir veya sözleşmeden dönebilir”*. İlgili hüküm kapsamında alacaklı, aynen ifa ve gecikme tazminatından vazgeçtiğini hemen bildirmek şartıyla ya borcun ifa edilmemesinden doğan zararın (müspet-olumlu) ya da sözleşmeden dönerek TBK m. 125/III'te belirtildiği üzere sözleşmenin hükümsüz kalması nedeniyle uğradığı zararın (menfi-olumsuz) giderilmesini isteyebilir.

TBK m. 125'te alacaklının müracaat edebileceği seçimlik haklar bu şekilde belirtilmiş olsa da eğer borçlu, temerrüde düşmekten sorumlu tutulamayacağını ispat ederse durum farklılaşır. Zira bu durumda, tazminat talepleri mümkün olmayacaktır. Böylece, temerrütten sorumlu tutulamayan borçluya karşı alacaklı süre sonunda şu iki yoldan birine başvurabilir: *“aynen ifa talebi”* ve *“sözleşmeden dönmek”*.

3.2.2.3. Para Borçlarında Temerrüdün Sonucu

Borç ilişkilerinde çoğunlukla ifa konusu şeylerden birinin para olması nedeniyle kanun koyucu, temerrüdün para borçlarıyla ilgili sonuçlarını TBK'da ayrıca hüküm altına almıştır. Para borcuna yol açan borcun kaynağı ister sözleşme isterse başka bir borç ilişkisi olsun bu hükümler uygulama alanı bulmaktadır¹⁴⁹.

¹⁴⁵ “İlk olarak borçlu temerrüde düşmüş ve kusurluysa TBK m. 118 uyarınca alacaklı aynen ifa yanında gecikme tazminatı da talep edebilecektir. Bunun dışında TBK m. 125 karşılıklı borç yükleyen sözleşmelerde, belirli şartlar altında alacaklıya ifadan vazgeçerek olumlu zararının tazminini talep etme ya da sözleşmeden dönme hakkı tanınmaktadır. Görüldüğü gibi bu imkân karşılıklı borç yükleyen sözleşmelere özgü ve koşulludur”. Demir, 2019: 559.

¹⁴⁶ Yıldız, 2020: 97.

¹⁴⁷ Von Tuhr, 1983: 616.

¹⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz. Yıldız, 2020: 109 vd.

¹⁴⁹ Gök, 2020: 43.

TBK'da para borçlarında temerrüt durumunda, gecikme tazminatını karşılamak ve tazminatın alt sınırını oluşturmak için temerrüt faizi öngörülmüştür (TBK m. 120). Eğer alacaklının temerrüt sebebiyle uğradığı zarar temerrüt faizinden fazla ise alacaklı, aşkın zararının tazmin edilmesini isteyebilir (TBK m. 122)¹⁵⁰.

Aşkın zararın varlığını ispat yükü, aşkın zararın varlığını iddia eden taraftadır. Aşkın zararın hangi yonteme göre ispat edeceğini, zarar gören belirleyecektir. Kanun koyucu hangi yontemin uygulanacağına ilişkin bir düzenleme öngörmemiştir. Buna göre aşkın zararın ispatında hangi yontemin uygulanacağı öğreti ve yargı kararlarıyla şekillenmektedir. Bu konuda öne çıkan iki yol; somut yontem ve soyut yontemdir¹⁵¹.

3.3. Sözleşmeden Dönme

Borçlunun temerrüdü halinde alacaklıya tanınan bir diğer imkân sözleşmeden dönme¹⁵² hakkıdır¹⁵³. Alacaklı, bu hakkı kullanabilmesi için borçluya, aynen ifadan ve gecikme tazminatı isteme hakkından vazgeçtiğini ve sözleşmeden döndüğünü hemen bildirmelidir (TBK m. 125/II). Alacaklının sözleşmeden dönme hakkını kullanması üzerine taraflar, karşılıklı ifa yükümlülüklerinden kurtulur ve daha önce ifa ettikleri edimleri geri isteyebilirler¹⁵⁴. Söz konusu ihtimalde borçlu, temerrüde düşmekte kusursuz olduğunu ispat edemezse alacaklı, sözleşmenin geçersiz olması sebebiyle uğradığı menfi zararın tazminini isteyebilir (TBK m. 125/III).

Sözleşmeden dönebilmek için borçlunun temerrüde düşmede kusurlu olması şart değildir. Ancak alacaklı borçlu kusurlu ise dönme ile beraberinde uğradığı menfi (olumsuz) zararın tazminin talep edebilir. Sözleşmeden dönme ile sözleşme öncesi durum yeniden tesis edilmeye çalışılır.¹⁵⁵

TBK m. 126'da sözleşmeden dönme hakkının sürekli edimli sözleşmelerde nasıl uygulanacağı (fesih hakkı)¹⁵⁶ düzenlenmektedir. Sürekli edimli sözleşmelerde edimler ifa edilmeye başladıktan sonra¹⁵⁷ borçlu temerrüdü ortaya çıkması halinde bu sözleşmelerde "geçmişe etkili dönme" yerine "geleceğe etkili fesih" uygulanır¹⁵⁸.

¹⁵⁰ "Aşkın zarar, müsbet zararın bir türüdür. Müsbet zarar, alacaklının, borcun gereği gibi ifa edilememesinden dolayı borcun ifasındaki çıkarının gerçekleşmemesi yüzünden uğradığı zarardır. Aşkın zarar sadece fiili zarardan ibaret değildir, yoksun kalınan kâr da aşkın zararın konusunu oluşturabilir. Aşkın zarar, temerrüt faizi ile karşılanamayan zarara ilişkin olduğundan asıl alacaktan bağımsız ve ek zarar niteliğindedir". Keser, 2020: 485.

¹⁵¹ Keser, 2020: 488. Bu konuda Anayasa Mahkemesinin önemli bir kararı mevcuttur. Bu karar için bkz. Keser, 2020: 490 vd.

¹⁵² "Klasik dönme kuramına göre, dönmenin ex tunc etkisi o denli güçlü ve kapsamlıdır ki, dönme üzerine sözleşme ilişkisi bir kül olarak kurulduğu andan itibaren ortadan kalkar... Dönülen sözleşmenin henüz ifa edilmeyen borçlarının ortadan kalkması bir sorun yaratmaz. Ancak bu sözleşme gereği vaktiyle yapılmış tasarruf işlemlerinin yarattığı hukuki durumun eski hale getirilmesi de gerekir". Öz, 1996: 138. "İsviçre/Türk hukukunda son zamanlarda savunulan ve giderek ağırlık kazanan diğer görüş, yeni dönme görüşüdür. Dönüşüm görüşü olarak da adlandırılan bu görüşe göre dönme, sözleşmeyi ortada kaldırmaz; sadece sözleşmenin içeriğini değiştirir ve böylece daha önce ifa edilen edimlerin iadesi yönünden taraflar arasında bir tasfiye ilişkisi kurar". Eren, 2022: 1267.

¹⁵³ "Sözleşmeden dönme hakkı, sözleşme öncesi duruma geri dönmeyi ve edimleri arıtmayı (tasfiye etmeyi) amaçlayan tipik bir yenilik doğuran haktır; kullanılabilmesi için, temerrüde düşmüş olan borçlunun kusurlu olması da gerekmez". Serozan, 2017: 235. "İstisnaen bazı kanun hükümleri ortada bir borca aykırılık veya ifayı tehlikeye atan bir sebep bulunmaksızın bir tarafa belirli süreler içinde sözleşmeden dönerek bağılıktan kurtulma hakkı verirler. 6502 sayılı TKHK m. 47 hükmü iş yeri dışında kurulan sözleşmelerde, m. 48 hükmü mesafeli sözleşmelerde, m. 52 hükmü abonelik sözleşmelerinde, böyle keyfi dönme imkânları getirmiştir". Oğuzman ve Öz, 2021: 468.

¹⁵⁴ "Geçerli bir dönme beyanının borçluya ulaşması ile birlikte dönülen sözleşmeden doğan bütün asli edim yükümlülükleri ile birlikte yan edim yükümlülükleri ve ifaya yardımcı yan yükümlülükler de sona erer. Ancak, Medeni Kanun m. 2'den kaynaklanan haber verme yükümlülüğü, koruma yükümlülüğü, iade konusu edimin çalınması veya herhangi bir şekilde zarar görmesi tehlikesine karşı muhafaza yükümlülüğü gibi yükümlülükler devam eder". Anık, 2005: 227.

¹⁵⁵ Gümüş, 2021: 946.

¹⁵⁶ "Var olan bir sözleşmeyi sona erdirmenin yollarından birisi de, sözleşmenin feshidir. Dolayısıyla sözleşme özgürlüğü, sözleşmenin tek taraflı tasfiyesine yönelik olarak sona erdirilmesini amaçlayan fesih hakkını da içermektedir. Görüldüğü üzere, kural olarak kişinin sözleşmenin feshi yoluna gitme konusunda irade özerkliği sonucu takdir hakkı bulunmakla birlikte, feshin haksız olması halinde, karşı tarafın bundan doğan zararlarından sorumluluğunun da bulunacağı tabiidir" (Yargıtay, 11. H. D. (2017). 2016/7313 E. ve 2017/2727 K. sayılı karar. 05.12.2020 tarihinde <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/> adresinden erişildi).

¹⁵⁷ Eğer sürekli edimli sözleşmeden doğan sürekli edimin ifasına henüz başlanmadıysa TBK m. 126 değil m. 125 uygulanır Yıldız, 2020: 307.

¹⁵⁸ Doğan, 2014: 403-404; Anık, 2005: 227. "Sürekli edimli borçlarda edim ihlalleri, ifa edilmeme şeklinde değil de, sadece sürekli edimli sözleşmeler bakımından ve temerrüt yönünden (TBK m. 126) düzenlenmiştir; OR'da bu düzenleme yer almamaktadır. Günümüzde tipik sözleşmeler yanında özellikle isimsiz sürekli edimli sözleşmeler (leasing, lisans ve ders verme

Borcun hiç veya gereği gibi ifa edilmediği hallerde alacaklı tazminat davasının güçlükleri ile uğraşmak yerine sözleşmeden dönme isteyebilir. Hatta bazen tazminat davasının güçlükleri açısından değil esasen sözleşmeden dönme imkânının daha lehine olması sebebiyle isteyebilir¹⁵⁹. Ancak karşılıklı borç yükleyen sözleşmelerde sözleşmeden dönme imkânını sağlayan TBK m. 125 gibi bir genel hüküm bu ihlal türleri açısından bulunmamaktadır. Söz konusu ihlâl türleri açısından TBK m. 125'in kıyasen uygulanıp uygulanamayacağı öğretide tartışmalıdır¹⁶⁰.

Kısmî temerrüt halinde kural olarak alacaklı kısmî ifayı kabul zorunluluğu altında değildir. Bu yüzden alacaklı, kısmî ifayı reddederek borcun tümü için borçluyu temerrüde düşürebilir. Buna göre alacaklının kısmî ifayı kabul ettiği veya dürüstlük kuralı uyarınca kabul etmek zorunluluğu altında olduğu hallerde kısmî temerrüt söz konusu olur. Sürekli borç ilişkilerinde kısmî temerrüt olamaz ancak ileriye etkili fesih sebebi olabilir. Bir diğer deyişle kısmî temerrüt bölünebilir edimli ani borç ilişkileri açısından mümkündür. Eğer alacaklının ifa olarak aldığı kısım bütün borç ifa edilmedikçe bir değer taşımıyorsa alacaklı bu kısmı iade etmek suretiyle sözleşmeden tamamen dönebilir veya ifa yerine tazminat talep edebilir. Eğer alacaklı aldığı iade edemiyorsa o zaman bu kısmın değerini tazmin etmesi gerekir. Alacaklının kendi edimi bölünemiyorsa ifa olarak aldığı kısım iade veya tazmin etmek suretiyle sözleşmeden tamamen dönebilir¹⁶¹.

CISG sisteminde sözleşmeden dönme için esaslı ihlalin varlığı ölçüt alındığından, satıcının yükümlülüklerine aykırı davranışının esaslı ihlal olup olmadığı belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. CISG m. 49/1/a, “(1) Alıcı aşağıdaki durumlarda sözleşmenin ortadan kalktığını beyan edebilir: (a) Satıcının sözleşmeden veya bu Antlaşmadan doğan yükümlülüklerinden herhangi birini yerine getirmemesi sözleşmeye esaslı bir aykırılık oluşturuyorsa veya...” hükmüne göre alıcının sözleşmeden dönme hakkını kullanması esaslı ihlal unsuruna bağlanmıştır¹⁶².

Esaslı ihlal kavramı Türk Hukuku'nda tanımlanmamış olup CISG kapsamına Anglo-Sakson ve Fransız Hukuku'ndan ilham alınarak dahil edilmiştir. Esaslı ihlal kavramının en yalın hali, Uniform Law on the International Sale of Goods (ULIS) m. 10'da yer almaktadır. ULIS m. 10'a göre sözleşmenin esaslı ihlal edilip edilmediği, sözleşmenin kurulduğu andaki duruma göre belirlenmelidir. ULIS m. 10 uyarınca sözleşmenin kurulma anında, sözleşmeyi ihlal eden taraf, diğer tarafın sözleşme ihlalinin bilse idi ve sonuçlarını öngörse idi bu sözleşmeyi imzalamayacağını biliyor veya bilmek durumunda ise bu ihlal, esaslı bir ihlal olarak kabul edilmektedir.¹⁶³

TBK'nda olduğu gibi CISG sisteminde de alıcının sözleşmeden dönebilmesi, bu yöndeki iradesini satıcıya bildirmesiyle mümkün olmaktadır. Bir diğer deyişle alıcının sözleşmeden dönme hakkını kullanabilmesi için bildirim külfeti ile yükümlüdür. CISG'ye göre alıcının dönme beyanında bulunmaması halinde sözleşme kendiliğinden ortadan kalkması gibi bir hüküm söz konusu değildir. Buna göre sözleşmeden dönme hakkını kullanmak isteyen alıcı, hem esaslı ihlal hem de ek süre sonunda dönme beyanında bulunmalıdır¹⁶⁴.

Sonuç

Türk Borçlar Kanunu sistematüğinde sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ihlaline bağlanan hukukî sonuçlar genel hatlarıyla m. 112-126 arasında düzenlenmiştir. TBK m. 112, bu sistematüğün temel unsurudur. Madde 112'nin devamında öngörülen maddeler esasen m. 112'de öngörülen

sözleşmeleri vb.) ticari hayatta yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu konuda detaylı bir ifa ve ifa ihlali düzenlemesinin bulunmaması kanunda boşluk yaratmaktadır; bu boşluk TBK m. 126 ile kısmen kapatılmaya çalışılmışsa da ifa unsurları ve diğer ihlal çeşitleri, özellikle imkânsızlık bakımından konu cevapsız bırakılmıştır. Bu alanlara ani edimli sözleşmelere göre düzenlenmiş ifa ve ifa ihlalleri hükümlerinin kıyasen uygulanması ise, nitelik farkı sebebiyle, çözümde yetersiz kalmakta veya adil olmayan sonuçlar doğurmakta, hukuk güvenliğini zedelemektedir”. Antalya, 2019b: 214.

¹⁵⁹ Oğuzman ve Öz, 2021: 471.

¹⁶⁰ Bkz. Antalya, 2019b: 471. “Bazı yazarlar, Borçlar Kanununun Özel Borç İlişkileri kısmındaki sözleşmeden dönme ve fesih hükümlerine ve MK m. 2'deki dürüstlük esasına dayanarak “bir tarafın sözleşmeye aykırı bir harekette bulunduğu bütün hallerde, bu aykırılık sebebiyle diğer taraf sözleşmeyi sürdürmemekte haklı bulunduğu veya sözleşmenin devamında kendisinin çıkarı kalmadığı takdirde, duruma göre, bu sözleşmeden geçmişe etkili dönme veya bu sözleşmeyi ileriye etkili olarak feshetme hakkına sahiptir” fikrini savunmaktadır”. Oğuzman ve Öz, 2021: 471.

¹⁶¹ Anık, 2005: 230.

¹⁶² Toros, 2018: 39-40.

¹⁶³ Eroğlu, 2023: 18.

¹⁶⁴ Toros, 2018: 76.

sorumluluğun detaylandırılması ve hususi ilişkiler açısından özelleştirilmesinden ibarettir. Gerek diğer özel kanun hükümleri (m. 219 gibi) gerekse m. 112'nin devamında öngörülen maddeler yorumlanırken m. 112 göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca m. 112 dışında genel ve özel hükümlerde bir çıkmaza girildiğinde m. 112'ye müracaat imkânı her daim mevcuttur.

Hukukun en önemli değiştirici ve yönlendirici unsurlarından olan ve günümüzde gittikçe küreselleşen ticaret hayatının düzenlenmesi açısından öngörülen CISG (Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Birleşmiş Milletler Antlaşması)'de Anglo-Sakson (common law) hukuk sistemi ile Kıta Avrupası (çivil law) hukuk sistemi birleştirilmeye ve her iki hukuku sistemine de uyumlu düzenleme öngörülmeye çalışılmıştır. Türkiye de söz konusu düzenlemeye taraf ülkelerden biridir. Bu açıdan Türk Hukuku'nun ilgili mevzuatı olan TBK'nın hangi hususlarda bu sözleşme ile uyumlu hangi konularda farklı düzenlemeler içerdiğini belirlemek uygulama açısından önem kazanmaktadır. Bu çalışmada sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ihlali açısından CISG ile TBK arasındaki bu benzer ve farklı hususlara değinilmiştir.

İki sistematik arasındaki en önemli fark ifa engellerinin düzenlenmesi bakımındandır. CISG'de ifa engelleri, herhangi bir ayırım yapılmaksızın sözleşmeye aykırılık kavramı altında düzenlenmiştir. CISG'de ihlalin türünden ziyade ihlalin gerçekleşmesine önem verilmektedir. Hâlbuki TBK'da ifa engelleri tek bir çatı kavramdan ziyade m. 112'de öngörülen hiç ve gereği gibi ifa etmeme üst başlığı altında eksik ifa, aliud ifa, ayıplı ifa, temerrüt, imkânsızlık gibi birden fazla ihlal türü olarak öngörülmektedir. Buna göre ihlalin türü önem kazanmaktadır. Zira buna göre ihlale bağlanan sonuç değişebilmektedir.

İki sistematik açısından bir diğer fark ise TBK sisteminde ihlalin giderilmesi açısından esas olan aynen ifadır. Hâlbuki CISG sisteminde esas olan ihlalin tazmin edilerek giderilmesidir. Ayrıca tazminat açısından da iki sistem açısından önemli bir fark mevcuttur. TBK m. 112 vd. maddelerinde öngörülen ihlallerin tazmini açısından kusur ilkesi esas alınmıştır. Yani ihlale sebep olan borçlunun, tazminat ile yükümlü olması için kusuru gerekmektedir. Hâlbuki CISG'de borçlunun ihlali gidermesi için tazminat ödemesi için kusur şart değildir. Amaç ihlali gidermektir.

Ayrıca iki sistemin tazminat kurumu açısından bir diğer fark da tazminatın belirlenme ilkeleri açısından ortaya çıkmaktadır. Ancak bu husus çalışmamızın kapsamında olmadığı için o kısma değinilmemiştir. Bu farklar dışında esasen her iki sistemde de aynen ifa, tazminat hakkı ve sözleşmeden dönme imkânları taraflara tanınmaktadır.

Ülkemizin gelişmekte olan küresel ticaret ağına gittikçe daha fazla katılma isteği ilerleyen yıllarda TBK sistematığının de CISG ile tam uyumlu hale getirilmesi sonucunu doğurması beklenmeyen bir sonuç olmayacaktır.

Kaynakça

- Akçaal, M. (2019). İsviçre borçlar kanunu genel hükümler tasarısı'nda (or. 2020) ifa engellerinin şartları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 68(3), 529-550.
- Akıncı, Ş. (1999). Alacaklının temerrüdü, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7 (1-2), 97-113.
- Altun, S. E. (2020). Kısmî ifa imkânsızlığı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Anık, G. (2005). Borçlunun temerrüdünden dolayı sözleşmeden dönme, TBB Dergisi, 59, 214-236.
- Antalya, O. G. (2019a). Borçlar hukuku genel hükümler (cilt v/1, 1). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Antalya, O. G. (2019b). Borçlar hukuku genel hükümler (cilt v/1, 3). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Atamer, Y. (2010). İfa engelleri hukukunu yeniden sistematize etmeyi düşünmek: borca aykırılık türleri yerine yaptırımları esas alan bir sistematik. Prof. Dr. Rona Serozan'a Armağan (C. 1), İstanbul, XII Levha Yayıncılık, 317-360.
- Baş, E. (2013). Satım hukukunda aynen ifa talebinin birincil yaptırım olması sorunu, Journal of Yaşar University, 8, 623-655.
- Bauer, C. (2010). Parteiwechsel im vertrag: vertragsübertragung und vertragsübergang (dissertation), Zürich.
- Dayıoğlu, Y. (2011). CISG uygulamasında sözleşmenin ihlali halinde alıcının hakları ve özellikle alıcının tazminat talep etme hakkı. İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- Demir, Z. R. (2019). Milletlerarası mal satımına ilişkin sözleşmeler hakkında birleşmiş milletler antlaşması (ciscg) uyarınca alıcının aynen ifa talebi ve Türk borçlar hukuku ile karşılaştırılması, Public and Private International Law Bulletin, 39 (2), 553-584.
- Develioğlu, M. (2017). İsviçre federal mahkemesi'nin 21 Temmuz 2015 tarihli kararı uyarınca sonradan ortaya çıkan borçlunun sorumlu olduğu imkânsızlığının sonuçları. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1, 157-174.
- Doğan, G. (2014). Sürekli borç ilişkilerinde borçlunun temerrüdü. Ankara Barosu Dergisi, 4, 386-413.
- Ehrensperger, T. (2004). Strukturen und verletzen von obliegenheiten im schweizerischen privatrecht (unter ausschluss des versicherungsrechts). (Die dissertation), University of Zurich.
- Eren, F. (2022). Borçlar hukuku genel hükümler. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Eroğlu, D. D. (2023). Milletlerarası mal satımına ilişkin sözleşmeler hakkında birleşmiş milletler antlaşması (ciscg) kapsamında esaslı ihlal ve sonuçları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Altınbaş Üniversitesi Özel Hukuk Ana Bilim Dalı Uluslararası Ticaret Hukuku Programı, İstanbul.
- Gök, M. C. (2020). Karşılıklı borç yükleyen sözleşmelerde borçlunun temerrüdü ve sonuçları, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Mersin.
- Gümüş, M. A. (2021). Borçlar hukukunun genel hükümleri. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Gürkan, S. (2015). Türk satım hukuku ile karşılaştırılmalı olarak, ciscg uyarınca tazminatın hesaplanması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul.
- Güven, K. (2020). Alman, İsviçre, Türk hukuklarında ve Viyana satım antlaşması'nda eksik ifa karşılaştırmalı bir değerlendirme, MÜHF-HAD, 26(1), 423-466.
- Huber, P. (2008). CISG-Sözleşmeye aykırılık açısından alıcının hakları, Milletlerarası satım hukuku. (editör: Yeşim M. Atamer). İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- Işıntan, P. (2013). Uluslararası satım sözleşmelerine ilişkin birleşmiş milletler antlaşması ve borçlar kanunu düzenlemelerinde aynen ifa kavramı, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2013/1, 161-182.

- Kanışlı, E. (2013). CISG uyarınca alıcının yükümlülükleri ve sözleşmeye aykırılık halinde satıcının hakları. İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- Keser, Y. (2020). Aşkın zararın ispatı, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(2), 484-495.
- Kibar, A. F. (2020). Ürün sorumluluğu bağlamında hatalı tıbbî cihazdan doğan hukukî sorumluluk. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Kibar, A. F. Milletlerarası Taşınır Mal Satım Sözleşmesi (CISG) Kapsamında Tazminat ve Faiz (m. 74-78). 22.02.2024 tarihinde <https://ahmetfevzikibar.com/milletlerarasi-tasinir-mal-satim-sozlesmesi-cisg-kapsaminda-tazminat-ve-faiz-m-74-78/> adresinden erişildi.
- Kocayusufpaşaoğlu, N. (2017). Borçlar hukuku genel bölüm (birinci cilt). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Kurşat, P. (2018). Viyana satım sözleşmesi madde 74 vd. uyarınca sözleşme ihlalden doğan sorumluluk, TAAD, 9(36), 313-340.
- Magnus, U. (2012). Milletlerarası satım hukuku. (Ed. Yeşim M. Atamer). İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- Markesinis, S. B., Unberath, H. ve Johnston, A. (2006). The German law of contract a comparative treatise. Oxford: Hart Publishing.
- Nomer, Haluk N. (2021). Borçlar hukuku genel hükümler. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Oğuzman, M. K. ve Öz, M. T. (2021). Borçlar hukuku genel hükümler (Cilt 1). İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Öz, M. T. (1996). Borçlu temerrüdünde sözleşmeden dönmenin bu sözleşme gereğince kazanılmış aynı haklara etkisi ve klasik dönme kuramı ile yeni dönme kuramının kısa bir karşılaştırmalı eleştirisi, İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, 13(16), 131-172.
- Özcan, Z. (2018). İnşaat sözleşmelerinde yüklenicinin ayıplı ve eksik ifası, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 11, 317-339.
- Özçelik, S. B. (2014). Sözleşmeden doğan borçların ifasında hukukî imkânsızlık ve sonuçları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 63(3), 569-621.
- Serozan, R. (2017). Borçlar hukuku genel bölüm (Üçüncü Cilt). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Serozan, R. (1968). Culpa in contrahendo, akdin müsbet ihlali ve üçüncü kişiyi koruyucu etkili sözleşme kurumlarının ortak temeli: edim yükümlerinden bağımsız borç ilişkisi, İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, 2(3), 108-129.
- Serozan, R. (1990). Yürürlükteki ifa engelleri haksız fiiller hukukunun yetersizlikleri ve bu yetersizliklerin aşılmasında giderek artan kavramlar: "sözleşmenin müsbet ihlali" ve "culpa in contrahendo", İstanbul üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, 15(18), 27-42.
- Sungur Soysal, A. (2019). Türk borçlar kanununda kısmî ifa, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Ankara.
- Şafak Sarıkaya, E. E. (2022). Teorik boyutuyla ifa imkânsızlığı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Şeker, M. (2007). Borcun hiç veya gereği gibi ifa edilmemiş olmasından (borca aykırı davranıştan) kaynaklanan maddi ve özellikle manevi zararın tazmini, Legal Hukuk Dergisi, 60, 3763-3778.
- Şen, E. (2018). Kısmî ifa. Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Şenocak, Z. (1989). Borçlar kanunu'nun 96. vd. 194. vd. maddeleri açısından aliud'un (başka şeyin) teslimi, Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, 15(1), 113-142.
- Tay, Y. (2019). Uluslararası mal satımına ilişkin Viyana sözleşmesi ve Türk borçlar kanunu ışığında satım sözleşmelerinde alıcının yükümlülükleri, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Diyarbakır.
- Tekben, T. (2016). Alacaklı temerrüdünün hukukî sonuçları. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 22(3), 2597-2621.

- Toros, D. (2018). Milletlerarası mal satım sözleşmesine göre satıcının sözleşmeye aykırı davranması halinde alıcının başvurabileceği hukukî imkânlar, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası Ticaret Hukuku ve AB Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret Hukuku ve AB Yüksek Lisans Programı. İstanbul.
- Von Tuhr, A. (1983). Borçlar hukukunun umumi kısmı (cilt 1-2), (Çev. Cevat Edege). Ankara: Olgaç Matbaası.
- Yıldız, M. G. (2020). Türk borçlar kanunu'nun genel hükümlerine göre borçlu temerrüdünün şartları ve sonuçları. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yılmaz, S. (2013). CISG uyarınca sözleşmenin ihlali halinde alıcının hakları. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Zimmermann, R. (1996). The law of obligations Roman foundations of the civilian tradition. Jura & Co, Ltd PO.

Beyan ve Açıklamalar

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiğini beyan ederim (Ahmet Fevzi Kibar).

Yazar Katkısı: “Kavram/fikir (katkı oranı %100); veri toplama/işleme (katkı oranı %100); analiz (katkı oranı %100); yazım (katkı oranı %100) ve eleştirel inceleme ve düzenleme (katkı oranı %100) Ahmet Fevzi Kibar tarafından yapılmıştır. Yazar makalenin yayınlanan versiyonunu okumuş ve kabul etmiştir.”

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteği almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Ekim/October 2024, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 2, 239-259.

Başvuru/Submitted: 13.01.2024

Kabul/Accepted: 28.09.2024

Yayın/Published: 30.10.2024

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1419070

Derleme Makale/ Review Article Article

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

Yapay Zekânın Toplumsal Karşılığı ve Karşıtlığı Üzerine Bir Derleme

Emin AVCI*

Öz

Bu makale, yapay zekâ teknolojisinin toplumsal etkilerini, toplumun bu teknolojiye nasıl tepki verdiğini, yapay zekâ kullanımının toplumsal ve ekonomik sonuçlarının neler olduğunu ve bu süreçte toplumun kabul derecesinin ne şekilde geliştiğini özetlemektedir. Yapay zekânın toplumsal karşılığı ve karşıtlığı, teknolojinin hızla evrimi ve yaygınlaşmasıyla birlikte karmaşık bir konu haline gelmiştir. Yapay zekâ, günümüzde birçok sektörde hızla gelişen ve etkili bir şekilde kullanılan bir teknolojidir. İmalat sektöründen sağlığa, eğitime kadar birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak, bu teknolojinin hızlı yükselişi beraberinde bazı endişeleri ve eleştirileri de getirmiştir. Özellikle işgücü piyasası, özel yaşamın gizliliği, etik sorunlar ve insan zekâsının yerini alması gibi konularda toplumsal endişeler bulunmaktadır. Yapay zekâ, iş süreçlerini otomatize ederek bazı sektörlerde işgücü ihtiyacını azaltabilir, bu da işsizlik sorunlarına sebebiyet verebilir. Ayrıca, bireylerin özel yaşamlarının yapay zekâ tarafından izlenmesi endişe yaratırken, etik konular da tartışmalara neden olmaktadır. Buna rağmen, yapay zekâ aynı zamanda büyük veri analitiği, derin öğrenme ve doğal dil işleme gibi alanlarda önemli başarılar elde etmiştir. Toplum, yapay zekânın olumlu etkilerinden yararlanırken, eleştiriler ve endişeler de dikkate alınarak bu teknolojinin geliştirilmesi ve kullanılması konusunda dengeli bir yaklaşım benimsenebilir. Bu bağlamda çalışmada yapay zekânın mahiyeti, gelişimi ve toplumsal karşılığı yanında toplumsal karşıtlığı ile yapay zekâ tasarım ve geliştirme konusunda öneriler getirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyal Politika, Yapay Zekâ, Toplumsal Karşılık, Toplumsal Karşıtlık, İşgücü Piyasası, Etik Sorunlar.

A Compilation on the Social Implications and Critiques of Artificial Intelligence

Abstract

This article summarizes the societal impacts of artificial intelligence technology, how society has responded to this technology, what the social and economic consequences of artificial intelligence usage are, and how the level of societal acceptance has developed throughout this process. The societal response and opposition to artificial intelligence have become complex issues alongside the rapid evolution and widespread adoption of the technology. Artificial intelligence is a rapidly advancing and

* Özel Hukuk Bilim Uzmanı, eminavci77@gmail.com, ORCID: 0000-0001- 8761-2285

effectively utilized technology in many sectors today. It is widely used in various fields, from manufacturing sector to healthcare, from education to security. However, the rapid rise of this technology has also brought some concerns and criticisms. There are societal concerns, particularly regarding the labor market, the privacy of personal life, ethical issues, and the replacement of human intelligence. Artificial intelligence, by automating work processes, can reduce the need for labor in certain sectors, which may lead to unemployment problems. Additionally, concerns arise from the possibility of individuals' private lives being monitored by artificial intelligence, and ethical issues are a source of ongoing debate. Despite this, artificial intelligence has achieved significant successes in areas such as big data analytics, deep learning, and natural language processing. While society benefits from the positive impacts of artificial intelligence, a balanced approach can be adopted in the development and use of this technology, considering criticisms and concerns. In this context, the study provides suggestions on artificial intelligence, its development, the societal response and opposition to artificial intelligence, along with artificial intelligence design and development.

Keywords: Social Policy, Artificial Intelligence, Social Response, Social Opposition, Labor Market, Ethical Issues.

Giriş

Hayatımızın tüm alanları yapay zekâ ile devrim yaratma potansiyeline sahiptir. Ancak kamuoyunun yapay zekâ hakkındaki düşünceleri ve yapay zekâyı kabullenışı hâlâ büyük ölçüde bilinmemektedir. Modern yapay zekânın kökeni Alan Turing'in 1950 yılında makine zekâsını test etmesine dayanmaktadır ve bu ifade ilk kez 1956 yılında Dartmouth College'da bir profesör tarafından kullanılmıştır. Günümüzde bu ifade çok çeşitli teknoloji, fikir ve uygulamaları ifade etmektedir.

Yapay zekâ, bir yandan olumlu etkiler sunarken, diğer yandan toplumun birçok kesiminde endişeye neden olmuş ve eleştirilere sebebiyet vermiştir. Yapay zekâ günümüzün en hızlı gelişen ve etkili teknolojilerinden biri olarak ön plana çıkmış durumdadır. İş dünyasından sağlık sektörüne, eğitimden güvenliğe kadar birçok sektörde yapay zekâ uygulamaları giderek yaygınlaşmaktadır. İnsanların günlük yaşamlarında, akıllı telefonlar, dijital asistanlar ve otomobiller gibi araçlar üzerinden yapay zekâ ile etkileşimde bulunmaları sıradanlaşmıştır. Bu teknolojik devrim, büyük veri analitiği, derin öğrenme, nesne tanıma ve doğal dil işleme gibi alanlarda önemli başarılar elde etmiştir.

Ancak yapay zekânın bu hızlı yükselişi, toplumsal bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle, işgücü piyasası, özel yaşam gizliliği, etik sorunlar ve insan zekâsının yerini alması gibi endişeler bu teknolojiye yönelik toplumsal karşıtlıkları tetiklemiştir. Ayrıca, yapay zekânın cinsiyet, ırk ve sosyo-ekonomik ayrımcılığı artırabileceği, önyargılı ve hatalı sonuçlar üretebileceği eleştirileri de yaygındır.

Yapay zekâ teknolojileri son zamanlarda giderek artan bir önem kazanmıştır (Chuan vd., 2019: 339; Fast ve Horvitz, 2017: 962). Ekonomi, politika, bilim ve eğitim dahil olmak üzere tüm sosyal sistemler, son zamanlarda yapay zekâ (YZ) teknolojisindeki hızlı gelişmelerden etkilenmiştir (Logg vd., 2019: 92). YZ ilgili gelişmelerin yanı sıra asıl üzerinde durulması gereken konu ise bu yeni teknolojik gelişmelerin toplumsal, sosyal ve ekonomik boyutunun incelenmesidir. Bu açıdan çeşitli endüstrilerdeki insanların çalışma biçimlerini nasıl etkileyebileceği, iş kaybı ve etik sorunlara ilişkin korku ve endişeler YZ'nin toplumsal kabulünü gündeme getirmektedir (Garimella, 2018).

Literatürde, bu yeni teknolojik uygulamalarının ne kadar sınırsız olabileceği konusunda farklı araştırma alanları ve bu tür teknolojik ilerlemelerden nasıl yararlanılabileceği konusunda birçok çalışma yapılmıştır (Alam vd., 2020: 289; Jha ve Topol, 2016: 2356; Wenger, 2014: 45; Zang vd., 2015: 148). Benzer şekilde, endüstri raporları yapay zekânın küresel ekonomide yaratabileceği olası beklentileri ve aksaklıkları ortaya koymuştur (Chui vd., 2018: 2; Gillham vd., 2018: 6).

“Hayatımızı bu kadar etkileyen yapay zekâ, ilerleyen zaman diliminde insan eylemlerinin hemen hepsini yaptığında bir insan olarak yapay zekâyı nasıl şekillenecektir? Ona kendi konforumuzu arttırıcı bir alan olarak mı bakacağız? Yoksa insanlığı yok edecek bir düşman olarak mı bakacağız? Bu anlamda yapay zekânın durumu ne olacaktır?” gibi çeşitli sorular gündeme gelmektedir. Çalışmada, bu sorular çerçevesinde yapay zekânın gelişimi ve bu gelişim faydalarının yanı sıra toplumsal boyutlarına ve tartışmalı yönlerine yer verilmiştir. Yapay zekâ teknolojisinin toplumsal etkileri ve potansiyel çatışma noktaları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada yapay

zekânın toplumsal karşılığı ve karşıtlığı bağlamında kuramsal, betimleyici ve metodolojik bir çerçeve sunulması amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada, yapay zekâ teknolojisinin toplumsal etkileri, toplumun bu teknolojiye nasıl tepki verdiği, yapay zekâ kullanımının toplumsal ve ekonomik sonuçlarının neler olduğu ve bu süreçte toplumun kabul derecesinin ne şekilde geliştiği ele alınmıştır.

1. Yapay Zekâ Kavramı

Yapay zekâ, bir bilgisayarın insan zekâsı gerektiren karmaşık işlevleri yerine getirmesi için algoritmaların kullanılmasını ifade eden oldukça geniş bir kavramdır (Kurzweil, 2010: 393; Russell ve Norvig, 2010: 935). Nilsson'a (2010) göre yapay zekâ, “makinelere zeki hale getirmeye adanmış bir faaliyettir ve zekâ, bir varlığın çevresinde uygun ve öngörülü bir şekilde işlev görmesini sağlayan niteliklerdir”. Turing testinde yapay zekâ, temel değerlendirme kriterinin ikili olduğu, makinelerin insanlarla (elektronik çıkış cihazlarını kullanarak) insan olmadıkları kimliğini açıklamadan iletişim kurabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Russell ve Norvig, 2010: 936). Alanın öncülerinden Marvin Minsky, yapay zekâyı makinelerin insan zekâsı gerektiren şeyleri yapmasına olanak sağlama olarak tanımlamıştır (Randhawa vd., 2020: 21). Sembolik okul, yapay zekânın sembollerin işleyişi olduğuna ve en ilkel sembollerin fiziksel varlıklara karşılık geldiğine inanmaktadır. Yapay zekânın tanımları çeşitli olsa da yapay zekânın çekirdeğinin, insan zekâsını simüle etmeye, genişletmeye ve buna yönelik araştırma teorileri, yöntemleri, teknolojileri ve uygulamaları olduğuna yaygın olarak inanılmaktadır. Günümüzde yapay zekâ kavramının insan hayatı üzerinde giderek daha derin bir etkisi vardır. Buhar Çağı'nda buhar motorlarının, Elektrik Çağı'nda jeneratörlerin ve Bilgi Çağı'nda bilgisayarların rolleri gibi yapay zekâ da günümüzde ve sonrasında teknolojinin temelidir (Meidan, vd., 2011: 239).

Gansser ve Reich'a (2021: 10) göre yapay zekâ, yalnızca insan varlığını geliştirmek ve belirli durumlarda bireylere yardımcı olmak için yaratılmış bir teknolojidir. Darko vd.'ne göre (2020: 15) yapay zekâ, Dördüncü Sanayi Devrimi'nin (Endüstri 4.0) temel teknolojik ilerlemesidir. Yapay zekâ, hastalık teşhisi, kaynakların korunması, afet tahmini, eğitimde ilerleme, suçun önlenmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi birçok amaç için kullanılmaktadır (Brooks, 2019: 21). Hartwig'e (2021) göre yapay zekâ üretkenliği artıracak, yeni seçenekler geliştirecek, insan hatalarını azaltacak, karmaşık sorunları çözme yükünü üstlenecek ve monoton işleri tamamlayacak teknolojilerdir. Yapay zekânın bu avantajları dolayısıyla öğrenme, deneme ve keşif için zaman kazandırabilir ve bu da sonuçta insanın yaratıcılığını ve yaşam kalitesini artırabilir. YZ ile ilgili gelecekte beklenen çok sayıda gelişme, Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development) (OECD) (2019) tarafından oluşturulan bir çalışmada listelenmiştir. Buna göre istihdam piyasası, eğitim, sağlık ve ulusal güvenlik vb. gibi pek çok sektör yapay zekâ teknolojisini yoğun bir şekilde kullanacaktır (Zhang ve Dafoe, 2019: 12).

2. Yapay Zekâ Gelişimi

1950 yılından önceki dönem yapay zekânın kuluçka dönemi olarak kabul edilmektedir. O zamana kadar bilim adamları ve mühendisler zihinsel çalışmalarının bir kısmını makinelerle değiştirmeye çalışmışlardır. 1936'da matematikçi Alan Turing, daha sonra gelecek elektronik bilgisayarların teorik temelini oluşturan ideal bir bilgisayarın matematiksel modelini önermiştir. Nörofizyologlar W. McCulloch ve W. Pitts, 1943'te ilk sinir ağı modelini (MP modeli) oluşturmuşlardır (Jakšič ve Marinč, 2019: 12). MP modeli, biyolojik nöronların yapısını ve çalışma prensibini taklit etmek için oluşturulan ilk matematiksel modeldir ve ilk yapay sinir ağı olarak kabul edilebilir. 1949'da Hebb, nöropsikolojiye dayalı öğrenme mekanizmasını önermiştir (Zhang ve Zhang, 1999: 926). “Hebb öğrenme kuralı”, eğitim setlerinin istatistiksel özelliklerini çıkarabilen ve verileri veri benzerliğine göre sınıflandırabilen denetimsiz bir öğrenme kuralıdır. Bu, makine öğreniminin (ML) en eski fikridir ve insanın biliş sürecine çok yakındır. 1952'de Arthur Samuel, mevcut konumdan örtülü modelleri öğrenebilen ve sonraki hamleleri yönlendirebilen bir dama programı geliştirmiştir (Kuriscak vd., 2015: 31). Bu bağlamda satranç programları evrimsel hesaplamaların ilk çalışmaları arasında sayılmaktadır.

Yapay zekâ endüstrisi 20. yüzyılın ikinci yarısında kayda değer gelişmelere sahne olmuştur. Yapay Zekâ terimini ilk olarak 1956 Dartmouth Yaz Araştırma Projesi'nde John McCarthy kullanmıştır (McCarthy vd., 2006: 12). Bu nedenle yapay zekânın babası olarak kabul edilir. Bu olaydan günümüze yapay zekâyâ yönelik araştırmalarda, makine öğrenimi, teorem kanıtlama, örüntü tanıma, problem çözme, uzman sistemler ve doğal dil işleme dâhil olmak üzere birçok dikkate değer başarı sağlanmıştır.

Robotik teknolojiler, 1950'ler ve 1960'larda bir noktadan diğerine hareketleri manipüle etmek için basit algoritmalar kullanmaktan, 1970'lerde çevredeki ortamın daha güçlü farkındalığına izin veren duyuşal sistemlere sahip olmaya dönüşmüştür (Gasparetto ve Scalera, 2019a: 187). Üçüncü nesil robotlar ise 1970'lerin sonundan 20. yüzyılın sonuna kadar robotların bilgisayar sistemleri tarafından kontrol edildiği dönemde ortaya çıkmıştır. Bu teknolojiler farklı görevleri yerine getirmek için basit kendi kendini programlama faaliyetleri de gerçekleştirebilmiştir (Gasparetto ve Scalera, 2019b: 284). 2000'den günümüze kadar uzanan son nesil teknoloji ise, farklı ortamlara etkili bir şekilde uyum sağlamalarına olanak tanıyan sofistike duyuşal sistemlerle akıl yürütmek ve öğrenmek için gelişmiş bilgisayarlar kullanan akıllı robotların doğuşuyla karakterize edilmektedir (Zamalloa vd., 2017: 8).

3. Yapay Zekânın Uygulama Alanları ve Toplumsal Karşılığı

Yapay zekânın uygulama alanları oldukça kapsamlıdır. Bu alanlar; konuşma tanıma (Hinton vd., 2012: 82; Graves vd., 2013: 6645), görüntü işleme (Chollet vd., 2017: 1251; Hu vd., 2016: 770), doğal dil işleme (Delvin vd., 2018: 5; Sutskever vd., 2014: 27), akıllı robotlar (Gualtieri vd., 2021: 5; Palagi ve Fischer, 2018: 120) otonom araçlar (Menouar vd., 2017: 25; Grigorescu vd., 2020: 365), enerji sistemleri (Lu vd., 2019: 939; Raza vd., 2015: 1357), sağlık hizmetleri (Yu vd., 2018: 720; Elbadawi vd., 2021: 175), Fintech (Jakšič, Marinč, 2019: 12), ilaç sanayi (Cherkasov vd., 2008: 68; Hamet ve Tremblay, 2017: 39; Zang vd., 2015: 148), kimya ve biyoloji (Cartwright, 2008: 23), üretim (Xiang ve Lee, 2008: 77), satış ve pazarlama (Siau ve Yang, 2017), afet müdahalesi (Imran vd., 2014: 158) ve çevresel sorunları izleme (Chau, 2006: 727) gibi alanlarında kullanıldığı bilinmektedir.

Yapay zekânın avantajları şüphesiz sayısızdır. Örneğin Alexa, Siri, Google Assistant, Cortana gibi sanal asistanların benimsenmesi ve Amazon, Yelp veya TripAdvisor gibi web sitelerinde öneri sistemlerinin kullanılması, yapay zekânın bu uygulamalarının günlük faaliyetlerimizi ne kadar değiştirdiğini göstermektedir (Ma ve Siau, 2018: 43). Günümüzde ChatGPT uygulaması da bu örnekler arasında yer almaktadır.

Yapay zekâ tekniklerinin uygulanması günlük yaşamlarımızda birçok kolaylık sağlamaktadır (Stone vd., 2020: 27). Mevcut yapay zekâ sistemlerinin çoğu, sınırlı sayıda önceden tanımlanmış görev için özel olarak tasarlanmıştır. Bir yere gidilmesi gerektiğinde ve rotanın hatırlanmaması durumunda akıllı telefonlardaki harita uygulamaları bu sorunu kolayca ve kısa sürede çözmektedir. Benzer şekilde herhangi bir konuda bilgi edinmek için internetin kullanılması aşamasında arama motorlarından faydalanmakta zaman tasarrufu sağlamaktadır. Dahası, güvenilir gerçek zamanlı biyoinformatik analiz, kişisel kimlik belirlemede yeni araçlara olanak sağlamış ve bunun sonucunda parmak izi ve yüz tanımaya dayalı yeni ödeme yöntemleri mümkün hale gelmiştir. Son yıllarda kuantum mekaniğinin siber güvenlik için umut verici bir teknoloji olduğu öne sürülmektedir (Khan vd., 2018: 23; Ning ve Liu, 2015: 12). Ağustos 2016'da Çinli bilim adamları ilk kuantum iletişim uydusunu fırlatmıştır. Kuantum iletimi ve kuantum hesaplama gibi yeni nesil iletişim ve bilgi işlem tekniklerinin gelişmesi, yapay zekâ gömülü ekosistemlerde yeni bir norm oluşturmuştur (Chuquicusma vd., 2018: 241; Liu vd., 2018a: 24).

Yapay zekânın gelişimindeki son ilerlemeler, robotların günlük hayatımızda yaygınlaşmasını sağlamıştır. Üretimde, zekâyı makineleştirmeyi amaçlayan robotik ve otomasyon çabaları, otomatik makinelerin ve bilgisayarların insanlardan nispeten daha üretken ve uygun maliyetli olması nedeniyle yıllardır yapay zekâdan faydalanmaktadır (Autor, 2015: 21; Frey ve Osborne, 2017: 253). Bununla birlikte, bu uygulamalar, bilgisayar sistemi ile beslenen önceden tanımlanmış bir işlev yelpazesi içindeki dar görevlere ve işlemlere odaklandıkları için ayıf yapay zekâ olarak kategorize edilmiştir.

2000'li yıllardan bu yana, dijital veri birikiminin yanı sıra makine öğrenimi veya derin öğrenme tekniklerinde büyük miktarda veriyi analiz etme, kalıpları belirleme ve bunlardan öğrenme konusundaki ilerlemeler, Güçlü Yapay Zekânın çok daha karmaşık ve çoğu durumda çeşitli alanlarda akıllara durgunluk veren bir hızda görevleri tamamlama konusunda umut verici potansiyellere sahip olduğunu göstermiştir (Lake vd., 2017: 253). Hatta bazıları, YZ ve robot teknolojilerinin toplum üzerinde muazzam etkiler yaratarak yaşam ve çalışma şeklimizi dönüştüreceğini iddia etmiştir (Chui vd., 2018: 2). Londra merkezli finans şirketi Pricewaterhouse Coopers, yakın zamanda, YZ ile ilgili teknolojilerin küresel ekonomiye yaklaşık %14'lük bir artışla 15 trilyon dolara eşdeğer bir katkı sağlayacağını öngörmüştür (Gillham vd., 2018). Bu teknolojilerin üretkenliği artırması, işgücünü serbestleştirilmesi, zamandan tasarruf sağlaması ve ürünlerin kalitesini iyileştirmesi beklenmektedir.

YZ teknolojisi eğitim, tasarım, operasyon ve optimizasyonda da önemli bir rol oynamaktadır (Munir vd., 2013: 451; Thatte vd., 2017: 995; Chiang vd., 2010: 712). Örneğin pilotlara, uçuş ortamının uyarlanabilir şekilde ayarlandığı ve yapay zekâ tarafından işlendiği uçuş eğitim simülatörlerinde eğitim verilmektedir. Benzer şekilde cerrahlar ve diş hekimleri, gerçek tıbbi faaliyetlerden önce eğitim veya strateji oluşturmanın bir parçası olarak sanal ameliyatlara gerçekleştirebilmektedirler. Endüstriyel montaj süreçlerinde, akıllı robotlar veya işbirlikçi robotlar olarak bilinenler, insan operatörlerin araçları kullanmalarına ve uyarılar ve öneriler vermelerine yardımcı olmaktadır. Benzer şekilde otonom sürüş sistemi ve gelişmiş sürüş asistanı sistemi (ADAS), trafik durumunu izler ve sürücülerin kaza yapma risklerini en aza indirir (Liu vd., 2018b: 615; Sartoretti vd., 2019: 282).

Yukarıdakilere ek olarak, simülasyon uygulamalarının geniş kategorileri yapay zekânın gelişimine güvenmekte ve dolayısıyla bu gelişimi yönlendirmektedir. Tipik uygulama senaryoları üretimden eğitime, akıllı şehirden eğlenceye ve çok daha fazlasına kadar uzanmaktadır (Yin vd., 2019: 42; Zhang vd., 2022: 222). Etkinleştiren teknolojiler arasında nesnelere interneti, genişletilmiş gerçeklik (XR), dijital ikiz, robotlar, akıllı şebekeler, uzay teknolojileri ve benzerleri yer almaktadır (Jiang, 2020: 1449).

Bütün bu faydalarına karşılık YZ'da temel zorluk, fiziksel yasalarla (nesnel faktörler) sınırlanan mühendislik operasyonlarının insan deneyimine ve sosyo-ekonomik faktörlere (öznel faktörler) nasıl bağlanacağıdır. Bununa ilgili olarak aşağıdaki konuda YZ ve toplumsal karşılığı ve karşıtlığı ele alınmıştır.

4. Yapay Zekâ ve Kamuoyu Karşıtlığı

Günümüzün yapay zekâ sistemleri yalnızca sınırlı sayıda oldukça spesifik görevlerde insanlardan daha iyi performans göstermiş olsa da insanların yeni yapay zekâ sistemleriyle bir arada var olmak zorunda kalacağı bir gelecekle ilgili hâlâ riskler ve endişeler mevcut. Yapay zekâ sistemleri insanlar tarafından yaratılmış olsa da tahmin edilenden çok daha hızlı bir şekilde gelişebilir ve yapı, davranış ve kararlarda insanların zorlukla takip edebileceği kadar karmaşık hale gelebilir. Uzun vadede yapay zekâ sistemleri ve insanların dünyaya, hayata ve değerlere bakış açısından ortak bilişler oluşturulması gerekebilir (tıpkı Matrix filminde öngörüldüğü gibi) (Fatehi ve Huang, 2017: 18; Nair vd., 2019: 319).

Bu anlamda toplumlar, önümüzdeki süreçte yapay zekâ tarafından derinden etkilenecektir (Makridakis, 2017: 48; Olhede ve Wolfe, 2018: 2128; Vesnic-Alujevic vd., 2020: 48). Son yirmi yılda kullanıma sunulan bireysel kullanıma yönelik bilgi işlem cihazları ve uygulamalarının aksine, yapay zekânın benimsenmesine ilişkin kararlar tamamen bireylere bağlı değildir (Brownsword ve Harel, 2019: 108; Misra vd., 2020: 102). Bireyler, yapay zekânın benimsenmesi konusunda bir dizüstü bilgisayarın veya akıllı telefonun benimsenmesinden daha az seçeneğe sahiptir, çünkü büyük şirketler veya hükümetler için çalışanlar, yapay zekâ teknolojilerini tanıtmaya kararlarının çoğunda etkili olmaktadır (Chen ve Wen, 2021: 115; Jones vd., 2018: 1451). Kullanıcı kontrolündeki bu farklılık, algılanan avantajları, endişeleri ve riskleri farklı olan eski bilgi teknolojilerine kıyasla insanların yapay zekâyâ yönelik tutumlarını güçlü bir şekilde etkilemektedir (Carrasco vd., 2019: 43; Cave vd., 2019: 332; Fast ve Horvitz, 2017: 962; Royal Society Working Group, 2017, Stephanidis vd., 2019: 1230; Triberti vd., 2021: 2; Zhang ve Dafoe, 2019: 28).

Yapay zekâ teknolojileri yukarıda bahsedildiği üzere sağladıkları faydaların yanı sıra riskleri de beraberinde getirebilmektedir (Gupta vd., 2012: 786). Yeni teknolojilerin kamuoyu tarafından kabulü, topluma ne kadar risk getireceklerine ve bu riskin sağladıkları faydalardan daha ağır basıp basmayacağına göre şekillenmektedir (Gaskell vd., 2004: 189). Örneğin, 2011 Fukushima nükleer felaketinden sonra nükleer teknolojiye yönelik küresel kamuoyu kabulü önemli ölçüde azalmıştır (Kim vd., 2013: 826). Caporale ve Monteleone (2004: 273) deneysel araştırmalarında, biranın nasıl üretildiğine dair bilgilerin ifşa edilmesinin katılımcıların ürün algısı üzerinde psikolojik etkileri olduğunu bulmuştur. Katılımcılar geleneksel olarak etiketlenen birayı GDO'lu olarak etiketlenenden daha fazla tercih etmiştir. Araştırmacılara göre, böyle bir etki belki de tüketicilerin genetik modifikasyonları genellikle ahlaki açıdan yanlış ve gıda üretiminde gereksiz olarak algılamasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle, yeni teknolojilerin kamuoyu tarafından kabul edilmesini neyin sağladığını anlamak önemlidir.

Yapay zekâ teknolojilerinin kamuoyu tarafından kabulü, bu teknolojilerin kullanıldığı alana ve nasıl kullanıldıklarıyla ilgili belirli endişelere bağlı olarak değişmektedir. Avrupa'da yakın zamanda

yapılan çalışma sonuçlarında, robotların çocukların, engellilerin veya yaşlıların bakımında kullanılmasına yönelik kamuoyu kabulünün düşük olduğunu göstermiştir. Avrupalıların yaklaşık %60'ı robotların bu alanlardan menedilmesi gerektiğine inanmaktadır (Savela vd., 2018: 494). Longoni vd., (2019: 631) deneysel araştırmalarında, tüketicilerin, insanlar tarafından sağlanan hizmetlere kıyasla daha kaliteli olmasına rağmen, yapay zekâ tarafından sunulan sağlık hizmetlerini kullanma konusunda isteksiz olduklarını tespit etmiştir. Rezaei ve Caulfield (2020: 41) İrlanda'da halkla yaptıkları ankette, yalnızca beşte birinin otonom sürüş araçlarını kullanmaya istekli olduğunu keşfetmiştir. Mahremiyetle ilgili endişeler, insanların bu yeni teknolojiyi kabul etmeleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

Bu karşıtlıklara rağmen Yoo vd., (2018: 1689) tarafından yapılan bir araştırmadan elde edilen bulgular, Birleşik Devletler'deki halkın genel olarak olumlu bir tutum sergilediğini ve paket teslimatı için dronları veya insansız hava araçlarını kullanma konusunda güçlü bir istekliliğe sahip olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde Asimakopoulou vd., (2017: 13) hem genel yeterliliğin hem de sağlık teknolojisi yeterliliğinin katılımcıların fitness takip cihazlarına yönelik tutumlarıyla önemli ölçüde ilişkili olduğunu bildirmiştir. Latikka vd., (2019: 158) çalışmalarında robot kullanım yeterliliğinin halkın robot kullanımını kabul etmesi üzerinde olumlu etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Yeterliliğin yeni teknolojilere yönelik tutum ve benimsemeyi etkilediği tespit edilmiş olsa da, bu alandaki araştırmalar sınırlı kalmıştır. Genel olarak robotik ve yapay zekâ teknolojilerinin kamuoyu tarafından kabul edilmesi, bu teknolojilerin geliştirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır, zira olumsuz kamuoyu tepkisi ticarileşmelerini engellemektedir (Gupta vd., 2012: 783).

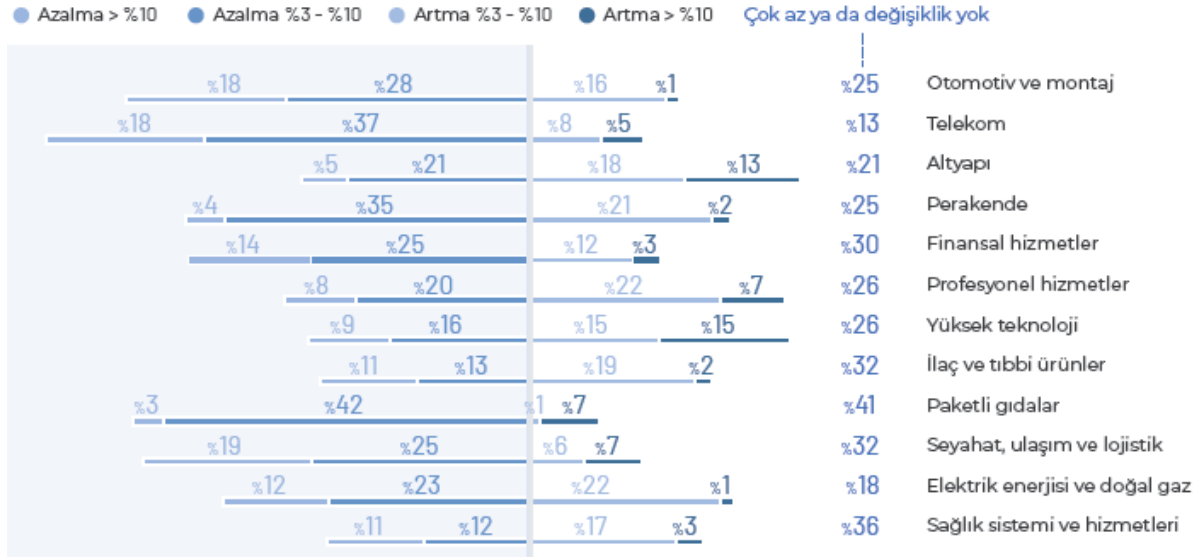
4.1. İş Gücü Piyasası Üzerindeki Etkileri

Yapay zekâ teknolojileri, önemli ekonomik ve toplumsal etkilerle de sebebiyet vermektedir. Akademisyenler ve analistler yapay zekâ ve robotik teknolojilerin kullanımının toplum için ne kadar yıkıcı olabileceği konusunda endişe duymaktadır. Robotların ve yapay zekânın en sık dile getirilen sonuçlarından biri işgücü piyasası üzerindeki etkileridir. Robotik ve otomasyon tekniklerindeki gelişmelerin birçok iş türünü ortadan kaldıracığı tahmin edilmektedir. Örneğin, Frey ve Osborne (2017: 254) 702 meslek kategorisi üzerinde yaptıkları analizde, ABD'li çalışanların %47'sinin önümüzdeki 20 yıl içinde işlerinin otomatikleştirilmesi riski altında olduğunu tahmin etmiştir. İngiltere Merkez Bankası Baş Ekonomisti Andy Haldane, 2015 yılında yaptığı bir konuşmada, İngiltere'de 15 milyon çalışanın, yani ülkedeki işgücünün yaklaşık yarısının, artan bilgisayarlaşma nedeniyle teknolojik olarak işsiz kalacağı uyarısında bulunarak İngiltere'de şok etkisi yaratmıştır (Elliott, 2015: 12). McKinsey Global Institute (2017) araştırmacılarından oluşan bir ekip, 2030 yılı için farklı senaryolar öngörerek, yapay zekâ ve robotik teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle birlikte küresel iş piyasasının büyük bir dönüşüme ihtiyaç duyacağını iddia etmiştir. Araştırmada ayrıca küresel çapta yaklaşık 375 milyon istihdam alanının otomatik hale geleceği ve teknolojik becerilere yönelik ihtiyaçları karşılamak için farklı meslek türlerinin yaratılacağına dikkat çekilmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi yapay zekâyâ yönelik istekler olsa da bu teknolojiye dair endişeler de vardır (Kaya vd., 2022: 13). Potansiyel etik, sosyal ve finansal tehlikeler kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır (Neudert vd., 2020: 3). Yapay zekâyâ ilgili en önemli endişe, yarattığı ekonomik tehlikelerdir. Huang ve Rust'a (2018: 156) göre yapay zekâ insan hizmetlerini tehdit etmektedir. Benzer şekilde Acemoğlu ve Restrepo (2020: 2192) çalışmalarında robotların maliyetleri düşürdüğü gerçeğine dikkat çekerek, robot teknolojisinin bir sonucu olarak ABD ekonomisinin yılda 360.000 ila 670.000 arasında iş kaybettiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca gelişmelerin öngörülen hızda ilerlemesi durumunda beklenen genel istihdam kayıplarının çok daha yüksek olacağını vurgulamışlardır. Gerlich'in (2023: 178) sanal etkileyciler üzerine yaptığı araştırmalarda, yapay zekâ tarafından yönetilen etkileycilerin güveninin ve kabulünün, insan etkileycilere kıyasla daha fazla arttığını ifade etmiştir. Ayrıca Bossman'a (2016) göre, istihdam kayıpları sonucunda kazançlar daha küçük bir grup kişiye dağıtılacak ve bu da insanlar arasındaki eşitsizlik sorununu yaratacaktır.

İş gücünün dönüşümüne yönelik sektörler için farklı öngörüler söz konusudur. Şekil 1'de görüleceği üzere, otomotiv ve montaj ile telekom sektörlerinin YZ teknolojilerine nispeten daha hızlı uyum sağlaması, dolayısıyla gelecek üç yıl içinde en büyük iş gücü kesintilerinin ve dönüşümünün bu sektörlerde olması beklenmektedir. Araştırma altyapı, profesyonel hizmetler ve yüksek teknoloji sektörlerinin, YZ teknolojilerinin benimsenmesiyle iş gücünü genişletmeye daha yatkın olduğuna dikkat çekilmektedir (OECD, 2019).

Şekil 1. Sektörlerde YZ'nin Benimsenmesinden Kaynaklanan Küresel İş Gücü Değişimi, 2020-2023

Kaynak: Statista, 2020

Genel olarak değerlendirildiğinde, mesleki görevlere altlık oluşturan temel beceri ihtiyaçlarında da önemli bir dönüşümün söz konusu olduğu görülmektedir.

4.2. Etik, Güvenlik ve Sosyal Sorunlar

YZ güven konusunu gündeme getirmektedir ve bu konu Yapay zekânın çok araştırılmış bir yönüdür (Rheu vd., 2021: 82; Siau ve Wang, 2018). Kısacası, bugüne kadarki bulgular, genel kamuoyunun YZ'yi kabul etmeye istekli görüldüğünü, hatta bazen insanlara tercih ettiğini (Logg vd., 2019: 95), aynı zamanda YZ'nin önemli yönleri ve nasıl kullanıldığı konusunda endişeleri olduğunu göstermektedir (Yokoi vd., 2021: 1272).

Dolayısıyla yapay zekâ, ekonomik tehlikelerin yanı sıra çeşitli güvenlik sorunlarına da yol açabilir. Yüksek profilli yapay zekâ kullanımı, yasa dışı, önyargılı, ayrımcı olması ve insan haklarını ihlal etmesi nedeniyle endişeleri arttırmaktadır (Gillespie vd., 2021: 16). Güven işlevsellik, tutarlılık ve güvenlik unsurlarını da içerebilir. Otonom araçlar, yaşlılık veya kötü sağlık koşulları nedeniyle artık araba kullanamayanların hareketliliğini koruyabilecekleri için yaşamı iyileştirici olabilir (Charness vd., 2018: 2589), ancak kullanıcıların hayatlarını bu teknolojiye emanet etmeye istekli olmaları gerekir (Liu vd., 2021: 1233) ve bu, teknolojinin doğru işleyişine duyulan güvene dayanır. Benzer şekilde daha önce de ifade edildiği gibi sağlık sektöründe kullanılan yapay zekâ, performansıyla ilgili güven sorunlarını gündeme getirmektedir (Asan vd., 2020: 3; Baldauf vd., 2020: 168). Yapay zekâ hatalı sonuçlar verirse, hayatlar tehlikeye girebilir.

Yokoi vd., (2021: 982) ile Yokoi ve Nakayachi (2021: 1271), bir kullanıcının yapay zekâ teknolojileri örneğin otomatik araçlarda veya tıbbi ortamlarda paylaşılan değerleri güvensiz algılaması durumunda, kullanıcının kendi adına riski yönetmesi için sunulan çözümler ile güvenme olasılığının daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Yapay zekânın etik sorunlara ve sosyal kaygıya yol açabileceği de vurgulanmıştır (OECD 2019). Yapay zekâ destekli karar sistemlerinin neden olduğu ırkçılık, yapay zekâ teknolojilerini kullanarak müşterilerin dinlenmesi gibi potansiyel veri gizliliği ihlalleri ve insan haklarını hiçe sayan önyargılı, ayrımcı algoritmalar (Circiumaru, 2022: 28) sıklıkla gündeme getirilen etik sorunlardan bazılarıdır. Vurgulanan diğer zorluklar arasında yapay zekâ sistemlerinin neden olduğu güvenlik açıkları, bu teknolojilerin uygulanmasından kaynaklanan hukuk ve yönetimle ilgili sorunlar, yapay zekâyâ toplumsal güven eksikliği ve yapay zekâdan makul olmayan beklentiler yer almaktadır. İnsanlar

yapay zekânın bu istenmeyen unsurlarına karşı olumsuz görüşler geliştirebilmektedir (Gillespie vd., 2021: 17).

Yapılan diğer araştırmalar ise artan yapay zekâ kullanımının gelir eşitsizliğini artırmaktan (Korinek ve Stiglitz, 2017: 50), bireylerin mahremiyetini ihlal etmeye (Lewis, 2018: 7), savaşı otomatikleştirmeye (Doward, 2018: 18; Vasquez, 2018: 17) ve yanlış ellerde felaket krizlerine neden olmaya (Fry, 2018: 258) kadar ciddi sosyal etkileri olacağını savunmuştur. Bu etkiler şu şekilde özetlenebilir: nüfusun büyük bir kısmı bu yeni endüstriyel kalkınma çağına dışında kalacağı için sosyal huzursuzluklarda artış, isyanlar ve suçlar şeklinde ifade edilmektedir. Bu durum ise diğer toplumsal sonuçları da tetikleyebilir (Su, 2018: 41). Bununla birlikte, yapılan araştırmaların sonucunda akademisyenlerin çoğunun hemfikir olduğu nokta, yapay zekâ ve robotların benimsenmesinin kaçınılmaz olduğudur. Bu nedenle, kamuoyunun yapay zekâ ve robotlara bakışı ve kabulü, bu yeni teknolojilerin toplumsal kabulünde önemli bir rol oynamaktadır.

4.3. Kişilik Özellikleri ve Yapay Zekâyâ Yönelik Tutumlar

Yapay zekânın toplumsal kabulünde kişilik özelliklerinin de etkili olduğunu ifade eden çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Logg vd., (2019: 92) çalışmalarında kişilik özellikleri ile yapay zekâ kabulü arasındaki güçlü ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin çalışmada dışadönüklük ile yapay zekâ kabulü arasında negatif ilişki söz konusu iken içe dönük bireylerin yapay zekâyâ karşı daha olumlu tutumlara sahip olduğu ifade edilmiştir. Sonuçlara göre, içe dönük kişiler, yapay zekânın olumlu yönlerine karşı olumlu tutumlara sahip olma konusunda daha güçlü bir eğilime sahiptir ve yapay zekânın olumsuz yönlerini daha çok görmezden gelebilmektedir. Bu, sosyal etkileşime daha az eğilimli olmalarıyla ilgili olabilir. Belki de içe dönükler yapay zekâ konusunda daha heveslidir çünkü yapay zekânın insanları dahil etmeye gerek kalmadan işlevler sağlayabileceği fikriyle bağlantılıdır ve bu da pozitif ilişkiyi açıklamaktadır. Bu nedenle yapay zekânın olumsuz yönlerini tolere etmeye daha istekli olabilirler. Teknoloji ve dışadönüklük arasındaki negatif ilişkiye yönelik araştırma yapan Barnett vd., (2015: 378) ve Rheu vd., (2021: 3) çalışmalarında yapay zekâ güdümlü sosyal sohbet robotlarına içe dönük kişiler tarafından daha fazla güvenildiği ifade edilmiştir.

Literatürde yapay zekâ kabulü ile bir diğer kişilik özelliği olan insafılık özelliği arasındaki negatif ilişkiye yönelik çalışmalarda da mevcuttur. Örneğin, Ardebili ve Rickertsen (2020: 9) insafılık ile genetiği değiştirilmiş (GD) somon yemine yönelik tutumlar arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Bu ilişkinin tersini ortaya koyan çalışmalarda mevcuttur (Barnett vd., 2015: 171; Devaraj vd., 2008: 96; Shropshire vd., 2015: 178; Charness vd., 2018: 2589; Hong vd., 2020: 1771).

Bir diğer kişilik özelliği olan uyumluluk ile yapay zekâ kabulü arasında pozitif ilişki olduğu nu inceleyen araştırmalarda (Devaraj vd., 2008: 97; Kortum ve Oswald, 2018: 179; Shropshire vd., 2015: 179) uyumluluğun önemli yönleri olan sosyal uyum ve güven unsuruna dikkat çekmişlerdir. Buna göre açık fikirli bireyleri yapay zekâyı kabullenme konusunda pozitif düşünmektedirler (Kortum ve Oswald, 2018: 180; Svendsen vd. 2013: 324; Barnett vd., 2015: 375; Cappelen ve Dever, 2021: 192).

Yapay zekâ kabulü ve bir diğer kişilik özelliği olan nevroitiklik arasında ise negatif ilişki olduğunu araştıran çalışmalara göre nevroitik, anksiyete, depresyon ve duygusal dalgalanma olan kişilerin YZ'nin olumsuz yönlerine karşı daha olumsuz tutumlar gösterdiği ifade edilmiştir (Barnett vd., 2015: 374; Devaraj vd., 2008: 98; Svendsen vd., 2013: 325).

5. Yapay Zekâ Kabulü ile İlgili Uluslararası Politika ve Stratejiler

Yapay zekâ teknolojileri, önemli ekonomik ve toplumsal etkilerle birlikte günlük hayatımızda giderek daha fazla yer aldığından (Chui vd., 2018: 2), bu teknolojiler hakkındaki kamuoyu görüşünü anlamak ve değişikliklere uyum sağlamak için politikalar (ülke düzeyinde) ve stratejiler (iş ve bireysel düzeylerde) üretmek oldukça önemlidir. Yapılan çalışmalar, bireysel düzeyde, çeşitli faktörlerin, insanların yapay zekâyâ yönelik tutumunu şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Bunlar arasında dijital teknoloji yeterliliği ve algılanan iş kaybı tehdidi yer almaktadır. Bu çalışmaların sonuçları aynı zamanda teknofofinin ya da daha spesifik olarak yapay zekânın mevcut işleri devralmasına ilişkin kaygının gerçek olduğunu göstermektedir. Çalışmaların bulguları kamuoyu üyelerinin hissiyat tarafına eğilen faktörlerin, geliştirmekte olan teknolojilere yönelik tutumları veya bunları kabul etme kararları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir. Bu durum, yeni teknolojilerin güçlü bir şekilde

kabul edilebilmesi için hükümetler ve teknoloji endüstrisi için kamuoyuyla iletişim kurmada yardımcı olabilir (Zhang vd., 2017: 198; McClure, 2018: 151; Turja ve Oksanen, 2019: 681).

Hâlen gelişme aşamasında olan yapay zekâ, Kaplan ve Haenlein'in (2019: 20) altını çizdiği gibi, gelecekteki gidişatına ilişkin önemli belirsizlikler doğurmaktadır. Yapay zekânın daha incelikli bir şekilde anlaşılması ve akıllıca kullanılması için, uygulama, istihdam, etik, eğitim, ittifak ve evrim dahil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere birçok boyutun dikkate alınması zorunludur. Hâkim akademik söyleme göre, kamuoyu duyarlılığı, yeni ortaya çıkan teknolojilerin asimilasyonu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve benimseme kararlarını önemli ölçüde etkilemektedir (Lichtenthaler 2020: 42). Bir dizi bilimsel çalışma, sosyal ağlar, sanal dünyalar ve yapay zekâ gibi maddi olmayan varlıkların incelenmesine odaklanmaktadır (Borges vd., 2020: 7). Bununla birlikte, insan unsuruna, özellikle de en son teknolojinin dahil edilmesiyle ilgili tutum ve algılara eşit derecede dikkat edilmelidir, çünkü bunlar kurumsal başarının ve rekabet avantajının kritik belirleyicileridir.

AB ülkelerinin stratejileri değerlendirildiğinde “Yapay zekâ alan uzmanları”, “laboratuvardan piyasaya geçiş”, “yaygınlaştırmaya yönelik ağ oluşturma”, “düzenleme” ve “altyapı” için politika başlıkları öne çıkmaktadır. Benzer şekilde, Dünya Ekonomik Forumu (WEF); “kapasite”, “yatırım”, “benimseme” ve “yaygınlaşma” ile “düzenleme” alanlarına odaklanılmasını önermektedir (WEF, 2019).

2018 yılında AB'ye üye devletler tarafından imzalanan “AB Yapay Zekâ Bildirgesi”, yapay zekâ alanında bir yol haritası belirleyerek AB ülkelerini bu alanda lider konuma getirebilmeyi amaçlamıştır. Bildirge, teknolojik değişimin odak noktasında yer alan yapay zekânın ekonomiyeye entegrasyonu, bilim ve eğitim alanlarındaki konumlandırılması ve YZ etiği gibi konulara vurgu yaparak üye devletlere iş birliği çağrısında bulunmuştur. Bildirge aynı zamanda, AB ülkelerinin temel hak ve değerlerini koruma çabalarına odaklanarak şeffaflık, hesap verebilirlik ve kişisel veri mahremiyetini ön planda tutmuştur. Sistemlerin sürdürülebilirlik ve güvenilirliğine katkıda bulunarak hesap verilebilirliklerini artırmayı hedeflemiştir. Ancak, 2020 yılında yayımlanan "Yapay Zekâda Mükemmelliğe ve Güvene Avrupa Yaklaşımı İzahnamesi" ile başarılı, hızlı ve düşük maliyetli çözümler üretebilen yapay zekâ destekli karar verme süreçlerinin düşük açıklanabilirliği ve potansiyel risklerin altı çizilmiştir. Özellikle, cinsiyetçilik, özel hayata müdahale ve suç hedefli kullanım gibi riskler vurgulanmış ve bu riskleri en aza indirmek amacıyla yapay zekâ sistemlerinin geliştirilmesi ve kullanımına yönelik düzenleyici yaklaşımların benimsenmesi önerilmiştir. Avrupa Komisyonu, bu bağlamda yapay zekâyâ yönelik ilk hukuki düzenleme taslağını yayımlamıştır (Deloitte, 2019). Bu düzenlemelerin amacı, yapay zekâ teknolojisinin etik kurallara uygun, hesap verebilir ve güvenli bir şekilde kullanılmasını sağlamak ve potansiyel riskleri en aza indirmektir.

Uluslararası kıyaslama çalışmaları incelendiğinde de benzer başlıkların ön plana çıktığı görülmektedir. Oxford Insights ve Uluslararası Kalkınma Araştırma Merkezinin (IDRC) hazırladığı Kamu Yönetimi Yapay Zekâ Hazır Olma Endeksi Raporu'nda; “kamu yönetimi”, “teknoloji sektörü” ile “veri ve altyapı” olmak üzere 3 ana eksenle analiz yapıldığı görülmektedir (Oxford Insights, 2020).

Stanford Üniversitesi İnsan Merkezli Yapay Zekâ Enstitüsü tarafından hazırlanan YZ Endeksi Raporu ise “araştırma-geliştirme”, “ekonomi” ve “kapsama” başlıklarını esas almaktadır.5 Bir diğer çalışma da Tortoise Media tarafından hazırlanan Küresel YZ Endeksi olup bu endekste ise “yatırım”, “yenilik” ve “uygulama” eksenleri kapsamında kıyaslamalar yapılmaktadır (Tortoise Media, 2019).

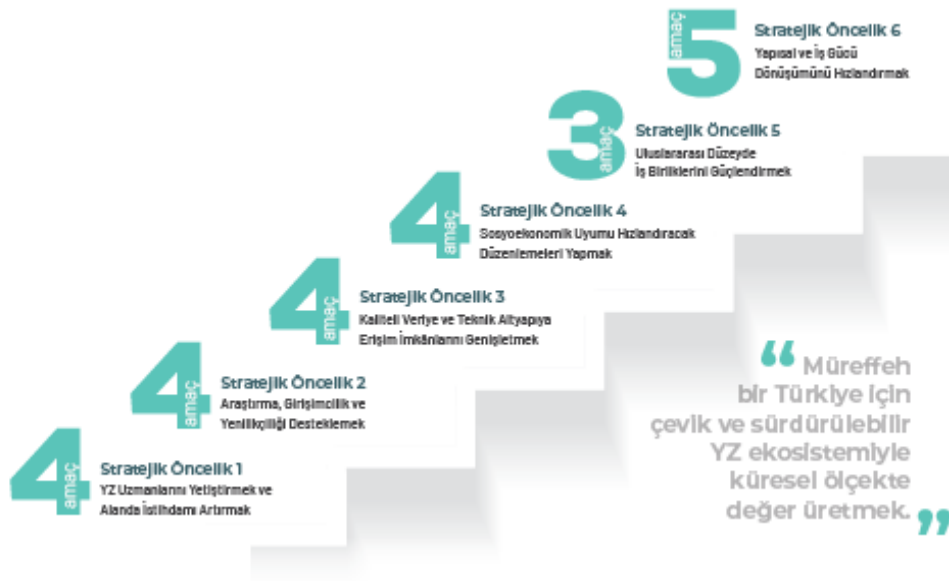
Türkiye Bilişim Derneğinin hazırladığı Türkiye’de Yapay Zekânın Gelişimi için Görüş ve Öneriler Kavramsal Raporu’nda “altyapı”, “insan kaynağı”, “paydaş rolleri”, “hukuksal ve etik boyut”, “ölçünler (standartlar)”, “veri paylaşımı” ve “stratejiler” başlıkları altında yapay zekâ alanında ülkemizin sorunları değerlendirilmiş ve çözüm önerileri getirilmiştir. Bu doğrultuda yapay zekâ ekosisteminin oluşturulması ve uluslararası sistemlere eklemlenmesi, Türkiye’de YZ teknolojilerinin geliştirilmesi ile yapay zekânın hukuki ve etik boyutlarının tartışılması ve çözümler üretilmesine odaklanılması önerilmiştir (TBD, 2020).

Yapay zekâ alanında yenilikçiliğin ve girişimciliğin geliştirilmesinde, dijital altyapıların iyileştirilmesinde, açık kaynak kütüphanelerinin yaygınlaştırılmasında ve mahremiyet ile etik ilkeler için çerçeve kuralların belirlenmesinde uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi ihtiyacı, uluslararası kuruluşların ve birçok ülkenin yapay zekâ ile ilgili politika ve stratejilerinde vurgulanan bir husustur. YZ odaklı girişimler ve kuruluşlar arasında uluslararası iş birliklerinin kolaylaştırılması ve farklı coğrafyadaki uzmanlar arasında bilgi alışverişinin sağlanması amacıyla “OECD Network Of Experts

On AI (OECD ONE AI)” oluşturulmuştur. Disiplinler arası ve çok paydaşlı bir yapı olan bu OECD Yapay Zekâ Uzmanları Ağı; çeşitli disiplinlerden YZ konusunda uzmanlığa sahip YZ araştırmacıları, bilgisayar bilimcileri, mühendisler ve diğer teknik uzmanları bir araya getirmektedir. Bu platform sosyal bilimler, hukuk ve etik konularındaki uzmanların yanı sıra ulusal hükümetlerden bazı uzmanları da içermektedir. Türkiye’nin de taraf olduğu Yapay Zekâ Üzerine OECD Konseyi Tavsiyesi, insan haklarını, demokratik ve etik değerleri gözetken küresel yapay zekâ politika ekosistemini güçlendirmek amacıyla 22 Mayıs 2019 tarihinde kabul edilmiştir. AB nezdinde desteklenen bu ilkeler kısa süre sonra G20 tarafından da kabul edilmiştir (WEF, 2020).

Türkiye’de yapay zekânın geliştirilmesi ile ilgili ulusal yapay zekâ geliştirme stratejileri ve politikaları üzerinde çalışmalara devam edilmektedir. Bu çerçevede geliştirilen stratejiler aşağıdaki şekilde sunulmuştur.

Şekil 2. Ulusal YZ Stratejisi Vizyonu ve Stratejik Öncelikleri

Kaynak: Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi, 2021.

Bu stratejik öncelikler kapsamında 24 amaç ve 119 tedbir belirlenmiştir. Bu amaçlar ve tedbirler, uygulayıcı kurumların detaylarını belirleyeceği eylemlerin çerçevesini çizmektedir. Ulusal Yapay Zekâ Stratejisinin öncelikleri ile bu kapsamda belirlenen amaçlar ve tedbirler, "Dijital Türkiye" vizyonu ve "Millî Teknoloji Hamlesi" ile uyumlu olacak şekilde kurgulanmıştır.

6. Tartışma

Daha önce de belirtildiği üzere insanların yapay zekâ hakkında ne hissettiği fikri son zamanlarda odak noktasına haline gelmiştir. Yapay zekâ algıları ve bunları etkileyen değişkenler giderek daha fazla ilgi görmektedir (Schepman ve Rodway 2022: 2732). Neudert vd., (2020: 3), 142 ülke ve 154.195 katılımcıyı içeren kapsamlı çalışma sonrasında birçok kişinin yapay zekâ kullanmanın tehlikeleri konusunda endişelendiğini göstermektedir. Buna benzer şekilde Zhang ve Dafoe (2019: 27) 2000 Amerikalıyı kapsayan bir anket gerçekleştirmişler ve katılımcıların büyük bir kısmının (%41) yapay zekânın geliştirilmesini desteklediğini, %22'sinin ise buna karşı olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde çeşitli Avrupa ülkelerinden 27.901 kişiyi kapsayan geniş çaplı bir araştırmada, insanların çoğunluğunun robotlara ve yapay zekâyâ karşı olumlu bir tutumu sergiledikleri ifade edilmiştir. Çalışmada tutumların çoğunlukla bilginin bir işlevi olduğu vurgulanmış, yüksek eğitim seviyesi ve internet kullanımının, yapay zekâyâ yönelik daha olumlu tutumla bağlantılı olduğu ifade edilmiştir. Ek olarak, genç ve erkek bireylerin, kadın ve yaşlı katılımcılara göre yapay zekâ hakkında daha olumlu görüşlere sahip olduğu tespit edilmiştir (European Commission, 2017).

Gerlich'in yapay zekâ tarafından yönetilen etkileyiciler (sanal etkileyiciler) üzerine 2023'te yaptığı araştırmada, katılımcıların yapay zekâyâ daha fazla güvendikleri ve yapay zekânın sunmuş olduğu olanakları daha çok tercih ettikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle, bir kişinin belirli uygulama

alanlarında yapay zekâyı benimseme eğilimini etkileyen çeşitli faktörlerin olabileceğini ifade etmek mümkündür. Park ve Woo (2022: 82) yaptıkları çalışmada yapay zekâ destekli uygulamalar ile bireysel özellikler arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Araştırma bulgularına göre; içsel motivasyon, öz yeterlilik, gönüllülük ve performans beklentisi gibi psikolojik faktörler ve algılanan pratiklik, algılanan kullanım kolaylığı, teknolojinin karmaşıklığı ve göreceli avantaj gibi teknolojik faktörlerin yapay zekâ kullanımını olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca kullanıcı deneyimi ve maliyet gibi kolaylaştırıcı faktörler, bilim ve teknoloji hakkındaki iyimserlik, insan merkezilik ve ideoloji gibi kişisel değerlerle ilgili faktörler, algılanan risk, algılanan fayda, teknolojiye yönelik olumlu görüşler ve hükümete güven gibi risk algısına ilişkin faktörler, akıllı bilgi teknolojilerinin kabulüyle anlamlı düzeyde ilişkili bulunmuştur. Ek olarak öznel normlar, kültür, teknolojik verimlilik, algılanan iş kaybı, güven ve hedonik değişkenlerin tümü insanların yapay zekâ teknolojilerini benimsemesi üzerinde olumsuz etkiye sahiptir (Kaya vd., 2022: 17). ABD, Avustralya, Kanada, Almanya ve Birleşik Krallık'ta 6054 kişiyi kapsayan başka bir çalışmanın sonuçları, insanların yapay zekâyı olan güveninin düşük olduğunu ve güvenin yapay zekânın kabulü için çok önemli olduğunu göstermiştir (Gillespie vd., 2021: 18).

2017 yılında gerçekleştirilen Eurobarometre, yalnızca dijital teknolojinin toplumu, ekonomiyi ve yaşam kalitesini nasıl etkilediğini değil, aynı zamanda genel kamuoyunun yapay zekâ, robotlar ve bunların çeşitli işlemleri yapma yetenekleri hakkında ne hissettiğini de araştırmıştır. Genel olarak katılımcıların %61'i yapay zekâ ve robotlar konusunda heyecanlıyken, %30'u onaylamamıştır. Ayrıca robotlara veya yapay zekâyı maruz kalmanın tutumları üzerinde iyi bir etki yaratabileceği iddia edildi. Ancak %90'dan fazlası hâlâ tehlikeler ve güvenlik sorunlarıyla baş edebilmek için yapay zekâ ve robotların dikkatli bir yönetime ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Ankete katılanların yüzde 70'i yapay zekâ ve robot kullanımının bir sonucu olarak iş kaybı olasılığı konusundaki endişelerini de dile getirmişlerdir. Ek olarak, katılımcıların yalnızca küçük bir yüzdesi yapay zekânın veya robotların sürücüsüz bir araba sürmek (%22), hastaları robotlarla ameliyat etmek (%26) ve robot veya drone ile eşya almak (%35) gibi görevleri yerine getirmesinden memnun olduklarını belirtmişlerdir. Gelecekte yapay zekâ uygulama yönetiminin yaygınlaşmasıyla birlikte kamuoyunun görüş ve düşüncelerini anlamak zaman içinde daha önemli hale gelmiştir (Eurobarometer, 2017). Benzer şekilde 2000 Amerikalı yetişkinle yapılan çalışmada, katılımcıların %41'i bunu desteklerken, %22'si buna kısmen veya ciddi şekilde karşı çıkmıştır. Ancak Amerikalıların yalnızca %23'ü yapay zekâ uygulamaları hakkında olumsuz görüşe sahipken, %77'si yapay zekânın önümüzdeki 10 yıl içinde bireylerin iş ve yaşamlarında iyi bir etkiye sahip olacağına ve faydalı olacağına inanmaktadırlar (Zhang ve Dafoe 2019: 29).

Daha önceki çalışmalarda da halkın yapay zekâ algısıyla alakalı olarak, güven ve yapay zekâ teknolojisinin benimsenmesi veya kullanılması arasında doğrudan ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Güven faktörü, halkın yapay zekâyı nasıl algıladığını önemli ölçüde etkilemektedir (Lewicki vd., 1998: 441; Mayer vd., 1995: 712).

Vance vd., (2008: 59) çalışmalarında kamuoyunun yapay zekâyı yönelik tutumunu hangi faktörlerin etkilediğini incelemiş ve güven, riskler ve kullanım kolaylığı da dahil olmak üzere hayati rol oynayan birçok faktörü incelemiştir. Çalışmada güven faktörünün halkın tutumlarını şekillendirmede en önemli belirleyici olduğu gözlemlenmiştir. Olumlu tutumu etkileyen diğer önemli faktör ise kullanım kolaylığı olarak ifade edilmiştir. Ancak algılanan risklerin yapay zekânın benimsenmesini veya kullanımını ters yönde etkilediği ifade edilmiştir. Benzer bir çalışma olan Venkatesh ve Davis'in (2000: 188) gerçekleştirdiği araştırmada da güven faktörünün yapay zekâ kabulünü olumlu yönde etkilediği, buna karşın algılanan risk faktörünün ise negatif etki yarattığı ifade edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu kısımda çalışma kapsamında gerçekleştirilen kapsamlı literatür taraması sonucunda yapay zekânın toplumsal karşılığı ve karşıtlığı konusunda görüşler ve öneriler sunulmuştur.

Yapay zekânın toplumsal karşılığı kapsamında yapay zekânın faydalarını ele almak mümkündür. Bu faydaları aşağıdaki gibi gruplandırmak mümkündür:

- Verimlilik ve inovasyon,
- Ekonomik büyüme,
- Bireysel kolaylık ve hizmetler.

Yapay zekânın toplumsal karşılığı kapsamında ele alınacak konular ekonomik, sosyal, güvenlik, etik gibi konular çerçevesinde aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- İş kaybı ve yeniden eğitim ihtiyacı,
- Gizlilik endişesi,
- Toplumsal eşitsizlik,
- Sağlık ve güvenlik riskleri,
- Yapay zekâ ve insan ilişkileri,
- Veri gizliliği ve mahremiyeti,
- Algoritmik önyargı ve adaletsizlik,
- Sosyal ve ekonomik eşitsizlik,
- Yapay zekâ ve etik olmayan askerî uygulamalar.

Sonuç olarak, yapay zekânın toplumsal karşılığı ve karşıtlığı, kullanım alanlarına, etik standartlara, düzenleyici çerçevelere ve toplumların bu teknolojiye uyum sağlama yeteneğine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle, etkili bir Yapay Zekâ yönetimi için dengeli ve kapsamlı bir yaklaşım benimsemek önemlidir.

Yapay Zekâ Geliştirme Stratejileri ve Öneriler

Yapay zekâ ile ilgili geliştirme stratejileri, birçok ülke ve teknoloji şirketi tarafından çeşitli seviyelerde uygulanmaktadır. Bu stratejiler, yapay zekânın geliştirilmesi, kullanılması ve yönetilmesi için belirlenmiş olan hedefleri ve yol haritalarını içerir. Yaygın olarak uygulanan bazı yapay zekâ geliştirme stratejileri:

- Yapay zekâ araştırma ve geliştirme (AR-GE) yatırımları,
- Eğitim ve yetenek geliştirme,
- Veri toplama ve paylaşımı,
- Etik ve insan merkezli yapay zekâ ilkeleri,
- Regülasyon ve standartlar,
- Sanayi ve sektörlerde yapay zekâ uygulamaları,
- Küresel iş birliği.

Ayrıca yapay zekâ ile ilgili tasarım ve geliştirme süreci, etik, güvenlik ve verimlilik gibi çeşitli faktörleri dikkate alarak düzenlenebilir. Yapay zekâ tasarım ve geliştirme kısmını daha etkili ve sorumlu hale getirmek için alınabilecek bazı önlemler ise şu şekilde ifade edilebilmektedir:

- Veri kalitesi ve iyileştirme stratejilerinin geliştirilmesi,
- Şeffaflık ve denetlemenin sağlanması,
- İnsan merkezli tasarımların gerçekleştirilmesi,
- Güvenliğin sağlanması,
- Veri gizliliğinin sağlanması,
- Kuruluşlar arasında iş birliği ve ortaklığın gerçekleştirilmesi,
- Eğitim ve farkındalığın artırılması,
- Düzenlemeler ve standartların oluşturulması.

Bu önlemler, yapay zekâ tasarım ve geliştirme sürecini daha etik, güvenli ve sorumlu hale getirmeye yardımcı olabilir. Yapay zekâ teknolojisinin toplum ve insanlığa fayda sağlaması ve potansiyel tehlikeleri minimize etmesi için bu tür sorumlulukların benimsenmesi önemlidir. Ayrıca YZ birçok risk sunabileceğinden, gelecekte yapay zekâyâ güven ve yapay zekâyâ yönelik genel tutumlar üzerine yapılacak araştırmalar da önerilmektedir.

Kaynakça

- Acemoglu, D. ve Restrepo, P. (2020). Robots and jobs: Evidence from US labor markets. *Journal of Political Economy*, 128(6), 2188-2244.
- Alam, F., Ofli, F. ve Imran, M. (2020). Descriptive and visual summaries of disaster events using artificial intelligence techniques: Case studies of Hurricanes Harvey, Irma, and Maria. *Behaviour & Information Technology*, 39(3), 288-318.
- Araujo, T., Helberger, N., Kruikemeier, S. ve De Vreese, C. H. (2020). In AI we trust? Perceptions about automated decision-making by artificial intelligence. *AI & Society*, 35, 611-623.
- Ardebili, A. T. ve Rickertsen, K. (2020). Personality traits, knowledge, and consumer acceptance of genetically modified plant and animal products. *Food Quality and Preference*, 80, 103825.
- Asan, O., Bayrak, A. E. ve Choudhury, A. (2020). Artificial intelligence and human trust in healthcare: focus on clinicians. *Journal of Medical Internet Research*, 22(6), e15154.
- Asimakopoulos, S., Asimakopoulos, G. ve Spillers, F. (2017). Motivation and user engagement in fitness tracking: Heuristics for mobile healthcare wearables. In *Informatics*, 4(1), 2-16.
- Autor, D. H. (2015). Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 3-30.
- Baldauf, M., Fröhlich, P. ve Endl, R. (2020). Trust me, I'm a doctor—user perceptions of AI-driven apps for mobile health diagnosis. In *Proceedings of the 19th International Conference on Mobile and Ubiquitous Multimedia*, 167-178.
- Barnett, T., Pearson, A. W., Pearson, R. ve Kellermanns, F. W. (2015). Five-factor model personality traits as predictors of perceived and actual usage of technology. *European Journal of Information Systems*, 24, 374-390.
- Borges, A. F., Laurindo, F. J., Spínola, M. M., Gonçalves, R. F. ve Mattos, C. A. (2021). The strategic use of artificial intelligence in the digital era: Systematic literature review and future research directions. *International Journal of Information Management*, 57, 1-16.
- Bossmann, J. (2016). Top 9 ethical issues in artificial intelligence. In *World Economic Forum*.
- Brooks, A. (2019). The benefits of AI: 6 societal advantages of automation. Rasmussen University. Available online: <https://www.rasmussen.edu/degrees/technology/blog/benefits-of-ai/>, Erişim Tarihi: 11.08.2024.
- Brownsword, R. ve Harel, A. (2019). Law, liberty and technology: Criminal justice in the context of smart machines. *International Journal of Law in Context*, 15(2), 107–125.
- Caporale, G. ve Monteleone, E. (2004). Influence of information about manufacturing process on beer acceptability. *Food Quality and Preference*, 15(3), 271-278.
- Cappelen, H. ve Dever, J. (2021). *Making AI intelligible: Philosophical foundations*. Oxford University Press.
- Carrasco, M., Mills, S., Whybrew, A. ve Jura, A. (2019). The citizen's perspective on the use of AI in government. *BCG Digital Government Benchmarking*.
- Cartwright, H. (2008). *Using artificial intelligence in chemistry and biology: A practical guide*. CRC Press.
- Cave, S., Coughlan, K. ve Dihal, K. (2019). "Scary Robots" Examining Public Responses to AI. In *Proceedings of the 2019 AAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society*, 331-337.
- Charness, N., Yoon, J. S., Souders, D., Stothart, C. ve Yehnert, C. (2018). Predictors of attitudes toward autonomous vehicles: The roles of age, gender, prior knowledge, and personality. *Frontiers in Psychology*, 9, 2589.
- Chau, K. W. (2006). A review on integration of artificial intelligence into water quality modelling. *Marine pollution bulletin*, 52(7), 726-733.

- Chen, Y. N. K. ve Wen C. H. R. (2021). Impacts of attitudes toward government and corporations on public trust in artificial intelligence. *Communication Studies*, 72(1), 115-131.
- Cherkasov, A., Hilpert, K., Jenssen, H., Fjell, C. D., Waldbrook, M., Mullaly, S. C. ve Hancock, R. E. (2009). Use of artificial intelligence in the design of small peptide antibiotics effective against a broad spectrum of highly antibiotic-resistant superbugs. *ACS chemical biology*, 4(1), 65-74.
- Chiang, H. H., Wu, S. J., Perng, J. W., Wu, B. F. ve Lee, T. T. (2010). The human-in-the-loop design approach to the longitudinal automation system for an intelligent vehicle. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics-Part A: Systems and Humans*, 40(4), 708-720.
- Chollet, F. (2017). Xception: Deep learning with depthwise separable convolutions. In *Proceedings of the IEEE conference on computer vision and pattern recognition* (1251-1258).
- Chuan, C. H., Tsai, W. H. S. ve Cho, S. Y. (2019). Framing artificial intelligence in American newspapers. In *Proceedings of the 2019 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society* (339-344).
- Chui, M., Manyika, J., Miremadi, M., Henke, N., Chung, R., Nel, P. ve Malhotra, S. (2018). Notes from the AI frontier: Insights from hundreds of use cases. *McKinsey Global Institute*, 2.
- Chuquicusma, M. J., Hussein, S., Burt, J. ve Bagci, U. (2018). How to fool radiologists with generative adversarial networks? A visual turing test for lung cancer diagnosis. In *2018 IEEE 15th international symposium on biomedical imaging (ISBI 2018)* (240-244). IEEE.
- Circiumaru, A. (2022). *Futureproofing EU Law the Case of Algorithmic Discrimination*. Oxford: Oxford University.
- Darko, A., Chan, A. P., Adabre, M. A., Edwards, D. J., Hosseini, M. R. ve Ameyaw, E. E. (2020). Artificial intelligence in the AEC industry: Scientometric analysis and visualization of research activities. *Automation in Construction*, 112, 103081.
- Deloitte, (2019). *Automotive Consumer Study, Advanced vehicle Technologies*, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consumer-business/Deloitte-Automotive-Consumer-Study-2019.pdf>, Erişim Tarihi: 11.10.2023.
- Devaraj, S., Easley, R. F. ve Crant, J. M. (2008). Research note -how does personality matter? Relating the five-factor model to technology acceptance and use. *Information systems research*, 19(1), 93-105.
- Devlin, J., Chang, M. W., Lee, K., Toutanova ve K. (2018). Bert: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. *arXiv preprint arXiv:1810.04805*.
- Doward, J. (2018). Britain funds research into drones that decide who they kill, says report. *Sat*, 10, 13-59.
- Elbadawi, M., McCoubrey, L. E., Gavins, F. K., Ong, J. J., Goyanes, A., Gaisford, S. ve Basit, A. W. (2021). Harnessing artificial intelligence for the next generation of 3D printed medicines. *Advanced Drug Delivery Reviews*, 175, 113805.
- Elliott, L. (2015). Robots threaten 15 m UK jobs, says Bank of England's chief economist. *The Guardian*, 12.
- Eurobarometer. (2017). Attitudes towards the Impact of Digitisation and Automation on Daily Life. Available online: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2160>, Erişim Tarihi: 11.10.2023.
- Eurobarometer. (2017). Attitudes towards the Impact of Digitisation and Automation on Daily Life, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2160>, Erişim Tarihi: 25.10.2023.
- Fast, E. ve Horvitz, E. (2017). Long-term trends in the public perception of artificial intelligence. In *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 31(1), 963-969.

- Fatehi, A. ve Huang, B. (2017). Kalman filtering approach to multi-rate information fusion in the presence of irregular sampling rate and variable measurement delay. *Journal of Process Control*, 53, 15-25.
- Frey, C. B. ve Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280.
- Fry, H. (2018). How do we stop cutting-edge technology falling into the wrong hands? *The Guardian*.
- Gansser, O. A. ve Reich, C. S. (2021). A new acceptance model for artificial intelligence with extensions to UTAUT2: An empirical study in three segments of application. *Technology in Society*, 65, 101535.
- Garimella, K. (2018). Job loss from AI? There's more to fear. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/cognitiveworld/2018/08/07/job-loss-from-ai-theres-more-to-fear>, Erişim Tarihi: 05.11.2023.
- Gaskell, G., Allum, N., Wagner, W., Kronberger, N., Torgersen, H., Hampel, J. ve Bardes, J. (2004). GM foods and the misperception of risk perception. *Risk Analysis: An International Journal*, 24(1), 185-194.
- Gasparetto, A. ve Scalera, L. (2019a). From the unimate to the delta robot: the early decades of industrial robotics. In *Explorations in the History and Heritage of Machines and Mechanisms: Proceedings of the 2018 HMM IFToMM Symposium on History of Machines and Mechanisms*, Springer International Publishing, 284-295.
- Gasparetto, A. ve Scalera, L. (2019b). A brief history of industrial robotics in the 20th century. *Advances in Historical Studies*, 8, 24-35.
- Gerlich, M. (2023). The Power of Virtual Influencers: Impact on Consumer Behaviour and Attitudes in the Age of AI. *Administrative Sciences*, 13(8), 178.
- Gillespie, N., Lockey, S. ve Curtis, C. (2021). Trust in artificial intelligence: A five country study.
- Gillham, J., Rimmington, L., Dance, H. Verweij, G., Rao, A., Roberts, B. K. ve Paich, M. (2018). The macroeconomic impact of artificial intelligence. Retrieved from Price waterhouse Coopers, <https://www.pwc.co.uk/economic-services/assets/macro-economic-impact-of-ai-technical-report-feb-18.pdf>, Erişim Tarihi: 23.09.2023.
- Graves, A., Mohamed, A. R. ve Hinton, G. (2013). Speech recognition with deep recurrent neural networks. In *2013 IEEE International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing (6645-6649)*.
- Grigorescu, S., Trasnea, B., Cocias, T. ve Macesanu, G. (2020). A survey of deep learning techniques for autonomous driving. *Journal of Field Robotics*, 37(3), 362-386.
- Gualtieri, L., Rauch, E. ve Vidoni, R. (2021). Emerging research fields in safety and ergonomics in industrial collaborative robotics: A systematic literature review. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing*, 67, 101998.
- Gupta, N., Fischer, A. R. ve Frewer, L. J. (2012). Socio-psychological determinants of public acceptance of technologies: A review. *Public Understanding of Science*, 21(7), 782-795.
- Hamet, P. ve Tremblay, J. (2017). Artificial intelligence in medicine. *Metabolism*, 69, 36-40.
- Hartwig, B. (2021). Benefits of Artificial Intelligence. *Hackr.io.*, <https://hackr.io/blog/benefits-of-artificial-intelligence>, Erişim Tarihi: 13.10.2023.
- He, K., Zhang, X., Ren, S. ve Sun, J. (2016). Deep residual learning for image recognition. In *Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition*, 770-778.
- Hinton, G., Deng, L., Yu, D., Dahl, G. E., Mohamed, A. R., Jaitly, N., ... ve Kingsbury, B. (2012). Deep neural networks for acoustic modeling in speech recognition: The shared views of four research groups. *IEEE Signal Processing Magazine*, 29(6), 82-97.

- Hong, J. W., Wang, Y. ve Lanz, P. (2020). Why is artificial intelligence blamed more? Analysis of faulting artificial intelligence for self-driving car accidents in experimental settings. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 36(18), 1768-1774.
- Huang, M. H. ve Rust, R. T. (2018). Artificial intelligence in service. *Journal of Service Research*, 21(2), 155-172.
- Imran, M., Castillo, C., Lucas, J., Meier, P. ve Vieweg, S. (2014, April). AIDR: Artificial intelligence for disaster response. In *Proceedings of the 23rd International Conference on World Wide Web*, 159-162.
- Jakšič, M. ve Marinč, M. (2019). Relationship banking and information technology: The role of artificial intelligence and FinTech. *Risk Management*, 21, 1-18.
- Jha, S. ve Topol, E. J. (2016). Adapting to artificial intelligence: radiologists and pathologists as information specialists. *JAMA*, 316(22), 2353-2354.
- Jiang, Y., Yin ve S., Kaynak, O. (2020). Optimized design of parity relation-based residual generator for fault detection: Data-driven approaches. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 17(2), 1449-1458.
- Jones, M. L., Kaufman, E. ve Edenberg, E. (2018). AI and the ethics of automating consent. *IEEE Security & Privacy*, 16(3), 64-72.
- Kaplan, A. ve Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, 62(1), 15-25.
- Kaur, K. ve Rampersad, G. (2018). Trust in driverless cars: Investigating key factors influencing the adoption of driverless cars. *Journal of Engineering and Technology Management*, 48, 87-96.
- Kaya, F., Aydin, F., Schepman, A., Rodway, P., Yetişensoy, O., Demir Kaya, M. (2022). The Roles of Personality Traits, AI Anxiety, and Demographic Factors in Attitudes toward Artificial Intelligence. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 1-18.
- Khan, M. ve Waseem, H. M. (2018). A novel image encryption scheme based on quantum dynamical spinning and rotations. *Plos One*, 13(11).
- Kim, Y., Kim, M., Kim, W. (2013). Effect of the Fukushima nuclear disaster on global public acceptance of nuclear energy. *Energy Policy*, 61, 822-828.
- Korinek, A. ve Stiglitz, J. E. (2018). Artificial intelligence and its implications for income distribution and unemployment. In *The economics of artificial intelligence: An agenda* (349-390). University of Chicago Press.
- Kortum, P. ve Oswald, F. L. (2018). The impact of personality on the subjective assessment of usability. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 34(2), 177-186.
- Kuriscak, E., Marsalek, P., Stroffek, J. ve Toth, P. G. (2015). Biological context of Hebb learning in artificial neural networks, a review. *Neurocomputing*, 152, 27-35.
- Kurzweil, R. (2005). *The singularity is near*. In *Ethics and emerging technologies*. London: Palgrave Macmillan UK.
- Lake, B. M., Ullman, T. D., Tenenbaum, J. B. ve Gershman, S. J. (2017). Building machines that learn and think like people. *Behavioral and Brain Sciences*, 40.
- Latikka, R., Turja, T. ve Oksanen, A. (2019). Self-efficacy and acceptance of robots. *Computers in Human Behavior*, 93, 157-163.
- Lewicki, R. J., McAllister, D. J. ve Bies, R. J. (1998). Trust and distrust: New relationships and realities. *Academy of management Review*, 23(3), 438-458.
- Lewis, P. (2018). 'I was shocked it was so easy': Meet the professor who says facial recognition can tell if you're gay. *The Guardian*, 7.

- Li, X., Jiang, Y., Li, M. ve Yin, S. (2020). Lightweight attention convolutional neural network for retinal vessel image segmentation. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 17(3), 1958-1967.
- Li, Z., Liu, J., Huang, Z., Peng, Y., Pu, H. ve Ding, L. (2017). Adaptive impedance control of human-robot cooperation using reinforcement learning. *IEEE Transactions on Industrial Electronics*, 64(10), 8013-8022.
- Lichtenthaler, U. (2020). Extremes of acceptance: Employee attitudes toward artificial intelligence. *Journal of Business Strategy*, 41(5), 39-45.
- Liu, P. ve Liu, J. (2021). Selfish or utilitarian automated vehicles? Deontological evaluation and public acceptance. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 37(13), 1231-1242.
- Liu, S., Li, L., Tang, J., Wu, S. ve Gaudiot, J. L. (2018). *Creating autonomous vehicle systems*. San Rafael, California: Morgan & Claypool.
- Liu, S., Li, X., Jiang, Y., Luo, H., Gao, Y. ve Yin, S. (2021). Integrated learning approach based on fused segmentation information for skeletal fluorosis diagnosis and severity grading. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 17(11), 7554-7563.
- Liu, X., Deng, R. H., Choo, K. K. R. ve Yang, Y. (2018). Privacy-preserving outsourced support vector machine design for secure drug discovery. *IEEE Transactions on Cloud Computing*, 8(2), 610-622.
- Logg, J. M., Minson, J. A. ve Moore, D. A. (2019). Algorithm appreciation: People prefer algorithmic to human judgment. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 151, 90-103.
- Longoni, C., Bonezzi, A. ve Morewedge, C. K. (2019). Resistance to medical artificial intelligence. *Journal of Consumer Research*, 46(4), 629-650.
- Lu, R. ve Hong, S. H. (2019). Incentive-based demand response for smart grid with reinforcement learning and deep neural network. *Applied Energy*, 236, 937-949.
- Ma, Y. ve Siau, K. (2018). Artificial intelligence impacts on higher education. *MWAIS 2018 Proceedings*. Presented at the 13th Annual Conference of the Midwest AIS, St. Louis, MO.
- Makridakis, S. (2017). The forthcoming Artificial Intelligence (AI) revolution: Its impact on society and firms. *Futures*, 90, 46-60.
- Mayer, R. C., Davis, J. H. ve Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734.
- McCarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N. ve Shannon, C. E. (2006). A proposal for the dartmouth summer research project on artificial intelligence, August 31, 1955. *AI Magazine*, 27(4), 12-12.
- McClure, P. K. (2018). "You're fired" says the robot: The rise of automation in the workplace, technophobes, and fears of unemployment. *Social Science Computer Review*, 36(2), 139-156.
- Meidan, Y., Lerner, B., Rabinowitz, G. ve Hassoun, M. (2011). Cycle-time key factor identification and prediction in semiconductor manufacturing using machine learning and data mining. *IEEE Transactions on Semiconductor Manufacturing*, 24(2), 237-248.
- Menouar, H., Guvenc, I., Akkaya, K., Uluagac, A. S., Kadri, A. ve Tuncer, A. (2017). UAV-enabled intelligent transportation systems for the smart city: Applications and challenges. *IEEE Communications Magazine*, 55(3), 22-28.
- Misra, S. K., Das, S., Gupta, S. ve Sharma, S. K. (2020). Public policy and regulatory challenges of artificial intelligence (AI). In *Re-imagining Diffusion and Adoption of Information Technology and Systems: A Continuing Conversation: IFIP WG 8.6 International Conference on Transfer and Diffusion of IT, TDIT 2020, Tiruchirappalli, India, December 18-19, 2020, Proceedings, Part I* (100-111). Springer International Publishing.
- Mun, Y. Y. ve Hwang, Y. (2003). Predicting the use of web-based information systems: self-efficacy, enjoyment, learning goal orientation, and the technology acceptance model. *International Journal of Human-Computer Studies*, 59(4), 431-449.

- Munir, S., Stankovic, J. A., Liang, C. J. M. ve Lin, S. (2013). Reducing energy waste for computers by human-in-the-loop control. *IEEE Transactions on Emerging Topics in Computing*, 2(4), 448-460.
- Nair, A. M., Fanta, A., Haugen, F. A. ve Ratnaweera, H. (2019). Implementing an Extended Kalman Filter for estimating nutrient composition in a sequential batch MBBR pilot plant. *Water Science And Technology*, 80(2), 317-328.
- Neudert, L. M., Knuutila, A. ve Howard, P. N. (2020). Global attitudes towards AI, machine learning & automated decision making. Google Scholar Google Scholar Reference.
- Nilsson, N. J. (2010). *The quest for artificial intelligence*. Cambridge University Press.
- Ning, H. ve Liu, H. (2015). Cyber-physical-social-thinking space based science and technology framework for the Internet of Things. *Sci. China Inf. Sci.*, 58(3), 1-19.
- OECD, (2019). Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. <https://www.oecd.org/digital/artificial-intelligence/>, Erişim Tarihi: 08.11.2023.
- OECD. 2019. Artificial Intelligence in Society. Organisation for Economic Co-Operation and Development Publishing. Available online: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/eedfee77-en/index.html?itemId=/content/publication/eedfee77-en>, Erişim Tarihi: 08.11.2023.
- Olhede, S. C. ve Wolfe, P. J. (2018). The growing ubiquity of algorithms in society: Implications, impacts and innovations. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 376(2128), 20170364.
- Oxford Insights, (2020). IDRC, Government AI Readiness Index 2020. <https://ec.europa.eu/newsroom/rtd/items/700847#:text=According%20to%20Government%20AI%20Readiness,%20%20Finland%20%20Germany%20and%20Sweden.&text=On%20September%202020%20%20Oxford%20Insights,the%20Government%20AI%20Readiness%20Index>, Erişim Tarihi: 11.10.2023.
- Palagi, S. ve Fischer, P. (2018). Bioinspired microrobots. *Nature Reviews Materials*, 3(6), 113-124.
- Park, Jonghyuk ve Sang Eun Woo. (2022). Who likes artificial intelligence? Personality predictors of attitudes toward artificial intelligence. *The Journal of Psychology* 156, 68-94.
- Randhawa, G. K. ve Jackson, M. (2020). The role of artificial intelligence in learning and professional development for healthcare professionals. In *Healthcare management forum*. Sage CA: Los Angeles, CA: SAGE Publications. Vol. 33, No. 1, 19-24.
- Raza, M. Q. ve Khosravi, A. (2015). A review on artificial intelligence based load demand forecasting techniques for smart grid and buildings. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 50, 1352-1372.
- Rheu, M., Shin, J. Y., Peng, W. ve Huh-Yoo, J. (2021). Systematic review: Trust-building factors and implications for conversational agent design. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 37(1), 81-96.
- Royal Society Working Group. (2017). Machine learning: The power and promise of computers that learn by example (Technical report). <https://royalsociety.org/topics-policy/projects/machine-learning/>, Erişim Tarihi: 11.10.2023.
- Russell, S. J. ve Norvig, P. (2010). *Artificial intelligence a modern approach*. London.
- Sartoretti, G., Kerr, J., Shi, Y., Wagner, G., Kumar, T. S., Koenig, S. ve Choset, H. (2019). Primal: Pathfinding via reinforcement and imitation multi-agent learning. *IEEE Robotics and Automation Letters*, 4(3), 2378-2385.
- Savela, N., Turja, T. ve Oksanen, A. (2018). Social acceptance of robots in different occupational fields: a systematic literature review. *International Journal of Social Robotics*, 10(4), 493-502.
- Schepman, A. ve Rodway, P. (2023). The General Attitudes towards Artificial Intelligence Scale (GAAIS): Confirmatory validation and associations with personality, corporate distrust and general trust. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 39(13), 2724-2741.

- Scheufele, D. A. ve Lewenstein, B. V. (2005). The public and nanotechnology: How citizens make sense of emerging technologies. *Journal of Nanoparticle Research*, 7, 659-667.
- Schmidt, P., Biessmann, F. ve Teubner, T. (2020). Transparency and trust in artificial intelligence systems. *Journal of Decision Systems*, 29(4), 260-278.
- Sharma, S. K., Dwivedi, Y. K., Metri, B., ve Rana, N. P. (Eds.). (2020). Re-imagining Diffusion and Adoption of Information Technology and Systems: A Continuing Conversation: IFIP WG 8.6. International Conference on Transfer and Diffusion of IT, TDIT 2020, Tiruchirappalli, India, December 18–19, 2020, Proceedings, Part II (618). Springer Nature.
- Shropshire, J., Warkentin, M. ve Sharma, S. (2015). Personality, attitudes, and intentions: Predicting initial adoption of information security behavior. *Computers & Security*, 49, 177-191.
- Siau, K. L. ve Yang, Y. (2017). Impact of artificial intelligence, robotics, and machine learning on sales and marketing, <https://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1047&context=mwais2017>, Erişim Tarihi: 11.10.2023.
- Siau, K. ve Wang, W. (2018). Building trust in artificial intelligence, machine learning, and robotics. *Cutter Business Technology Journal*, 31(2), 47-53.
- Statista, (2020). Artificial Intelligence Dossier. <https://www.statista.com/study/38609/artificial-intelligence-ai-statista-dossier/>, Erişim Tarihi: 11.10.2023.
- Stephanidis, C., Salvendy, G., Antona, M., Chen, J. Y., Dong, J., Duffy, V. G., ... ve Zhou, J. (2019). Seven HCI grand challenges. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 35(14), 1229-1269.
- Stone, P., Brooks, R., Brynjolfsson, E., Calo, R., Etzioni, O., Hager, G., ... ve Teller, A. (2022). Artificial intelligence and life in 2030: the one hundred year study on artificial intelligence. arXiv preprint arXiv: 2211.06318.
- Strong, A. I. (2016). Applications of artificial intelligence & associated technologies. *Science [ETEBMS-2016]*, 5(6), 64-67.
- Su, G. (2018). Unemployment in the AI Age. *AI Matters*, 3(4), 35-43.
- Sutskever, I., Vinyals, O. ve Le, Q. V. (2014). Sequence to sequence learning with neural networks. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 27, 1-9.
- Svendsen, G. B., Johnsen, J. A. K., Almås-Sørensen, L. ve Vittersø, J. (2013). Personality and technology acceptance: the influence of personality factors on the core constructs of the Technology Acceptance Model. *Behaviour & Information Technology*, 32(4), 323-334.
- TBD. (2020). Türkiye’de Yapay Zekânın Gelişimi İçin Görüş ve Öneriler, Kavramsal Rapor 2020. <https://www.tbd.org.tr/pdf/yapay-zeka-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 11.10.2023.
- Thatte, N., Duan, H. ve Geyer, H. (2017). A sample-efficient black-box optimizer to train policies for human-in-the-loop systems with user preferences. *IEEE Robotics and Automation Letters*, 2(2), 993-1000.
- Tortoise Media, The Global AI Index, 2019, <https://www.tortoisemedia.com/intelligence/global-ai/>, Erişim Tarihi: 11.10.2023.
- Triberti, S., Durosini, I., Lin, J., La Torre, D. ve Ruiz Galán, M. (2021). On the “human” in human-artificial intelligence interaction. *Frontiers in Psychology*, 12, 808995.
- Turja, T. ve Oksanen, A. (2019). Robot acceptance at work: a multilevel analysis based on 27 EU countries. *International Journal of Social Robotics*, 11(4), 679-689.
- Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi 2021-2025, 2021, <https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TR-UlusalYZStratejisi2021-2025.pdf>, Erişim Tarihi: 11.10.2023.
- Vasquez, Z. (2018). The truth about killer robots: The year’s most terrifying documentary. *The Guardian*.

- Venkatesh, V. ve Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, 46(2), 186-204.
- Vesnic-Alujevic, L., Nascimento, S. ve Polvora, A. (2020). Societal and ethical impacts of artificial intelligence: Critical notes on European policy frameworks. *Telecommunications Policy*, 44(6), 47-61.
- WEF, (2018), A Framework for Developing a National Artificial Intelligence Strategy, <https://www.weforum.org/publications/a-framework-for-developing-a-national-artificial-intelligence-strategy/>, Erişim Tarihi: 11.10.2023.
- WEF, (2020). Data Free Flow with Trust (DFFT): Paths towards Free and Trusted Data Flows, <https://www.weforum.org/publications/data-free-flow-with-trust-dfft-paths-towards-free-and-trusted-data-flows/>, Erişim Tarihi: 11.10.2023.
- Wenger, E. (2014). Artificial intelligence and tutoring systems: Computational and cognitive approaches to the communication of knowledge. Morgan Kaufmann.
- Xiang, W. ve Lee, H. P. (2008). Ant colony intelligence in multi-agent dynamic manufacturing scheduling. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 21(1), 73-85.
- Yin, S., Rodriguez-Andina, J. J. ve Jiang, Y. (2019). Real-time monitoring and control of industrial cyberphysical systems: With integrated plant-wide monitoring and control framework. *IEEE Industrial Electronics Magazine*, 13(4), 38-47.
- Yokoi, R. ve Nakayachi, K. (2021). The effect of value similarity on trust in the automation systems: A case of transportation and medical care. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 37(13), 1269-1282.
- Yokoi, R., Eguchi, Y., Fujita, T. ve Nakayachi, K. (2021). Artificial intelligence is trusted less than a doctor in medical treatment decisions: Influence of perceived care and value similarity. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 37(10), 981-990.
- Yoo, W., Yu, E. ve Jung, J. (2018). Drone delivery: Factors affecting the public's attitude and intention to adopt. *Telematics and Informatics*, 35(6), 1687-1700.
- Yu, K. H., Beam, A. L. ve Kohane, I. S. (2018). Artificial intelligence in healthcare. *Nature biomedical engineering*, 2(10), 719-731.
- Zamalloa, I., Kojcev, R., Hernández, A., Muguruza, I., Usategui, L., Bilbao, A. ve Mayoral, V. (2017). Dissecting robotics-historical overview and future perspectives. arXiv preprint arXiv: 1704.08617.
- Zang, Y., Zhang, F., Di, C. A. ve Zhu, D. (2015). Advances of flexible pressure sensors toward artificial intelligence and health care applications. *Materials Horizons*, 2(2), 140-156.
- Zhang, B. ve Dafoe, A. (2019). Artificial intelligence: American attitudes and trends. Available at SSRN 3312874.
- Zhang, J., Jiang, Y., Li, X., Huo, M., Luo, H. ve Yin, S. (2022). An adaptive remaining useful life prediction approach for single battery with unlabeled small sample data and parameter uncertainty. *Reliability Engineering & System Safety*, 222, 108357.
- Zhang, L. ve Zhang, B. (1999). A geometrical representation of McCulloch-Pitts neural model and its applications. *IEEE Transactions on Neural Networks*, 10(4), 925-929.
- Zhang, X., Han, X., Dang, Y., Meng, F., Guo, X. ve Lin, J. (2017). User acceptance of mobile health services from users' perspectives: The role of self-efficacy and response-efficacy in technology acceptance. *Informatics for Health and Social Care*, 42(2), 194-206.

Beyan ve Açıklamalar

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Emin Avcı). Araştırma ikincil verilere sahip bir çalışma olduğu için etik beyana gerek yoktur.

Yazar Katkısı: Kavram/fikir, veri toplama/işleme, analiz, yazım ve eleştirel inceleme ve düzenleme Emin Avcı (%100) tarafından yapılmıştır.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteğı almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediğı teyit edildi.